

Multidiszciplináris kihívások Sokszínű válaszok

A BGF KVIK KÖT TANULMÁNYKÖTETE

KULTÚRA
VALÓSÁG
INFORMÁCIÓ
FEJLESZTÉS

2015/3

Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály Tanulmánykötete

On-line tanulmánykötet

Kiadó neve: BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály

Kiadó székhelye: Bp, 1054, Alkotmány utca 9-11. I. em. 121.

Kiadásért felelős személy: dr. Hamar Farkas Ph.D.

Főszerkesztő: dr. Hamar Farkas Ph.D.

A borító Czeizel Balázs grafikus ötlete alapján készült

ISSN:

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK
SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

2015/3. kötet

A fogyasztók etikai és jogi védelme

Hamar Farkas – Hámori Antal (szerk)

**Budapesti Gazdasági Főiskola,
Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály Tudományos Műhely
Közgazdasági és Társadalomtudományi Szimpóziuma
Erkölc- és Jogtudományi Szekciójának Tanulmánykötete**

Budapest, 2015. október

TARTALOMJEGYZÉK

<i>dr. jur., lic. jur. can. Hámori Antal PhD</i> Bevezetés a fogyasztók etikai és jogi védelmébe	6
<i>Prof. Dr. dr. habil. Veress Gábor MTA doktora</i> „Reszkessen a vevő!” – a fogyasztóvédelem erkölcsi és jogi kérdései minőségügyi szemmel	17
<i>Prof. dr. habil., dr. jur. Fazekas Judit CSc</i> A magyar fogyasztóvédelmi jog a rendszerváltástól napjainkig	28
<i>Turgonyi Zoltán PhD</i> Van-e természetjog?	60
<i>Prof. dr. habil., dr. jur. Frivaldszky János PhD</i> A pénzügyi válságból a klasszikus természetjogi elvek újbóli érvényesülése felé	74
<i>dr. jur., lic. jur. can. Kertész Gábor PhD, LL.M.</i> Devizahitelek – jog és/vagy erkölcs	122
<i>dr. jur. Bencsik András PhD</i> A fogyasztók védelmének közjogi keretei	135
<i>dr. jur. Pázmándi Kinga PhD</i> Kereskedelmi kommunikáció és fogyasztóvédelem – a fogyasztó verseny- és reklámjogi védelme	153
<i>dr. jur. Filó Mihály PhD, LL.M.</i> A fogyasztók megtévesztése – gondolatok a büntetőjogi jogtárgy-védelem határaitól	165
<i>dr. jur. Pintér Mónika</i> Ügyészi jogosítványok a fogyasztóvédelem területén, az ügyész szerepe, tevékenysége a gyakorlatban	173

SZERZŐINK

dr. jur. Bencsik András PhD

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Közigazgatási Jogi Tanszék, egyetemi adjunktus

Prof. dr. habil., dr. jur. Fazekas Judit CSc

Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, dékán, egyetemi tanár

dr. jur. Filó Mihály PhD, LLM

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi Tanszék, egyetemi adjunktus

Prof. dr. habil., dr. jur. Frivaldszky János PhD

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar
Jogbölcséleti Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár

dr. jur., lic. jur. can. Hámori Antal PhD

Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar
Vendéglátás Intézeti Tanszék, főiskolai docens

dr. jur., lic. jur. can. Kertész Gábor PhD, LLM

International Business School, főiskolai tanár

dr. jur. Pázmándi Kinga PhD,

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Üzleti Tudományok Intézete Üzleti Jogi Tanszék, intézetigazgató, tanszékvezető egyetemi docens

dr. jur. Pintér Mónika

Fővárosi Főügyészség, főügyészségi ügyész

Turgonyi Zoltán PhD

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Filozófiai Intézet, tudományos főmunkatárs

Prof. Dr. dr. habil. Veress Gábor MTA doktora

Pannon Egyetem, ny. egyetemi tanár

Bevezetés a fogyasztók etikai és jogi védelmébe*

*„Ne legyetek igazságtalanok... a hossz mérték, a súly mérték és az űr mérték használatában.
Legyen hiteles a mérleged, hiteles a súlyod, hiteles a mértéked, hiteles a vékád. ...”
(Lev 19,35-36)¹*

A fogyasztóvédelem jelentősége és aktualitása

A fogyasztók védelme, fokozott oltalma ma különösen aktuális, mindenkit érintő, rendkívül komplex, szerteágazó és hatalmas, az utóbbi néhány évben is rengeteg új jogszabályt hozva gyakran módosításra kerülő joganyagot magában foglaló, igen jelentős téma, amelynek jogirodalma is óriási méretekre duzzadt.

A fogyasztókat védő rendelkezések, a kereskedők visszaélései elleni szabályok az ókori és a középkori, feudális jogrendszerekben is megjelentek, különösen a vásári kereskedelemre és az iparosok tevékenységére vonatkozóan (pl. igazságos, tisztességes ártól, jó minőségtől való eltérés, csalás, uzso-
rakölcsön tilalma).²

A szabad versenyű kapitalista társadalmak sajátosságaival csak az 1960-70-es évekre sikerült jelentősebb áttörést elérni a fogyasztók érdekeinek védelme szempontjából. Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada mellett főként a nyugat-európai és a skandináv államokban fogadtak el fogyasztóvédelmi célzatú jogszabályokat.³ A kommunista, illetve szocialista országokban ez a fejlődés az 1990-es évekig jellemzően váratott magára (viszonylagos kivételnek számít Magyarország). A fogyasztóvédelmi jog mint önálló jogterület a 20. század második felében, annak vége felé jött létre.

A jogterület fejlődésével és hazánk európai uniós integrációjával, különösen az 1990-es évek második felétől a fogyasztók védelme Magyarországon is egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Ez a fejlődés azonban egyrészt nem mindig töretlen, másrészt pedig a gyakorlatban, az önkéntes jogkövetés, a tisztesség (jó erkölcs) szempontjából továbbra is igen súlyos problémákkal találkozunk. Erre való figyelemmel kiemelten hangsúlyozandó a helyes, emberközpontú – azaz nem anyagi, fogyasztási, hanem a személy kiteljesedését, tökéletesedését szolgáló – szemléletformálás szükségessége, amely végső soron minden ember igaz javára, boldogságára irányul – legyen szó jogosultról, azon belül fogyasztóról, vagy kötelezettől (pl. forgalmazóról, gyártóról).

Lábady Tamás volt alkotmánybíró 2007-ben a következőképpen fogalmazott: „Még ha több ezer éves – ótestamentumi – ősokeket is keres, valójában csak a múlt század 60-as éveiben tűnt fel »szivárványként« az állami politika és a jog horizontján egy újfajta jogintézményi »fenomén«: az ún. *fogyasztóvédelem*. Megjelenése igen hamar valóságos társadalmi »robbanást« okozott. Méreteire jellemző, hogy nézeteivel és szabályaival igen hamar megtöltötte a szakkönyvtárakat, betört a jogba, a bírósági és közigazgatási jogalkalmazásba, benyomult a gazdaságba, a piacra, a nemzetközi kapcsos-

---

* Lektorálta dr. jur. Drábik László ny. minisztériumi szakmai főtanácsadó.

latokba és nem utolsó sorban a politikába. Túlzás nélkül állítható, hogy forrongásba, lázba hozta a politikai, szociológiai és jogi közgondolkodást.”

„Az USA-ban feltámadt és előbb az Államokon, majd Kanadán, aztán – némi késéssel – Európán is végigsöprő »tornádó« keletkezésének közvetlen oka az árutömegtermelés ezideig még soha nem tapasztalt hallatlan méretű felfutása és ennek folytán a fogyasztói struktúra alapvető megváltozása, amellyel szemben a »puritán« árukereskedelemre szabott »szolid« klasszikus jogintézményi-modell fenntartása a nagyüzemi tömegtermeléssel szemben a társadalom tagjai javára szóló *védelmi funkció* betöltésére már tehetetlennek bizonyult. Az idős *Buddenbrook* patriciusi intelme fiához és örököséhez, hogy: »*Fiam, kedvvel foglalkozz az üzletekkel nappal, de csak olyanokat kössél, hogy éjszaka nyugodtan alhassunk.*«, amely az elődök korában a kereskedői-fogyasztói jogviszonyoknak nemcsak morális-etikai normája, de a *jogvédelem* szférájában is többé-kevésbé biztonságot nyújtó princípiuma volt, az erőszakos marketing-módszerek, a manipuláció és az agresszív reklámok által szuverén és autonóm döntését elvesztett fogyasztói társadalom oltalmazására egycsapásra hasznavetlenné vált. Így lett a *fogyasztóvédelem* a 20. század utolsó évtizedei és jelen századunk jogi kultúrájának talán legjellegzetesebb *szimbóluma*, amelyet a század »*fausti embere*« épített fel, aki úgy tudja, hogy sosem jöhet el a pillanat, amelynek azt mondhatná, hogy: *maradj!*”⁴

2014 végén pedig így folytatta a kiváló tudós: „A fogyasztóvédelem kutatója alighanem nehezen szabadul a gondolattól, hogy az USA elnöke, John Fitzgerald Kennedy ellen elkövetett szörnyű merénylet eszmei kitermelői a globális társadalom multinacionális cégeinek oligarchái voltak, mert Kennedy az ő elnöki tekintélyével az állami politika szintjén harcot indított a hirtelen feltörő és minden képzeletet felülmúló árubőség kulcsszava, az »eldobhatóság« ellen. Ebben a félelmetes világban már nemcsak az egyszerűhasználatos fecskendők váltak eldobhatóvá, hanem a minden szükséglet kielégítő alighasznált árucikkek, aztán a dolgok után a személyek, a gyermekek és a házas-társ is. A társadalmat pedig, melyet fogyasztói társadalomnak kezdtek nevezni, egy újfajta »rendiség illata« lengte körül. Az »alacsonyabb rendbe« tartozók immunrendszere ugyanakkor gyengének bizonyult az eredményes küzdelemhez, így a »gyengébb fél« segítségére sietett az állam, hogy a maga fegyvereivel törekedjen kiegyenlíteni a kiegyenlíthetlent.”⁵

A fogyasztóvédelmi jog komplexitása

A fogyasztók védelme érdekében – a jogon kívüli feltételek megfelelő megteremtése mellett, miként a társadalmi viszonyok is összetettek – a fokozott jogi biztosítékok komplex megközelítésű kiépítése szükséges. Ebben jó néhány jogágnak – élén az alkotmányjognak – kell sajátos eszközeivel és módszereivel közreműködnie.

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) M) cikkének (2) bekezdése tartalmazza, hogy: „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.” – az indokolás szerint ezzel a versenynek a közjó általi ésszerű korlátozását rögzíti. Hangsúlyozandó, hogy az államnak a verseny tisztasága mellett a fogyasztók jogait is biztosítani kell, mivel lehet, hogy azok a tisztességes verseny mellett is sérülnek.⁶

Számos polgári jogi jogintézmény és rendelkezés szolgál fogyasztói érdekeket, amint az például az érvénytelenség, a közérdekű kereset, a kellékszavatosság, a termékszavatosság, a jótállás, a letéti

szerződések, a termékfelelősség szabályozása körében, a fogyasztó hátrányára való eltérés kizárása, a bizonyítási teher megfordítása, a hosszabb határidő, a kedvezőbb teljesítési hely és az elállási jog biztosítása, a fogyasztó számára kedvezőbb értelmezés elfogadásának, a semmisségnek, a semmisségre való hivatkozásnak csak a fogyasztó érdekében történő lehetőségének a kimondása által látható; a jó néhány szerződéstípusra vonatkozó sajátos előírások (pl. a közüzemi szerződések, az utazási szerződés, a szállás időben megosztott használati jogára, a hosszú távra szóló üdülési termékekre vonatkozó szerződések, a fogyasztói hitelszerződések, a hálózati szerződések), továbbá az üzletiyelesen kívül kötött szerződés, a távollévők között kötött szerződés, a távértékesítés keretében kötött pénzügyi ágazati szolgáltatási szerződések, az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások igénybevételeire irányuló szerződések, illetőleg a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés keretében eladott dolgokra vonatkozó szavatossági és jótállási igények intézésének szabályozása ugyancsak a fogyasztói pozíció erősítését szolgálják.⁷

A verseny- és reklámjog területén különösen a fogyasztók korrekt és teljes tájékoztatáshoz fűződő érdekeit, továbbá bizonyos (agresszív) üzleti módszerek elleni védelmét szolgáló előírások, a tisztességtelen (megtévesztő) versenykelekmények és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélések tilalmát rögzítő szabályok megfogalmazása kívánatos.⁸

Az igazgatási jogi normák több vonatkozásban alkalmasak a fogyasztói érdekek oltalmazására (vö. hatósági ellenőrzés szabályozása); például közegészségügyi, műszaki, biztonsági, minőségkövetelményi előírások sokasága irányul arra, hogy a fogyasztóknak felkínált termékek megfelelő használati értékkel bírjanak, és mentesek legyenek káros mellékhatásoktól; s különböző rendelkezések biztosítják a fogyasztók kellő informáltságát is.⁹

Eljárási szabályok megalkotása segítséget nyújthat a fogyasztóknak jogaik gyors, hatékony, egyszerű és költségkímélő érvényesítéséhez (vö. pl. békéltető testület, ügyfélszolgálat, fogyasztóvédelmi rezsipont működtetése, fogyasztóvédelmi referens alkalmazása, a fogyasztóvédelmi hatóság, a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó civil és más szervezetek, az ügyész közérdekű keresetindítási joga, a fogyasztók számára kedvező joghatóság, illetékesség biztosítása).

A fogyasztói érdekek legkirívóbb megsértését a szabálysértési jog, illetőleg – ultima ratióként – a büntetőjog szankcionálja (pl. versenytárs utánzása, árdrágítás, árak megállapításának, közlésének és feltüntetésének elmulasztása, minőség tanúsítási kötelezettség megszegése, megfelelőségi jelölés jogosulatlan használata, rossz minőségű termék forgalomba hozatala, vásárlók megkárosítása, élelmiszer engedély nélküli előállítás, forgalomba hozatala, ártalmas közfogyasztási cikkel visszaélés, megfelelőség hamis tanúsítása, fogyasztók megtévesztése).¹⁰

A fogyasztóvédelmi jog és politika eszközeinek komplex megközelítésű kiépítése, folyamatos bővülése (fejlődése) az Európai Unió¹¹ gyakorlatában különösen is megfigyelhető. Az Európai Uniót létrehozó Maastrichti Szerződés pedig megteremtette az önálló fogyasztóvédelmi politika alapját,¹² amelyet az Amszterdami Szerződés megerősített és továbbfejlesztett.¹³

Hazánk európai uniós integrációja és a fogyasztóvédelmi oktatás

Magyarország európai uniós integrációja vonatkozásában egyik alapvető előfeltételként említendő meg a jogközelítési kötelezettség (Európai Megállapodás 68. cikke), amely természetesen a fogyasztóvédelem területén is fennállt (1995. évi Cannes-i Fehér Könyv mellékletének 23. fejezete).¹⁴

Az Európai Gazdasági Közösség az 1970-es évektől kezdve számos fogyasztóvédelemmel foglalkozó soft law intézkedést fogadott el. Az EGK fogyasztóvédelmi és tájékoztatási politikájának előzetes programjáról szóló 1975. április 14-i tanácsi határozat – bár határozat lévén kötelező erővel nem bír – az első közösségi intézkedés volt a fogyasztói jogok és fogyasztóvédelem területén. A határozat felsorolta a fogyasztói jogokat, így az oktatáshoz való jogot is.

A Magyar Köztársaság Országgyűlése a jogközelítési kötelezettség-teljesítés egyik jelentős eredményeként megalkotta a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvényt, amely 17. §-ában – új elemként –, a jelenleg hatályos szöveg szerint kimondja: „(1) A fogyasztóval iskolai és iskolán kívüli oktatás keretében meg kell ismertetni az igényei érvényesítéséhez szükséges jogszabályokat. (2) A fogyasztóvédelmi oktatás elsősorban állami feladat. (3) Az iskolai fogyasztóvédelmi oktatás a Nemzeti Alaptanterv részét képezi. A Nemzeti Alaptanterv fogyasztóvédelemmel kapcsolatos követelményeinek a Kormány részére történő benyújtása előtt be kell szerezni a fogyasztói érdekek országos képviselőjét ellátó egyesületek véleményét is. (4) A Nemzeti Alaptanterv elvei és követelményei szerint a fogyasztóvédelemért felelős miniszter közreműködik a közoktatás intézményei számára készülő fogyasztóvédelmi tantervi követelmények meghatározásában. (5) Az állam a fogyasztóvédelmi oktatással kapcsolatos feladatait az oktatási intézményekkel, a fogyasztóvédelmi hatósággal és a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó egyesületekkel együttműködve látja el.”

A fogyasztóvédelmi politika koncepciójáról szóló 1036/1999. (IV. 21.) Korm. határozat az 1999-2002. közötti időszak középtávú fogyasztóvédelmi politika céljai között – az információhoz jutás biztosítása érdekében – megemlíti a fogyasztói oktatás kiterjedését, megszervezését; a prioritások között pedig rögzítve van, hogy a fogyasztók fogyasztóvédelmi oktatásának a célok figyelembevételével az eddigieknél nagyobb súlyt kell adni az alsó- és középfokú oktatásban, valamint a felsőoktatásban. A kormányhatározat a fogyasztóvédelmi politikai célok érdekében végrehajtandó feladatok között – az oktatási miniszter felelősségi körében – szerepelteti: a fogyasztói oktatás szervezése, kiterjedése érdekében a) a fogyasztói jogok oktatását a Nemzeti Alaptantervbe, illetve az abból készülő kerettantervekbe, valamint a pedagógusképzés, illetve -továbbképzés tananyagaiba be kell építeni; a felsőoktatási intézményekben pedig ajánlással kell kezdeményezni a fogyasztóvédelmi oktatás beindítását (határidő: 2000. szeptember 1.); b) az alsó- és középfokú, valamint a felsőfokú oktatásban a fogyasztóvédelmi oktatás megszervezésére, tananyagok készítésére és az oktatók képzésére programot kell készíteni (határidő: 1999. december 31.).

A II. középtávú, 2003-2006-ig szóló fogyasztóvédelmi politikáról szóló 1012/2003. (II. 25.) Korm. határozat 1. pontja szerint a II. középtávú fogyasztóvédelmi politika megvalósítását szolgáló, a határozat mellékletét képező feladatterv végrehajtása során kiemelt figyelmet kell fordítani a fogyasztóvédelmi oktatás EU konform továbbfejlesztésére is. A feladattervben – egyebek mellett – szerepel, hogy a felsőoktatásban gondoskodni kell a képesítési követelmények átdolgozásakor a szakcsoportoknak megfelelő fogyasztóvédelmi ismeretek képzési programba illesztéséről, valamint a fogyasztóvédelem témakörében szakirányú továbbképzési kurzusok intézményi meghirdetéséről; a megfelelő színvonalú oktatás érdekében az egyes képzési irányoknak megfelelő tananyagok elkészítéséről és kiadásáról kell gondoskodni, amelyhez a pénzügyi feltételeket is meg kell teremteni.

A III. középtávú fogyasztóvédelmi politika megvalósítására irányuló, 2007-2010 közötti időszakra szóló cselekvési program végrehajtásához szükséges kormányzati intézkedésekről szóló 1033/2007. (V. 23.) Korm. határozat II. pontjának 7. alpontjában foglaltak értelmében a Nemzeti Alaptanterv felülvizsgálata során a fogyasztóvédelmi ismereteket specialitásuknak megfelelően az egyes műveltségi területekbe be kell építeni; támogatni kell az alap- és középfokú intézmények pedagógusai fogyasztóvédelmi tárgyú továbbképzését, a fogyasztóvédelmi szakirányú továbbképzés tananyagának kidolgozását és a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság általi elfogadtatását; az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeinek felülvizsgálata során figyelembe kell venni az adott szakmához kapcsolódó fogyasztóvédelmi ismereteket.

Magyarország IV. középtávú fogyasztóvédelmi politikájának megvalósítására irányuló, 2014-ig szóló feladatterv végrehajtásához szükséges kormányzati intézkedésekről szóló 1011/2012. (I. 23.) Korm. határozat 1.6. alpontja tartalmazza, hogy: „A tudatos fogyasztóvá válás elősegítése a gyermekkorúak, a tanköteles korúak körében kiemelt feladat. Ennek érdekében szükséges a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatása gyakorlati tapasztalatainak megvizsgálása.”

A négy kormányhatározatban foglaltak szerint tehát a végrehajtó hatalom hangsúlyt helyez a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatására, amelyet jó néhány felsőoktatási intézmény is tovább erősített – segítő példaként a leendő szakemberek szemléletének fogyasztóközpontú, fogyasztóbarát alakítását. Ma már több egyetemen, főiskolán önálló tantárgyként is oktatják a fogyasztóvédelmi jogi ismereteket.¹⁵ Ezt az oktatási és nevelési tevékenységet kívántuk szolgálni a 2003-ban megjelent – a vendéglátás fogyasztóvédelmi jogi szabályozását rendszerbe foglaló – könyvünkkel,¹⁶ amely mint téma-specifikus mű különösen a vendéglátó és szálloda, valamint az idegenforgalmi és szálloda szakos főiskolai Hallgatók, illetőleg a szakmai érdeklődők számára készült, továbbá a 2007-ben és a 2015-ben kiadott, a fogyasztóvédelmi jog alapjait tárgyaló kötetünkkel.¹⁷

Jelen kiadványunk előzménye két – 2014-ben, a Budapesti Gazdasági Főiskolán rendezett – szimpózium: az első a gazdaság, az erkölcs és a jog kapcsolatát, a második kifejezetten a fogyasztók etikai és jogi védelmét tárgyalta.¹⁸ E két tudományos tanácskozás eredményessége alapozta meg, hogy létrejött e fogyasztóvédelmi kötet, amely reményeink szerint hasznos segítségként szolgál minél több Olvasó számára.

Veress Gábor a fogyasztóvédelem erkölcsi és jogi kérdéseit – a „fogyasztói társadalmat” is górcső alá véve – komplex módon, minőségügyi szemmel vizsgálja.

Fazekas Judit a magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődését – a rendszerváltás előtti helyzetre kiterjedően – napjainkig mutatja be, az új Polgári Törvénykönyvnek a – devizahiteles válság szempontjából is jelentős – tisztességtelen általános szerződési feltétellel, illetőleg a hibás teljesítéssel kapcsolatos regulációjával is foglalkozva.

Turgonyi Zoltán – mintegy előkészítve a devizahiteles válság reflexióját – arra a kérdésre adja meg a választ, hogy: „Van-e természetjog?”

Frivaldszky János a pénzügyi világválságból a klasszikus természetjogi elvek újbóli érvényesülése felé kalauzolja az Olvasót, amelynek keretében – többek között – kifejti, hogy a virtuális spekulatív értékektől vissza kell térni a klasszikus természetjogi szerződési szemlélethez és elvekhez.

Kertész Gábor ugyancsak a devizahiteles válság erkölcsi és jogi kérdéseit, például kialakulásának okait, megoldhatóságát és megelőzhetőségét tárgyalja.

Bencsik András a fogyasztóvédelem közjogi kereteit, az alkotmányi szabályozás fejlődési irányaira is kitérve ismerteti.

Pázmándi Kinga a kereskedelmi kommunikáció és a fogyasztóvédelem kapcsolatát, a fogyasztó verseny- és reklámjogi védelmét elemzi.

Filó Mihály a fogyasztók megtévesztése kapcsán a büntetőjogi jogtárgy-védelem határaitól szóló gondolatait tárja elénk.

Pintér Mónika a fogyasztóvédelem területén megjelenő ügyészi jogosítványokba, az ügyészi gyakorlatba enged betekintést.

A fogyasztók védelmének etikai megalapozásához

E bevezetés végén, a fogyasztók védelmének etikai megalapozásához az alábbiakat szeretném kiemelni.

A gazdasági termelés feladata, hogy biztosítsa az embernek mindazon javakat, amelyekre természetes igényeinek kielégítése céljából szüksége van (a túlzott fogyasztás könnyen a torkosság bűnét, a mértéktartás erényének elvesztését eredményezheti – kötelezetti oldalon is). Nem az ember – sem mint „fogyasztó”, sem mint munkát végző személy – van a gazdaságért, a termelésért, az egyre nagyobb volumenű termelésért, az egyre csábítóbb termékek előállításáért (a „fogyasztásért”), hanem fordítva: *minden az emberért van*; a gazdaság rendeltetése az egész ember és az egész emberi közösség szolgálata.¹⁹ Ez következik az ember egyedülálló méltóságából, teljes hivatásából. A gazdasági élet célja az ember, az emberiség életkörülményeinek jobbá tétele; az, hogy az ember a termelt javak felhasználásával szellemi téren is egyre jobban kiteljesítse önmagát; végső soron: a teljes és boldog tökéletességre jutás.²⁰ Így tehát a gazdasági tevékenységet – például a termék-előállítást és -forgalmazást, a szolgáltatásnyújtást – saját módszerei és „törvényei” szerint az erkölcsi rend határain belül kell végezni.²¹ Ez alapozza meg a maga teljes valóságában létező jogot, amely tehát a „fogyasztó”-t és nem a fogyasztást szolgálja, s amely ez által a kötelezett (például gyártó, forgalmazó) javára is irányul.²²

Szent II. János Pál pápa írta: „A gazdaság valójában csak az egyik összetevője és dimenziója az emberi tevékenység sokféleségének. Ha abszolúttá válik, ha az áruterelés és -fogyasztás a társadalmi életben a központi helyre kerül, és minden mástól függetlenül a társadalom egyedüli értékevé válik, akkor az okot nemcsak és nem annyira magában a gazdasági rendszerben kell keresni, hanem abban, hogy a szociális–kulturális értékrend – miután nem ismeri el az etika és a vallás jelentőségét – meggyengült, és csupán a javak termelésének és a szolgáltatásoknak tulajdonít jelentőséget.”

„[...] a gazdasági szabadság az ember szabadságának csak az egyik eleme. Amikor a gazdasági szabadság önállósodik, amikor az embert inkább a javak termelőjének és fogyasztójának tekintik, semmint személynek, aki azért termel és fogyaszt, hogy megéljen, akkor a szabadság elveszíti valós kapcsolatát az emberi személlyel, végül elidegeníti és elnyomja őt.”²³

„Az ember ma gyakran elvész az állam és a piac két pólusa között. Néha ugyanis úgy tűnik, mintha időnként csak árutermelőként és -fogyasztóként, vagy az állam közigazgatási alanyaként létezne, mintha feledésbe merülne, hogy az emberek együttélésének nem célja sem az állam, sem a piac, hanem az ember önmagában olyan páratlan értékkel bír, hogy az államnak is és a piacnak is szolgálnia kell. Az ember mindenekelőtt igazságot kereső lény, arra törekszik, hogy e szerint az igazság szerint éljen és elmélyítse azt a múlt és a jövő nemzedékével folytatott párbeszéd révén.”²⁴

Ehhez persze tisztesség, jóerkölcs, becsületesség kívántatik: jogalkotásban és a tág értelemben vett jogalkalmazásban (vagyis az üzleti életben is) egyaránt. Olyan szemléletformálásra van szükség, amely az igazságon alapul, az igazságosságban épül, és amit a szeretet éltet.²⁵ Ehhez kívánunk Mindenkinek szívből bátorságot és bölcsességet, hogy a szabadságban napról napra emberibb egyensúlyt találjon – „fogyasztó” és „kötelezett” egyaránt!

*„Zsákodban ne legyen kétféle súly, egy nehezebb és egy könnyebb.
Házadban ne tarts kétféle űrmértéket, egy nagyobbat és egy kisebbet.
Hibátlan és pontos legyen a súlyod, hibátlan és pontos legyen az űrmértéked,
hogy sokáig élj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad neked.
Mert utálat tárgya az Úr, a te Istened szemében, aki ilyet tesz, aki csal.”*
(MTörv 25,13-16)

Felhasznált irodalom és források

- BÁRDOS P. – MENYHÁRD A. (2008): *Kereskedelmi jog*. Budapest. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (479) p. 37.
- FAZEKAS J. (1995): *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem*. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (266) pp. 46-53.
- FAZEKAS J. (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Budapest. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. (285) p. 19.
- FAZEKAS J. (2004): *Fogyasztóvédelmi jog*. Miskolc. Novotni Kiadó (273) pp. 11-12.
- GOJÁK J. (2000): Bevezetés a Gaudium et Spes kezdetű konstitúcióhoz, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai (Szent István kézikönyvek 2.)*. Budapest. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, pp. 641-642.
- LÁBADY T. (2007): A lektor előszava, in Hámori Antal, *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba I. A fogyasztóvédelmi jog alapjai*. Budapest. Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft. (136) p. 7.
- LÁBADY T. (2015): A lektor előszava, in Hámori Antal, *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba. A fogyasztók magán- és közjogi védelme*. Budapest. Budapesti Gazdasági Főiskola (152) 9.
- MISKOLCZI BODNÁR P. – SÁNDOR I. (2012): *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása I*. Budapest. Patrocinium Kft. pp. 17.- 22.
- Kiv 20,15,17; Lev 19,35-36; MTörv 5,19,21; 25,13-16; Mt 16,26; 19,18; Lk 16,1-31; Jn 13,34; Kol 3,17;
- A KATOLIKUS EGYHÁZ KATEKIZMUSA (1997. augusztus 15.). A latin mintakiadás fordítása, Budapest, 2002. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 863 (fordította: Diós István; KEK) 2426. pont.
- SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA (1991): Centesimus annus kezdetű enciklika a szociális kérdéstről, 1991. május 1., in *Acta Apostolicae Sedis* 83 (1991) 793-867., Budapest. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 96 (fordította: Balogh Gábor, Barabás Miklós, Goják János), 39. pont].

SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA (1981): Laborem exercens kezdetű enciklika, 1981. szeptember 14., in *Acta Apostolicae Sedis* 73 (1981) 577-647., 6. pont; KEK 2428. pont.

II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et Spes kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyház és a mai világ viszonyáról. Róma 1965. december 7., in *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966) pp. 1025-1115.

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) M cikk (2) bekezdés, 1997. évi CLV. tv. 17. §, 1036/1999. (IV. 21.) Korm. hat., 1012/2003. (II. 25.) Korm. hat., 1033/2007. (V. 23.) Korm. hat., 1011/2012. (I. 23.) Korm. hat.

Hivatkozások és jegyzetek

¹ Vö. „Ne lopj!” (Kiv 20,15; MTörv 5,19; Mt 19,18); „Ne kívánd el embertársad házát..., sem szarvasmarháját, sem szamarát, sem más egyebet, ami az övé.” (Kiv 20,17; ld. még MTörv 5,21); „Szeressétek egymást! Amint én szeretlek benneteket, úgy szeressétek ti is egymást.” (Jn 13,34).

² Ld. pl. Fazekas Judit, *Fogyasztóvédelmi jog*, Budapest, 2007. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. (285) 19.; Fazekas Judit, *Fogyasztóvédelmi jog*, Miskolc, 2004. Novotni Kiadó (273) 11-12.; Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István, *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása I.*, Budapest, 2012. Patrocinium Kft. 17., 22. (irodalommal). Vö. Bárdos Péter és Menyhárd Attila, *Kereskedelmi jog*, Budapest, 2008. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (479) 37. („A kereskedelmi jog fejlődésének hajnalán, a X-XI. században, amikor a technikai fejlettség és az infrastruktúra alacsony szintje a mai értelemben vett biztosítékoknak csak igen szerény arzenálját kínálta, a bizalomnak alapvető jelentősége volt. Mögötte mindig valamilyen közösség – pl. a kereskedők vagy a város közössége – morális kényszerítő ereje állt.”).

³ Ld. pl. Fazekas Judit, *Fogyasztóvédelmi jog*, Budapest, 2007. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. (285) 19-20.; Fazekas Judit, *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem*, Budapest, 1995. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (266) 46-53.; Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István, *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása I.*, Budapest, 2012. Patrocinium Kft. 18-19. (irodalommal).

⁴ Ld. Lábady Tamás, *A lektor előszava*, in Hámori Antal, *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba I. A fogyasztóvédelmi jog alapjai*, Budapest, 2007. Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft. (136) 7.

⁵ Ld. Lábady Tamás, *A lektor előszava*, in Hámori Antal, *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba. A fogyasztók magán- és közjogi védelme*, Budapest, 2015. Budapesti Gazdasági Főiskola (152) 9.

⁶ Ld. pl. 2/2015. (II. 2.) AB határozat, 34/2014. (XI. 14.) AB határozat, 8/2014. (III. 20.) AB határozat, 3175/2013. (X. 9.) AB határozat. A fogyasztók alkotmányjogi védelméhez ld. pl. Bencsik András, *A fogyasztók védelmének alkotmányi fundamentumairól*, in *Közjogi Szemle* 6 (2013/1) 21-31.; Bencsik András, *A fogyasztóvédelem helye, szerepe a jogállamban (A fogyasztóvédelem alkotmányos alapjai)*, in *Collega* 13 (2009/1-2) 9-12.

⁷ Ld. pl. *Polgári jog, Kötelmi jog, Első és Második Rész, Az új Ptk. magyarázata V/VI.*, Szerk. Wellmann György, Budapest, 2013. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (372); és *Polgári jog, Kötelmi jog, Harmadik, Negyedik, Ötödik és Hatodik Rész, Az új Ptk. magyarázata VI/VI.*, Szerk. Wellmann György, Budapest, 2013. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (566) vonatkozó részei. A polgári jogi fogyasztóvédelem irodalmából ld. pl. Beck Salamon, „Nem vagyunk jogviszonyban”, in *Jogtudományi Közlöny* 21 (1966/1-2) 12-16.; Csurgó Ottó, *A termékfelelősségi eszme térhódítása a magyar bírói gyakorlatban*, in *Jogtudományi Közlöny* 42 (1987/2) 101-102.; Eörsi Gyula, *A szerződésen kívüli felelősség és a Ptk. reformja*, in *Jogtudományi Közlöny* 27 (1972/3) 65-75.; Eörsi Gyula, *A jogi felelősség alapproblémái, A polgári jogi felelősség*, Budapest, 1961. 172., 176. (263.); Fazekas Judit, *Fogyasztóvédelmi jog*, Miskolc, 2001. Novotni Kiadó (235) 99-100., 102-103., 105-107.; Fuglinszky Ádám, *Az elektronikus kereskedelem egyes fogyasztóvédelmi kérdései a német és a magyar jogban, Az általános szerződési feltételekre, valamint a távollévők között kötött szerződésekre vonatkozó egyes szabályok összehasonlító elemzése, kitekintés az Európai Unió 2000/31/EK sz.(E-commerce) irányelvére az internetes vásárlások kapcsán*, in *Jogi Tanulmányok 2000*, Szerk. Harmathy Attila, Budapest, 2000. ELTE ÁJK (371) 29-77.; Gadó Gábor, *A fogyasztói kölcsönszerződések egyoldalú módosításáról*, in *Gazdaság és Jog* 20 (2012/10) 2-7.; Harmathy Attila, *Felelősség a közreműködőért*, Budapest, 1974. 126-139., 171-204.; Harmathy Attila, *Szerződésszegési problémák a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában. A közreműködőért való felelősség*, in *Jogtudományi Közlöny* 24 (1969/12) 652-662.; Izsó Krisztina, *A termékfelelősség a deliktualis és a kontraktuális terület határán*, in *Jogi Tanulmányok 2000*, Szerk. Harmathy Attila, Budapest, 2000. ELTE ÁJK (371) 79-103.; Julesz Máté, *Gondolatok a termékfelelősségről, termékszavatosságról és a környezetvédelmi magánjogról*, in *Magyar Jog* 54 (2007/1) 45-48.; Kemenes István, *A szerződésszegés szabályozása az új polgári törvénykönyvben*, in *Jogtudományi Közlöny* 69 (2014/5) 213-223.; Kemenes István, *Szavatosság és (vagy) kártérítés a szolgáltatás hibája miatt*, in *Magyar Jog* 32 (1985/1) 55-56.; Kenderes Andrea, *A 2008-as fogyasztói irányelv a hitelmegállapodásokról – ante portas*, in *Jogtudományi Közlöny* 63 (2008/11) 544-552.; Király Miklós, *Az Európai Közösségek irányelveinek hatása a szerződési jogra a fogyasztóvédelem területén*, in *Magyar Jog* 47 (2000/6) 325-338.; Lábady Tamás, *A deliktualis felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban*, in *Jogtudományi Közlöny* 69 (2014/4) 169-179.; Lábady Tamás, *A termékfelelősség*

intézménye és a magyar termékfelelősségi törvény, in *Jogtudományi Közlöny* 49 (1994/3) 118-122.; Lábady Tamás, *A hibás teljesítés és a termékfelelősség összefüggéseiről*, in *Jogtudományi Közlöny* 31 (1976/12) 692-698.; Lábady Tamás, *A fogyasztóvédelmi rendszerről és a fogyasztók érdekeinek polgári jogi védelméről*, in *Magyar Jog* 23 (1976/4) 875-886.; Lábady Tamás, *A kötelelem zárt struktúrájának felbomlása a termékfelelősség jogában*, in *Jogtudományi Közlöny* 29 (1974/12) 700-707.; Lőrinczi Gyula, *Polgári jog, fogyasztóvédelem, csődjog*, in *Magyar Jog* 59 (2012/12) 717-726.; Lőrinczi Gyula, *A fogyasztói csőd és a mentesítés szabályozásának története, elmélete és gyakorlata a francia jogban*, in *Jogtudományi Közlöny* 66 (2011/4) 209-220.; Menyhárd Attila, *A tisztességtelen szerződési kikötések kontrollja az Európai Közösségek jogában*, in *Polgári Jogi Tanulmányok*, Szerk. Harmathy Attila, Budapest, 1996. ELTE ÁJK 62-84.; Miskolczi Bodnár Péter, *A szerződésen kívül okozott károkért való felelősség, mint hibás teljesítés esetén alkalmazható jogvédelmi eszköz*, in *Jogtudományi Közlöny* 44 (1989/3) 130-136.; Németh László, *Az általános szerződési feltételek és a fogyasztói szerződések érvénytelensége iránti perek tapasztalatai*, in *Gazdaság és Jog* 16 (2008/11) 15-23.; Novotni Zoltán, *A kétszemélyes relatív szerkezet szétbomlásának jelei kötelmi jogunkban*, in *Jogtudományi Közlöny* 38 (1983/11) 688-698.; Osztovits András, *A közösségi jog hatása a fogyasztói szerződések magyar szabályozására és joggyakorlatára*, in *Gazdaság és Jog* 17 (2009/12) 11-15.; Osztovits András–Virág Csaba, *Illetékességi kikötés mint tisztességtelen szerződési feltétel – kérdések és kételyek a közösségi és a magyar jog tükrében*, in *Magyar Jog* 55 (2008/8) 532-541.; *Európai fogyasztóvédelmi magánjog, Jogszabálygyűjtemény*, Szerk. Osztovits András, Budapest, 2006. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 197.; Verebics János, *Szerződések az elektronikus kereskedelem körében és a fogyasztóvédelem*, in *Gazdaság és Jog* 20 (2012/12) 3-10.; Vékás Lajos, *Európai közösségi fogyasztóvédelmi magánjog*, in *Európai közösségi jogi elemek a magyar magán- és kereskedelmi jogban*, Szerk. Vékás Lajos, Budapest, 2001. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. (469) 25-96.; Vékás Lajos, *Európai fogyasztóvédelmi magánjog*, in *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör évkönyve 1999–2000. tanév*, Szerk. Bodzási Balázs, Budapest, 2001. ELTE ÁJK, Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesület (352) 325-352.; Vékás Lajos, *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*, Budapest, 2001. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (244) 75-86., 100-101.; Vékás Lajos, *Javaslat az általános szerződési feltételek Ptk.-beli szabályozásának kijavítására*, in *Jogtudományi Közlöny* 55 (2000/12) 485-492.; Weiss Emilia, *A gyártó vállalat felelőssége a fogyasztó irányában*, in *Döntőbíráskodás* 12 (1971/3) 81-94.; Wellmann György, *A szerződés érvénytelenségének szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben*, in *Jogtudományi Közlöny* 69 (2014/2) 61-70.; Zoltán Ödön, *Termelői felelősség a hibás teljesítésért*, in *Jogtudományi Közlöny* 35 (1980/5) 291-304.; Zoványi Nikolett, *A légi járatok késésének megítélése a nemzetközi egyezmények és az európai jog tükrében*, in *Jogtudományi Közlöny* 67 (2012/9) 339-348. A fogyasztóvédelem és a szellemi alkotások jogának kapcsolatához ld. pl. Tattay Levente, *Közvetlen fogyasztóvédelmi előírások a szellemi alkotások jogában*, in *Jogtudományi Közlöny* 60 (2005/6) 295-299.

⁸ Ld. pl. Bacher Vilmos, *A versenyjog és az összehasonlító reklám*, in *Gazdaság és Jog* 6 (1998/6) 3-10.; Bacher Vilmos, *Bírói gyakorlat a tisztességtelen verseny köréből*, in *Jogtudományi Közlöny* 51 (1996/11) 462-471.; Balogh Virág, Nagy Csongor István, Pázmándi Kinga, Verebics János, Zavodnyik József, *Magyar versenyjog*, Szerk. Pázmándi Kinga, Budapest, 2012. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 365.; Balogh Virág, Kaszainé Mezey Katalin, Pázmándi Kinga, Zavodnyik József, *Magyar fogyasztóvédelmi és reklámjog*, Szerk. Pázmándi Kinga, Budapest, 2010. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 345.; Boytha Györgyné, *A versenyfelügyeleti eljárás – A Gazdasági Versenyhivatal*, in *Magyar Közigazgatási Jog, Különös rész európai uniós kitekintéssel*, Szerk. Ficzer Lajos–Forgács Imre, Budapest, 2001. Osiris Kiadó 74-95. (és ua. 1999. 42-61.); Csécsy György–Pribula László, *A reklám fogalmi meghatározásának szempontjai, egyes reklámtípusok megjelenése a jogi szabályozásban*, in *Magyar Jog* 57 (2010/5) 257-264.; Pribula László, *A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat és a reklám – a szabályozási koncepció megváltozása*, in *Jogtudományi Közlöny* 64 (2009/5) 229-233.; Pribula László, *A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat és a reklám – a szabályozási koncepció megváltozása*, in *Gazdaság és Jog* 17 (2009/4) 7-11.; Pribula László, *A burkolt reklám*, in *Jogtudományi Közlöny* 63 (2008/4) 196-201.; Pribula László, *A reklámtevékenységek büntetőjogi összefüggései*, in *Jogtudományi Közlöny* 61 (2006/12) 477-483.; Pribula László, *A reklám mint a szerződéskötéshez vezető út speciális esete*, in *Jogtudományi Közlöny* 60 (2005/6) 251-256.; Traub, Fritz, *A fogyasztó fogalma a versenyjogban. Jogösszehasonlító áttekintés*, in *Versenyismeret* (1995) XLIII. (október-november) 70-103. (fordította: Pappné Ritter Jolán); Vida Sándor, *A fogyasztó versenyjogi védelme a megítélésével szemben*, in *Magyar Jog* 47 (2000/11) 661-666.; *Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem*, Szerk. Vörös Imre, Budapest, 2007. MTA Jogtudományi Intézet 401; Vörös Imre, *Reklámszabályok a versenytörvényben*, in *Jogtudományi Közlöny* 52 (1997/11) 453-468.; Whish, Richard, *Versenyjog*, Budapest, 2010. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 1003 (fordítók: Hörömpöli-Tóth Levente, Nagy Csongor István, Szilágyi Pál); Zavodnyik József, *Az általános szerződési feltételek és a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok*, in *Versenytükrök* 9 (2013/2) 34-53.; Zavodnyik József, *Értelem és érzelem. A kereskedelmi gyakorlatokkal megcélzott fogyasztó*, in *Gazdaság és Jog* 18 (2010/7-8) 10-20.

⁹ Ld. pl. *Fogyasztóvédelem*, Szerk. Bíró Virág és Kreiss Rita, Budapest, 2000. BME–FVF 120 (2003. 198); Fazekas Judit–Gyarmati András, *Fogyasztóvédelem*, in *Magyar közigazgatási jog, Különös rész európai uniós kitekintéssel*, Szerk. Ficzer Lajos–Forgács Imre, Budapest, 2001. Osiris Kiadó 105-109.; Ficzer Lajos, *Közigazgatás és gazdaság*, in *Magyar Államigazgatási Jog, Különös rész*, Szerk. Ficzer Lajos, Budapest, 1995. VERZÁL Lap- és Könyvkiadó 7-15.; Molnár Miklós, *Az iparigazgatás joga*, in uo. 18., 21-22.; Nagy Marianna, *A belkereskedelmi igazgatás joga*, in uo. 31-40.; Hámori Antal, *A vendéglátó üzletek kategóriába sorolásának jogi szabályozása*, in *Magyar Jog* 57 (2010/3) 164-171.; Hámori Antal, *A szálláshely osztályba, a vendéglátó üzlet kategóriába sorolása bejelentésének jogi természete*

téről, in *Magyar Jog* 55 (2008a/6) 423-428.; Hámori Antal, *A vendéglátás fogyasztóvédelmi jogi szabályozása*, Budapest, 2003. Label Kereskedelmi, Szolgáltató és Kiadói Kft. (328) 70-83., 130-136., 201-217.; Lontai Endre, *Polgári jog, A szellemi alkotások joga (Szerzői jog és iparjogvédelem)*, Budapest, ¹¹1994. Nemzeti Tankönyvkiadó 229-231.

¹⁰ Ld. pl. Bisztriczki László, Kántás Péter, *Az új szabálysértési törvény magyarázata, Gyakorlati kérdések és válaszok a szabálysértési jog köréből*, Budapest, 2012. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (672) 452-455., 491-498., 526-536., 562-566., 608-624., 639-642.; Belovics Ervin, Molnár Gábor Miklós, Sinku Pál, *Büntetőjog II. Különös Rész, A 2012. évi C. törvény alapján*, Budapest, ²2013. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (894) 158-162., 164-166., 596-597., 685-689., 702-711., 783-785., 792-805., 811-826., 837-878.; Karsai Krisztina, *Fogyasztóvédelem és büntetőjog*, Budapest, 2011. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 274; Karsai Krisztina, *A büntetőjogi jogtárgyak a hamis áruk elleni küzdelemben*, in *Magyar Jog* 57 (2010/12) 720-726.; Karsai Krisztina, *A büntetőjogi fogyasztóvédelem egyes általános kérdéseiről*, in *Jogtudományi Közlöny* 63 (2008/7-8) 333-340.

¹¹ Az elnevezéshez ld. KECSKÉS László, *EU-jog és jogharmonizáció*, Budapest, ²2005. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. (952) 74-78.

¹² Ld. 129a. cikk (1)-(3) bek.

¹³ Ld. 153. cikk (1)-(5) bek. A fogyasztóvédelmi jog külföldi, közösségi és hazai fejlődéstörténetéhez ld. pl. Bártfai Judit, Cseke Dóra, Kertész Ágnes, Németh Anita, Wallacher Lajos, *Szerződési jog – fogyasztóvédelem*, Szerk. Sáriné Simkó Ágnes, Budapest, 2000. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 18-36.; Fazekas Judit, *Fogyasztóvédelmi jog*, Budapest, 2007. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. 19-62.; Fazekas Judit, *Fogyasztóvédelmi jog*, Miskolc, 2004. Novotni Kiadó 11-40. (a fogyasztóvédelem gazdasági alapjaihoz ld. uo. 62-68. és 41-52.); Hámori Antal, *A közösségi fogyasztóvédelmi politika és jog fejlődése*, in *Agora* (2008) (2) 39-54.; Jeney Petra, *Fogyasztóvédelmi politika*, in *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*, Szerk. Kende Tamás–Szűcs Tamás, Budapest, 2005. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. 655-698.; Jeney Petra, *Fogyasztóvédelmi politika*, in *Az Európai Unió politikái*, Szerk. Kende Tamás–Szűcs Tamás, Budapest, 2002. Osiris Kiadó 213-251.; Lattmann Tamás, *Fogyasztóvédelmi politika*, in *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*, Szerk. Kende Tamás–Szűcs Tamás, Budapest, 2011. Complex Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. (1188) 535-585.; Miskolci Bodnár Péter – Sándor István, *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása I.* Budapest, 2012. Patrocinium Kft. 17-27.; Szolnoki-Nagy Rita, *Fogyasztóvédelem az Európai Unióban*, in *Európai Tükör* 19 (2014/2) 143-160.; valamint Czuczai Jenő, *Korreferátum a fogyasztóvédelem témájában Gyarmati András előadásához („A Ptk. újabb módosítása az európai jogharmonizáció tükrében”)*, in *Magyar Jogászegylet Tizedik Jogász Vándorgyűlés (Sopron)*, Budapest, 1997. (71-86.) 71-77. (a fogyasztóvédelem területét érintő magyar jogi környezet – Czuczai Jenő 1997-ben mondott szavai szerint – egy nehezen áttekinthető, igen heterogén és szabályozási dimenziójában is indokolatlanul sok síkú képet mutat, – vö. uo. 85.). A fogyasztóvédelem és a nemzetközi magánjog kapcsolatához ld. pl. Burián László, *A fogyasztóvédelem az új nemzetközi magánjogi szerződési szabályok tükrében*, in *Magyar Jog* 46 (1999/1) 16-23.; Burián László, *Fogyasztóvédelem és nemzetközi magánjog*, in *Jogtudományi Közlöny* 49 (1994/8-9) 307-313.

¹⁴ Vö. a téma szempontjából szükségképpen kapcsolódó, a Polgári jog címet viselő 17. fejezet. Ld. EU Bizottsága előterjesztése „A Közép- és Kelet-Európa társult országainak felkészülése az Európa Unió egységes belső piacába történő integrációra” címmel; Brüsszel, 1995. május 3. [COM(95) 163]; elfogadta: a Cannes-i tanácsi ülés 1995. június 26-án.

¹⁵ Az 1999-2002. közötti időszak középtávú fogyasztóvédelmi politikájának a felsőoktatásra vonatkozó célja szempontjából ld. Agg Géza, *Általános helyzetkép a fogyasztóvédelmi oktatásról*, in *Konferencia a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatásáról* (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 2001. május 18.), Budapest, 2001. Oktatási Minisztérium – Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség 6-9. (és melléklet); Hámori Antal, *Fogyasztóvédelmi jogi oktatás a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Karán*, in *Konferencia a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatásáról* (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 2001. május 18.), Budapest, 2001. Oktatási Minisztérium – Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség 23-26.; Hámori Antal, *Fogyasztóvédelmi jogi oktatás a Budapesti Gazdasági Főiskolán*, in *Fogyasztóvédelem* 3 (2001/8-9) 17.; továbbá Buzás Gizella–Hámori Antal, *Fogyasztóvédelmi oktatás és nevelés*, in *Fogyasztóvédelmi Szemle* 2 (2005/2) 41-45. Figyelemre méltó, hogy 2011. május 31-én a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen „A fogyasztóvédelem helye a hazai felsőoktatásban” címmel ismét tudományos konferenciát rendeztek.

¹⁶ Ld. Hámori Antal, *A vendéglátás fogyasztóvédelmi jogi szabályozása*, Budapest, 2003. Label Kereskedelmi, Szolgáltató és Kiadói Kft. (328).

¹⁷ Ld. Hámori Antal, *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba I. A fogyasztóvédelmi jog alapjai*, Budapest, 2007. Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft. (136); Hámori Antal, *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba. A fogyasztók magán- és közjogi védelme*, Budapest, 2015. Budapesti Gazdasági Főiskola (152).

¹⁸ Ld. Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály Tudományos Műhelye Multidiszciplináris kihívások – sokszínű válaszok 4. és 5. című Közgazdasági és Társadalomtudományi Szimpóziumának Erkölcs- és Jogtudományi Szekciója, Budapest, 2014. május 5. és 2014. október 28.

¹⁹ Ld. *A Katolikus Egyház Katekizmus* (1997. augusztus 15.), A latin mintakiadás fordítása, Budapest, 2002. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 863 (fordította: Diós István; KEK) 2426. pont. Vö. Szent II. János

---

Pál pápa, *Laborem exercens* kezdetű enciklika, 1981. szeptember 14., in *Acta Apostolicae Sedis* 73 (1981) 577-647., 6. pont; KEK 2428. pont.

²⁰ Ld. Goják János, *Bevezetés a Gaudium et Spes kezdetű konstitúcióhoz*, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* (Szent István kézikönyvek 2.), Budapest, 2000. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 641-642. Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et Spes kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyház és a mai világ viszonyáról*, Róma 1965. december 7., in *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966) 1025-1115. (GS), 63-64. pont.

²¹ Ld. GS 64. pont, KEK 2426. pont. Vö. Mt 16,26 („Mi haszna van az embernek, ha az egész világot megszerzi is, de lelke kárát vallja? Mit is adhatna az ember cserébe a lelkéért?”); Lk 16,1-31; Kol 3,17.

²² Ld. Szent II. János Pál pápa, *Centesimus annus kezdetű enciklika a szociális kérdéstről*, 1991. május 1., in *Acta Apostolicae Sedis* 83 (1991) 793-867., Budapest, 1991. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 96 (fordította: Balogh Gábor, Barabás Miklós, Goják János), 39. pont.

²³ Ld. uo.

²⁴ Ld. uo. 49. pont.

²⁵ Vö. GS 26. pont; vö. uo. 63. pont.

„Reszkessen a vevő!”

A fogyasztóvédelem erkölcsi és jogi kérdései minőségügyi szemmel

Bevezetés

Felgyorsult, elektronizált világunkban naponta minduntalan fogyasztók vagyunk: megrendelünk, vásárolunk, szolgáltatást veszünk igénybe, gyakran panaszt teszünk stb. Bizalommal lehetünk, vagy félni kell attól, hogy becsapnak minket? Védenek-e minket fogyasztókat a megtévesztés, a becsapás ellen? Az 1900-as években a tömegtermelés kibontakozása idején az Egyesült Államokban a tömeggyártás által sok használati cikk jelent meg a piacon és a hibás termékek miatt elterjedt a kifejezés: „Reszkessen a vevő!” Reszketnünk kell-e ma itt Magyarországon, ha fogyasztóként a mindenapjainkat éljük, vagy bizalommal lehetünk a termékek és a szolgáltatások iránt?

A fogyasztóvédelem ma már áttekinthetetlenül nagy témakör, a fogyasztókat rengeteg jogszabály, intézmény és civil szervezet védi, ugyanakkor tengernyi átláthatatlan reklám, ajánlat borítja el. Tanulmányunkban a fogyasztóvédelem néhány erkölcsi és jogi kérdését vizsgáljuk minőségügyi szemmel. A minőségügy irodalmában nincs egységesen értelmezve a vevő és a fogyasztó fogalma. Az angol szaknyelvben megkülönböztetik a *customer* és a *consumer* fogalmát. Magyarul a *customer* a közvetlen vevőt jelenti, ugyanakkor a *consumer* a végfogyasztót jelenti. Célszerűnek tűnik az előzőre a vevő, az utóbbira a fogyasztó elnevezés használata.

A fogyasztók nélkülözhetetlensége és a fogyasztóvédelem jelentősége

A termelési és a fogyasztási folyamatokból álló *ellátási lánc* hatékony működésének feltétele, hogy a lánc végén levő (vég) *fogyasztó* vegye meg a fogyasztási cikket és legyen elégedett mind a termék, mind a kiszolgálás minőségével. Ha van elégedett (vég) fogyasztó, akkor az ellátási lánc tartósan működik. Ha nincs (vég) fogyasztó, vagy nem elégedett, akkor az ellátási lánc leáll és az ellátási lánc tagjai tönkremennek. Ebből következően a fogyasztók szerepe nélkülözhetetlen, ők jelentik a gazdaság mozgatóerejét.

A fentiekből következően nyilvánvaló a fogyasztóvédelem mindennapi jelentősége is. A témakörnek hatalmas irodalma van, a fogyasztóvédelem jogi kéréseivel foglalkozik ennek a tanulmánykötetnek több tanulmánya is. A hatalmas irodalomból kiemelem, hogy a rendszerváltás után hazánk fogyasztóvédelmi kultúrájának kibontakozásához meghatározóan járult hozzá Fazekas Judit magas színvonalú, gyakorlati szemléletű munkája Fazekas (1995) és Huszay Gábor tevékenysége Huszay (2000).

A kapitalista minőségügy

A kapitalista piaci igénykielégítési folyamat

A minőségügynek hatalmas nemzetközi és hazai irodalma van. A témakörben sokféle szemléletű, sokféle mélységű könyv és közlemény jelent meg. A minőségügy jelentős részét különböző jogszabályok is szabályozzák. A hatalmas irodalomból kiemeljük Veress (1999), Kovács (2002), Csath (2005) és Veress (2005) munkáit. Amit hagyományosan minőségügynek nevezünk, az ténylegesen az 1900-as években az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban a kapitalista gazdasági rendszerben kialakult minőségügy, ezért, – a más gazdasági rendszerek minőségügyeitől megkülönböztetve, – *kapitalista (szabadpiaci) minőségügynek* nevezzük, ld. pl. Veress (2011).

A kapitalista minőségügy alapfogalma a *kapitalista piaci igénykielégítési folyamat*, melynek lényegi elemei: a piaci áru *termelése*, a piaci áru eladása/vétele a (kapitalista szabad) *piacon*, a piaci áru *fogyasztása*, felhasználása. A hagyományos „kapitalista” piaci minőségügy lényege, hogy a kapitalista szabadpiacon a termék piaci áru. A kapitalista piaci igénykielégítési folyamat alapvető *érdekeltekjei* (stakeholders), érintettjei, partnerei, társai, tág értelemben „vevői” az alábbiak: a fogyasztási folyamatban érdekelt közvetlen vevők és vég-fogyasztók, a termelési folyamatban érdekelt tulajdonos, részvényes, alkalmazott, azaz termelők és a termelők beszállítói, valamint a helyi közösség és a társadalom.

A kapitalista piaci igénykielégítési folyamat minősége

A minőség értelmezéséhez bevezetjük az érték filozófiai fogalmát, ld. pl. Schütz (1948). *Érték* az, ami igényt elégít ki egy értékrend világánál. Az érték tartományok az alábbiak: logikai (igaz-hamis), igazságkeresés, erkölcsi (jó-rossz), esztétikai (szép-rút) és vallási (szent-istentelen). Az érték jellemzője a polaritása: vagy csak pozitív, vagy csak negatív lehet. A kapitalista piaci igénykielégítési folyamat minősége a termelési és a fogyasztási folyamatokban érdekelt igényeinek a kielégítése által átadott érték. Mivel érték az, ami igényt elégít ki, így a *minőség* tehát *az igények kielégítése által az érdekelteknek átadott érték*.

A kapitalista piaci minőségügy tárgya

A kapitalista piaci minőségügy tárgya *a piaci igénykielégítési folyamat minőségének államilnemzeti szintű* (makró minőségügy) és *vállalatilintézményű szintű* (mikró minőségügy) *szabályozása*. A tanulmány későbbi részében bemutatjuk a makró és a mikró minőségügy szerepét a fogyasztóvédelemben.

A fogyasztók igényei

Igény, érték, értékrend

Emberi mivoltunkból következik, hogy teljes életünk során *igényeink* (demand) vannak. Testi, értelmi és érzelmi igényeinket ki akarjuk elégíteni, így szükségünk van sok mindenre, fogyasztók

vagyunk, az életminőségünket kívánjuk biztosítani, folyamatosan tökéletesíteni. Az igény mint tudatosított hiányérzet határozható meg. A *szükség/szükséglet* (need) is igény, mégpedig a legfontosabb igény, amely a létfenntartási javakra vonatkozik. Igényeink attól függenek, hogy mit tekintünk *értéknek* (value), értékesnek. Ami számunkra érték, azt meg kívánjuk szerezni, igényeink tehát értékrendüinktől függenek. *Értékesnek* minősítjük az értékeszme világnál azt, ami *igényt* elégít ki (satisfaction) Schütz (1948).

Az értékek összessége alkotja az *értékrendet* (values). *Értékrendünk* mutatja, hogy melyek a fontosabb és kevésbé fontos értékeink.

Az ember általános igényei

Az ember általános *igényei* az értékrendjéből következnek. Bonyolult filozófiai kérdés, hogy milyen értékrendből milyen igények vezethetők le. Tanulmányunkban e kérdéskörrel nem foglalkozunk, de fontossága és hasznossága miatt felhívjuk a figyelmet J.J. Dahlgaard és munkatársainak a munkáira, Dahlgaard, Jens (1998), Dahlgaard, Su Mi Park (1998), Edgeman (1998), akik felhívták a figyelmet arra, hogy a minőségügynek újjászületésre van szüksége, mert a mai materiális szemléletű világban újra hangsúlyt kell kapjanak az értelmi és a lelki igények. Dahlgaard, Jens (1998) munkája alapján az alábbiakban az – Istenhittől független – nemes emberi igényeket foglaljuk össze.

Fizikai-biológiai igények (mint bármely élőlény: élelem, víz, levegő, nemi élet (biológiai szeretet), szállás, menedék, ruházat, biztonság.

Értelmi (mental) igények (mint gondolkodó lény): tartozás valahova, barátság (értelmi szeretet), elismerés, rang, teljesítmény, alkotóképesség, önazonosság, fejlődés, önmegvalósítás.

Érzelmi (spiritual) igények, örök értékek (mint lelki lény): igazságosság, őszinteség, becsületesség, alázatosság, jószívűség, hűség, emberszeretet (lelki szeretet), tisztelet, bizalom, irgalmasság.

Az erkölcsi érték

Az *erkölcs* lényege, hogy az ember minden tudatos tevékenységében és egész magatartásában kötelezve tudja magát arra, hogy a jót tegye, a rosszat kerülje. A *szabad akarat* azt jelenti, hogy választási, döntési szabadságunk van a jó és a rossz között. A ténylegesen meghozott döntés jóságának, vagy rossz-ságának érzékelője a *lelkiismeret*.

Az erkölcsi értékeket az *erkölcsi törvények* fogalmazzák meg. Az európai kultúrában elsősorban a *természetes erkölcsi törvényt*, az *ószövetségi törvényt* és a keresztény *újszövetségi törvényt* értelmezzük. A *természetes erkölcsi törvény* az ember méltóságát, az ember szeretetét fogalmazza meg. *Természetes* törvénynek nevezzük, mert az emberi értelemről következik. A lényege a keresztény Tízparancsolat emberekre vonatkozó második része.

Keresztény alaptörvény egyrészt az *ószövetségi törvény*, amely a teljes Tízparancsolat, vagyis az ember szeretetét tartalmazó parancsolatok mellett az Isten szeretetét is tartalmazza. A keresztény

*evangéliumi, vagy újszövetségi törvény a szeretet törvénye: "Új parancsot adok nektek, hogy szeres-
sétek egymást: ahogy én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást."*

Az igény és az érték összhangja

Értékrendjét vesztett világunkban az erkölcsi normákat és az aszerint élni akarókat elutasítják, a legjobb esetben megmosolyogják. Erkölcstelen világunkban csak nagyon kevesen vallják a keresz-
tény evangéliumi erkölcsi törvényt, a szeretet törvényét, a másokért áldozatot is hozni tudó szeretet-
tet, és még kevesebben élnek aszerint. Ugyanakkor mindenki vágya, hogy maradéktalanul kielégít-
sék az ő – előzőekben bemutatott – értelmi és lelki igényeit is! A felsorolt szellemi/lelki igényeket
azonban csak azoktól várhatjuk el, akik az újszövetségi Isteni törvények szerint élnek! Vagyis azzal
a furcsa ténnyel szembesülünk, hogy *a vallástalan is, sőt az erkölcstelen is az evangéliumi törvény
szerinti életet várja el a többiektől.*

Nem nehéz rádöbbenni arra, hogy az értékrendek és az igények egyensúlya csak a következő elvek
alapján teljesülhet. Kant kategorikus imperatívusza: „Cselekedj úgy, hogy tevékenységed maximája
(elvontan kifejezett normatív tartalma) mindenkor általános törvényhozás elvéül is szolgálhasson”.
Evangéliumi aranyszabály: „Amit ti akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is azt tegyétek
velük!” (Mt 7,12), (Lk 6,31).

A fogyasztók tényleges igényei

Igényeink alapvetően a kultúránktól, világnézetünkötől, értékrendünkötől függnnek. Ideális esetben az
erkölcsös fogyasztók igényei a fentiekben felsorolt emberi igények. A valóságban azonban igénye-
ink a fentiek ellenére lelki állapotunktól, a környezetünk befolyásától, a rosszra hajló természetünk-
től is függnnek. Az elmúlt évtizedekben kibontakozott ún. „fogyasztói társadalom” kísértései miatt
sokszor megszárdítenek, megtévesztenek, így a fent felsorolt egészséges emberi igényeink helyett
gyakran torz igényeink jelentkeznek és megtévedve ezeket kívánjuk kielégíteni.

A fogyasztói igények minőségügyi értelmezése

A fentiekben láthattuk, hogy a kapitalista piaci igénykielégítési folyamat minősége a termelési és a
fogyasztási folyamatokban érdekelték igényeinek a kielégítése által átadott érték. Minőségügyi
szemmel ez azt jelenti, hogy a fogyasztó a fogyasztási folyamat során az igényeit minél inkább ki
akarja elégíteni, a fogyasztási folyamat során az igényei kielégítése által minél elégedettebb szeret-
ne lenni, *az igényei kielégítése által minél több értéket szeretne kapni.*

És itt jelentkez a fogyasztók megtévesztésének ördögi ténye: a gátlástalan harácsoló termelő a
fogyasztónak nem az egészséges igényeit kívánja kielégíteni, hanem olyan torz igényeket támaszt
benne, hogy a gyenge, rossz minőségű árura legyen igénye, így a fogyasztó a torz értékrendje alap-
ján a gyenge minőségű árut kívánja, az válik számára értékessé. Így bontakozik ki a fogyasztói tár-
sadalom.

A „fogyasztói társadalom”

A normális élet feltétele a bizalom. A kapzsi nyereséghajhász termelők visszaélnék a fogyasztók bizalmával. Ezt tetézi, hogy mi fogyasztók nagyon hiszékenyek vagyunk, így kialakul az ún. „*fogyasztói társadalom*”, amely arra épül, hogy minket, a fogyasztókat a legkülönbözőbb módon sikerrel megszédítenek, így „boldogan” megvesszük a drága, számunkra gyakran gyenge minőségű, sok esetben felesleges, sőt esetleg káros fogyasztási cikkeket. A mai megszédített, torz, a fenntarthatóság fenntarthatatlanságát eredményező fogyasztói társadalom kialakulását számos tényező hatása eredményezte.

A kultúra, az értékrend rombolása

A mai torz fogyasztói társadalom kialakulását jelentősen elősegítette a kultúra tönkremenetele/tönkretétele, melynek főbb tényezői az oktatási rendszer romlása, a filozófia, etika háttérbe szorítása és az értékek elhallgatása.

Az értékrend rombolásához jelentősen hozzájárul az ún. radikális „felvilágosult” kultúra térhódítása, és ennek következményeként a torz „világnézeti semlegesség” értéktorzító hatása, pl. Ratzinger (2005), de értékrendünket mindennapjainkban jelentősen rontja az értékrombolást vállaló média is. Kultúránkat jelentősen torzítják az áltudományos hírek, az okkult tudományok terjesztése is.

Az állati ösztönök felkorbácsolása

Az értékrend nélküli világban könnyű a fogyasztó társadalom kiterjesztése, az ember állati ösztöneinek a felkorbácsolása. A torz fogyasztói társadalmat szolgálja a *létfenntartási ösztönök* túlzott hajszolása, minél több ember célja legyen mindent zabálni, minél több szeszt inni, kábítószer fogyasztani... Az állati ösztönök felkorbácsolásának sikeres színtere a *szexuális vágyak* természetellenes gerjesztése és egyben a család, a társadalom rombolása a szinglik dicséretével, a szexuális élet torzítása a gender témával, az egyneműek vonzalmának kérkedő terjesztésével.

Az állati ösztönökre épít a kapitalista piaci *versenyszellem túlhajszolása* a harc dicsőítésével, a pankráció, az öldöklő harci játékok hirdetése, terjesztése. E torz versenyszellem több sportág torzulását is eredményezi, egyre több sportág versenye eredményez halált, ennek ma már például a Forma 1 is áldozata. Sajnálatos, hogy az elsősorban biológiai képességekre épülő paralimpia mellett/helyett miért nem kap teret a hátrányos helyzetűek szellemi, lelki értékeinek az előtérbe helyezése.

Az emberi természet gyengeségeinek a kihasználása

A torz fogyasztói társadalom fontos alapja az emberi természet gyengeségeinek a kihasználása. A fogyasztói igények torzításának alkalmas eszköze többek között: *az irigység szítása* a különösebb, jobb palota, ruha, ékszer, autó stb. hirdetésével; *a kíváncsiság szítása* az új, ismeretlen iránti vágy

gerjesztésével; *a lelki igények látszat kielégítése* szappanoperákkal, bárgyú felszínes lelki tanácsadással.

A fogyasztók becsapása

A nyereségérdekeltség túlhajszolása miatt a kapitalista szabadpiacon a kapzsi termelők nagyon sokszor nem a hosszú-távú fogyasztói elégedettségre törekednek, hanem többféle módon befolyásolják, megtévesztik a fogyasztókat.

A gyenge minőségű termékek megtévesztő reklámozása

Számos vállalat a jó minőségű fogyasztási cikkek helyett szédíti a fogyasztókat, és a *gyenge minőségű* fogyasztási cikkek eladását reklámokkal, marketinggel, PR (Public Relation, társadalmi kapcsolatok) tevékenységgel segítik elő. Szomorúan lehet tapasztalni, hogy a munkaerő piacon a vállalatoknak egyre kevesebb minőségügyi szakemberre van igényük, ugyanakkor egyre több marketing és PR szakembert keresnek. Hasonlóan, míg számos vállalatnál/intézménynél csökkentik a minőségügyi részlegek létszámát, addig egyre jobban terebélyesednek a marketing és PR részlegek.

A fogyasztók megtévesztése a minőség rontásával

A gátlástalan, erkölcstelen piacszerzés eszköze a már piacra került fogyasztási cikkek minőségének tudatos rontása. Több vállalat kutatásokat végzett annak érdekében, hogy a már megszokott jó minőségű fogyasztási cikkek *élettartalmát* titokban aljas módon *csökkentsék*. A termékek rövidebb élettartalmát sok fogyasztó vagy sohasem, vagy csak hosszabb távon veszi észre. A termék élettartalmának csökkenése azt jelenti, hogy a terméket gyakrabban kell megvenni, így a gátlástalan termelők ezzel jelentős további piachoz jutnak. Ezen árukra szomorú példák a villanykörték, a harisnyák, az autók ...

Újabb, fölösleges áruk terjesztése

A fogyasztók megtévesztésének további szomorú jellemzője, hogy a kapzsi gazdálkodók *újabb és újabb*, felesleges funkciókat tartalmazó *termékekkel* kápráztatják el a fogyasztókat, akiknek nincs módjuk az újabb és újabb termékek tényleges minőségéről meggyőződni.

Rengeteg ilyen termék található a piacon, ilyenek például a gyógyszerek és gyógyhatású anyagok nagy része, az új élelmiszerek és élelmiszer adalékanyagok, továbbá a fogyasztószeres jelentős része. Jellemző példa továbbá a mosószeres és szépítő szerek, amelyeket úgy használunk, hogy fürdéskor lemoszuk a zsírt, majd fürdés után bekenjük zsírral a száraz bőrünket, majd ezt ismét lemoszuk... és így tovább. Az egyre újabb és újabb kozmetikumok nagy része is egyértelműen felesleges terméknek tekinthető.

Nagyon sok műszaki/technikai cikk is ide sorolható, az újabb és újabb mobil telefonok, televíziók, vagy autók úgy szorítják ki a régieket a piacról, hogy a fogyasztók még régi változatok funkcióinak is csak töredék részét ismerték, használták.

Káros termékek forgalmazása

A fogyasztók fentiekben felsorolt megszedítése, becsapása a fogyasztóknak csak anyagi kárt okoz. A gátlástalan nyereség-hajhászás miatt azonban egyre gyakrabban jelennek meg a piacon az *egészségre káros* élelmiszerek, gyógyhatású anyagok, gyógyszerek, kozmetikumok, mosószeresek, játékok stb. Ezen termékek egy része tudatos *hamisítás*, amely ellen elvben a jog szigorával kellene fellépni, de a visszaélések nagy száma miatt erre az ellenőrző szervezetek véges kapacitása miatt nincs mód.

Ennél is sokkal szomorúbb azonban, hogy sok területen az újabb, sokszor káros fogyasztási cikkeket lelketlen(?), gátlástalan(?), tudatlan(?), lefizetett(?), de mindenképpen *felelőtlen* „kutatók”/”tudósok” véleménye alapján engedélyezik.

Még nehezebb a kérdés az *egészségügyben* a gyógyszerek használata, hiszen ott sokszor azt kell mérlegelni, hogy az adott betegség gyógyítása érdekében milyen mellékhatások káros hatását javasolt elszennvedni.

A fogyasztóvédelem

A fogyasztóvédelem alapelvei

Az ENSz Fogyasztói Érdekvédelmi Alapokmánya (Consumer Protection Charter) szerint a fogyasztónak joga van:

- a) *az alapvető szükségletekhez*: olyan fogyasztási cikkekhez és szolgáltatásokhoz, amelyek a túlélést biztosítják (megfelelő élelmiszer, ruházat, lakás, egészségügyi ellátás, oktatás, higiénia);
- b) *a biztonsághoz*: az életre és egészségre veszélyes árucikkek és szolgáltatások elleni védelem joga;
- c) *a tájékoztatáshoz*: a tisztességtelen és félrevezető hirdetés és címkézés elleni védelemhez, valamint a tények ismertetéséhez és a feltétlen tájékoztatáshoz való jog;
- d) *a választáshoz*: versenyképes fogyasztási cikkekhez és szolgáltatásokhoz való jog, a megfelelő minőség biztosításával;
- e) *a képviselőhöz*: a fogyasztói érdekek érvényesítéséhez való jog a kormányzati politika tervezésében és végrehajtásában;
- f) *a kártérítéshez*: a rossz minőségű fogyasztási cikkek és a nem megfelelő szolgáltatások ellentételezéséhez való jog;
- g) *a fogyasztók oktatásához*: a megfelelő tudás és gyakorlat megszerzéséhez való jog a tájékozott fogyasztóvá váláshoz;
- h) *az egészséges környezethez*: a félelem- és veszélymentes környezethez való jog, amely a méltóságot és a jólétet biztosítja.

Fogyasztóvédelem

Egy jogkövető, erkölcsös (ideális) társadalomban a fogyasztók biztonságban vannak, a termelők és a szolgáltatók biztosítják a fogyasztók védelmét. Mivel ez a valóságban nem valósul meg, ezért minden fejlett állam fogyasztóvédelmi rendszert működtet. A fogyasztóvédelem irodalmából kiemeljük Fazekas (2007) munkáját.

A fogyasztóvédelem összetett követelményrendszerét az egyes országok eltérő terjedelemben és eltérő módon szabályozzák. A fejlett országok többségében társadalmi és/vagy önkormányzati szerveződésű *fogyasztóvédelmi szervezetek* működnek.

Fogyasztóvédelem állami szinten (makró minőségügy)

A minőségügy fontos témája a fogyasztóvédelem. A minőségügy a fogyasztói igények kielégítésével mind állami szinten, mind vállalati szinten foglalkozik, pl. Veress (2005). A minőség állami szintű szabályozásának (makró minőségügy) része a *fogyasztóvédelem* (consumer protection).

A piac szereplőinek érdekérvényesítő képessége/lehetősége általában eltérő, ezért az állam a *makró minőségügy* keretében az ellátási lánc minden szereplőjét/elejét, így a termelőt (iparvédelem), – ld. például Posteinerné (2012), – a piacot (piacvédelem) és a fogyasztót (fogyasztóvédelem) védi. A fogyasztóvédelem állami támogatása azért szükséges, mert a termelők erős szövetségeivel szemben kell az egyedül álló, gyenge (vég)fogyasztót védeni.

Az állam a fogyasztóvédelmet egyrészt jogszabályokkal és fogyasztóvédelmi intézményekkel, másrészt a fogyasztóvédelemmel foglalkozó civil szervezetek munkájának támogatásával védi.

A fogyasztói érdekek állami/nemzeti szintű védelmének főbb intézményei

A termékfelelősség

A fogyasztók védelmének egyik alappillére a *termékfelelősség* (product liability) intézménye, amelynek lényege, hogy a *gyártó felel a termék hibája által okozott kárért*.

Az új Ptk.-ban szereplő termékfelelősség jogintézmény csak utólagos „büntetést” jelent (kártérítés), azonban a büntetésnek jelentős elrettentő hatása lehet, ezért megelőző hatása is erős lehet. (Ez érvényesül az Egyesült Államok gyakorlatában, de erre kevés a hazai tapasztalat.)

A termékbiztonság

A fogyasztók védelmének másik alappillére a *termékbiztonság* (product safety) intézménye, amelynek lényege, hogy mind a gyártó, mind a forgalmazó felel azért, hogy *forgalomba csak biztonságos termék kerülhet*. A termékbiztonságot a magyar jogrendben *külön törvény* tartalmazza.

A termékviSSzahívás

A termékfelelősség és a termékbiztonság mellett fontos a *termékviSSzahívás* (product recall) intézménye, az, hogy ha veszélyes (nem biztonságos) termék került a forgalomba, akkor a fogyasztók védelme érdekében az gyorsan és teljes körűen viSSzahívható legyen.

A fogyasztóvédelem különleges eszköze a szakmai jogi szabályozás

Az Európai Unió az ún. *szakmai jogi szabályozási rendszerrel* (technical regulation system) a jogilag szabályozott termékek esetén további megfelelési (conformity) előírásokkal kívánja védeni a fogyasztók biztonságát (CE jel), ld. például Czítán (2006). Hasonlóan a termékekhez, a szolgáltatások jelentős része is jogilag szabályozott.

A fogyasztók védelmének egyéb formái

A fejlett országokban a fentiek mellett még számos további jogszabály is védi a fogyasztókat, pl. a reklámozás vagy a kereskedelmi tevékenységek szabályozása által.

A szolgáltatásbiztonság és szolgáltatásfelelősség

A szolgáltatások értelmezése napjainkban bontakozik ki, ld. pl. Veress (2008). A *fogyasztóvédelem* a termékek (gyártmányok) és a szolgáltatások esetén erősen eltérő. A termékek esetén a *termékfelelősség* bünteti a gyártót a hibás termék által okozott kárért (bekövetkezett minőségi hiba) és a *termékbiztonság* előírja, hogy forgalomba csak biztonságos (megfelelő minőségképességű) termék hozható. Bonyolultabb a felelősségi rendszer a szolgáltatások esetén.

A kézzel fogható, tapintható (tangible) termékekkel szemben a szolgáltató által nyújtott, nem tapintható szolgáltatmányok esetén már sokkal nehezebb jogilag biztosítani a *szolgáltatások biztonságát* (service safety) és a *szolgáltatások* hibája által okozott kárért való *felelősséget* (service liability). A fejlett országokban e terület is szabályozott, azonban országról országra eltérő módon.

A fogyasztói érdekek büntetőjogi védelme

A fejlett országok gyakorlatában a fogyasztói érdekek súlyos megsértését a társadalom elleni bűnnek tekintik, ezért büntetőjogi eszközökkel büntetik az alábbiakat: visszaélés ártalmas közfogyasztási cikkel, a rossz minőségű termék forgalomba hozatala, a minőség (megfelelőség) hamis tanúsítása, az áru hamis jelölése (versenytárs utánzása), a fogyasztó megtévesztése.

Fogyasztóvédelem vállalati/intézményi szinten (mikró minőségügy)

A fogyasztóvédelem hatalmas témaköre nem teszi lehetővé annak a részletes bemutatását, hogy a vállalati/intézményi szintű minőség szabályozásnak is közvetlenül fontos része a fogyasztóvédelem. Adott terméket gyártó vállalat létét meghatározó kérdés, hogy a közvetlen fogyasztója/vevője (customer) mennyire elégedett, ezért a vállalat hatalmas erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a közvetlen vevője elégedett legyen, így alapvető feladata a vevőelégedettség nyomon-követése és

biztosítása. A vállalatok jelentős része közvetlenül nem találkozik a (vég) fogyasztóval, de mint az ellátási lánc része, számára is lényegi kérdés a (vég)fogyasztó elégedettsége, így a termelő vállalatok általános célja a (vég)fogyasztó elégedettsége. Itt azt is meg kell említeni, hogy bár a végtermék termékfelelősségéért közvetlenül a végtermék gyártója felel, de a gyártó indokolt esetben perbe vonja az ellátási lánc megelőző beszállítóit.

Közös felelősségünk a fogyasztóvédelem erkölcsi alapjainak a helyreállítása

A fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak alapvető okai

A fogyasztóvédelem fentiekben vázolt erkölcsi problémái két alapvető okra vezethetők vissza. A fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak egyik alapvető oka *a társadalom rossz erkölcsi állapota*. Ha a társadalomban „megengedett” a hazugság, a csalás és a lopás, akkor ennek „természetes” következménye, hogy „megengedett” a fogyasztók félrevezetése, becsapása, meglopása is.

A fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak másik alapvető oka *a kapitalista minőségügy lényegéből eredő önzés, a szolidaritás hiánya*. Nem várható el igazi fogyasztóvédelem attól a gyártótól, akinek a célja a *nyereségmaximalizálás*, a kegyetlen *versenyszellem*. Nyilvánvaló az is, hogy a kapitalista szabadpiacon a kulturális, a szellemi és a lelki igények kielégítése háttérbe szorul, mivel a szellemi/lelki értékeknek nincs valós *piaci pénz értéke*.

A fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak alapvető következménye a fenntarthatatlan élet

A fogyasztói társadalom fentiekben vázolt valósága egyértelműen mutatja, hogy a (fejlett) világ rendkívüli módon pazarol, rengeteg torz, természetellenes igényt gerjeszt, a jólét mellett figyelmen kívül hagyja a jólét követelményeit, önző szemléletéből következően nem szolidáris, figyelmen kívül hagyja a közjót. Így lényegéből fakad, hogy az emberiség jövőjét jelentő fenntartható élet helyett a fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak egyértelmű következménye a fenntarthatatlan élet.

Közös felelősségünk a fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak az enyhítése

A fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak az enyhítése érdekében a *fogyasztóvédelem területén* legfontosabb feladataink az alábbiak: a tudomány felelősségének tudatosítása, az oktatás felelősségének tudatosítása, a fogyasztói jogok tudatosítása, a fogyasztók félrevezetése elleni harc, a becsapottak segítése, a biológiai igényekkel szemben a szellemi, lelki igények előtérbe helyezése, a nemes fogyasztóvédelmi társadalmi mozgalmak, pl. a tudatos vásárló, segítése.

A fogyasztóvédelem erkölcsi problémáinak az enyhítése érdekében *társadalmi szinten* legfontosabb feladataink az alábbiak: a kulturális értékek gyűjtése, ápolása, az értékrend helyreállítása, harc az értékrombolás ellen, az erkölcsi rend helyreállítása, a szolidaritás, a közjó szemléletének terjesztése, a fenntarthatóság képviselője – gondoljunk az unokáinkra.

A fogyasztóvédelem érdekében és a válságban levő világunk megmentése érdekében sok mindent kell tennünk, de előbb-utóbb rá kell jönnünk arra, hogy *mindezek megoldásának egyetlen útja a megbocsátó, felemelő szeretet terjesztése* (Noszlopy, 1975)!

A megbocsátó, felemelő szeretet terjesztésével fogjunk össze, hogy
„NE RESZKESSEN A VEVŐ!”

Felhasznált irodalom

- CZITÁN G. – GUTASSY A. – WILDE, R. (2006): *Termékbiztonság az Európai Unióban*, TÜV Rheinland Akadémia, Budapest.
- CSATH M. (2005): *Minőségstratégia* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- DAHLGAARD, J. J. – DAHLGAARD, Su Mi P. – EDGEMAN, R. L. (1998): Core value deployment: The need for a new renaissance, *TQM*, 9 (4-5), S45-S50.
- DAHLGAARD, Su Mi P. – DAHLGAARD, J. J. – EDGEMAN, R. L. (1998): Core values: The precondition for business excellence, *TQM*, 9 (4-5), S51-S55.
- EDGEMAN, R. L. – DAHLGAARD, J. J. (1998): A paradigm for leadership excellence, *TQM*, 9 (4-5), S75-S79.
- FAZEKAS J. (1995): *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FAZEKAS J. (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*, Complex Kiadó, Budapest.
- HUSZAY G. et al (2000): *Fogyasztóvédelem* Kereskedelmi Sajtóügynökség, Budapest.
- KOVÁCS K. – VERESS G. (2000): *Minőségelmélet*, Miskolci Egyetem, Kézirat, Miskolc.
- NOSZLOPI L. (1975): *Megmentő és felemelő szeretet*, Ecclesia Kiadó, Budapest.
- POSTEINERNÉ TOLDI M. (2012) (szerk.): *Iparjogvédelem*, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatal, Budapest.
- RATZINGER, J. (2005): *Benedek Európája a kultúrák válságában*, Szent István Társulat, Budapest.
- SCHÜTZ A. (1948): *A Bölcsélet Elemei*, Szent István Társulat, Budapest.
- VERESS G.– BIRHER N.– NYILAS M. (2005): *A minőségbiztosítás filozófiája*, JEL Kiadó, Budapest.
- VERESS G. (1999)(szerk.): *A minőségügy alapjai*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- VERESS G. (2008): A szolgáltatás értelmezése és minőségének biztosítása, *Minőség és Megbízhatóság*, 2008 (XLII évf.) 2008/2, pp. 81-94.
- VERESS G. (2011): Nyereségérdekeltség és társadalmi felelősség, *Magyar Minőség*, 20 évf. 2 szám, 2011. február, pp. 12-19.

A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig

Bevezetés

A tanulmány a magyar fogyasztóvédelem fejlődésének rendszerváltást követő negyedszázadát tekinteti át a „bölcsőtől a felnőtté válásig”. A szerző elemzi a fogyasztóvédelem fejlődésére ható külső és belső tényezőket, különös tekintettel az európai uniós csatlakozással kapcsolatos integrációs törekvésekből és a jogharmonizációs kötelezettségből eredő változásokra, valamint a Polgári Törvénykönyv rekodifikációjának fogyasztóvédelmi magánjogra gyakorolt hatásaira. A fogyasztóvédelmi anyagi jog vizsgálata mellett, a tanulmány górcső alá veszi a fogyasztóvédelmi intézményrendszer, valamint a fogyasztóvédelmi igazgatás rendjében az elmúlt huszonöt év során végbement változásokat, illetőleg foglalkozik a fogyasztóvédelmi politika térnyerésével.

A fogyasztóvédelem helyzete a rendszerváltás előtt

Magyarországon nyugati értelemben vett fogyasztóvédelmi jogi szabályozás egészen a '90-es évekig nem létezett. A fejlődésbeli elmaradás egyaránt visszavezethető gazdasági, ideológiai és jogi akadályokra.

A fogyasztóvédelem fejlődésének legfontosabb gazdasági akadálya a szocialista tervezdélkodást általánosan jellemző hiánygazdaság volt, amelynek következtében a gazdaságpolitika alapvető célja nem a minőségi, hanem a mennyiségi igények kielégítése, az árukhoz, szolgáltatásokhoz való hozzájutás biztosítása volt. A szocialista gazdasági és társadalmi berendezkedés egyik legfontosabb elve a tervezdélkodás és elosztás volt, és a hivatalos politika a fogyasztásközpontú szemléletet, a fogyasztói társadalmat jellemző konzumerizmust nem tartotta összeegyeztethetőnek a szocializmus alapvető elveivel. Bár a magyar gazdaságpolitikában az 1968-as új gazdasági mechanizmus bevezetését követően pozitív elmozdulás következett be, de a gazdaság állandó kísérőjelenségeként megmaradt a hiány, és a hiány által létrehozott keresleti piac inkább a kereskedőknek, semmint a fogyasztóknak kedvezett. A jogi szabályozás sem segítette a hatékony fogyasztóvédelem létrejöttét, mivel de lege lata a szerződési jog a szerződési szabadságra, a vevő-eladó mellérendeltségére és autonómiájára épült egy olyan gazdaságban, ahol a felek viszonya rendszerszerűen aszimmetrikus és egyenlőtlen volt, a gazdaságnak pedig egy nagyon sajátos formája, a tervezdélkodáson alapuló rendszer működött. A hiány miatt inkább egy olyan jogi szabályozásra lett volna szükség, amely a megrendelő védelmével ellensúlyozza az eladói piac negatív hatásait. Ez a fajta jogi megközelítés annak ellenére, hogy a hazai jogi szakirodalomban már a hetvenes évek elején születtek fogyasztóvédelmi témájú írások,¹ nem nyert teret a jogalkotásban.

A jogi szabályozás terén nem beszélhetünk kifejezett fogyasztóvédelmi szabályozásról, hanem elsősorban a tradicionális polgári jogi intézmények szolgáltak a vevők, illetőleg a gyengébb fél jo-

gainak védelmére. Ez időben a jogi szabályozás középpontjában a minőségvédelem és az ellátási biztonság garantálása volt.

A fogyasztókat is érintő legfontosabb garanciális szabályokat a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény² tartalmazta. Ezek közül is a szavatossági, jótállási, kártérítési normák szolgálták a vevő szerződési pozíciójának megerősítésére.

A későbbiekben fokozatosan tágult azoknak a jogszabályoknak a köre, amelyek a fogyasztók, illetőleg a gyengébb fél védelmét szolgálták. Ezek közül kiemelendő a *Ptk. 1977-es módosítása*³, amely lehetővé tette a jogi személyek által alkalmazott, indokolatlan egyoldalú előnyt tartalmazó általános szerződési feltételek közérdekű keresettel történő bírósági megtámadását. Ugyancsak nagy jelentőséggel bírt az 1978-ban elfogadott, a *belkereskedelemről* szóló 1978. évi I. törvény,⁴ mely először nevesítette a fogyasztókat, és a fogyasztók tájékoztatására vonatkozó előírásoknak külön fejezetet szentelt. Szintén tartalmazott fogyasztóvédelmi célú rendelkezéseket a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmáról szóló 1984. évi IV. törvény, amely tiltotta a fogyasztók megtévesztését. A fenti törvény helyébe lépő, a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló 1990. évi LXXXVI. törvény pedig a fogyasztók megtévesztésének tilalmát már átfogóbban szabályozta. A polgári jogi szabályok mellett más jogágak, például büntetőjogi, államigazgatási jogi normák is tartalmaztak olyan rendelkezéseket, amelyek célja főként a minőség védelme volt.

A fogyasztóvédelem fejlődése a rendszerváltást követő időszakban

Az 1989–90-ben bekövetkező rendszerváltással a fogyasztóvédelem iránti igény már intenzívebben jelentkezett. E jelenség okai között megemlíthetjük a gazdaság és társadalom nyugati tőke- és áru-piacsal szembeni nyitását, melynek következtében nemcsak a fizikai javak, de a nyugati piacokon érvényesülő kereskedelmi módszerek, hirdetési szokások is begyűrűztek az országba, és a pozitív hatások mellett – a fogyasztóvédelmi szabályok hiánya miatt – felerősítették a fogyasztók kiszolgáltatottságát is. A '80-as évektől a társadalom szerkezetében is fokozatos változások következtek be, hasonló rétegződés jött létre, mint a közepes fejlettségű ipari társadalmakban, tehát megnövekedett a diplomások, továbbá a szakképzettséggel rendelkező munkavállalók száma. A jövedelemkülönbségekben a piaci viszonyok fejlődésével egyre erőteljesebb differenciálódás volt tapasztalható, mely a rendszerváltással még inkább felerősödött.

Az átalakulás periódusát a rendszerváltáshoz és a piac követelményeihez kevésbé alkalmazkodni képes rétegek, mint a nyugdíjasok, szakképzetlen ipari és mezőgazdasági rétegek leszakadása, és egy számottevő szegény réteg kialakulása jellemezte. Ebben a gazdasági-társadalmi szituációban a gazdaságirányítással szemben jogos elvárásként került megfogalmazásra az ún. szociális piacgazdaság iránti igény, egy olyan gazdaságpolitika, amely képes a piaci rendszer működését összehangolni a fogyasztók érdekeinek és biztonságának védelmével. A fogyasztóvédelem szükségességének első elismerése volt az, hogy a piacgazdaságra való áttéréssel szinte egy időben, 1991-ben létrehozták a fogyasztóvédelem állami feladatainak ellátására a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőséget.⁵ Ezzel párhuzamosan megélné vált a fogyasztóvédelmi jogalkotás is. Kiemelést érdemel az elfogadott jogszabályok között az egyes tartós használatra rendelt termékek jótállási kötelezettségéről szóló 117/1991. (IX. 10.) Korm. rendelet, a termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvény, a házaló kereskedésről szóló 17/1994. (VI. 30.) IKM rendelet,⁶ az élelmiszerekről szóló 1995. évi XC. törvény.

Az integrációs törekvések és a jogharmonizáció hatása a fogyasztóvédelem fejlődésére

Az Európai Unióhoz való integrációs törekvések kedvező hatása egyértelműen kimutatható a fogyasztóvédelmi jogszabályok korszerűsítése és a fogyasztóvédelmi törvény szükségességének elfogadása terén, tekintve, hogy a csatlakozás előfeltételeként határozták meg a csatlakozni szándékozó országok jogrendszerének közelítését a Közösség jogához.

Az Európai Közösség és Magyarország között 1991. december 16-án megkötött Európai Megállapodásban⁷ Magyarország jogharmonizációs kötelezettséget vállalt. Az Európai Megállapodás 67. cikke rögzítette, hogy „Magyarországnak a Közösségbe történő integrációja egyik alapvető előfeltétele az, hogy az ország jelenlegi és jövőbeni szabályait közelítsék a Közösség jogszabályaihoz. Magyarország biztosítja, hogy amennyire lehetséges, jövőbeni jogszabályai a Közösség jogszabályaival összeegyeztethetők lesznek”.

Az Európai Megállapodást kihirdető 1994. évi I. törvény 3. §-a szabályozta az Európai Megállapodásból folyó jogharmonizációs kötelezettség és a hazai jogalkotás kapcsolatát. A hivatkozott törvényszakasz kimondta, hogy a Magyar Köztársaság nemzetközi szerződéseinek előkészítése és megkötése, valamint jogszabályainak előkészítése és megalkotása során érvényesíteni kell az Európai Megállapodás 67. cikkében meghatározott követelményeket. Törvényi előfeltétellé vált tehát, hogy az 1994 után alkotott jogszabályok megfeleljenek a jogharmonizációs követelményeknek. A fenti kötelezettségek teljesítésére a magyar Kormány 1995. június 1-jén elfogadott egy 5 évre szóló jogharmonizációs programot,⁸ amely tartalmazta a fogyasztóvédelmi joganyag korszerűsítését is.

A jogharmonizációs kötelezettség teljesítésének legfontosabb „segédkönyve” a közép- és kelet-európai országok csatlakozásra való felkészülését segítő Cannes-i Fehér Könyv,⁹ melyet az Európai Tanács 1995 júniusában megtartott cannes-i ülésén tárgyalt meg, és fogadott el. Bár a jogharmonizációs kötelezettség jogi alapját továbbra is az Európai Megállapodás 67–69. cikkei képezték, a jogközelítés végrehajtásához szükséges útmutató szerepét a Fehér Könyv töltötte be. A Fehér Könyv 23. fejezete foglalta össze a fogyasztóvédelmi jogharmonizáció követelményeit, felsorolva azokat a közösségi irányelveket – összesen 13 irányelvet –, amelyekhez feltétlenül közelíteni kell a magyar szabályozást. Ezeket a fogyasztóvédelemre vonatkozó kulcsfontosságú irányelveket két csoportba sorolta a Fehér Könyv. Az egyik csoport a termékek minőségi és biztonsági követelményeit szabályozó alapvető fontosságú irányelveket, míg a másik csoport a fogyasztók gazdasági érdekeinek védelmével kapcsolatos irányelveket tartalmazta. Az első csoportba tartozók – nevezetesen az általános termékbiztonságról,¹⁰ a játékok biztonságáról, a textílielnevezésekről és a kozmetikumokról szóló irányelvek – harmonizálását első lépcsőben javasolta. A fogyasztók gazdasági érdekeinek védelmét szolgáló irányelvek közül prioritást élveztek a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeiről,¹¹ az élelmiszerek árának feltüntetéséről, a fogyasztói hitelekről¹² és a félrevezető reklámozásról szóló irányelvek,¹³ míg a második lépcsőben harmonizálandók az utazási szerződésekről,¹⁴ az ingatlanok időben megosztott használati jogának vételéről¹⁵ és a házaló kereskedelemről¹⁶ szóló irányelvek.

A Fehér Könyv a kulcsfontosságú irányelvek felsorolása mellett meghatározta a fogyasztóvédelmi kodifikáció alapkövetelményeit is. Első alapkövetelményként kiemelte, hogy a kodifikáció során a fogyasztók számára biztosítani kell az ún. alapjogokat, ahogyan azt az Európai Közösség az 1975-ös első fogyasztóvédelmi programban is meghatározta. Az említett alapjogok a fogyasztó egészségének és biztonságának védelme, a fogyasztók gazdasági (vagyoni) érdekeinek védelme, a jogor-

voslathoz való jog, a fogyasztók joga a tájékoztatáshoz és a fogyasztók érdekképviselőkhöz való joga.

A Fehér Könyv által előírt második kodifikációs alapkövetelmény egy, a fogyasztóvédelemért felelős, megfelelő intézményi, szervezeti struktúra kialakítása volt. Ez a követelmény egy olyan általános, horizontális jogkörrel felruházott fogyasztóvédelemért felelős, állami szerv felállítását jelentette, amely általános felügyeleti, ellenőrzési jogkörrel felruházva felel a fogyasztóvédelemért, és koordinálja más szakhatóságoknak a fogyasztóvédelmet érintő tevékenységeit.

A Fehér Könyv harmadik kodifikációs alapkövetelményként határozta meg tanácsadó, konzultatív testületek felállítását központi vagy szektorális szinten. Az intézkedés célja a fogyasztói érdekek képviselője és a fogyasztóvédelmi politika alakításában való részvétel.

Negyedik alapkövetelményként a Fehér Könyv a fogyasztók tájékoztatását és nevelését szolgáló programok kifejlesztését javasolta a fogyasztók előrelátásának, megfontolt, tudatos piaci döntések meghozatalára való alkalmasságának elérése érdekében.

Az ötödik kodifikációs alapfeladat egy hatékony jogérvényesítési rendszer biztosítása, különös tekintettel az EU Bizottság által 1993-ban elfogadott Zöld Könyvben lefektetett javaslatokra.

Végezetül a Fehér Könyv kodifikációs elvárásként rögzítette a fogyasztóvédelmi társadalmi szerveződések fejlődésének támogatását és segítését.

A Társulási Megállapodások megkötését követően a Közösség *madridi csúcsertekezletén* felkérték a Bizottságot, hogy a csatlakozni kívánó országok helyzetéről készítsen átfogó elemzést, és értékelje az EU fejlődési távlatait. Az AGENDA 2000 című dokumentum – melyet hivatalosan 1997. július 16-án adtak át – tartalmazta az EU bővítési stratégiáját, valamint az Európai Bizottság országértékelése nyomán kialakított Országvéleményt. Az Országvéleményben külön is helyet kapott a fogyasztóvédelem helyzetének értékelése. A dokumentum megállapításai között szerepelt az átfogó fogyasztóvédelmi törvény és átlátható hatásköri szabályok hiánya. Az AGENDA 2000 tehát egyértelmű elvárásként fogalmazta meg a fogyasztóvédelmi törvény, egy egységes fogyasztóvédelmi politika és egy hatékony intézményi struktúra szükségességét.

A Kormány a jogharmonizációs „kényszer” ösztönzésére fogadta el a fogyasztóvédelmi modernizáció szükségességét, és összekapcsolta azt a jogharmonizációs feladatok teljesítésével. A fogyasztóvédelmi szabályozás korszerűsítésének koncepciójáról, valamint az azzal kapcsolatos további feladatokról szóló 2145/1996. (VI. 13.) Korm. határozat lefektette – lényegében a Fehér Könyv és az Országvélemény követelményeivel egybehangzóan – a fogyasztóvédelmi szabályozás korszerűsítésének legfontosabb elveit és feladatait, valamint előírta, hogy az illetékes tárcáknak elő kell készíteni a fogyasztóvédelmi törvény tervezetét. Ennek nyomán az Országgyűlés 1997. december 15-én elfogadta a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvényt.¹⁷

A fogyasztóvédelmi joganyag fejlődése az 1996–2004 közötti időszakban

Az Fgytv. hatálybalépését követően a fogyasztóvédelmi jogalkotás motorja továbbra is a jogharmonizációs kötelezettség teljesítése maradt. 1996 és 2004 között több lépcsőben történt meg a közösségi fogyasztóvédelmi *acquis communautaire* átvétele. Ha korszakolni akarjuk ezt az időszakot, azt

mondhatjuk, hogy az 1990-es évek második fele és a 2000-es évek eleje a fogyasztóvédelmi jogszabályok tekintetében a „tömegtermelés” időszaka volt, hiszen dömpingszerűen gyártotta a jogalkotás az *acquis* átvételét célzó jogszabályokat, az Európai Unióhoz való csatlakozást közvetlenül megelőző időszak pedig az ún. „finomrahangelés” stádiuma volt, amely azoknak a jogharmonizációs feladatoknak a teljesítését jelentette, amelyek a fogyasztóvédelmi *acquis communautaire*-nek való teljes megfelelést biztosították. 1996-ban új törvényt fogadott el az Országgyűlés a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról,¹⁸ 1997-ben megszületett a gazdasági reklámról szóló törvény.¹⁹ Az 1998-ban hatályba lépett fogyasztóvédelmi törvény felhatalmazása alapján „egy csokor” közösségi fogyasztóvédelmi irányelv került átültetésre. Ebben a csomagban fogadta el a Kormány többek között a házaló kereskedelemről szóló 44/1998. (III. 1.) Korm. rendeletet, az áruk és szolgáltatások biztonságosságáról és az ezzel kapcsolatos piacfelügyeleti eljárásról szóló 79/1998. (IV. 29.) Korm. rendeletet, a távollévők közötti szerződésekről szóló 17/1999. (II. 5.) Korm. rendeletet, az ingatlanok időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződésekről szóló 20/1999. (II. 5.) Korm. rendeletet, valamint módosította a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség és a területi felügyelőségek hatásköréről szóló kormányrendelet is. A fogyasztói szerződések közösségi irányelveinek átültetésével – a házaló kereskedelemre,²⁰ a távollévők közötti eladásokra,²¹ az ingatlanok időben osztott használati jogára irányuló szerződésekre,²² a fogyasztási hitel-szerződésekre²³ vonatkozóan – olyan új szerződési szabályok kerültek a magyar polgári jogba, amelyek addig ismeretlenek voltak a hazai jogi szabályozásban, és amelyek közös sajátossága volt, hogy a szokatlan kereskedelmi módszerekkel szemben hatékonyabb fogyasztóvédelmi szabályokat²⁴ vezetett be.

A jogharmonizációs jogalkotási folyamat részeként a Polgári Törvénykönyv is jelentős módosításokon esett át. 1997-ben²⁵ változtak a tisztességtelen általános szerződési feltételek szabályai, 2002-ben²⁶ pedig a jótállási és szavatossági szabályok. Külön törvényt fogadtak el az elektronikus aláírásról, illetve az elektronikus kereskedelemről, melynek fogyasztóvédelmi rendelkezései szintén tovább erősítették a fogyasztóvédelem hazai rendszerét.²⁷

Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozás időpontjáig, 2004. május 1-ig teljes mértékben teljesítette a közösségi fogyasztóvédelmi *acquis* transzpozícióját. Ez jelentette egyrészt a Cannes-i Fehér Könyv 23. fejezetében felsorolt, továbbá az EU által 1995-2004 között elfogadott irányelvek átültetését, valamint illeszkedési, végrehajtási szabályok elfogadását.

A fogyasztóvédelmi joganyag fejlődése a csatlakozást követő években (2004-2008)

Az ország Európai Unióhoz való csatlakozását követően a fogyasztóvédelmi jogalkotás alapvetően két pilléren nyugodott. Ezt egyrészt a jogharmonizációs kötelezettségből eredő jogalkotás, másrészt pedig a nemzeti fogyasztóvédelmi politika gazdasági, társadalmi és politikai környezet változása és igényei indokolják.

Az EU tagállamként jelentősen megváltozott a jogharmonizációs kötelezettség jellege is. Amíg csatlakozásra való felkészülés időszakában az éves, majd féléves jogharmonizációs jogalkotási tervekbe foglalt központi programozás jellemezte a jogharmonizációt, a csatlakozást követően jogharmonizációs jogalkotás az egyedi programozás alapján történik. Ez azt jelenti, hogy a jogharmonizációs jogalkotásnak igazodnia kell az uniós jogalkotáshoz, illetőleg az Unió által elfogadott irányelvekben meghatározott transzpozíciós határidőkhöz. Továbbra is érvényesülni kell azonban a

szerves jogharmonizáció elvének, amely azt a célt szolgálja, hogy a jogharmonizáció alapját képező uniós jogforrásokot oly módon kell a magyar jogrendszerbe implementálni, hogy koherens módosításokkal illeszkedjenek a magyar jogrendszerbe. Megemlítendő, hogy az úgynevezett de facto uniós jog mellett a harmonizálási kötelezettség kiterjed az Európai Bíróság irányadó eseteiben elvi értelemben megfogalmazott jogértelmező döntésekre és számos esetben a soft law típusú ajánlásokra, iránymutatásokra is.²⁸

A tanulmány következő részében a csatlakozást követő időkből – területi korlátok miatt – kiemelünk néhány, a fogyasztóvédelem szempontjából meghatározó jogszabályt.

A kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény

A kereskedelem szabályait közel három évtizeden át a belkereskedelemről szóló 1978. évi I. törvény szabályozta. A rendszerváltást követően többször felmerült a belkereskedelmi törvény és az annak alapján kiadott jogszabályok átfogó felülvizsgálatának igénye, a megváltozott társadalmi és piaci viszonyoknak megfelelő szabályozás kialakításának szüksége. Ennek a széles körben támogatott igénynek tett eleget az Országgyűlés, amikor 2005 végén elfogadta a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvényt,²⁹ amely 2006. május 1-jén lépett hatályba és számos, fogyasztóvédelmi szempontból is jelentős rendelkezést tartalmaz.

Általános jellemzőként kiemelést érdemel – amely a kereskedelmi törvény preambulumban is megjelenik –, hogy a kereskedelmi törvény a modern piaci és társadalmi viszonyoknak megfelelően alapvetően rögzíti a kereskedelmi tevékenység gyakorlásának szabadságát. A kereskedelmi törvény kerettörvényként a kereskedelmi tevékenység folytatására vonatkozó legfőbb szabályokat foglalta egybe, a részletszabályozás kialakítását pedig részben kormányrendeleti, részben miniszteri rendeleti, részben önkormányzati rendeleti szintre utalta.

A kereskedelmi törvény végrehajtásához kapcsolódó alacsonyabb szintű jogi normák számos fogyasztóvédelmi probléma megoldását voltak hivatottak megvalósítani. Így a 12. § (1) bekezdése alapján felhatalmazást kapott a Kormány, hogy – többek között – az utazásszervező és közvetítő tevékenység végzése feltételeinek, valamint a jogszabályban előírt kötelezettségek be nem tartásának esetén alkalmazandó jogkövetkezményeknek, a magán szálláshelyek idegenforgalmi célú hasznosítása feltételeinek, a szállások vendégkönyv vezetésére vonatkozó kötelezettsége részletes szabályainak megalkotására, továbbá a fogyasztói panaszok és kifogások vásárlók könyvében történő dokumentálási és intézési rendjének szabályozására.

A 2006. évi III. törvény, avagy a 93/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv átültetésének korrekciója

A 2005-2006. év legjelentősebb fogyasztóvédelmi jogalkotási eredménye a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, valamint egyes törvények fogyasztóvédelemmel összefüggő jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2006. évi III. törvény volt, melyet 2005. december 19-én fogadott el az Országgyűlés, és 2006. március 1-jén lépett hatályba.

A Ptk. általános szerződési feltételekre vonatkozó részének átfogó módosítását elsősorban az Európai Bíróság döntéseiből³⁰ eredő jogharmonizációs kötelezettség indokolta, különös tekintettel az

Ynos Kft. kontra Varga János ügyben³¹ hozott döntésre, amely egyébiránt az első olyan előzetes döntéshozatali eljárás volt, amelyet magyar bíróság terjesztett elő.³² Bár a tisztességtelen szerződési feltételek megtámadására irányuló keresetek száma nem volt számottevő, mégis tulajdonképpen ez a bírósági ügy indította a jogalkotót az 1997-es transzpozíció finomítására, a jogharmonizációs hiányosságok pótlására. A Szombathelyi Városi Bíróságon indult Ynos Kft. felperes és V. J. alperes közötti ügyben merült fel az a kérdés, hogy vajon a tisztességtelen szerződési kikötések megtámadására vonatkozó szabályok megfelelnek-e az irányelvben foglalt követelményeknek. A Szombathelyi Városi Bíróság 2004. június 10-én hozott végzésével előzetes döntéshozatali kérelemmel fordult az Európai Bírósághoz, és kérte az irányelv 6. cikk (1) bekezdésének értelmezését. A jogvita során a Szombathelyi Városi Bíróság – többek között – abban a kérdésben kérte az Európai Bíróság jogértelmező döntését, hogy a Ptk. 209. § (1) bekezdése megfelel-e a 93/13/EGK irányelv³³ 6. cikke (1) bekezdésében foglaltaknak, vagyis, hogy a tisztességtelen kikötés megtámadhatósága megfelel-e az irányelv azon kikötésének, hogy a tisztességtelen szerződési feltétel a fogyasztóra nézve nem lehet kötelező erejű. Bár az Európai Bíróság elfogadta a Magyar Államnak azt az érvelését, hogy 2002-ben a jogvita keletkezésekor Magyarország nem volt még tagja az Európai Uniónak, ezért a Bíróság nem rendelkezik hatáskörrel a feltett kérdések megválaszolására,³⁴ de nyilvánvalóvá vált a hatályos szabályok pontosításának szükségessége.³⁵

Ennek és az időközben született más fogyasztóvédelmi tárgyú európai bírósági ítéletekből³⁶ következő jogharmonizációs igénynek tett eleget a 2006. évi III. törvény, amely a jelenleg hatályos jogi keretet kialakította.

A 2006-os jogalkotási csomag tartalmazta az általános szerződési feltételek és az ahhoz kapcsolódó közérdekű keresetindítás intézményének, a fogyasztóvédelmi irányelvek szerződési jogi szabályainak külföldi elemet tartalmazó jogviszonyokban történő alkalmazhatóságára vonatkozó szabályok, valamint a távértékesítés keretében kötött pénzügyi ágazati szolgáltatási szerződésekre vonatkozó szabályok szükséges módosításait. Ennek megfelelően módosultak a Ptk. 205., 207., 209., 236., 239. és 301/A. §-ai, beépítésre került a 205/A–205/C. §, továbbá a kodifikációs követelményekre figyelemmel módosításra került a 688. §-ban található ún. jogharmonizációs záradék is. Ehhez kapcsolódóan megváltozott a Polgári Törvénykönyv módosításáról és egységes szövegéről szóló 1977. évi IV. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1978. évi 2. törvényerejű rendelet³⁷ 5–5/C. §-a és új 5/D. § került beiktatásra.

A Ptk.-módosítás érintette a Pp.-nek a tisztességtelen szerződési feltételek érvénytelenségének megállapítása iránti perek hatásköri szabályait tartalmazó 23. § (1) bekezdés *k*) pontját, továbbá a kollíziós szabályok korrekciójára figyelemmel módosításra szorult a távértékesítés keretében kötött pénzügyi ágazati szolgáltatási szerződésekről szóló 2005. évi XXV. törvény is.

A törvényi szintű szabályozás megváltoztatásához kapcsolódóan számos kormányrendelet megfelelő kiigazítása vált szükségessé. Így módosításra került a fogyasztóval kötött szerződésben tisztességtelennek minősülő feltételekről szóló 18/1999. (II. 5.) Korm. rendelet, valamint a nemzetközi magánjogi szabály korrekciójára tekintettel az ingatlanok időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződésekről szóló 20/1999. (II. 5.) Korm. rendelet.

A 2007. évi XXII. törvény – a tagállami fogyasztóvédelmi hatóságok együttműködése

A Bizottság által 2002. május 7-én elfogadott „Fogyasztóvédelmi politikai stratégia 2002–2006” három középtávú célt határozott meg, melyek közül talán az egyik legjelentősebb a fogyasztóvédelmi szabályok hatékony végrehajtásának biztosítása. E kitűzött cél végrehajtásához szükséges egyik legfontosabb eszközként a Bizottság a tagállamok fogyasztóvédelemért felelős hatóságai közötti együttműködés kereteinek kialakítását jelölte meg. Ennek eredményeként született meg a fogyasztóvédelmi jogszabályok alkalmazásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről szóló, 2004. október 27-i 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet.

Az EK rendelet alkalmazását elősegítő végrehajtási szabályokat az Országgyűlés a 2007. évi XXII. törvényben, 2007. március 19-én fogadta el, és 2007. június 1-jén lépett hatályba. A fogyasztóvédelmi hatóságok együttműködéséről szóló törvény szükségessé tette a Fogyasztóvédelmi törvény módosítását, illetve kiegészítését. Így módosult az Fgytv. 1. §-a – a törvény területi hatálya: a „Magyar Köztársaság területén” kitétel törlésre került annak érdekében, hogy a rendelet tárgyi hatályát képező „Közösségen belüli jogsértés” fogalmának a magyar jogszabály megfeleljen. Az Fgytv. értelmező rendelkezései kiegészültek a „gazdálkodó szervezet” fogalmával, amelynek értelmében gazdálkodó szervezet az a természetes személy, a Magyar Köztársaság területén vagy külföldön nyilvántartásba vett jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság, valamint a külföldi vállalkozás magyarországi fióktelepe, aki/amely olyan gazdasági, illetve szakmai tevékenységet végez, amely a fogyasztókat érinti, illetve érintheti.

Továbbá törvényi szinten került kijelölésre a fogyasztóvédelmi hatóság mint a rendelet végrehajtásában hatáskörrel rendelkező hatóság, valamint a jogsegély koordinálását biztosító összekötő hivatal is.

A fogyasztóvédelmi tárgyú kormányrendeletek módosításai

A törvényi szintű módosítások mellett a fogyasztóvédelem helyzetének tapasztalatai, a piaci igények, a jogharmonizációs kötelezettség teljesítése, illetve a kormányzati szerkezetátalakítás is több kiemelt jelentőségű rendelet módosítását tette szükségessé. A házaló kereskedelemre vonatkozó 44/1998. (III. 11.) Korm. rendeletet felváltotta az üzleten kívül fogyasztóval kötött szerződésekről és az üzleten kívüli kereskedelem folytatásának egyes feltételeiről szóló 370/2004. (XII. 26.) Korm. rendelet, továbbá 2004-ben került sor az egyes javító-karbantartó szolgáltatásokra vonatkozó kötelező jótállásról szóló 249/2004. (VIII. 27.) Korm. rendelet elfogadására, a 72/2005. (IV. 21.) Korm. rendelet módosította a kötelező jótállásról szóló rendelkezéseket, továbbá átfogó módosításon estek át az utazási és utazásközvetítő szerződésekre, valamint az utazásszervező és -közvetítő tevékenység folytatására vonatkozó kormányrendeletek. Ez utóbbi módosítások célja elsősorban a gyakran előforduló visszaélések visszaszorítása, valamint az utasok érdekeinek hatékonyabb védelme volt.

A szervezeti rendszert érintő jelentős előrelépés volt a hatósági élelmiszerellenőrzés rendjéről szóló 302/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet elfogadása. A kormányrendelet a fogyasztóvédelmi hatóságokat – Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség és területi felügyelőségek – hatáskörrel ruházta fel a kiskereskedelem területén a fogyasztóknak szánt, forgalomba hozott termékek ellenőrzésének céljából. Az ellenőrzés során a fogyasztóvédelmi hatóság jogosult vizsgálni a termékek minőségét, jelölését, csomagolását, származását, reklámozását, valamint egyéb jogszabályban meghatározott jellemzőjét.

A gyakran országos botrányt kavarázó visszaéléseknek köszönhetően a jogalkotó két szempontból is módosította az árfeltüntetésre vonatkozó miniszteri rendeleti szintű szabályozást. Egyrészt a 70/2005. (XI. 17.) GKM-ICsSzEM rendelet nyomán – amely a 7/2001. (III. 29.) GM rendeletet egészítette ki – az üzemanyag-töltő állomások az üzemanyag árakat kötelesek úgy feltüntetni, hogy azt a fogyasztók a közlekedési útvonalról jól láthassák. Másrészt a vendéglátóipar területén a felszolgálat ellentételezésének jogi szabályozatlansága arra indította a jogalkotót, hogy a felszolgálati díj bevezetésével és szabályozásával szabjon gátat az anomáliáknak.

A magyar fogyasztóvédelmi anyagi jogi szabályozás lényegi változásai 2008-2015 között

A fogyasztóvédelmi jogalkotásban 2008-2009-ben megfigyelhető volt egy „jogalkotási boom”, alapvetően a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló közösségi irányelv (UPC irányelv)³⁸ átültetésének következményeként. Az irányelv transzpozíciója ugyanis a fogyasztóvédelmet érintő szinte valamennyi jogszabály átvilágítását szükségessé tette. A jogrendszert horizontálisan érintő jogharmonizációs kötelezettségnek a jogalkotó az előírt 2007-es³⁹ határidőhöz képest mintegy 1 éves csúszással tudott eleget tenni a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (a továbbiakban: Fttv.) elfogadásával, amely 2008. szeptember 1-én lépett hatályba. Az Fttv.-vel egyidejűleg – több más jogszabály mellett – jelentősen módosítani kellett a fogyasztóvédelmi törvényt⁴⁰, a gazdasági reklámtevékenységről szóló törvényt,⁴¹ valamint a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló törvényt⁴² is.

A törvény leképezte az irányelv szabályozási modelljét és többszintű szabályrendszert állított fel a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tiltására. Az első szabályozási szintet a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat általános tilalmát⁴³ kimondó generálklauzula képezte. A kereskedelmi gyakorlat fogalmába az üzleti vállalkozások által kifejtett aktív (tevékenység) és passzív (mulasztás) magatartási formák tartoznak.

A szabályozás második szintje a különösen tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok meghatározása,⁴⁴ amelyeket az általános tilalom alatt meghatározott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok nevesített (minősített) eseteként határozott meg a törvény. Ezek – az irányelvben meghatározottaknak megfelelően – a megtévesztő és/vagy agresszív kereskedelmi gyakorlatok.

A szabályozás harmadik szintje a törvény mellékletét képező ún. fekete lista, vagyis a minden körülmények között tisztességtelennek minősülő kereskedelmi gyakorlatok felsorolása. Ez azt jelenti, hogy a konkrét eset összefüggéseinek mérlegelését igénylő tényállási elemek meghatározása mellett az Fttv. melléklete meghatározza azokat a kereskedelmi gyakorlatokat is, amelyek minden körülmények között tisztességtelennek minősülnek. E tényállások tekintetében a jogalkalmazónak a törvény nem ad mérlegelési lehetőséget, megvalósulásuk esetén ipso iure tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak tekintendők.

A fent ismertetett három szabályozási szint megkülönböztetésének nagy jelentősége van a jogalkalmazás tekintetében is azzal, hogy a törvény generális tilalomról szóló 3. §-a szubszidiárius a törvény egyedi és speciális rendelkezéseire képest. Ez azt jelenti, hogy ha felmerül egy konkrét kereskedelmi gyakorlat tisztességtelenségének kérdése, akkor először a gyakorlatot a törvény egyedi, nevesített (fekete listás) eseteivel szemben kell tesztelni, ezt követően a különös szabályoknak

(megtévesztő és agresszív kereskedelmi gyakorlatok) való megfelelést kell vizsgálni, és ha ezek alapján sem azonosítható be a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat, akkor kerülhet alkalmazásra a generális tilalmi klauzula.

A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló irányelv átültetése nemcsak az anyagi jogi szabályok teljes felülvizsgálatának és koherenciájának megteremtése szempontjából volt ún. nehéz feladat, hanem nagy kihívást jelentett a hatásköri kérdések szempontjából is. Egyrésztől ez azt jelentette, hogy a fogyasztóvédelmi joganyag teljes felülvizsgálatra szorult abból a szempontból, hogy melyek azok a rendelkezések, amelyekre az általános fogyasztóvédelmi hatóság hatáskörét biztosítani kell, és melyek azok, amelyekre más hatóságoknak kell hatáskört teremteni.

Végül álláspontom szerint egy relatíve átlátható és alkalmazható *modus vivendi*-t sikerült a jogalkotónak létrehozni, ami egy többszintű hatáskör-megosztást teremtett az érintett fogyasztóvédelmi hatáskörrel rendelkező hatóságok között. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tekintetében a hatáskörök, eljárási jogosítványok három hatóság, a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság (NFH), a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) és a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (2013-tól a Magyar Nemzeti Bank) között kerültek megosztásra. A hatáskörök elosztása során az ún. kettős (vertikális illetve horizontális) megosztás elve érvényesült. Ez azt jelenti, hogy a törvény az NFH-t ruházta fel a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tekintetében általános hatáskörrel, olyan ügyekben azonban, amikor a kereskedelmi gyakorlat a gazdasági verseny érdemi befolyásolására alkalmas, akkor ügýtípustól függetlenül a GVH rendelkezik kizárólagos hatáskörrel. Kivételt képez e szabály alól a címkézéssel kapcsolatos tisztességtelen gyakorlat, amely minden esetben az NFH hatáskörébe tartozik. Ugyanakkor a Magyar Nemzeti Bank hatáskörébe tartoznak a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok, amennyiben az érintett kereskedelmi gyakorlat a vállalkozás olyan tevékenységével függ össze, amelyet az MNB felügyel. Természetesen a felügyeletre jogosultak között a hatáskörök a jogi szabályozás absztrakt szintjén nem szabályozhatók abszolút egyértelműen, ezért az esetleges hatásköri összeütközéseket, hatásköri vitákat a törvény oly módon igyekszik kivédeni, hogy együttműködési kötelezettséget ír a hatóságok számára⁴⁵. Az együttműködési kötelezettség különösen a hatóságok jogalkalmazási gyakorlatának kölcsönös megismerésére, az anyagi jogi és eljárási szabályok egységes alkalmazására, mind pedig a hatásköri konfliktusok, kollíziók elkerülésére, hatékony feloldására szolgál. A hatóságoknak ezen célok elérése érdekében együttműködési megállapodást kellett kötniük, melyeket évente felül kell vizsgálni.

Ugyancsak 2009-ben fogadta el az Országgyűlés a fogyasztóknak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvényt. A jogharmonizációs célú törvény a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló 2008/48/EK irányelvet ültette át a magyar jogba. A törvény hatálya a fogyasztóknak nyújtott hitel és kölcsönszerződésekre, valamint a fogyasztóknak nyújtott pénzügyi lízingre terjed ki. Kiemelendő a kógens szabályok között a hitelező szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettsége, amelyet nyomtatott vagy adathordozón rögzített formában kell átadni a fogyasztónak.

A fogyasztót előzetesen tájékoztatni kell a hitelhez kapcsolódó hitelkamaton kívüli minden egyéb ellenszolgáltatásról – ideértve díjat, jutalékot és költséget –, és módosításuk feltételeiről, adott esetben a közjegyzői díjról, a hitelhez kapcsolódó olyan járulékos szolgáltatásokról (például biztosítás), amely a hitelszerződés megkötéséhez vagy a hitelező ajánlata szerinti megkötéséhez szükséges, a késedelmi kamatról vagy az egyéb olyan fizetési kötelezettségről, amely a szerződésben vállalt kötelezettség nem teljesítéséből származik, a fizetés elmulasztásának következményeiről, a szükséges biztosítékok meghatározásáról, az elállási jogról, illetve annak hiányáról, az előtörlesztéshez való

jogról, és annak esetleges költségeiről. Az előzetesen a fogyasztó rendelkezésére bocsátott feltételeket az írásban megkötött hitelszerződésnek is tartalmaznia kell. Semmis az a szerződés, amelyik nem tartalmazza a törvényben kötelezően meghatározott tartalmi elemeket, de a szerződés semmisségére csak a fogyasztó érdekében lehet hivatkozni. A törvényi garanciák fontos eleme a fogyasztó elállási és felmondási joga. A feltétlen elállási jog értelmében a fogyasztó a szerződéskötés napjától 14 napon belül indokolás nélkül elállhat, ha a hitel folyósítására még nem került sor, illetőleg a fogyasztó a szerződéskötés napjától 14 napon belül díjmentesen felmondhatja a hitelszerződést, ha a hitelt már folyósították. Ha azonban a fogyasztó a szerződéskötést követően kapja kézhez, elállási (felmondási) jogát az elállási (felmondási) jogot a tájékoztatás kézhezvételétől 14 napig gyakorolhatja.

A fogyasztóvédelmi anyagi jogi jogalkotás tekintetében a 2010-2011 közötti időszak ellentmondásosnak tekinthető. Egyrészt, különösen 2010-ben inkább a stagnálás volt jellemző a jogalkotásra, hiszen számos a jogalkotási tervekben szereplő fontos jogszabály elfogadása elmaradt, mint például a középtávú fogyasztóvédelmi stratégia, a Fogyasztóvédelmi törvény átfogó felülvizsgálata vagy az uniós jog⁴⁶ alkalmazása szempontból szükséges új Piacfelügyeleti törvény megalkotása.

Ugyanakkor 2011-ben elfogadta az Országgyűlés az időszak legnagyobb hatású jogalkotási aktusát, Magyarország Alaptörvényét⁴⁷, amely a fogyasztóvédelem tekintetében is egyfajta paradigmaváltást jelentett, hiszen először jelent meg alaptörvényi szinten a fogyasztók jogainak védelme. Az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése deklarálja, hogy „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”

Ez az üdvözlendő változás, melyet a jelen tanulmány szerzője már 1995-ben szorgalmazott egy „A fogyasztóvédelem alkotmányos alapjai” címmel megjelent tanulmányában,⁴⁸ mindenképpen alkalmas arra, hogy megemelje a fogyasztói jogok védelmi szintjét, még akkor is ha az M) cikk nem alapjogként, hanem ún. alkotmányos értéknek nevesíti ezen jogok védelmét. Az Alkotmánybíróság vonatkozó határozataiból megállapítható, hogy bár a fogyasztói jogok alkotmányos alapjainak megteremtésénél a követendő minta az Európai Unió Alapjogi Chartájának 38. cikke⁴⁹ volt, az alkotmányozó szuverén nem kívánta ún. harmadik generációs alapjogként meghatározni a fogyasztóvédelmi jogot. Az alkotmányos érték jelleget és az állam – Alaptörvényen alapuló – intézményvédelmi kötelezettségét hangsúlyozta az Alkotmánybíróság egyik legutóbbi döntése is, a 8/2014. (III. 20.) AB határozat, amelyben az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése második mondatából az államnak az a kötelezettsége következik, amely – az Alaptörvényben szereplő alkotmányos értékek figyelembe vételével – a fogyasztók érdekeit védő, az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben fellépő intézményrendszer létrehozására és fenntartására, továbbá a fogyasztók jogait biztosító jogszabályok megalkotására vonatkozik.”⁵⁰

Az Alaptörvény mellett a fogyasztói jogok védelmének felértékelődését mutatja az a szintén üdvözlendő változás, hogy 2010-től az Országgyűlésben állandó bizottságként működik a Fogyasztóvédelmi Bizottság. Az állandó bizottság a 11/2007. (III. 7.) OGY határozattal létrehozott fogyasztóvédelmi eseti bizottságot váltotta fel, amelynek feladata a területet érintő jogszabályok áttekintése, jogszabály módosítások kezdeményezése volt.

2011-ben elfogadásra került a 141/2011. (VII. 21.) Korm. rendelet a szállás időben megosztott használati jogára, a hosszú távra szóló üdülési termékekre vonatkozó szerződésekről, valamint a tartós szálláshasználati szolgáltatási tevékenységről (a továbbiakban: timeshare rendelet). A

20/1999. (II. 5.) Korm. rendeletet felváltó új szabályozás 2011. szeptember 1-én lépett hatályba és alapvetően a 2008/122/EK irányelv transzpozícióját valósította meg. Tárgyi hatálya a szálláshelyek időben megosztott használati jogára, a hosszú távra szóló üdülési termékek marketingjére, értékesítésére, viszontértékesítésére, valamint a szálláshely időben megosztott használati jogának cseréjére terjed ki. A rendelet 14 napos egységes elállási szabályokat vezetett be és forgalombiztonság növelése céljából tovább erősítette a szerződéskötést megelőző ún. előzetes tájékoztatási követelményeket, kimondva, hogy ezeket kötelező belefoglalni a megkötött szerződésbe is.

Az igényérvényesítés új extrajudiciális jogvitarendezési és panaszintézési fórumokkal gazdagodott. A Fogyasztóvédelmi törvény alapján 1997 óta működő fogyasztói békéltető testületek mellett, a pénzügyi szolgáltatásokra specializált fórumként a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről szóló törvény⁵¹ rendelkezett a pénzügyi békéltető testületek felállításáról, amely 2011. július 1-én kezdte meg működését⁵². A Pénzügyi Békéltető Testület (a továbbiakban: PBT) hatáskörébe a fogyasztó és a pénzügyi szolgáltató közötti fogyasztói jogviták tartoznak, nevezetesen a bank, biztosító, pénzügyi vállalkozás, pénztár, befektetési szolgáltató stb. és a fogyasztó olyan jogvitái, amelyek – a nyújtott szolgáltatással összefüggésben – a létrejött szerződés megkötésével és teljesítésével kapcsolatosak. Ugyancsak a PBT került kijelölésre a FIN-NET – EGT térség vonatkozásában a határokon átnyúló pénzügyi fogyasztói jogvitákban a békéltetés lefolytatására.

A Fogyasztóvédelmi törvény 2012. évi módosítása a közérdekű keresettől megkülönböztetve külön szabályozta a közérdekű igény⁵³ érvényesítésének lehetőségét. Közérdekű igény érvényesítése iránti pert a fogyasztóvédelmi hatóság vagy a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó egyesület indíthat a fogyasztók polgári jogi igényeinek érvényesítése iránt az ellen, akinek a fogyasztóvédelmi rendelkezésekbe ütköző tevékenységét a fogyasztóvédelmi hatóság jogerősen megállapította, amennyiben a jogsértő tevékenység a fogyasztók széles, személyében nem ismert, de a jogsértés körülményei alapján meghatározható körét érinti. A Fogyasztóvédelmi törvény 2013-as módosítása a nagyvállalatok számára kötelezővé tette fogyasztóvédelmi referens alkalmazását⁵⁴, akinek a feladatkörébe tartozik a vállalkozás fogyasztókat érintő tevékenységének figyelemmel kísérése, a vállalkozás alkalmazottai részére fogyasztóvédelmi tárgyú oktatás és képzés szervezése. A fogyasztóvédelmi referens kapcsolatot tart a fogyasztóvédelmi hatósággal, a békéltető testületekkel, valamint egyéb, fogyasztóvédelmi feladatokat is ellátó állami szervekkel.

Az új Polgári Törvénykönyv fogyasztóvédelmi rendelkezései

A Polgári Törvénykönyv rekodifikációját megalapozó Konceptió egyik célkitűzése⁵⁵ a fogyasztóvédelmi magánjog integrálása volt. A 2013. évi V. törvénnyel elfogadott új kódex⁵⁶ ennek a célkitűzésnek csak részben tett eleget⁵⁷. A fogyasztóvédelmi magánjog szempontjából az új kódex Kötelmi jog címet viselő VI. könyve bír a legnagyobb jelentőséggel. A Törvénykönyv a „gyengébb fél” védelmének érdekében lehetővé teszi a szerződési szabadságnak, illetőleg a felek magánautonómiájának korlátozását, ha a szerződő felek közötti equilibrium hiányzik és beavatkozás nélkül a szerződő felek mellérendeltsége, illetőleg egyenjogúsága csorbát szenvedne. E körbe tartozónak tekinti a Kódex a fogyasztókat, és ezáltal a fogyasztói jogviszonyokra, fogyasztói szerződésekre⁵⁸ vonatkozóan egyoldalúan kógens szabályokat ír elő, amelyekről tilos a fogyasztó hátrányára eltérni. Az új Polgári Törvénykönyv a fogyasztóvédelmi magánjog integrálása tekintetében szelektív módszert követ. Elfogadja ugyan az Európai Unió fogyasztóvédelmi magánjogának való megfelelés imperatívuszát, de az integrálás során kifejezetten kerülni kívánja a kazuisztikus megoldásokat. A

törvényjavaslat indokolása a választott kiindulópontot illetően úgy fogalmaz, hogy „a fogyasztóvédelmi szerződési jogból csak az irányelvek maradandó magját építi be tematikusan a kódexbe”,⁵⁹ míg a kimaradó irányelvi szabályokat külön jogszabályokban, elsősorban a megújítandó fogyasztóvédelmi törvényben javasolja elhelyezni. Ennek alapján csak egyes, az uniós magánjogi fogyasztóvédelem körébe tartozó irányelvek magánjogi „magjának” integrálását vállalja fel. Ezek a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeire vonatkozó 93/13/EGK tanácsi irányelv,⁶⁰ a fogyasztói adásvételek kellékszavatossági és jótállási szabályaira vonatkozó 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv,⁶¹ a termékfelelősségről szóló 85/374/EGK tanácsi irányelv,⁶² a szervezett utazásokról szóló 90/314/EGK tanácsi irányelv,⁶³ a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól szóló 2000. június 8-i 2000/31/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv,⁶⁴ valamint a fogyasztók jogairól szóló 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv.⁶⁵ Ez utóbbi irányelv tekintetében az integráció még a magánjogi mag tekintetében is csak részlegesnek mondható, tekintettel arra, hogy az irányelv 18., 20. és 22. cikkeinek transzpozícióját végzi el a jogalkotó oly módon, hogy az adásvételi szerződés általános szabályai közé beiktatja fogyasztói szerződésekben a kárveszély átszállásra és az eladó késedelmének jogkövetkezményeire vonatkozó speciális szabályokat.⁶⁶ A fogyasztói jogokról szóló irányelv átfogó transzpozíciója végül a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II. 26.) Korm. rendeletben történt meg, ami által a fogyasztói szerződések speciális szabályait egy „fogyasztói kis-Ptk.-ba” számúzta a jogalkotó.

Az új Polgári Törvénykönyv fogyasztóvédelmi szabályainak egyik csoportja valódi integrációt jelent, mivel korábban külön törvényben vagy kormányrendeletben szabályozott jogintézményeket, fogyasztói szerződésfajtákat illeszt be a jogalkotó a kódexbe. Ilyen például a termékfelelősségi szabályoknak vagy a fogyasztói adásvételre vonatkozó szabályoknak a Kódexbe történő integrálása. A fogyasztóvédelmi normák másik csoportját azok a szabályok alkotják, amelyek már korábban is a Polgári Törvénykönyv részét képezték, és az új törvényben is megtalálhatók többé-kevésbé átdolgozott formában. Ilyenek például a fogyasztó fogalma, a szavatossági és a jótállási szabályok, valamint a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeire vonatkozó rendelkezések. A fogyasztóvédelmi magánjogi normák harmadik csoportjába a korábban a magyar jog által nem szabályozott új jogintézmények tartoznak. E körbe tartozik például a termékszavatosság, valamint a fogyasztói zálogszerződés.

A törvényjavaslat indokolása a választott kiindulópontot illetően úgy fogalmaz, hogy „a fogyasztóvédelmi szerződési jogból csak az irányelvek maradandó magját építi be tematikusan a kódexbe”,⁶⁷ míg a kimaradó irányelvi szabályokat külön jogszabályokban, elsősorban a megújítandó fogyasztóvédelmi törvényben javasolja elhelyezni. A továbbiakban röviden számba vesszük a fogyasztóvédelmi magánjognak az új Kódexben szabályozott intézményeit.⁶⁸

Fogyasztóvédelemmel kapcsolatos értelmező rendelkezések az új Ptk.-ban

Az új Ptk. a zárórendelkezőkben értelmezi azt, hogy kit kell a fogyasztói jogviszonyokban, fogyasztói szerződésben fogyasztónak, illetőleg vállalkozónak tekinteni. A Nyolcadik Könyv Első rész 8:1. § (1) bekezdés 3. pontja a fogyasztói jogokról szóló 2011/83/EU irányelvvel összhangban a fogyasztó fogalmát a természetes személyekre korlátozza. Ennek értelmében „*Fogyasztó a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy*”⁶⁹. A Kódex által adott fogyasztó definíció szűkebb, mint a korábbi Polgári Törvénykönyv 685. §-ában

adott fogalom, amely szerint fogyasztónak minősül a gazdasági vagy szakmai tevékenységi körén kívül eső célból szerződést kötő személy (természetes személy és egyéb entitás). Az új Ptk. 8:1. § (1) bekezdés 4. pontja határozza meg a vállalkozás fogalmát, amely új terminusként a régi Ptk. 685. § c) pontjában meghatározott gazdálkodó szervezet fogalom⁷⁰ helyébe lépett. „Vállalkozásnak minősül a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körében eljáró személy.” A vállalkozás és gazdálkodó szervezet közötti fogalmi különbség szükségessé teszi mindazon polgári jogszabályok módosítását, amelyek használják a gazdálkodó szervezet elnevezést. Nem definiálja a Kódex a fogyasztói szerződés fogalmát. E tekintetben – a kodifikációs folyamat „első felvonásában”, eredetileg az Országgyűléshez T/5949. számon benyújtott törvényjavaslathoz, illetőleg az ennek alapján 2009-ben elfogadott Polgári Törvénykönyvhöz⁷¹ képest⁷² – a „második felvonásban” egy koncepcióváltás vagy visszalépés történt. A hatályba nem lépett 2009. évi CXX. törvény 5:33. §-a az önálló gazdasági, szakmai tevékenységi körében eljáró személy (vállalkozó) és a fogyasztó közötti szerződésként definiálta a fogyasztói szerződést. Minthogy a jogalkotó nem indokolta a koncepcióváltás okát, feltehetően a bírósági jogalkalmazásra kívánta hagyni az eseti értelmezés lehetőségét. A definíció hiánya ugyanakkor kritizálható, mivel – bár kevés helyen, de a jogalkotó használja a fogyasztó szerződés elnevezést, anélkül, hogy meghatározná annak fogalmi kritériumait.⁷³ Értelmezi viszont a fogyasztói zálogszerződés fogalmát⁷⁴ az új Kódex. Fogyasztói zálogszerződés jön létre, ha zálogkötelezett természetes személy, és a zálogtárgy elsősorban a zálogkötelezett szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körébe nem tartozó célra használatos, továbbá a zálogjoggal biztosított követelés nem a kötelezett szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körébe tartozó jogviszonyból fakad. A fogyasztói zálogszerződésre a zálogszerződésre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, azonban a fogyasztói zálog tárgya csak a zálogkötelezett tulajdonában álló, egyedileg meghatározott vagyontárgy vagy olyan vagyontárgy lehet, amelynek tulajdonjogát a zálogkötelezett a zálogjogosult által nyújtott kölcsön, illetve fizetési haladék segítségével szerzi meg. Ugyancsak speciális szabály, hogy a biztosított követelés meghatározásának tartalmaznia kell az összeg megjelölését. Az általánostól eltérő szabályokat állapít meg a Kódex a fogyasztói zálogszerződés esetén a kielégítési jogra vonatkozóan,⁷⁵ mivel a zálogjogosult a zálogtárgyat csak nyilvánosan értékesítheti, és az óvadék kivételével, a kielégítés ellenében sem szerezhethet a zálogtárgyon tulajdonjogot. Ez utóbbtól a felek, közös megállapodással, írásban eltérhetnek.

Ugyancsak új jogintézményként – a kezességi szerződés mintegy elkülönült alfajaként – jelenik meg a Kódexben a fogyasztói kezesség.⁷⁶ A fogyasztó által vállalt kezesség valójában egy pszeudó fogyasztói szerződés, mivel a törvény nem csak a vállalkozással szembeni fogyasztói kezességvállalást tekinti fogyasztói kezességnek, hanem létrejöhet a fogyasztói kezesség természetes személyek között is, ún. C2C viszonyban. A fogyasztói kezesség esetére a kódex speciális prekontraktuális tájékoztatási kötelezettséget ír elő.

Kezességi szerződés létrejöttét megelőzően a jogosult köteles a fogyasztó-kezeset tájékoztatni a kezességből következő és a konkrét jogviszonyból eredő fokozott kockázatokról, a kezes jogairól és kötelezettségeiről, a kötelezett helyzetéből vagy a kötelezettség természetéből fakadó, a hitelező előtt ismert különleges kockázatokról. Amennyiben a jogosult az előzetes tájékoztatási kötelezettségét megszegi, a kezes határidő nélkül elállhat a szerződéstől. Az elállás joga akkor is megilleti, ha a jogosult a teljesítésre már felszólította, vagy, ha már részben teljesítette is a szerződést.

Az általános szerződési feltételekkel (ÁSZF) kötött szerződések

Az új Kódex a szerződéskötés általános szabályaihoz képest speciális rendelkezéseket állapít meg arra az esetre, amikor az egyik szerződő fél üzletszerű kapcsolataiban általános szerződési feltételt, például üzletszabályzatot alkalmaz. A jogalkotó szerint a kivételes szabályok, amelyek egyébiránt generálisan vonatkoznak minden olyan szerződésre, amelyben ÁSZF alkalmazására kerül sor, két okból szükségesek. Egyrésztől azért, mert az ÁSZF alkalmazása főszabályként kizárja az egyéni alkú lehetőségét, másrésztől pedig az ÁSZF külön is sújthatja a gyengébb szerződő felet. Ez utóbbi esetben a kódex kógens szabályokkal kívánja megakadályozni azt, hogy az erőfölényben lévő fél, „diktált feltételeket” kényszerítsen a fogyasztóra. A „Szerződéskötés általános szerződési feltételekkel” címet viselő XV. fejezet 6:77. §-a az uniós joggal,⁷⁷ az Európai Szerződési Alapelvekkel,⁷⁸ az UNIDROIT⁷⁹ Alapelvekkel, illetőleg a régi Ptk.-val összhangban definiálja az ÁSZF fogalmát. ÁSZF-nek azt a feltételt tekinti a törvény, amelyet az alkalmazója több – többnyire azonos típusú – szerződés megkötése céljából egyoldalúan, előre meghatároz, anélkül, hogy a másik fél ebben közreműködhetett volna, és a felek a feltételt egyedileg nem tárgyalták meg. Törvényi vélelem áll fenn a tekintetben, hogy az ÁSZF kidolgozásában a másik fél nem működhetett közre, amellyel szemben a bizonyítási teher az általános szerződési feltétel alkalmazóját terheli, így tehát azt kell bizonyítania, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták.

A Kódex 6:78. §-a értelmében az általános szerződési feltétel akkor válik a szerződés részévé, ha alkalmazója lehetővé tette, hogy a másik fél annak tartalmát a szerződéskötést megelőzően megismerje, és ha azt a másik fél elfogadta. Külön is tájékoztatni kell a másik felet arról az általános szerződési feltételről, amely lényegesen eltér a jogszabályoktól vagy a szokásos szerződési gyakorlattól, kivéve, ha megfelel a felek között kialakult gyakorlatnak. Az ÁSZF kidolgozóját ezen túlmenő figyelmeztetési kötelezettség terheli az olyan általános szerződési feltételről is, amely eltér a felek között korábban alkalmazott feltételtől. Ez utóbbi feltétel akkor válik a szerződés részévé, ha azt a másik fél a külön tájékoztatást követően kifejezetten elfogadta. Speciálisan fogyasztói jogviszonyokra érvényesülő kógens szabály, hogy az olyan feltétel, amely a vállalkozást az ellenszolgáltatáson felül további pénzbeli követelésre jogosítja, csak akkor válik a szerződés részévé, ha azt a fogyasztó az erre irányuló külön tájékoztatás után kifejezetten elfogadja.⁸⁰

A Kódex a Kötelmi könyv XV. fejezete mellett „A szerződés értelmezése” címet viselő XVII. Fejezetben is tartalmaz a fogyasztói szerződéses jogviszonyokra vonatkozó speciális rendelkezéseket. Ennek értelmében a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződésben,⁸¹ amennyiben a szerződés bármely feltételének – tekintet nélkül arra, hogy az általános szerződési feltételként vagy egyéb módon került meghatározásra – tartalma nem állapítható meg egyértelműen, a fogyasztóra kedvezőbb értelmezést kell elfogadni.⁸² Az in dubio contra proferentem elv – egyezően az Európai Bíróság jogfejlesztő gyakorlatával⁸³ – nem alkalmazható a közérdekű kereset alapján indult eljárásban, amely alapvetően prevencióst célt szolgál, nevezetesen a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazásának megakadályozását.⁸⁴

A tisztességtelen szerződési kikötések és jogkövetkezményeik

A tisztességtelen szerződési feltételek szabályozása – egyezően a régi Ptk. 2006 óta hatályban volt rendelkezéseivel – a fogalmi rendszert illetően azonos, jogkövetkezményeiben differenciált szabályozást alakított ki a fogyasztói szerződésekben alkalmazott, valamint a gazdálkodó szervezetek

egymás közötti szerződéseiben használt általános szerződési feltételek tisztességtelen kikötéseivel szemben. Ez a megoldás, az ún. versenyszférában a szerződési szabadság elvét tekinti főszabálynak, és ezért csak az egyedi megtámadás lehetőségét biztosítja, a fogyasztói szerződések esetében – teljesítve a jogharmonizációs követelményeket – az equilibrium visszaállításához szükséges semmisségi jogkövetkezményt alkalmazza és preventív kontrollként lehetővé teszi a közérdekű keresetindítást.

A Kódex „Az érvénytelenség” című XVIII. fejezete szabályozza a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben kikötött tisztességtelen szerződési feltételek jogkövetkezményeire vonatkozó rendelkezéseket. A törvény generális elvként rögzíti a fogyasztói jogokat csorbító szerződési feltétel semmisségét, amelyet valamennyi, a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben kötelezően alkalmazni kell akkor, ha a kikötés a Kódexnek a fogyasztók jogait megállapító rendelkezéseitől a fogyasztók hátrányára eltér⁸⁵. A relatív kógencia köti magát a fogyasztót is, mivel a törvény 6:101. §-a semmissnek nyilvánítja a fogyasztónak a jogszabályban megállapított jogáról lemondó jognyilatkozatát is.

A tisztességtelen feltétel fogalmát a Kódex tartalmilag az előző Ptk. rendelkezéseinek megfelelően állapítja meg, azzal a különbséggel, hogy a definíciót főszabályként az ÁSZF tisztességtelen kikötésére vonatkoztatja, és kiterjeszti a fogalmat a fogyasztói szerződések egyedileg meg nem tárgyalt tisztességtelen szerződési feltételeire⁸⁶. A definíció szerint tisztességtelen az az általános szerződési feltétel, amely a szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megsértésével egyoldalúan és indokolatlanul a szerződési feltétel alkalmazójával szerződő fél hátrányára állapítja meg.⁸⁷ Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben az általános szerződési feltétel és a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel tisztességtelen voltát önmagában az is megalapozza, ha a feltétel nem egyértelmű. Fogyasztói szerződések körében megfordul a bizonyítási teher, és a vállalkozást terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták.

Ugyancsak változatlan az a szabály, hogy az ÁSZF tisztességtelen voltának megállapításakor vizsgálni kell a szerződéskötéskor fennálló minden körülményt, amely a szerződés megkötésére vezetett, így a kikötött szolgáltatás rendeltetését, továbbá az érintett feltételnek a szerződés más feltételeivel vagy más szerződésekkel való kapcsolatát. A tisztességtelen általános szerződési feltételekre vonatkozó rendelkezések nem alkalmazhatók azonban a főszolgáltatást megállapító vagy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás arányát meghatározó kikötésekre, ha azok világosak és érthetőek. Továbbá nem minősül tisztességtelennek az ÁSZF, ha azt jogszabály állapítja meg, vagy jogszabály előírásának megfelelően határozzák meg.⁸⁸

Újdonságként értékelhető, hogy a Kódex integrálja az ún. fekete és szürke listát, amelyet korábban kormányrendeletben szabályozott a jogalkotó. A 6:104. § (1) és (2) bekezdésében felsorolt egyes tisztességtelen kikötések összhangban állnak az uniós joggal és a kormányrendelet⁸⁹ képest csak a szabályozási szint tekintetében jelentenek változást. Mind a fekete, mind a szürke listában szereplő kikötések jogkövetkezménye a semmisség, mindazonáltal abban különböznek, hogy a fekete listában szereplő feltétel ipso iure tisztességtelen, míg a szürke listában szereplő kikötések tisztességtelenségét vélelmezi a jogalkotó. A praesumptio iuris ellenében azonban annak alkalmazója bizonyíthatja, hogy a feltétel nem tisztességtelen. A választottbírói kikötések tisztességtelenségének kérdésében 2013. október 15-én jogegységi döntést fogadott el a Kúria.⁹⁰ A 3/2013. PJE határozat kimondta, *hogy a fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltételen, vagy egyedileg meg*

nem tárgyalt feltételen alapuló választottbíróági kikötés tisztességtelen. A bíróság e kikötés tisztességtelenségét hivatalból köteles észlelni, de annak semmisségét csak akkor állapíthatja meg, ha a fogyasztó – a bíróság felhívására – arra hivatkozik. A döntés értelmében az olyan választottbíróági kikötést kell tisztességtelenségnek tekinteni, amely általános szerződési feltétel vagy egyedileg meg nem tárgyalt kikötésen alapul. Mindebből következően fogyasztói szerződésben választottbíróági eljárást érvényesen csak egyedi megtárgyalás alapján, konszenzussal lehet kikötni. A jogegységi döntés miatt ugyanakkor nem kellett a 2013-ban elfogadott Polgári Törvénykönyvet módosítani, mivel a Kódex Kötelmi Könyvének 6:104. § (1) bekezdés i) pontja már ezt az értelmezést követi, kimondva, hogy a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződésben tisztességtelen az olyan kikötés, amely kizárja vagy korlátozza a fogyasztó peres vagy más jogi úton történő igényérvényesítési lehetőségeit, különösen, ha – anélkül, hogy ezt jogszabály előírná – kizárólag választottbíróági útra kényszeríti a fogyasztót. Az új Ptk. rendelkezéseit, a 2014. március 15-től kötött szerződésekre kell alkalmazni, de a jogegységi döntés ezt megelőzően is kötelezi a bíróságokat. A jogegységi döntés indokolása kifejti, hogy a bírói út hiányát a bíróság hivatalból veszi figyelembe, melynek vizsgálata során észlelnie kell a peres felek jogvitájára irányadó esetleges választottbíróági kikötést is. A bíróságnak tájékoztatni kell a fogyasztót a szerződési feltétel tisztességtelenségéről, és felhívni őt, hogy kíván-e arra hivatkozni. Amennyiben a fogyasztó a határidőn belül nem nyilatkozik, vagy a tisztességtelenségre nem kíván hivatkozni, a bíróságnak a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítania vagy a pert meg kell szüntetnie. Amennyiben a fogyasztó a választottbíróági kikötés tisztességtelenségére hivatkozik, a bíróságnak a kereseti kérelmet érdemben kell tárgyalnia. A jogegységi döntés és az új Polgári Törvénykönyv fenti rendelkezése a választottbíróági kikötések drasztikus csökkenését vonja maga után, mivel a választottbíróági út lényegi eleme a rendes bíróságok eljárásának kizárása.

Szabályozástechnikai szempontból a másik újdonság, hogy az actio popularis indítására jogosultak felsorolását a Ptk. végrehajtási rendeletéből kiemeli a jogalkotó és a Kódexben helyezi el. A keresetindításra jogosultak köre lényegében nem változott, tehát közérdekű keresetet az ügyész, a miniszter, az autonóm államigazgatási szervek vezetői, a kormányhivatalok vezetői, a gazdasági-szakmai kamarák vagy érdekképviselői szervezetek, a fogyasztói érdekek képviselőit ellátó egyesület, valamint az Európai Gazdasági Térség bármely tagállamának joga alapján a fogyasztói érdekek védelmére létrejött szervezet indíthat.

A 6:105. § kimondja, hogy közérdekű kereset indítható a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződés részévé váló tisztességtelen általános szerződési feltétel érvénytelenségének megállapítása iránt. Közérdekű kereset indítható a már alkalmazott feltétel tisztességtelenségének megállapítása iránt, valamint preventív céllal is. Az első esetben a közérdekű kereset alapján a bíróság a tisztességtelen általános szerződési feltétel érvénytelenségét valamennyi érintett szerződő félre kiterjedő hatállyal állapítja meg, kivéve azokat a szerződéseket, amelyeket a megtámadásig már teljesítettek. A preventív közérdekű keresetben pedig az olyan általános szerződési feltétel tisztességtelenségének megállapítása kérhető, amelyet fogyasztókkal történő szerződéskötések céljából határoztak meg és tettek nyilvánosan megismerhetővé, vagy nyilvánosan ajánlottak, de a feltétel még nem került alkalmazásra. Ez utóbbi esetben a bíróság pro futuro és erga omnes mondja ki a nyilvánosságra hozott feltétel tisztességtelenségét és semmisségét.

A közérdekű kereset esetében a bíróság az érvénytelenség megállapítása mellett kötelezően elrendeli, hogy a szerződési feltétel alkalmazója, vagy nyilvánosságra hozója saját költségére közleményt

tegyen közzé arról, hogy a bíróság megállapította a feltétel tisztességtelenségét és eltiltotta annak alkalmazásától. A közlemény szövegéről és a közzététel módjáról a bíróság dönt.

A hibás teljesítés és jogkövetkezményei

A hibás teljesítés jogkövetkezményei tekintetében számos újdonsággal találkozunk. E fejezetbe integrálta a jogalkotó a korábban szerződésbiztosító mellékkötelezettségként nevesített jótállást⁹¹ és az egyes szerződéstípusoknál külön-külön szabályozott jogszavatossági rendelkezéseket⁹². A jogkövetkezmények között különbséget tesz a Kódex az objektív jogkövetkezmények, nevezetesen a kellékszavatosság, a jótállás és a termékszavatosság, valamint a kártérítési igény – mint a kellékhibás teljesítés szubjektív jogkövetkezménye – között. Tekintettel arra, hogy az általános jogi rezsimtől való, fogyasztóvédelmi eltérések az objektív jellegű, szavatossági típusú jogkövetkezmények (kellékszavatosság, jótállás, termékszavatosság) tekintetében mutathatók ki, a tanulmány a továbbiakban ezeket a jogkövetkezményeket vizsgálja.

Kellékszavatosság

A kellékszavatossági rendelkezéseket az új Ptk. 6:157. § (1) bekezdés, 6:159-6:167. §-ai tartalmazzák. A Kódex alapjaiban megőrizte azokat a 2002-ben elfogadott⁹³ kellékszavatossági szabályokat, amelyek a fogyasztási cikkek adásvételéről és a kapcsolódó jótállásra vonatkozó egyes szabályok közelítéséről szóló 99/44/EK közösségi irányelv, implementációját szolgálták, ugyanakkor szűk körben strukturális átalakításokat és az egyszerűsítést szolgáló deregulációt is megvalósított.

A kellékszavatosság arra szolgál, hogy a visszerhes ügyletekben a kötelezett hibás teljesítését objektíve orvosolja. Amíg, tehát a hibás teljesítés fogalma kiterjed az ingyenes szolgáltatást tartalmazó szerződésekre is, a kellékszavatossági kötelezettség ennél szűkebb. A kötelezettnek csak akkor van kellékszavatossági kötelezettsége, ha a szerződés visszerhes, tehát a felek kölcsönös szolgáltatásokkal tartoznak egymás felé. A jogosultat megillető kellékszavatossági igények függetlenek attól, hogy a szolgáltatás kellékhibája a kötelezettnek felróhatóan vagy anélkül következett be. A kellékszavatosság szabályai a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben egyoldalúan kógensek. Ennek alapján, semmis az olyan kikötés, amely a fogyasztó hátrányára tér el. Kellékszavatossági igénye alapján a jogosult választhat – a törvény által szabott keretekben – a szavatossági jogok között. Kellékszavatossági igényként a jogosult, az uniós irányelvvel összhangban, kijavítást vagy kicserélést, valamint arányos árszállítást kérhet, illetőleg a hibát a kötelezett költségére maga is kijavíthatja/kijavíttathatja. A jogosultat – a jelentéktelen hibák kivételével – megilleti az elállás joga is, ha a kötelezett a kijavítást vagy kicserélést nem vállalta, vagy megfelelő időben és módon nem tud eleget tenni, illetőleg ha a kijavításhoz, kicseréléshez fűződő érdeke megszűnt.⁹⁴ A Kódex feljogosítja a jogosultat, hogy egyik szavatossági igényről másikra térjen át, de az ebből eredő költséget főszabályként viselnie kell.

A kellékszavatossági határidők tekintetében lényeges változásokat hozott új Ptk. A korábbi hat hónapos általános elévülési határidő helyett egy éves elévülési időt állapít meg. Fogyasztói szerződések esetében azonban az általános elévülési idő – az irányelvvel összhangban – két év, azzal a kivétellel, hogy használt dolog esetében a felek rövidebb elévülési határidőben is megállapodhatnak,

ami azonban nem lehet egy évnél rövidebb. Ha a szerződés tárgya ingatlan, akkor a szavatossági igény öt éves elévülési határidő alatt érvényesíthető.⁹⁵

Ugyancsak fontos változás, hogy a Kódex megszüntette a kellékszavatossági igények érvényesítésére a jogvesztő határidőket. Ennek megszüntetését a törvény indokolása a jogvesztő határidőkkel kapcsolatos jogalkalmazási bizonytalansággal indokolta. Nem tartotta fenn a speciális 60 napos elévülési és egy éves jogvesztő állatszavatossági határidőt sem, mivel a jogalkotó a jövőre nézve szükségtelennek ítélte a különbségtételt. Az igényérvényesítésre vonatkozóan továbbra is fennmarad a kellékszavatossági igények kifogásként való érvényesítésének lehetősége. A Kódex megerősíti, hogy a jogosult kellékszavatossági jogait az ugyanabból a szerződésből eredő követeléssel szemben kifogásként akkor is érvényesítheti, ha a kellékszavatossági igény elévült.⁹⁶ Új szabályként a Kódex szavatossági perekben is felhatalmazza a bíróságot a kereseti kérelemtől való eltérésre (Ptk. 6:161. §). A jogosult által megjelölt kellékszavatossági jogtól való eltérés joga – per analogiam a közös tulajdon megszüntetésére irányuló keresetekhez – értelmében a bíróság nincs kötve a jogosult kérelméhez, de nem kötelezhet olyan kellékszavatossági jog teljesítésére, amely ellen mindegyik fél tiltakozik. Ez a pergazdaságossági és jogosulti szempontból egyaránt pozitív hatású kivételes jog akkor illeti meg a bíróságot, ha a jogosult által kért szavatossági jog valamilyen a Kódexben foglalt feltétel hiányában nem érvényesíthető, de egy másik kellékszavatossági jog feltételei viszont fennállnak.

Miután a kellékszavatossági jogok alapvetően dologszolgáltatásra irányuló szerződésekre vannak modellezve, az új Ptk. XXIV. fejezet 7. pontjában speciális szabályokat állapít meg az eredménykötelmekre és a használati kötelmekre.

Ha a kötelezett valamely dolog létrehozására vagy munkával elérhető más eredmény létrehozására vállal kötelezettséget, kicserélésen a munkával elérhető eredmény részbeni vagy teljes újbóli elvégzését kell érteni, a kijavítás vagy a szolgáltatás újbóli teljesítése pedig más módon is történhet, mint azt a szerződésben eredetileg meghatározták. Ez utóbbi azonban csak a jogosult szerződésszerű teljesítéshez fűződő érdekére figyelemmel történhet és a többletköltségek a kötelezettet terhelik (új Ptk. 6:177. § (1) bek.).

A Kódex 6:178. §-a kiterjeszti a kellékszavatossági szabályok alkalmazását a használatra vagy hasznosításra irányuló szerződések hibás teljesítésére is. A használati és a licencszerződés kötelezettje a szerződés teljes fennállása alatt a kellékszavatosság szabályainak megfelelő alkalmazásával köteles helytállni azért, hogy a dolog vagy az oltalom tárgya a szerződésszerű használatra, felhasználásra vagy hasznosításra alkalmas.

Jótállás

A Kódex a jótállás rendszerbeli elhelyezésén radikálisan változtat, minthogy a jótállást, amelyet a régi Ptk. a szerződésbiztosító mellékkötelezettségek egyik fajtájaként nevesít, a hibás teljesítésről szóló XXIV. fejezetbe, a hibás teljesítés jogkövetkezményei közé integrálja. Ezzel az új Ptk. megszüntette a hibás teljesítés két hagyományos jogkövetkezménye: a kellékszavatosság és a jótállás közötti indokolatlan rendszerszintű különbségtételt.⁹⁷ Fenntartja azonban az új Kódex a korábbi szabályokat a jótállás keletkezési jogalapja tekintetében, mely szerint a jótállás a felek megállapodása vagy jótállási kötelezettséget előíró jogszabály alapján keletkezik. Úgy gondolom, hogy a kellékszavatosság és a jótállás közötti világos elhatárolást segítette volna, ha az új Ptk. a törvényes

kellékszavatossági jogok mellett, a jótállást kizárólag szerződéssel (jognyilatkozattal) vállalható, kereskedelmi helytállásként határozta volna meg. A törvény szerint a jótállás kötelezettje az, aki a szerződés teljesítéséért jótállást vállal vagy jogszabály alapján jótállásra köteles. A kötelezett a jótállás időtartama alatt a jótállást keletkeztető jognyilatkozatban vagy jogszabályban foglalt feltételek szerint köteles helytállni a hibás teljesítésért. A korábbi szabályoktól eltérően⁹⁸ az új Ptk. külön nem nevesíti a reklámban vállalt kötelezettséget, de a jótállás terjedelmét meghatározó jognyilatkozat fogalmába – a bírósági gyakorlat alapján – e nélkül is beleérthető, illetőleg beleértendő a szolgáltatásra vonatkozó reklámban vállalt kötelezettség. Ugyancsak kimaradt az új Ptk.-ból a fogyasztói jótállási nyilatkozat tartalmi és alaki követelményeire vonatkozó szabályozás, melyek hatálya a fogyasztói szerződésekre terjedt ki (régi Ptk. 248. § (3) bek.). Tekintettel arra, hogy ez a rendelkezés alapvetően deklaratív, illetőleg tájékoztató jellegű volt és a hiányos jótállási nyilatkozat esetében maga a jogalkotó mondta ki, hogy nem érinti a jótállási kötelezettségvállalás érvényességét, nem kifogásolható az egyszerűsítés.

A jótállásra kötelezett a teljesítéskor meglévő hibákért felel. Hasonlóan a kellékszavatossághoz, mentesül a jótállási kötelezettség alól, ha bizonyítja, hogy a hiba oka a teljesítés után keletkezett. A jótállás főszabályként jognyilatkozattal vállalt többletkötelezettség, amely a szolgáltatás piaci értékét növeli, eladhatóságát fokozza. A Kódex kifejezetten megerősíti, hogy a jótállás a jogosultnak jogszabályból eredő jogait nem érinti.⁹⁹ A jogalkotó külön nem nevesíti a jótállási jogokat, de a Kódex indokolása szerint „tipikus esetben a jótállás alapján a kötelezett szavatossági jellegű kötelezettséget vállal, a hibás szolgáltatás kijavítását, kicserélését, esetleg árleszállítást. A szerződés szólhat úgy is, hogy a jótállási igény meghatározott harmadik személlyel szemben érvényesíthető.”

A jótállási igény érvényesítése tekintetében a Kódex mögöttes szabályként a kellékszavatossági jogok gyakorlására vonatkozó szabályok alkalmazását rendeli azzal, hogy a jótállási igény csak a jótállási határidőben érvényesíthető. A jótállási határidő jogvesztő jellegű, ha azonban a jótállásra kötelezett kötelezettségének a jogosult felhívására – megfelelő határidőben – nem tesz eleget, a jótállási igény a felhívásban tűzött határidő elteltétől számított három hónapon belül akkor is érvényesíthető bíróság előtt, ha a jótállási idő már eltelt.¹⁰⁰ A bírósági gyakorlat leképezéseként új rendelkezés a jótállási jogok átszállásának kimondása. Ennek értelmében a dolog tulajdonának átruházása esetén a jótállásból eredő jogokat az új tulajdonos érvényesítheti a jótállást vállaló kötelezettel szemben (Ptk. 6:172. §).

Termékszavatosság

A Ptk. 6:168-6:170. §-ai termékszavatosság elnevezéssel egy olyan új jogintézményt honosítottak meg, amely korábban nem létezett a magyar polgári jogban. A termékszavatosság alapján a fogyasztó közvetlenül a gyártóval szemben érvényesíthet a termék hibája miatt szavatossági igényt. Ennek indoka a modern kereskedelmet általánosan jellemző láncszerződések, amelyekben a szerződési láncolat végén kerül a termék végső fogyasztóhoz. Gyakori ilyenkor, hogy a hibás teljesítés nem a közvetlen eladó szerződésszegésének következménye, hanem az első láncolat elején lévő gyártó felelős azért, hogy a termék nem felel meg a szerződésben vagy jogszabályban előírt kellékeknek. 1993-ban, amikor a fogyasztási cikkek adásvételéről szóló szerződések szavatossági, jótállási szabályainak közelítéséről szóló 99/44/EK irányelv előkészítő munkálatai zajlottak, az Európai Bizottság által kibocsátott Zöld Könyv¹⁰¹ felvetette és támogatta a termékszavatosság bevezetését. A Zöld Könyvben a Bizottság arra hivatkozott, hogy a XX. században, a modern fogyasztói társa-

dalmakra jellemző tömegtermelés és forgalmazás közepette, a fogyasztónak nagyobb bizalma van a gyártóban, mint a kiskereskedőben, illetőleg a gyártóval szembeni közvetlen szavatossági igény növelné a fogyasztók bizalmát a belső piacon belüli, ún. *cross-border* vásárlásra, minthogy a nagy gyártóknak szinte minden tagállamban vannak érdekeltségei, képviselői. Bár az Európai Unióban eddig nem született meg a termékszavatosságról szóló uniós irányelv, az EU tagállamok közül néhányan, például Portugália és Spanyolország bevezette a gyártó termékszavatossági helytállási kötelezettségét, mások pedig – például a belga és a francia jog – ismeri az ún. *action directe* lehetőségét.¹⁰² Ezen országokhoz zárkózik fel most a magyar Polgári Törvénykönyv is. A termékszavatossági helytállást a Kódex a fogyasztói szerződésekre korlátozza.

A termékszavatosság bevezetése, lehetővé teszi, hogy a fogyasztó a termék hibája esetén, a gyártótól követelhesse a termék kijavítását (elsősorban) vagy kicserélését (másodlagosan). A gyártó hibásan teljesít, ha a termék nem felel meg a gyártó által történt forgalomba hozatalakor, a hatályos minőségi követelményeknek, vagy nem rendelkezik a gyártó által adott leírásban szereplő tulajdonságokkal. A gyártó csak azokért a hibákért tartozik helytállni, amelyek akkor keletkeztek, amikor a termék még az ellenőrzése alatt állt.¹⁰³ A termékszavatossági helytállás tekintetében egyaránt gyártónak minősül a termék előállítója és forgalmazója. A termékszavatossági kötelezettség objektív, ugyanakkor nem feltétlen. A gyártó mentesül a helytállási kötelezettség alól, ha a terméket nem üzleti tevékenysége körében gyártotta vagy forgalmazta, ha a forgalomba hozatal időpontjában a hiba a tudomány és a technika állása szerint nem volt felismerhető (state of the art) vagy a termék hibáját jogszabály vagy kötelező hatósági előírás alkalmazása okozta.¹⁰⁴ A mentesülés tekintetében a szabályok hasonlóak a termékfelelősségi szabályokhoz.

A gyártót a termékszavatosság az adott termék általa történő forgalomba hozatalától számított két évig terheli. A két éves határidő eltelte jogvesztéssel jár.¹⁰⁵ A törvényi indoklás szerint „a jogvesztő határidő alkalmazását az indokolja, hogy a gyártó nem áll jogviszonyban a fogyasztóval, vagyis termékszavatosság előírása a szerződési jogviszony relatív szerkezetének áttörését jelenti. Emiatt indokolt a helytállást szigorúbb időhatárok közé szorítani, és meghatározott idő elteltével a bizonytalan jogi helyzetet végleg lezárni.” A jogvesztő határidőn belüli tulajdonátszállás esetén azonban a termékszavatossági igény is átszáll.

A termékszavatossági és a kellékszavatossági kötelezettség, valamint a jótállás egymáshoz való viszonyát elemezve megállapítható, hogy mindhárom a hibás teljesítés esetére mondja ki a kötelezett helytállási kötelezettségét. Ezek párhuzamos polgári jogi igények, a jogosultat ebből következően választási jog illeti meg a tekintetben, hogy a kellékhiba miatt melyik igény érvényesítése mellett dönt, sőt egyik polgári jogi igényéről áttérhet másikra is, főszabályként azonban az ebből származó költségeket viselni tartozik. A három jogintézmény közötti választást alapvetően befolyásolják a különböző igényérvényesítési határidők. Termékszavatossági kötelezettsége teljesítése esetén a termék kijavított részére vagy a kicserélt termékre a szerződő partner kellékszavatossági kötelezettsége megszűnik, ez a kötelezettség a továbbiakban a gyártót vagy a forgalmazót fogja terhelni.

A Kódex létrehozását célzó 2009-es első kísérlet a termékszavatossági jogok érvényesítésére bevezette volna az ún. csoportos perlés (class action) lehetőségét. Ez azonban a 2013. évi V. törvényből kimaradt, ugyanakkor az előkészítés alatt álló polgári perrendtartási törvényben feltehetőleg szabályozásra kerül.

Kártérítés kellékhibás teljesítés esetén

Az objektív természetű szavatossági és jótállási jogkövetkezmények mellett, a XXIV. fejezet a hibás teljesítés esetére szóló kártérítési szabályokat is tartalmazza. A kellékhibás teljesítéssel okozott kár megtérítésének feltételrendszere lényegi változáson ment át, igazodva a kontraktuális felelősség terén bekövetkezett változásokhoz.

A kártérítési felelősség alól a kötelezett akkor mentesül, ha kimenti magát a hibás teljesítés alól. A mentesülésre a szerződésszegésért való felelősség általános szabályai irányadók,¹⁰⁶ tehát a kötelezettnek bizonyítani kell, hogy a hibás teljesítést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható ok okozta, és nem volt elvárható, hogy a kellékhibás teljesítést elkerülje.

A kártérítés mértékét, illetőleg a kártérítés és a kellékszavatossági igény egymáshoz való viszonyát tekintve a Kódex 6:143. §-a azzal az eltéréssel alkalmazandó, hogy a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett károk megtérítését csak akkor követelheti a jogosult, ha a természetbeni reparáció – kijavítás, kicserélés nem lehetséges, illetőleg a kötelezett ezeket nem vállalta vagy nem képes a természetbeni teljesítésre. Ugyancsak kártérítési igénnyel élhet a jogosult, ha a kicseréléshez vagy kijavításhoz fűződő érdeke megszűnt.

A kártérítési igény elévülési ideje – a korábbi szabályoktól eltérően – megegyezik a kellékszavatosság érvényesítésére szolgáló elévülési idővel, tehát a kellékszavatossági igényérvényesítés idején túl, kártérítés sem követelhető. Az elévülési idő eltelte után kifogásként érvényesíthető a kártérítési igény az ugyanazon szerződésből származó követeléssel szemben.

Jogszatosság

A jogszatosságot az új Ptk. rendszertani átalakításnak vetette alá. A régi Ptk.-ban az adásvételi szerződéshez rendelt tulajdonszerzési „biztosítékot”¹⁰⁷ az új Kódex a hibás teljesítés jogkövetkezményei közé sorolja be. A változás eredményeként a jogszatossági kötelezettség hatályát a jogalkotó lényegesen kiterjeszti, hiszen azt a tulajdonjog, más jog vagy követelés visszerhes átruházásának valamennyi esetére alkalmazni rendeli, amennyiben a jogszerzést akadályozó (kizáró) vagy korlátozó terhek állnak fenn. A jogszatosság más tartalmi elemeit illetően – az adásvételre jellemző terminológiai generalizálását kivéve – nem beszélhetünk lényegi változtatásokról, hanem inkább pontosításokról, finomításokról. Hasonlóan a korábbi szabályokhoz, a jogszatosságból eredő jogok különböznek a szerint, hogy a dolgon, jogon vagy követelésen a jogszerzést kizáró vagy korlátozó terhek állnak fenn. Ha a harmadik személynek joga a jogszerzést akadályozza, a vevő elállhat a szerződéstől, és kártérítést követelhet. E jogainak gyakorlása előtt a jogosult köteles az eladót megfelelő határidő kitűzésével felhívni arra, hogy tulajdonszerzésének akadályait hárítsa el, vagy adjon megfelelő biztosítékot (új Ptk. 6:175. §). A kötelezett jó- vagy rosszhiszeműségének sem a jogszatosság, sem a jogosult elállási jogának gyakorlása szempontjából nincs jelentősége, de hatással van arra, hogy a kötelezett mely károkat köteles megtéríteni. A jóhiszemű kötelezett helytállása csak a szerződés megkötéséből eredő károokra (negatív interesse) terjed ki. A rosszhiszemű kötelezett viszont a teljes kárt köteles megtéríteni.

Amennyiben a jogszatossági hiba abban áll, hogy a jogosult korlátozott tulajdonjogot/jogot/követelést szerez, tehát a harmadik személynek olyan joga áll fenn, amely a jogosult jogszerzését korlátozza, vagy értékét csökkenti, a jogosult megfelelő határidő kitűzésével tehermentesítést követelhet. A határidő eredménytelen eltelte után a jogosult a kötelezett költségére elvégezheti a tehermentesítést. Ha a tehermentesítés lehetetlen, vagy aránytalan költséggel járna, a jogosult a szerződéstől elállhat, és kártérítést követelhet, vagy a teher átvállalása fejében az ellenérték (vétélár) megfelelő csökkentését követelheti. E jogok a jogosultat akkor is megilletik, ha a tehermentesítésre megszabott határidő eredménytelenül telt el és a jogosult nem kívánja a dolog¹⁰⁸ tehermentesítését.

Nem illetik meg ugyanakkor ezek a jogok a jogosultat, ha a szerződés megkötésekor tudnia kellett, hogy korlátozástól mentes tulajdonjogot nem szerezhetsen, kivéve, ha a kötelezett a korlátozástól mentes tulajdonjog/követelés vagy egyéb jog megszerzéséért kifejezetten szavatosságot vállalt.¹⁰⁹

A Kódex 6:178. §-a kiterjeszti a jogszatossági szabályok alkalmazását a használatra vagy hasznosításra irányuló szerződések hibás teljesítésére is. A használati és licencszerződések esetében a kötelezett a szerződés teljes fennállása alatt a jogszatosság szabályainak megfelelő alkalmazásával köteles helytállni azért, hogy a dolognak vagy az oltalom tárgyának szerződésszerű használatát, felhasználását vagy hasznosítását harmadik személy joga nem akadályozza és nem korlátozza.

A hibás teljesítésre vonatkozó új rendelkezésekről összességében megállapítható, hogy a strukturális felülvizsgálat és a tartalmi finomítások a szabályok rendszerbeli átláthatóságát, egyszerűsítését eredményezték, és ezáltal segítik a hatékonyabb jogalkalmazást. A hibás teljesítés jogkövetkezményeinek új rendszere és kibővítése, azt eredményezi, hogy a jogosult/fogyasztó az egymás mellett létező polgári jogi igények közül a konkrét helyzet figyelembe vételével maga döntheti el, hogy a hibás teljesítés miatt milyen jogkövetkezményt érvényesít: kellékszavatossági igényt támaszt szerződő partnerével (az eladóval) szemben, vagy pedig termékszavatossági igényt a gyártóval vagy a forgalmazóval szemben, vagy a jótállási igényét érvényesíti. Az igények közötti választást befolyásolják az igényérvényesítésre biztosított határidők is. Az objektív jogkövetkezmények mellett – a feltételek megléte esetén – a jogosult követelheti a kellékhibás teljesítéssel okozott kár megtérítését is. Az egyik út sikertelensége nem zárja ki, hogy a fogyasztó igényét a másik jogcímen érvényesíttesse, ha annak feltételei fennállnak, viszont az eredményes igényérvényesítés esetén az érvényesített hiba tekintetében a párhuzamos igény is megszűnik.

Termékfelelősség

A Kódex integrálja a korábban külön törvényben szabályozott termékfelelősségi rendelkezéseket.¹¹⁰ A termékfelelősséget a szerződésen kívüli károkozás önálló felelősségi eseteként a Hatodik könyv LXXII. fejezete szabályozza. A Kódex ezzel orvosolta azt a vitatható kodifikációs döntést, amely 1993-ban a 85/374/EGK számú termékfelelősségi irányelv transzpozíciójakor – a Polgári Törvénykönyvbe történő beillesztés helyett – egy külön törvény megalkotását választotta. A termékfelelősségi szabályok teljes összhangban vannak a termékfelelősségről szóló, a 99/34/EK tanács és európai parlamenti irányelvvel módosított, 85/374/EGK irányelvvel.

A fogyasztóvédelmi intézményrendszer fejlődése

Az állami fogyasztóvédelmi intézményrendszer létrejötté ugyancsak a rendszerváltás éveihöz, az 1990-es évekhez köthető.¹¹¹

Az állami fogyasztóvédelmi rendszer első hadállásaként, 1991-ben létrejött a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség, illetőleg területi szervei, a megyei felügyelőségek.¹¹² A Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség (FVF) statútuma kimondta, hogy az FVF a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos jogszabályok érvényesüléséért elsődlegesen felelős, önálló feladat- és hatáskörrel rendelkező, országos hatáskörű központi szerv, amely az ipari és kereskedelmi miniszter irányítása és felügyelete alá tartozik. A Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség fő feladata a jogszabályok végrehajtásának ellenőrzése és jogkövetkezmények alkalmazása, a jogsértések szankcionálása volt. Az 1991-ben kialakult új fogyasztóvédelmi struktúra élén a miniszter által kinevezett főigazgató állt, a megyei felügyelőségek vezetőit pedig a főigazgató nevezte ki.

A fogyasztóvédelmi intézményrendszer átalakulása 1995 és 2004 között

A fogyasztóvédelmi intézményrendszer fejlődése szempontjából meghatározó jelentőséggel bírt az ország Európai Unióhoz való csatlakozását előkészítő, 1994 és 2004 közötti időszak.¹¹³ Az 1998-ban hatályba lépett, a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (Fgytv.) külön fejezetben szabályozta a fogyasztóvédelem intézményi rendszerét. Az Fgytv. preambuluma a célok között külön kiemelte, hogy a törvény hozzá kíván járulni a fogyasztói érdekek érvényesüléséhez szükséges intézményrendszer továbbfejlesztéséhez. A fogyasztóvédelem állami irányítása és a fogyasztóvédelmi politika kialakítása a Gazdasági Minisztérium, illetőleg a gazdasági miniszter hatáskörébe tartozott. A miniszter feladata volt többek között a fogyasztóvédelmi politika koncepciójának kidolgozása, a megvalósítást szolgáló szervezeti és intézményi feltételek megteremtése, valamint a fogyasztói jogok érvényesítése érdekében szükséges intézkedések kezdeményezése, illetve meghozatala.

A fogyasztóvédelmi igazgatás rendszerében ez időszak alatt lényeges változások következtek be. A Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség működésének első négy éve után a Kormány a területi államigazgatási szervek reformjának fő irányairól szóló 1105/1995. (XI. 1.) számú határozatában elrendelte, hogy az egységes megyei közigazgatási hivatalon belül az ágazati és a közigazgatási hivatal vezetőjének kettős irányítása alatt szakmailag önálló szakigazgatási szervek működjenek. A területi államigazgatási szervek – így a területi fogyasztóvédelmi felügyelőségek is – szakmai önállóságuk megtartásával, mint a megyei hivatal belső szervezeti egységei működtek tovább. Kimondta ugyanakkor a kormányhatározat, hogy kivételesen a megyei közigazgatási hivatalokon kívül is működhetnek speciális rendeltetésű államigazgatási szervek. A kormányhatározatnak megfelelően 1996-tól a területi fogyasztóvédelmi felügyelőségek betagozódtak a megyei közigazgatási hivatalokba, a közigazgatási hivatalok szervezetében szakigazgatási szervként, illetőleg a közigazgatási hivatalok külön jogszabályban meghatározott megyei kirendeltségein pedig a felügyelőségek területi osztályaiként működtek. Míg más speciális rendeltetésű államigazgatási szervek többnyire éltek a kívülmaradás kivételes lehetőségével, a területi fogyasztóvédelmi felügyelőségek nem voltak ilyen szerencsések és a betagozódással osztott irányítás alá kerültek: a szakmai irányítást a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség, a szervezeti, pénzügyi irányítást pedig a megyei közigazgatási hivatalok, valamint az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium gyakorolta. A kettős irányítás – álláspon-

tom szerint – kontraproduktív hatást fejtett ki a stabil fogyasztóvédelmi intézményrendszer működése terén. A változás – a hozzá fűzött elvárásokkal ellentétben – csökkentette a fogyasztóvédelem hatékonyságát, illetőleg a szakmai és szervezeti-pénzügyi irányítás szétválasztása számos feszültséget „eredményezett”. Sajnálatos, hogy szinte tendenciózussá vált ezt követően, hogy kormányzati ciklusonként változik a fogyasztóvédelmi hatóság irányítási, felügyeleti rendszere.

A fogyasztóvédelem állami intézményrendszere 2004–2010 között

A kormányzati szerkezetátalakítás nem hagyta változatlanul a fogyasztóvédelem állami intézményrendszerét sem. Ennek köszönhetően 2006-ban újra módosult a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség és a területi felügyelőségek hatásköréről szóló kormányrendelet is.¹¹⁴ Az alapvető változás az volt, hogy a gazdasági miniszter helyett a szociális és munkaügyi miniszter irányítása alá helyezték a fogyasztóvédelmi igazgatást. A fogyasztóvédelmi hatósági igazgatásban ugyanakkor jelentős előrelépés volt a hatósági élelmiszerellenőrzés rendjéről szóló 302/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet elfogadása. A kormányrendelet a fogyasztóvédelmi hatóságokat – Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség és területi felügyelőségek – hatáskörrel ruházta fel a kiskereskedelem területén a fogyasztóknak szánt, forgalomba hozott termékek ellenőrzésének céljából. Az ellenőrzés során a fogyasztóvédelmi hatóság jogosult vizsgálni a termékek minőségét, jelölését, csomagolását, származását, reklámozását, valamint egyéb jogszabályban meghatározott jellemzőjét.

A gyakran országos botrányt kavarázó visszaéléseknek köszönhetően a jogalkotó két szempontból is módosította az árfeltüntetésre vonatkozó miniszteri rendeleti szintű szabályozást. Egyrészt a 70/2005. (XI. 17.) GKM-ICsSzEM rendelet nyomán – amely a 7/2001. (III. 29.) GM rendeletet egészítette ki – az üzemanyag-töltő állomások az üzemanyag árakat kötelesek úgy feltüntetni, hogy azt a fogyasztók a közlekedési útvonalról jól láthassák. Másrészt a vendéglátóipar területén a felszolgálat ellentételezésének jogi szabályozatlansága arra indította a jogalkotót, hogy a felszolgálati díj bevezetésével és szabályozásával szabjon gátat az anomáliáknak.

A 2007-2013 közötti időszakra vonatkozó fogyasztóvédelmi politikában meghatározott célkitűzéseknek, valamint az ahhoz kapcsolódó cselekvési programban megjelölt konkrét feladatoknak megfelelően 2007. szeptember 1-jei hatállyal – a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóságról szóló 225/2007. (VIII. 31.) Korm. rendelet¹¹⁵ és az ahhoz kapcsolódó 226/2007. (VIII. 31.) Korm. rendelet¹¹⁶ elfogadásával – a fogyasztóvédelem állami szervezetrendszere megújult. Ennek keretében a fogyasztóvédelmi felügyelőségek területi szerveinek és a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőségnek¹¹⁷ a helyét általános jogutódként a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság – és annak területi szervei – vették át. A NFH a fogyasztóvédelemért felelős miniszter irányítása alatt álló, önállóan gazdálkodó költségvetési szervként működő központi hivatalként látta el az általános fogyasztóvédelmi feladatokat.

Az 1033/2007. (V. 23.) Korm. határozat fontos változást irányozott elő a fogyasztóvédelmi hatóság irányítását illetően. A 2007–2010. közötti időszakra szóló cselekvési program végrehajtásához szükséges kormányzati intézkedések kiemelt célkitűzése volt a fogyasztóvédelmi hatóság egységes szervezetének megteremtése (visszaállítása), amelynek eredményeként született meg a 2007. szeptember 1-től létrehozott integrált szervezet. A Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság szervezetileg központi hivatalból, területi szervekből és azok kirendeltségeiből állt. A területi szervek regionális szinten szerveződtek, méghozzá a hét,¹¹⁸ a kormányzati szerkezetátalakítás során kialakított régió-

hoz igazodva. A kirendeltségek a regionális felügyelőségek székhelyén kívüli megyeszékhelyeken kerültek felállításra. Fontos kiemelni, hogy a közigazgatási hatósági eljárás során elsőfokon a regionális felügyelőségek, másodfokon pedig a központi szerv volt jogosult eljárni. A kormányrendelet egyértelműen szabályozta a központi hatóság és a területileg illetékes regionális felügyelőségek közötti feladatmegosztást akként, hogy ha a kormányrendelet másként nem rendelkezik, úgy általános fogyasztóvédelmi hatóságként a területileg illetékes regionális felügyelőségek kerülnek kijelölésre. A kormányrendelet külön nevesítette azokat a törvényben megjelölt feladatokat, amelyek esetén a központi szerv látja el az általános fogyasztóvédelmi hatóság szerepét. Megjegyezendő ugyanakkor, hogy az NFH, mint általános fogyasztóvédelmi hatóság mellett számos más hatóság – Gazdasági Versenyhivatal, Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, ÁNTSZ, Egészségbiztosítási Felügyelet, Magyar Élelmiszerbiztonsági Hivatal, Magyar Kereskedelmi és Engedélyezési Hivatal, Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal, Nemzeti Közlekedési Hatóság, Magyar Energetikai Hivatal – rendelkezett fogyasztóvédelmi hatáskörrel, sőt maga a kormányrendelet is kijelölt bizonyos kérdésekben szakhatóságokat. Ennek értelmében a gyógyszerek reklámozásával kapcsolatos eljárásban az Országos Gyógyszerészeti Intézet, a gyógyászati segédeszközök reklámozása esetében az Egészségügyi Engedélyezési és Közigazgatási Hivatal, az elektronikusan kötött szerződésekre vonatkozó jogszabályi előírások megsértésének tárgyában indult eljárásokban a Nemzeti Hírközlési Hatóság került szakhatóságként kijelölésre. A példálózó felsorolásból is látható, hogy a fogyasztóvédelmi hatáskörök fragmentációját a szervezeti átalakítás nem tudta csökkenteni.

A fogyasztóvédelmi igazgatás új rendje 2010 után

2010 után újfent átalakult a fogyasztóvédelem irányítási rendszere. A közigazgatási hivatalok felállításáról szóló 2010. évi CXXVI. törvény, valamint a 288/2010. (XII. 21.) Korm. rendelet értelmében a közigazgatási hivatalok látják el 2011. január 1-i hatállyal 17 szakigazgatási szerv – köztük a fogyasztóvédelem területi szervei – szervezeti és költségvetési irányítását. A szakmai felügyelet ugyanakkor megmaradt a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság jogkörében. Ezen változások következtében a legmagasabb irányítási szinten is kettős irányítás jött létre: a közigazgatási és igazságügy-miniszter, valamint a nemzetgazdasági (2014-től a nemzeti fejlesztési) miniszter osztozik a szakmai és szervezeti irányítási feladatokon. Ez utóbbi felelős többek között a fogyasztóvédelmi politika, a fogyasztóvédelmi stratégia és cselekvési programok, valamint a fogyasztóvédelmi jogszabályok előkészítéséért, a fogyasztóvédelem területén az uniós döntéshozatalban való részvételért, továbbá felelősségi körébe tartozik a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság irányítása, a Fogyasztóvédelmi Tanács működtetése és a békéltető testületek működésének támogatása.

A Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság feladat- és hatáskörében ugyanakkor jelentős változást a 2010-es év önmagában nem hozott. A 225/2007. (VIII. 31.) Korm. rendelet szerint önálló feladat- és hatáskörrel rendelkező központi hivatalként működik, amely a fogyasztóvédelem területén általános fogyasztóvédelmi hatáskörrel rendelkezik. Ez a 2007 óta létező jogállás, előrelépés a korábbi szubszidiárius hatáskörhöz képest és azt jelenti, hogy jogosult eljárni minden olyan ügyben, amelyben jogszabály nem zárja ki a fogyasztóvédelmi hatóság eljárását. Az NFH 2010–2011-re szóló új jogalkalmazási politikája kiemeli, hogy feladatkörének ellátása során arányos, fokozatos és méltányos intézkedéseket kíván hozni a jogszabálysértő vállalkozásokkal szemben. Ez az üzenet magában foglalta azt, hogy a kis- és középvállalkozások ellenőrzése során nem alkalmaznak olyan jogkövetkezményeket, amelyek az említett gazdasági szereplők ellehetlenítését eredményeznék.

Az intézményi újdonságok között említendő a Fogyasztóvédelmi Tanácsról szóló 1259/2011. (VII. 27.) Korm. határozat elfogadása. Az 1998 óta működő Fogyasztóvédelmi Tanácsadó Testület quasi jogutódjaként létrehozott Fogyasztóvédelmi Tanács 2011. szeptember 16-án tartotta első ülését. Tagjai a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság, a Gazdasági Versenyhivatal, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete képviselője. A Tanács elnökének felkérése alapján tagja a Fogyasztóvédelmi Tanácsnak a Magyar Agrárkamara és a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara képviselője, nyolc fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó társadalmi szervezet elnöke, hat országos gazdasági érdekképviseleti szervezet képviselője, a békéltető testületek két képviselője, valamint a Pénzügyi Békéltető Testület képviselője. Állandó meghívottként vesznek részt a Fogyasztóvédelmi Tanács ülésein a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, a Nemzeti (Emberi) Erőforrás Minisztérium, a Nemzetgazdasági Minisztérium és a Vidékfejlesztési Minisztérium képviselői. A Tanács feladata a fogyasztóvédelmi szempontok hatékony érvényesítése, a fogyasztóvédelmet érintő javaslatok közvetítése a kormányzat számára, valamint a kormányzati fogyasztóvédelmi politika, a fogyasztói érdekek összehangolása. A Tanács egyfajta tanácsadó, véleményező, konzultációs szerepkörben hatékonyan segítheti a jogalkotást.

A fogyasztóvédelmi politika helye a kormányzati politikában

A fogyasztóvédelem fejlődése szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy a fogyasztóvédelmi politika létjogosultságot nyerjen a kormányzati politika szintjén, hiszen ezzel a Kormány elismeri, hogy szükség van a fogyasztóvédelem önálló stratégiai célkitűzéseinek kormányzati meghatározására, tervezésére, irányítására és végrehajtására. A fogyasztóvédelmi törvény elfogadása e tekintetben is fontos előrelépést jelentett, mivel meghatározta a fogyasztóvédelmi politika tartalmát és elfogadásának rendjét. A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény, valamint a kormányzati munkamegosztás alapján a fogyasztóvédelmi politika kidolgozása és a Kormány elé terjesztése a fogyasztóvédelemért felelős miniszter hatáskörébe tartozik. A Kormány a fogyasztóvédelmi politikájában határozza meg a fogyasztóvédelem mindenkor prioritásait és céljait.

A Kormány – első ízben – 1999-ben határozott az önálló fogyasztóvédelmi stratégiáról, amikor is a fogyasztóvédelemért felelős gazdasági miniszter előterjesztése nyomán, az 1036/1999. (IV. 21.) számú határozatával elfogadta a fogyasztóvédelmi politika középtávú koncepcióját. A kormányhatározat az 1999–2002 közötti időre határozta meg a fogyasztóvédelmi politika céljait és prioritásait. A prioritások között szerepelt a fogyasztók egészségének és biztonságának biztosítás céljából egy hatékony piacfelügyeleti monitoring rendszer kiépítése, a veszélyes termékek és szolgáltatások kiszűrése céljából a Központi Piacfelügyeleti Információs Rendszer létrehozása, erős és hatékony állami fogyasztóvédelmi rendszer működtetése, a jogorvoslati rendszer továbbfejlesztése, hatékonyságának fokozása, valamint a fogyasztóvédelmi oktatásnak és a civilszerveződések szerepének fejlesztése.

Az első fogyasztóvédelmi politikát eddig három középtávú program követte: az 1999-2002 közötti időszakra szóló, I. fogyasztóvédelmi politikát a Kormány a 1036/1999. (IV. 21.) Korm. határozattal, a 2003-2006 közötti időszakra szóló, II. fogyasztóvédelmi politikát a 1012/2003. (II. 25.) Korm. határozattal, a 2007-2010 közötti időszakra szóló, III. fogyasztóvédelmi politikát a 1033/2007. (V. 24.) Korm. határozattal, a IV. – jelenleg hatályos – középtávú fogyasztóvédelmi politikát a 1011/2012. (I. 23.) Korm. határozattal fogadta el a Kormány.

A II. középtávú (2003–2006) fogyasztóvédelmi politika alapcélkitűzéseit tekintve követte a közösségi fogyasztói politikai stratégia célkitűzéseit. Így három fő célt határozott meg: az egységes magas szintű fogyasztóvédelem biztosítását, a fogyasztóvédelmi jogszabályok hatékony végrehajtását és a fogyasztóvédelmi szervezetek döntéshozatalba történő bevonását, valamint a fogyasztói igényérvényesítés erősítését.

A III. középtávú (2007–2013) fogyasztóvédelmi politika 7 éves időtartamra határozta meg a fogyasztóvédelem fejlesztése stratégiai célkitűzésének irányait. A középtávú program az „Új Magyarország” Kormányprogrammal összhangban abból a tételezésből indult ki, hogy az erős fogyasztóvédelem a jól működő gazdaság elengedhetetlen feltétele. Alapvető cél a fogyasztók biztonságérzetének erősítése, az életminőség védelme, erős és hatékony állami szerepvállalás a fogyasztóvédelemben, integrált fogyasztóvédelmi hatóság létrehozása, illetőleg a fogyasztóvédelmi feladatokat ellátó hatóságok közötti valódi együttműködés megerősítése.

A IV. középtávú fogyasztóvédelmi politikában a Kormány hangsúlyozta, hogy a fogyasztóvédelem továbbfejlesztését kiemelten fontos kérdésnek tartja. A stratégiai célok között a program kiemelte a piacfelügyeleti ellenőrzések erősítését, melyek célja a nem biztonságos, jogszabályi előírásoknak meg nem felelő vagy veszélyes termékek kiszűrése a hazai és ez által az Európai Unió piacáról. Nagy hangsúlyt kapott a jogérvényesítés dimenziója, valamint a hatósági jogalkalmazás eszköztárának kibővítése. Ez utóbbi esetében a hatósági eszközök kibővítése olyan, ún. alternatív és preventív eszközök tárával, amelyek képesek előmozdítani a jogkövető magatartást. Az új típusú jogalkalmazási politika érvényesítése: a hatóság jó gyakorlatok, ajánlások kidolgozásával is biztosítja a joggyakorlat és a hatósági elvárások megismertetését a vállalkozásokkal. A hatósági feladatokat a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság, a kapcsolódó ellenőrzési feladatokat pedig a megyei (fővárosi) kormányhivatalok fogyasztóvédelmi felügyelősegei látják el. Az „általános” hatáskör csak látszólagos, ugyanis fontos területek maradnak a fogyasztóvédelmi hatóság ellenőrzési és intézkedési lehetőségein kívül, például a jelenleg jegyzői hatáskörbe tartozó területek. A fogyasztóvédelmi politika újdonsága a vállalkozóbarát szemlélet, ami azt jelenti, hogy a hatóság ellenőrzési és intézkedési lehetőségeinek bővítése mellett a vállalkozások mozgásterét is tágítani kell. Csökkenteni kell az adminisztratív terheket, az egyes jogszabálysértésekkel kapcsolatos felelősségi szabályokat pedig oly módon kell meghatározni, hogy a hatósági szankciók célpontja az legyen, aki valóban felelős az adott termék hibájáért. Kiemelt hangsúlyt helyez a politika arra, hogy a jogszabálysértő vállalkozásokkal szemben – különös tekintettel a kis- és közepes vállalkozásokra – arányos, fokozatos és méltányos intézkedéseket, szankciókat kell alkalmazni.

Összegzés

A tanulmány összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a hazai fogyasztóvédelem szempontjából a rendszerváltást követő negyed század meghatározó volt. Lényegében a rendszerváltással egy időben kezdődött el a fogyasztóvédelem intézményi és jogi alapjainak létrehozása, amely a mintegy 25 év alatt fokozatosan fejlődött, illetőleg változott. Nagy lökést adott a fogyasztóvédelem fejlődésének az Európai Unióhoz való csatlakozás, amely a jogharmonizációs kötelezettség folytán e területen is felgyorsította a változásokat. A fogyasztóvédelmi politika és a fogyasztóvédelmi szabályozás is EU-kompatibilis és a fogyasztóvédelem állami intézményrendszere is megfelelő keretet biztosít egy magas szintű fogyasztóvédelem eléréséhez. Mindazonáltal – mint ahogy azt a devizahiteles válság esetében is láthattuk – a hatékony fogyasztóvédelemhez nem elegendők pusztán a jogszabályi és intézményi feltételek, hanem ugyanolyan fontosságú a jogalkalmazás hatékonysága, valamint a jogérvényesítés és a joghoz jutás széles körű biztosítása.

Felhasznált irodalom és források

- BENCsik A. (2012): *A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon*. Kézirat. Pécs.
- EBERS –JANSSEN – MEYER (eds.) (2009): *European Perspectives on Producers's Liability*. München.
- FAZEKAS J. (1995): A fogyasztóvédelem alkotmányos alapjai. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica*, jubileumi kötet a Miskolci Egyetem fennállásának 260. évfordulója alkalmából, Miskolc. pp. 153-159.
- FAZEKAS J. (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*, Complex Wolters Kluwer Csoport Kiadó, Budapest, pp. 129-133.
- FEKETE O. (2011): *A felügyeleti szervek tevékenysége Magyarországon a fogyasztóvédelem egyes területein – kitékintéssel a rendszerszintű problémák megoldási lehetőségeire*. PhD értekezés Szeged.
- HÁMORI A. (2015): A fogyasztók védelme és az új Ptk. *Magyar jog*. 62. évf. 5. szám pp. 257-273.
- SZABÓ P. (2006): Az Ynos Kft. ügyben hozott luxemburgi bírósági ítélet előzményei és utóélete – az előterjesztő bíró szemével. *Európai Jog*, 2006/9. sz.
- VÉKÁS L. (2004): A Ptk. 209. §-nak megmérettetése az Európai Közösségek Bírósága előtt. *Európai Jog*, 2004/6. sz.
- VERES Z. (2013): Gondolatok a fogyasztóvédelem alkotmányos rangra emelése kapcsán, különös tekintettel a pénzügyi fogyasztóvédelemre *Jogelméleti Szemle* 2013/1. 6. szám (13. évf.) pp. 179-183.
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), 1959. évi IV. törvény, 1993. évi X. törvény, 1996. évi LVII. törvény, 1997. évi LVIII. törvény, 1997. évi CLV. törvény, 2001. évi CVIII. törvény, 2002. évi XXXVI. törvény, 2008. évi XLVII. törvény, 2009. évi CXX. törvény, 2010. évi CLVIII. törvény, 2013. évi V. törvény, 2013. évi CXXXIX. törvény, 95/1991. (VII. 23.) Korm. rendelet, 2174/1995. (VI. 15.) Korm. határozat, 8/2014. (III. 20.) AB határozat.
- 84/450/EGK irányelv, 85/577/EGK irányelv, 85/577/EGK irányelv, 87/102/EGK irányelv, 87/102/EGK irányelv, 90/314/EGK irányelv, 92/59/EGK irányelv, 93/13/EGK irányelv, 94/47/EK irányelv, 97/7/EK irányelv, 99/34/EK irányelv, 99/44/EK irányelv, 2000/31/EK irányelv, 2011/83/EU irányelv.

Hivatkozások és jegyzetek

- ¹ Ld. különösen Kemenes Béla, Weiss Emília, Lábady Tamás, Lontai Endre, Vékás Lajos, Harmathy Attila, Zoltán Ödön tanulmányait
- ² A továbbiakban: 1959-es Ptk.
- ³ 1977. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről.
- ⁴ A továbbiakban: belkereskedelmi törvény.
- ⁵ 95/1991. (VII. 23.) Korm. rendelet a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőségről.
- ⁶ A házaló kereskedésről szóló 17/1994. (VI. 30.) IKM rendeletet a 44/1998. (III. 11.) Korm. rendelet helyezte hatályon kívül, és vezette be a korszak igényeinek megfelelő új szabályozást.
- ⁷ Kihirdette: 1994. évi I. törvény a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről.
- ⁸ 2174/1995. (VI. 15.) Korm. határozat az ötéves jogharmonizációs programról.
- ⁹ Council Cannes White Paper COM(95) 163 final/2.
- ¹⁰ A Tanács 92/59/EGK irányelve (1992. június 29.) az általános termékbiztonságról.
- ¹¹ A Tanács 93/13/EGK irányelve (1993. április 5.) a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről.
- ¹² A Tanács 87/102/EGK irányelve (1986. december 22.) a tagállamok fogyasztói hitelre vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezései közelítéséről.
- ¹³ A Tanács 84/450/EGK irányelve (1984. szeptember 10.) a megtévesztő reklámra vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről.
- ¹⁴ A Tanács 90/314/EGK irányelve (1990. június 13.) a szervezett utazási formákról.
- ¹⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 94/47/EK irányelve (1994. október 26.) az ingatlanok időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződések egyes szempontjai vonatkozásában a fogyasztók védelméről.
- ¹⁶ A Tanács 85/577/EGK irányelve (1985. december 20.) az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről.
- ¹⁷ A továbbiakban: Fgytv.
- ¹⁸ 1996. évi LVII. törvény.
- ¹⁹ 1997. évi LVIII. törvény (a továbbiakban: Grtv.).

- ²⁰ Az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről szóló, 1985. december 20-i 85/577/EGK tanácsi irányelv.
- ²¹ A távollevők között kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről szóló, 1997. május 20-i 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv.
- ²² Az ingatlanok időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződések egyes szempontjai vonatkozásában a fogyasztók védelméről szóló, 1994. október 26-i 94/47/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv.
- ²³ A fogyasztói hitelre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló, 1986. december 22-i 87/102/EGK tanácsi irányelv.
- ²⁴ A hízaló kereskedelem és a távollevők között kötött szerződések esetében a szerződés létrejöttének módszere szokatlan, mivel nem üzlethelyiségben vagy irodában kötik meg ezeket a szerződéseket, hanem vagy a fogyasztó otthonában (a hízaló kereskedelem esetében), vagy a szerződő felek közötti fizikai kontaktus szabadsága nagymértékű korlátozásának, hiszen a fogyasztónak vagy nincs ideje átgondolni az üzleti ajánlatot, vagy nem áll módjában más ajánlattal összevetve megfontolt nyilatkozatot tenni. Ugyanakkor az ingatlanok időben megosztott használati jogára irányuló szerződés mind a szerződés létrejöttében, mind annak tartalmában magában hordozza a fogyasztó megtévesztésének veszélyét. Ezekre a sajátosságokra tekintettel az irányelvek szigorú előírásokat tartalmaznak a szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettség és a szerződéstől való elállási jog, illetőleg a felelősségi szabályok tekintetében.
- ²⁵ A Ptk. módosítását tartalmazó 1997. évi CXLIX. törvény.
- ²⁶ 2002. évi XXXVI. törvény az egyes fogyasztóvédelmi tárgyú törvények módosításáról.
- ²⁷ 2001. évi CVIII. törvény.
- ²⁸ Az Európai Bíróság állandó joggyakorlata megköveteli, hogy a tagállamok ezekben az ítéletekben megfogalmazottakat a lehető legrövidebb időn belül vegyék figyelembe, és amennyiben szükséges, nemzeti jogszabályaikat annak megfelelően módosítsák. Az Európai Bíróságnak az EK-Szerződés 234. cikkében biztosított hatáskör gyakorlása keretében adott jogértelmezése a közösségi jog adott szabálya tekintetében „visszamenőleges” hatályú, amennyiben „meghatározza és tisztázza e szabály jelentését és hatókörét, amint azt érteni és alkalmazni kell és kellett volna a hatálybalépésétől kezdve”. (Ld. az Amministrazione delle Finanze kontra Srl Meridionale Industria Salumi, Fratelli Vasanelli and Fratelli Ultrocchi, 66, 127 és 128/79. sz. egyesített ügyekben hozott ítéletet.)
- ²⁹ A továbbiakban: kereskedelmi törvény.
- ³⁰ A jogalkotási folyamat alapjait az alábbi európai bírósági ítéletek jelentették: C-240/98., C-144/99., C-541/99., C-372/99., C-478/99., C-473/00., C-237/02., C-70/03., C-168/05., C-302/04. számú ügyekben hozott ítéletek.
- ³¹ Ynos Kft. kontra Varga János C-302/04. számú ügy.
- ³² Ld. Vékás Lajos: A Ptk. 209. §-ának megmértetése az Európai Közösségek Bírósága előtt. Európai Jog, 2004/6. sz.
- ³³ A fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló, 1993. április 5-i 93/13/EGK tanácsi irányelv (a továbbiakban: 13-as irányelv).
- ³⁴ Ld. az Európai Bíróság C-302/04. számú, Ynos ügyben hozott ítéletét.
- ³⁵ Ld. Szabó Péter: Az Ynos Kft. ügyben hozott luxemburgi bírósági ítélet előzményei és utóélete – az előterjesztő bíró szemével. Európai Jog, 2006/9. sz.
- ³⁶ Különösen C-240/98. sz. Océano Grupo Editorial kontra Rocio Murciano Quiñtero és csatolt ügyek, C-144/99. sz. EK Bizottság kontra Holland Királyság ügy, 372/99.sz. EK Bizottság kontra Olaszország ügy
- ³⁷ A továbbiakban: Ptké. II.
- ³⁸ 2005/29/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalmáról.
- ³⁹ Az átültetési határidő 2007. június 12., illetve ezen szabályok alkalmazásának megkezdését illetően 2007. dec. 12.
- ⁴⁰ 1997. évi CLV. tv.
- ⁴¹ 2008. évi XLVII. tv.
- ⁴² 1996. évi LVII. tv.
- ⁴³ Fttv. 3. §
- ⁴⁴ Fttv. 6-8. §.
- ⁴⁵ Fttv. 12. §.
- ⁴⁶ 765/2008/EK rendelet illeszkedési szabályainak megalkotása.
- ⁴⁷ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- ⁴⁸ Ld. Fazekas Judit: A fogyasztóvédelem alkotmányos alapjai. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica, jubileumi kötet a Miskolci Egyetem fennállásának 260. évfordulója alkalmából, Miskolc, 1995. 153-159.
- ⁴⁹ Az Alapjogi Charta 38. cikke kimondja, hogy az Unió politikáiban biztosítani kell a fogyasztók védelmének magas szintjét.
- ⁵⁰ 8/2014. (III. 20.) AB határozat, Magyar Közlöny 2014. III. 20. 41. szám, 4321-4322.
- ⁵¹ 2010. évi CLVIII. törvény a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről 83-111. §. A Psztv. helyébe a Nemzeti Bankról szóló 2013. CXXXIX. törvény lépett.
- ⁵² A Pénzügyi Békéltető Testület Budapest Krisztina krt. 39. székhelyen kezdte meg működését.
- ⁵³ A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. tv. 38. §.

⁵⁴ A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. tv. 17/D. §.

⁵⁵ A Konceptió a Kötelmi jogra vonatkozó célkitűzések 5. pontjában rögzítette, hogy „A *fogyasztói szerződések* kódex-szintű speciális magánjogi szabályait (amelyek zömükben európai közösségi jog átvételét jelentik) az új Ptk.-ba kell integrálni: egy részük a szerződések általános szabályai közé helyezhető, másokat az adott szerződéstípus normái közé kell beépíteni.” Konceptió 16. o.

⁵⁶ 2013. évi V. tv. a Polgári Törvénykönyvről, Magyar Közlöny 2013. 31. szám, 2013. február 26.

⁵⁷ A fogyasztóvédelmi magánjog integrációját teljesebben valósította volna meg a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény, amely a szerződési jog közös szabályai között tartalmazta volna a fogyasztói szerződésekre vonatkozó speciális szabályokat, a termékszavatosság és a hozzá kapcsolódó csoportos kereset (class action) szabályait, valamint a fogyasztói hitelt is. Az új kódex azonban az Alkotmánybíróság döntése és a jogalkotói akarat változása folytán nem léphetett hatályba.

⁵⁸ A Törvénykönyv in concreto nem határozza meg a fogyasztói szerződés fogalmát, azonban a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződésekre (B2C) számos esetben kivételt határoz meg.

⁵⁹ Ld. a T/7971. sz. törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről Indokolás, VI. könyv Kötelmi jog, Második rész A szerződés általános szabályai.

⁶⁰ A fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 1993. április 5-i 93/13/EGK tanácsi irányelv.

⁶¹ A fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól szóló 1999. május 25-i 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv.

⁶² A hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 1985. július 25-i 85/374/EGK tanácsi irányelv, valamint az azt módosító 1999/34/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv.

⁶³ A szervezett utazási formákról szóló 1990. június 13-i 90/314/EGK tanácsi irányelv.

⁶⁴ A belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól szóló 2000. június 8-i 2000/31/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv.

⁶⁵ A fogyasztók jogairól, a 93/13/EGK tanácsi irányelv és az 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 85/577/EGK tanácsi irányelv és a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2011. október 25-i 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv.

⁶⁶ Ld. a Kódex 6:219-6:220. §-ait.

⁶⁷ Ld. a T/7971. sz. törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről Indokolás, VI. könyv Kötelmi jog, Második rész A szerződés általános szabályai.

⁶⁸ Az új Ptk. fogyasztóvédelmi elemeiről ld. a következő tanulmányokat: Hámori Antal (2015): A fogyasztók védelme és az új Ptk. Magyar Jog In: Magyar jog. 62. évf. 5. pp. 257-273. valamint a Szociális elemek az új Ptk.-ban című tanulmánykötetben megjelent tanulmányokat. Acta Caroliensia Conventorium Iuridico-Politicarum VII. Felelős szerkesztő: Grad-Gyenge Anikó ISBN 978-963-9808-52-2.

⁶⁹ 2013. évi V. tv. Nyolcadik Könyv Záró rendelkezések 8:1. § (1) bekezdés 3. pont.

⁷⁰ A Ptk. 685. § c) pontja a gazdálkodó szervezetek tekintetében nem tartalmi definíciót ad, hanem felsorolja a gazdálkodó szervezetek körébe tartozó gazdasági entitásokat.

⁷¹ 2009. évi CXX. törvény a Polgári Törvénykönyvről

⁷² A 2009-ben elfogadott kódex nem léphetett hatályba, mivel az Alkotmánybíróság 51/2010. (IV. 28.) AB határozat – a kellő felkészülési idő hiányára és a jogbiztonság ebből eredő súlyos sérelmére alapozva alkotmányellenesnek találta és megsemmisítette a Polgári Törvénykönyv hatályba lépéséről szóló 2010. évi XV. tv. 1. § (1) bekezdését, valamint a 208. §-át. Ez a döntés azt eredményezte, hogy a tervezett időben, két lépcsőben 2010. május 1-én (1. és 2. könyv) és 2011. január 1-én (3-7. könyvek), és a jogalkotói akarat változása folytán nem lépett hatályba a Kódex. A Kormány javaslatára az Országgyűlés elfogadta a 2010. évi LXXIII. törvényt a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény hatályba nem lépéséről, valamint az ezzel összefüggő törvénymódosításokról. Ezzel az aktussal vette kezdetét a kodifikáció második felvonása, amelynek eredménye az elemzés tárgyát képező 2013. évi V. törvény.

⁷³ Ld. pl. a Kódex Hatodik könyv, Kötelmi jogi XVII. fejezet 6:103. § és 104. § címeit.

⁷⁴ 2013. évi V. tv. Ötödik Könyv, XXI. Fejezet Zálogjog 5:90. §.

⁷⁵ Kódex Ötödik Könyv, Zálogjog XXI. fejezet 5:128. §.

⁷⁶ 2013. évi V. törvény (Ptk.) 6:430. §.

⁷⁷ 93/13/EGK irányelv 3. cikk.

⁷⁸ Articles 2:209 of Principles of European Contract Law.

⁷⁹ UNIDROIT Alapelvek 2.1.19. cikkely.

⁸⁰ Kódex Hatodik Könyv, Kötelmi jog XV. fejezet 6:79. §.

⁸¹ A törvény in concreto – a hatályos szabályokkal ellentétben – nem definiálja a fogyasztói szerződés fogalmát, hanem a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződés terminológiát használja.

⁸² Kódex Hatodik Könyv, Kötelmi jog XVII. fejezet 6:86. §.

⁸³ C-70/03 EK bizottság kontra Spanyol Királyság ügyben a Spanyolország ellen indított eljárásban az Európai Bíróság ítélete kimondta, hogy az irányelv 5. cikkében kimondott contra proferentem (fogyasztóra kedvezőbb értelmezés) elvét nem lehet alkalmazni a fogyasztóvédelmi szervezetek által indított preventív célú közérdekű perekben.

⁸⁴ Ld. a C-372/99. számú Európai Közösségek Bizottsága kontra Olasz Köztársaság ügyet.

⁸⁵ Kódex Hatodik Könyv Kötelmi jog 6:100. §.

⁸⁶ Kódex Hatodik Könyv Kötelmi jog 6:103. §.

⁸⁷ Kódex Hatodik Könyv Kötelmi jog 6:102. §.

⁸⁸ Kódex Hatodik Könyv Kötelmi jog 6:102. § (2) bekezdés.

⁸⁹ 18/1998. (II. 5.) Korm. rendelet a fogyasztói szerződések tisztességtelennek minősülő feltételeiről.

⁹⁰ Kúria 3/2013. PJE határozat.

⁹¹ Ld. 1959. évi IV. tv. 248. §.

⁹² Ld. 1959. évi IV. tv. 369-370. §.

⁹³ 2002. évi XXXVI. tv. az egyes fogyasztóvédelmi tárgyú törvények módosításáról, amely módosította többek között a Ptk. szavatossági és jótállási rendelkezéseit, a termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvényt és a fogyasztóvédelmi törvény egyes rendelkezéseit.

⁹⁴ Ptk. 6:159. § (1) bekezdés.

⁹⁵ Ptk. 6:163. §.

⁹⁶ Ptk. 6:164. §.

⁹⁷ Ld. erről a tanulmány szerzője által megfogalmazott kritikai észrevételeket és javaslatokat: Fazekas Judit: Fogyasztóvédelmi jog, Complex Wolters Kluwer Csoport Kiadó, Budapest, 2007. 129-133.

⁹⁸ Ld. 1959. évi IV. tv. 248. § (2) bekezdés.

⁹⁹ Ptk. 6:171. §.

¹⁰⁰ Ptk. 6:172. §.

¹⁰¹ Green Paper on Guarantees for Consumer Goods and After-Sales Services, COM (93) 509 final 86 et seq.

¹⁰² Ld. erről Ebers/Janssen/Meyer (eds.) European Perspectives on Producers' Liability, München 2009, melyben a magyar kontribúciót The implementation of the Directive 99/44 into Hungarian Law and the Legal Institution of the Direct Producers' Liability címmel e tanulmány szerzője társszerzőségben készítette Sós Gabriellával.

¹⁰³ Ptk. 6:168. § (1) bekezdés.

¹⁰⁴ Ptk. 6:168. § (3) bekezdés.

¹⁰⁵ Ptk. 6:169. §.

¹⁰⁶ Ptk. 6:142. §.

¹⁰⁷ Ptk. 369-370. §.

¹⁰⁸ Bár az új Kódex a tehermentesítésnél kifejezetten a dologátruházást említi meg, álláspontunk szerint ez egy kodifikációs hiba, és ez esetben is a dolgok mellett más jogokra és követelésekre is érteni kell a kiterjesztést.

¹⁰⁹ Ptk. 6:176. §.

¹¹⁰ 1993. évi X. törvény a termékfelelősségről.

¹¹¹ Megemlítendő, hogy az 1990-es éveket megelőzően is léteztek piacfelügyeleti funkciót ellátó központi és területi államigazgatási szervek, de alapvető céljuk és funkciójuk nem a fogyasztóvédelem, hanem a belkereskedelem rendjének biztosítása és felügyelete volt. Ebbe a körbe sorolható az 1952-ben létrehozott Állami Kereskedelmi Felügyelet, amely 1967-től Állami Kereskedelmi Felügyelőség, 1970-től Országos Kereskedelmi Felügyelőség néven működött. A Minisztertanács 1988. január 1-től az OKF-et megszüntette és jogutódjaként rendelkezett az Országos Kereskedelmi és Piaci Főfelügyelőség létrehozásáról. Az új országos hatáskörű szerv a kereskedelmi miniszter felügyelete alá tartozott, területi szervei pedig a megyei (fővárosi) tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerveként működtek.

¹¹² Ld. 95/1991. (VII. 23.) Korm. rendelet.

¹¹³ A fogyasztóvédelem intézményi, illetőleg közjogi szabályrendszerének fejlődéséről az utóbbi 5 évben számos tanulmány és PhD értekezés született. Ld. különösen Bencsik András: A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon. Kézirat. 2012. Pécs; Fekete Orsolya: A felügyeleti szervek tevékenysége Magyarországon a fogyasztóvédelem egyes területein – kitekintéssel a rendszerszintű problémák megoldási lehetőségeire, PhD értekezés Szeged, 2011.; Veres Zoltán: Gondolatok a fogyasztóvédelem alkotmányos rangra emelése kapcsán, különös tekintettel a pénzügyi fogyasztóvédelemre. Jogelméleti Szemle, 2013/1. 6. (13. évf.) pp. 179-183.

¹¹⁴ 337/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet.

¹¹⁵ Jelen pont vonatkozásában a továbbiakban: kormányrendelet.

¹¹⁶ 226/2007. (VIII. 31) Korm. rendelet az egyes kormányrendeleteknek a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság létrehozásával kapcsolatos módosításáról

¹¹⁷ Az NFH jogelődje a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség volt, amely a fogyasztóvédelem irányításáért felelős gazdasági miniszter irányítása alatt állt. A Főfelügyelőség szakmai irányítása alatt lévő területi felügyelőségek – megyei, illetve fővárosi – látták el a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos hatósági feladatokat.

¹¹⁸ Dél-alföldi Régió, Dél-dunántúli Régió, Észak-alföldi Régió, Észak-magyarországi Régió, Közép-dunántúli Régió, Közép-magyarországi Régió, Nyugat-magyarországi Régió.

Van-e természetjog?

A természetjog szükségessége

A címben szereplő kérdésre ma kevesen válaszolnának igennel, pedig a természetjog a nyugati gondolkodás egyik legfontosabb vívmányának tekinthető, s fogalma aligha nélkülözhető, ha úgy gondoljuk, hogy a tételes jog nem önmagában hordja igazolását, hanem van egy rajta kívüli mérce, amelyhez viszonyítva lehet helyesnek vagy helytelennek, sőt érvényesnek vagy érvénytelennek tartani. Lényegében a jog-erkölcs viszony kérdéskörének kulcsfogalmáról van szó. Ha ugyanis e viszonyt vizsgálván el akarjuk kerülni a jogi pozitivizmust, nem elég önmagában azt kijelenteni, hogy a jognak az erkölcshez kell igazodnia. Ebből akár még az is következhetne, hogy a jognak minduntalan alkalmazkodnia kell a társadalomban *éppen* ténylegesen uralkodó, a többség által elismert erkölcsi normákhoz; ha ez utóbbiak már önmagukban hordják igazolásukat, akkor nem történt egyéb, mint az, hogy a jogi pozitivizmust erkölcsi pozitivizmussal cseréltük fel, s a jogot kiszolgáltattuk a spontán társadalmi folyamatok esetlegességeinek. De persze az ellenkezője sem megoldás önmagában: hiába mondjuk, hogy a jognak befolyásolnia kell az erkölcsöt, a törvényeknek valamiképpen orientálniuk kell az embereket egy bizonyos értékrend felé, ha a jog, miközben ezt az irányítást végzi, maga nem alkalmazkodik valami tőle különböző mércéhez.

Szükség van tehát szabályok egy olyan együttesére, amely felette áll mind a *ténylegesen* elfogadott erkölcsnek, mind a *tételes* jognak, s amely mindkettő számára mérceként szolgálhat, mert valamiképpen kitüntetett a lehetséges normarendszerek között. Ezt a szerepet töltötte be hagyományosan a természetjog (jus naturale). E kifejezést a továbbiakban a „természetes erkölcsi törvény” (lex naturalis moralis) szinonimájaként alkalmazom, egyrészt a tömörség kedvéért, másrészt pedig mert a magyar szóhasználat e tekintetben nem egységes: a „lex naturalis moralis”-szal azonos értelemben vett rövidebb „lex naturalis”-t sokszor „természeti törvény”-nek fordítják, szembeállítva a természettudományos törvényként értelmezett „természettörvény”-nyel, máskor pedig, épp ellenkezőleg, az előbbi jelenti a fizikai, biológiai stb. törvényeket, az utóbbi pedig az erkölcsi normákat.

Természetjogon, a hagyományos szóhasználatnak megfelelően, azt az erkölcsi normarendszert értem, amely azért lehet egyetemes mércéje mind a jognak, mind az erkölcsnek, mert az emberi természetre épül. Elnevezése is részben ebből adódik, részben pedig a természetesnek és a természetfeletinek a keresztény (elsősorban a katolikus) gondolkodás általi megkülönböztetésén alapul: az előbbihez tartozik mindaz, ami az ember filozófiai értelemben vett természetének velejárója, s ami így a kinyilatkoztatás és a hit segítségével nélkül, természetes emberi ésszel megismerhető, míg a természetfeletti nem más, mint a mondottakhoz a jelen üdvrendben hozzátett „ráadás”: az ember meghívása Isten színe látására, s e ténynek, valamint az ezzel kapcsolatos emberi teendőknek a közlése kinyilatkoztatás útján. A természetjog elnevezésének ez utóbbi gyökere persze ebben a formában csak azóta fogalmazható meg, amióta létezik a hit és a tudás keresztény értelemben vett szembeállítása. Egy a kereszténységtől füg-

getlenül megfogalmazott természetjoggal szemben is követelmény azonban, hogy észérvekkel legyen védhető, s felismeréséhez, elfogadásához ne legyen szükség olyan tudásra, amely csak egy bizonyos vallás híveinek számára hozzáférhető, vagyis a természetjognak, másképpen szólva, rawlsi értelemben vett „publikus érveken” (Rawls 2005, pp. 212-254) kell alapulnia. Ez összefügg a természetjognak az emberi természetre való épülésével is: a normák tartalmának valamiképpen az ember ésszel megállapítható lényegi vonásaiból kell adódnia, forrásuk nem lehet pusztán az önkényes isteni akarat. (Ezért határolódik el a katolikus gondolkodás főárama a voluntarizmustól, attól a többek – pl. Ockham – által képviselt nézettől, amely szerint a törvények nem a dolgok természetén, hanem Isten pusztá akaratán – vagy mondjuk így: szeszélyén – alapulnak, pl. előírhatná, hogy az embernek kötelező ölnie, paráználkodnia, lopnia, hazudnia stb.)

A természetjog eleinte az ember *kötelességeit* hangsúlyozta: megmondta, mit *kell* tennünk annak érdekében, hogy természetünknek megfelelően éljünk. Később, az újkor során, egyre inkább az ember jogaira helyeződött a nyomaték, s végül csak ezek maradtak meg és váltak a mai nyugati politikai és jogi konszenzus alapjaivá. Közben ráadásul elveszítették alapjaikat: a két első híres – XVIII. századi – emberi jogi dokumentum (az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata), valamint ezek 1948 óta született utódai nem tartalmazzák e jogok elméleti levezetését, megalapozását. A két elsőként említett szöveg még hivatkozik ugyan Istenre ill. a „Legfelsőbb Lényre”, de semmi közelebbit nem mond arról, hogy Ő miért éppen ezekkel a jogokkal ruházott fel minket, hogyan következnek ezek tartalma az emberi természetből. Az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata már Istenre sem hivatkozik, egyszerűen beéri a jogok pusztá deklaratív felsorolásával, mintha valami evidenciáról volna szó.

Történeket ugyan kísérletek filozófusok részéről az észérvekkel való levezetésre, ám éppen e kísérletek nagy száma, közülük soknak egymással való összeegyeztethetlensége ébreszt kétségeket irántuk, nem beszélve arról a tényről, hogy egyik sem örvend általános elismertségnek. Ráadásul korunk szelleme nem is kedvez sem az emberi természetre való hivatkozásnak, sem az észérvek másfajta alapozásokkal szembeni előnyben részesítésének: a posztmodernitással összeegyeztethetetlen mind a hagyományos értelemben vett emberi természet fogalma, mind a racionalitás kitüntettségének elfogadása. Így nem csoda, ha egyre népszerűbb az antifundacionalista felfogás, amely szerint nem lehet, de nem is kell észérveket használni az emberi jogok vagy bármely más, a mai Nyugaton elfogadott, de globális érvényűnek szánt érték elfogadtatására. Richard Rorty például azt javasolja (Rorty 1993): ismerjük el, hogy a liberális demokráciában tisztelt alapvető értékek egyszerűen a nyugati civilizáció hagyományának termékei, objektíve nem jobbak vagy rosszabbak más hagyományokéinál, racionálisan nem megalapozhatóak, ezért fogadjuk el – és népszerűsítsük világszerte – őket pusztán azon az alapon, hogy érzelmileg kötődünk hozzájuk, s ezt a kötődést tartjuk fenn és erősítsük tudatos neveléssel.

De érdemes-e egyáltalán *ezt* a mai nyugati „hagyományt” elterjeszteni? Pótolhatja-e a klasszikus értelemben vett természetjogot? Mellőzhetjük-e a régi természetjog előírta kötelességek rendszerét, s mondhatjuk-e azt, hogy az egyéneknek nincs egyéb kötelességük, mint más egyének jogainak megsértésétől tartózkodni, s amíg ezt betartják, joguk van a „jó életről” alkotott saját elgondolásuk szerint élni? Lehet-e az állam dolga csupán az, hogy semleges ma-

radjon ezekkel az egyéni életforma-választásokkal szemben, mindegyiket egyaránt tisztelje, minden diszkrimináció nélkül, pontosabban – az újabban jellemző elképzelések szerint – még arra is törekedjen, hogy a társadalomban egyre inkább olyan feltételek alakuljanak ki, amelyek mindenkinek egyenlően teszik lehetővé választott életformája követését, ami egyrészt a vagyoni és műveltségbeli különbségek valamelyes kiegyenlítését követeli, másrészt olyan közvélemény kialakítását, amely az államhoz hasonlóan maga sem diszkriminál többé bizonyos életformákat (ami viszont az állam részéről olykor *pozitív* diszkriminációt kíván, legalábbis átmenetileg)?

E kérdés, a ma szokásos terminusokat használva, így is feltehető: helyénvaló-e a „jó” (*good*) és a „helyes” (*right*) szétválasztása, ha az előbbin az egyén által választott saját életforma esetleges tartalmát értjük, az utóbbin pedig az ennek szabad követését biztosító kereteket: a kárelvet és az ezzel összeegyeztethető valamennyi egyéni életformával való „egyenlő törődést” (*equal concern*) az állam részéről?

A mai nyugati konszenzus igenlő választ ad e kérdésre, éppen abban látva a liberális demokráciák lényegét, hogy az állam többé nem áll ki a „jó életről” alkotott egy bizonyos nézet mellett, nem tűz ki egyetlen közös embereszményt az állampolgárok elé, hanem rábízta az egyénre az ezzel kapcsolatos döntést. Ez első pillantásra éppen azt jelenti, hogy e rendszer lényegileg kizárja a természetjog lehetőségét, hiszen ennek megfogalmazásához egy bizonyos emberkép – vagyis az emberi természet egy meghatározott koncepciója – melletti elköteleződésre van szükség, amelyre azután az ennek megfelelő normák épülhetnek. Úgy is felfogható azonban a helyzet, hogy maga ez a rendszer is feltételez, kimondatlanul, egy meghatározott emberképet: az embert eszerint olyan lényként kell elgondolni, akinek számára éppen a mindenki szabad életforma-választását biztosító liberális demokrácia az eszményi társadalom, amely pedig a maga részéről képes a minimális erkölcsi követelményeket (a fenti értelemben vett „helyes” által alkotott keretekhez szükséges normákat) betartó egyének együttéléseként működni. Ha ez utóbbi értelmezésből indulunk ki, akkor akár a mai nyugati konszenzust is felfoghatjuk egyfajta minimalista természetjogi rendszerként (v. ö. Hart 1995, pp. 215-231).

A liberalizmus önromboló volta

Kérdés azonban, hogy, akár természetjogként, akár éppen ennek tagadásaként fogjuk fel e mai nyugati konszenzust, működőképes-e egyáltalán hosszú távon az erre épülő társadalom. Egyre több jel mutat arra, hogy nem. Lényegéből fakadóan velejárója ugyanis egy bizonyos belső feszültség, amelynek talán leghíresebb megfogalmazása az ún. Böckenförde-paradoxon. Ez Ernst-Wolfgang Böckenförde német jogfilozófusról, a szövetségi alkotmánybíróság egykori tagjáról kapta a nevét, aki a következőképpen foglalja össze a probléma lényegét (Böckenförde 1976, p. 60):

„A szabadelvű, szekularizált állam olyan előfeltételekből él, amelyeket maga nem garantálhat. Ebben áll az a nagy kaland, amelyre a szabadság érdekében vállalkozott. Egyfelől mint liberális állam csak akkor képes fennmaradni, ha a szabadság, amelyet polgárainak engedélyez, az egyénekből meglévő morális tartalmak és a társadalom homogenitása által benső szabályo-

zást nyer. Másfelől ezeket a benső szabályozóerőket nem biztosíthatja önmaga, jogi kényszerek és autoritatív rendelkezések által úgy, hogy ezzel fel ne adná liberális voltát.”

Másképpen fogalmazva: a liberális állam, éppen mert magánügynek tekinti az erkölcsöt, e téren nem írhat elő a polgárok számára kötelező normákat és értékeket, miközben maga a liberális társadalom sem képes hosszú távon működni bizonyos alapvető normák és értékek általános elfogadottsága nélkül. Természetesen nem Böckenförde az első, s nem is ő az egyetlen, aki felismerte ezt a sajátos feszültséget. Ugyanerre a problémára, a liberális demokráciák működéséhez szükséges erkölcsi háttér eltűnésének veszélyére már többek között Walter Lippmann is felhívta a figyelmet 1955-ben megjelent *The Public Philosophy* című művében (magyar kiadása: Lippmann 1993). S ugyanez volt a Ratzinger bíboros és Habermas által 2004-ben a liberális állam „politika előtti morális alapjairól” folytatott nevezetes dialógus témája is.

Vegyük szemügyre közelebbről ezt a paradoxont, most már függetlenül magától Böckenfördétől, egyszerűen azt vizsgálva, miképpen teszi lehetővé a liberalizmus, saját deklarált központi értékeinek sérelme nélkül, sőt épp ezek nevében, önnön felszámolását!

Kezdjük ennek az ellentmondásnak konkrétabb kifejtésével, azon megfogalmazására támaszkodva, amelyet Böckenförde honfitársa – s hozzá hasonlóan szintén az alkotmánybíróság egykori tagja – Paul Kirchhof adott (Kirchhof 2005), s amelyet Diogenész-dilemmaként szokás emlegetni, noha, mint látni fogjuk, a cinikus bölcselőre való utalás a problémának csak az egyik részterületét érinti!

„A szabadságjogok mindig kínálatot képeznek, amelyet a szabadságra jogosultak elfogadhatnak, de el is utasíthatnak. Az állam azonban arra számít, hogy a szabadságra jogosultak többsége ténylegesen él a szabadsággal. [...] Ha Németországban az emberek többsége úgy döntene, hogy Diogenész módjára hordóban lakik, tehát nem törődik a gazdasággal, senkinek a szabadságát nem sértené, mert ez a döntés is a szabadság tartalmának része. A szociális piacgazdaság, az adóztató és finanszírozó állam azonban éppen a maga szabad voltában menne tönkre.

Kultúrállamunk arra is épül, hogy mindig újra és újra lesznek emberek, akik a tudomány terén erőfeszítéseket tesznek az igazság megismerésére; akik művészileg készek rá, hogy a szépet megérezzék és formákban fejezzék ki; akik vallási téren rákérdeznek a kifürkészhetetlenre. Ha nem léteznének ilyen emberek, ettől még gondosan tiszteletben lehetne tartani a jogokat, ám e kultúrállam néma és cselekvésképtelen lenne.

A szabadelvű államnak e ráutaltsága a szabadságkínálat egyének általi elfogadására a házasság és a család esetében is érvényes. Az állam arra számít, hogy a jövőben is sok gyerekünk lesz, akik e kultúrállamot hordozzák, e gazdasági rendszert életben tartják, e demokráciát tartalommal és gondolatokkal töltik meg. Ám a szabadelvű állam magától értetődően a jogosultak kezében hagyja a házasság és a család melletti vagy elleni döntést.”

Ha így áll a helyzet, természetesen mindig fenyeget annak veszélye, hogy az állampolgárok többsége olyan döntést hoz, amely a társadalom hosszú távú fennmaradása és virágzása ellen hat.

Arról, hogy mindez nem pusztán két, a liberalizmust bizonyos értelemben kívülről, kritikusan szemlélő szerző véleménye (tekintve, hogy mind Böckenförde, mind Kirchhof hívő katolikus), hanem valóban létezik efféle ellentmondás, amely éppenséggel a mai liberális gondolkodás lényegéből fakad, meggyőződhetünk, ha magának ez utóbbinak néhány közismert képviselőjénél is találunk egyértelmű bizonyítékokat. Azt, hogy az egyénnek nem kikényszeríthető erkölcsi kötelessége az önművelés, az öntökéletesítés, hogy a szabad idejében folyton a tévét bámulva söröző tömegember magatartása épp olyan „tiszteletre méltó”, mint a tudósé, s épp úgy kijár neki a *bármely* életformát az állam részéről megillető „egyenlő törődés”, mint mindenki másnak, olyan neves liberális gondolkodók is állítják, mint Ronald Dworkin (Dworkin 1992, p. 191) vagy a hazánkban viszonylag kevésbé ismert francia Ruwen Ogien, aki egyenesen „a lustasághoz való jogért” száll síkra (Ogien 2013, p. 184), hangsúlyozza, hogy az embernek nincsenek önmaga iránti kötelességei (Ogien 2007, pp. 33-57), és hevesen tiltakozik az ellen, hogy az iskolai erkölcsi nevelés során (amely már magában is elvetendő) szorgalmas, munkaszerető emberekké akarják alakítani a diákokat (Ogien 2013, p. 189).

Ha ez így van, akkor valóban fennáll annak lehetősége, hogy a nyugati civilizáció visszasüllyed a barbárságba, és ráadásul megfelelő gazdasági és kulturális háttér híján nem fogja tudni majd felkínálni az egyén részére az életformák mai változatosságát, s így a „jó élet” tetszés szerinti formájának választásához való jog pusztán elméleti lehetőség marad.

Kirchhofnak a családdal kapcsolatos megjegyzése talán még kevesebb igazolást igényel itt: közismert, hogy éppen a nemiség terén való szabad életmódválasztás számít a mai nyugati átlagember számára a *par excellence* „magánügynek”, hiszen, úgymond, ha felnőtt emberek önként vesznek részt valamilyen szexuális tevékenységben, függetlenül attól, hogy ez házasságban történik-e vagy sem, s ha nem, milyen formában, akkor ezzel egyetlen más egyénnek sem ártanak, tehát nincs sértett, akire hivatkozva a kárelv jegyében fel lehetne lépni ellenük. Ha egyaránt értékesnek minősül a családalapítás és a nemiséget kizárólag élvezetforrásként kezelő életvitel, akkor nyilvánvaló, hogy a társadalom többsége az utóbbi mellett fog dönteni, hiszen így anélkül juthat szexuális örömhöz, hogy melléje a házassággal, gyermekvállalással járó elköteleződések és terheket is vállalnia kellene. Így pedig, mint már tapasztalatból tudjuk, elkerülhetetlenül haladunk a társadalom elöregedése és kihalása felé.

De ha csakis akkor alkalmazunk az egyénnel szemben erőszakot, ha már ténylegesen ártott másnak, vagy ha ennek „világos és jelenvaló veszélye”¹ áll fenn, végső soron magát a károkozást sem tudjuk hatékonyan meggátolni, hanem az anarchia lehetőségét kockáztatjuk, s így akár a liberális minimum is veszélybe kerülhet. Hiszen pl. az erények kiművelésének hiánya önmagában még nem károkozás, így e hiány megengedése is „belefér” a legradikálisabb liberálisok elgondolásaiba. A már említett Ogien pl. az iskolai erkölcsant bírálva azt is ellenzi, hogy a gyerekeket önfegyelemre, az indulataik feletti ellenőrzés kialakítására neveljék. (Ogien 2013, p. 189) Ám az önuralomra képtelen emberek számának így történő növelésével az agresszió, a károkozás valószínűségét is jelentősen erősítjük. Ogien álláspontja nem is egészen újdonság. Már a számára irányadóul szolgáló John Stuart Mill (a kárelv klasszikus formájának megfogalmazója) is úgy vélte, *azt* önmagában nincs jogunk megakadályozni, hogy valaki akár önhibájából olyan állapotban legyen, amelyben növekszik az általa okozható kár valószínűsége. A részegséget pl. magánügynek tartja mindaddig, amíg az ittas egyén nem tesz

valóban kárt mások személyében vagy javaiban. Legfeljebb azt lehet szerinte a részegségért felelősségre vonni, aki már egyszer ténylegesen ártott ittasan másoknak (Mill 1980, p. 191).

A liberalizmus tehát önrombolónak bizonyul, ha következetesen alkalmazzuk elveit. Ha tartós rendszernek szánja magát, korrekcióra szorul, ki kell egészíteni. Nem elegendő az a minimalista erkölcs, amely csak az egyéneknek való károkozást tiltja, és az e tilalomba nem ütköző életformák egyenlő tiszteletét írja elő. Olyan normák is szükségesek, amelyek biztosítják a népesség fennmaradását, de azt is, hogy e népesség olyan emberekből álljon, akik megfelelő készségekkel rendelkeznek az életforma-változtatosság alapjául (is) szükséges gazdasági és kulturális háttér megőrzéséhez és fejlesztéséhez, és maguknak a normáknak a betartásához. Egyszerűen szólva a klasszikus értelemben vett észbeli és erkölcsi *erényekkel* kell rendelkezniük. Mindez természetesen nem lehet fakultatív, hiszen akkor egy lépést sem jutottunk előre. Az államnak bevallottan perfekcionistaának kell lennie, deklaráltan az önművelés, az önmagunkkal szembeni igényesség, az önuralom stb. előmozdítójaként és a szaporodás és szocializáció normális színterének tekintett hagyományos családmódellet pártolójaként fellépve, feladva tehát a mondott vonatkozásokban az állam kötelező erkölcsi semlegességét.

Az emberi természet és az általa megkövetelt normák

Ha azonban a mondottakról gondoskodunk, ezzel valójában már nem a liberalizmust „mentetük meg”, hanem olyasmit írtunk elő, ami minden egyáltalán emberinek nevezhető társadalom működéséhez szükséges, vagy úgy is fogalmazhatunk: ami magának az emberi természetnek a követelménye. Ha ugyanis egy dolog természetén – az arisztotelészi-tomista gondolkodás szellemében – e dolog *lényegét* értjük *működésének, tevékenységének* szempontjából tekintve,² akkor az emberi természet sajátosságáról a következőket mondhatjuk. Az ember működése, szemben az állatéval, nem merül ki biológiai szükségletei kielégítésében, tehát a lét- és fajfenntartásban, hanem vannak történelmileg növekvő számú sajátosan emberi szükségletei, amelyeket ugyancsak egyre változatosabb formákban létező sajátosan emberi tevékenységek által elégít ki (ide tartozik pl. a tudomány és a művészet). S részben ugyanez vonatkozik eredeti biológiai szükségleteire is, amelyek humanizálódnak, s így tulajdonképpen a sajátosan emberi szükségletek sorába illeszkednek. (A létfenntartás e humanizálódásának elemei közé tartoznak pl. az étkezés közben betartott illemszabályok és a konyhaművészet. A fajfenntartás esetében pedig ugyanezen vonatkozásban említhetjük a szerelmet, az udvarlást, a házasság intézményét stb.) E tevékenységek céltudatosan folynak, a világ feletti növekvő racionális ellenőrzés jegyében. A mondottak (szaporodó sajátosan humán vagy humanizált szükségletek és nekik megfelelő tevékenységek, növekvő racionális uralom) együttesen adják természetünk jellemzőit, amelyekhez azonban még egy fontos elemet hozzá kell tennünk: az ember kultúrára utaltságát. A fentiek ugyanis nem egyetlen nemzedék alatt valósulnak meg, hanem hosszú (elvben végtelen) történeti fejlődés során, amelyet az tesz lehetővé, hogy tevékenységünk eredménye tárgyiasulva leválik rólunk és örökül hagyható a következő generációknak, amely tovább folytatja a tárgyiasulásokat felhalmozását. (A tárgyiasulások közé nem csupán a fizikai objektumok tartoznak, a leghétköznapibb szerszámoktól a műalkotásokig; léteznek szellemi tárgyiasulások is, pl. a szokások, az illemszabályok, az erkölcsi normák, a különféle megtanulható készségek, a nyelv stb.) E tárgyiasulások összessége a kultúra. Ebbe beleszületve válhatunk egyáltalán emberré, rövid idő alatt elsajátítva a történelmileg felhalmozott tárgyiasulá-

sok használatának módját. Ez pedig feltételezi a társadalmat, amely először is *egyáltalán lehetővé teszi*, a szocializációt, biztosítva, hogy „beletanuljunk” a kultúrába, másodsor a munkamegosztás általi specializáció és a kooperáció révén hozzájárul az egyes sajátos tevékenységformák elkülönüléséhez, tökéletesedéséhez, differenciálódásához és hatékonyságuk növekedéséhez, harmadszor védelmet ad a gyermeknek, aki jóval tovább szorul rá a szülői gondoskodásra, mint más fajok esetében (de e harmadik mozzanat tulajdonképpen az elsővel összeolvasztható az ember esetében, hiszen a szülő általi nevelés egyben a szocializáció első szakasza is; a szülői gondoskodás, amennyiben egyáltalán emberi, mindig tartalmaz valami többletet a puszta testi tápláláson és fizikai védelmen felül). Kultúrára utaltságunk tehát felöleli történelemre és társadalomra utaltságunkat is, s ezekkel együtt képezi természetünk egyik fontos elemét.

Az az önmagában talán közhelynek hangzó állítás tehát, hogy az ember „társas élőlény”, ha helyesen értjük, *egyszerre* jelent egyfelől *adottságot*, kész helyzetet, amelyet figyelembe kell vennünk, amikor saját élettervünkről határozunk, másfelől *feladatot, célt*, amelynek teljesítéséhez egy az emberi természetnek megfelelően működő társadalomban minden egészséges egyén hozzájárul valamilyen formában. Az első jelentés arra utal, hogy a megszülető egyének társadalomban „találják magukat”, s *kénytelenek* alkalmazkodni egymáshoz, végső soron saját jól felfogott érdekükben tartózkodni attól, hogy kárt okozzanak egymásnak, miközben mindegyikük igyekszik a maga egyéni életcélját megvalósítani. A második jelentés viszont arra utal, hogy az egyének nem egyszerűen „számolnak” azzal a többé-kevésbé zavaró körülménnyel, hogy rajtuk kívül mások is léteznek, hanem *fenntartják* a társadalmat mint az emberi természethez szervesen hozzátartozó valamit, ami nélkül tartósan az egyének sem létezhetnének *mint* változatos tartalmú egyéni célokat követő lények. E két jelentés együttesen adja meg az erkölcs tartalmát: ennek normái részben az egyéneknek való károkozást tiltják, részben viszont a társadalom mint olyan tartós fennmaradását szolgálják a szaporodás és a szocializáció kereteinek szabályozásával, a tárgyasulások (főként a készségek) megőrzésének és bővítésének biztosításával és az emberi lét természeti feltételeinek megőrzésével.

E kétfunkciós erkölcs képezi a természetjog lényegét abban az értelemben, ahogy e kifejezést a jelen írásban használjuk.³ Mint látható, főként abban különbözik a liberalizmus által feltételezett minimalista erkölctől, hogy ez utóbbi lényegében az erkölcsnek csak az első funkcióját hangsúlyozza.⁴ Ha azonban úgy fogjuk fel a különbség okát, hogy a liberális demokrácia, miközben a lehető legnagyobb mozgásteret igyekszik biztosítani a saját céljait (az egyéni „jó”-kat) követő, egyenlő tiszteletre jogosult egyének számára, egyúttal – és éppen mert jónak tartja, ha az ilyen egyénekből álló civilizáció fennmarad – a társadalom mint olyan megőrzését is igenli, s valójában e kettős cél érdekében meghatározott keretet (mint „helyes”-t) írja elő kötelezőként, csak éppen tévesen ítélte meg a kerethez szükséges normák tartalmát (pl. mert abban bízott, hogy az egyének maguktól kialakítják a szükséges morális alapokat, s ezzel az államnak nem kell foglalkoznia), akkor a liberalizmus akár úgy is értelmezheti a szükséges korrekciót, a kétfunkciós erkölcsre való áttérést (a család, az erények stb. állami támogatásával), hogy tulajdonképpen fő céljának, az egyéni szabadság biztosításának *történelmileg tartósabb* érvényesülése érdekében ír elő néhány a kárelven felüli újabb korlátot az egyének szabadságának, s így az általunk javasolt természetjog végső soron valamiféle „javított liberalizmusnak” is felfogható. De nem az elnevezés a lényeg, hanem az, hogy az emberi civilizáció mint sokféle szükségletet sokféle módon kielégítő egyének társadalma fennmaradjon.⁵

A relativista kihívás és a rá adható válasz

Terjedelmi korlátaim miatt nincs mód rá, hogy e kétfunkciós erkölcs összes normáját részletesen bemutassam. (Ezekről bővebben ld. Turgonyi 2012.) De a mondottakból sejthető, hogy az első funkcióhoz olyan normák tartoznak, mint az ölés, a lopás, a csalás, a becsületsértés stb. tilalma, míg a másodikhoz egyebek között a nemi életet és a házasságot szabályozó előírások. Már ez elegendő lehet ahhoz, hogy az olvasóban súlyos kétségek támadjanak a természetjog megfogalmazhatóságát illetően. Hiszen a felsoroltak vonatkozásában első pillantásra meglehetősen nagy tarkaság jellemző a különböző civilizációkra. Valamennyien tudnánk egymással homlokegyenest ellenkező előírásokat idézni, mondjuk, az egyes korok és kultúrák által elfogadott családtípussal kapcsolatban, vagy példákat hozni arra, mely népek tiltották és melyek tartották megengedhetőnek ártatlan emberek megölését, és így tovább. Tehát, már mielőtt egyáltalán tudnánk, pontosan melyek is a helyes természetjogi normák, előre tudjuk azt is, hogy nem örvendenek általános elismertségnek, hiszen a példaként említett, a maguk helyén és korában egyaránt elfogadott, de egymásnak ellentmondó normák nyilvánvalóan nem felelhetnek meg mind egyszerre ugyanannak a természetjognak. Nem teszi-e ez a tény eleve értelmetlenné a keresést?

Az erkölcsök sokféleségével való szembesülés egyeseket valóban erre a következtetésre, és így az erkölcsi relativizmus elfogadására készítet. Mások viszont, ha mégis levezetik valami módon az emberi természethez illő normákat, a nem ezeket követő civilizációkat bűnösöknek vagy „betegeknek” fogják nyilvánítani. Az első megoldás számunkra most elfogadhatatlan, hiszen célunk éppen a természetjog megtalálása. De a második lehetőség is kényelmetlen. Hiszen akár több ezer éven át fennálló, működő civilizációkról van szó. Milyen értelemben nevezhető egyáltalán *természetesnek* a természetjog, ha nélküle is megvagyunk? Nem kell-e lemondanunk róla, s elfogadni a relativista tételt, amely szerint nincs egyetemesen érvényes erkölcsi normarendszer?

Nos, van mód a relativizmus elkerülésére. Mindenekelőtt azt kell megértenünk, hogy a természetjog nem szükségképpen jelent valamiféle az emberi történelem kezdete óta végleges formájában ismert és ekként változatlanul megőrződő részletes normarendszert. Éppen a klasszikus természetjog legkidolgozottabb elmélete, a természetes erkölcsi törvényről szóló tomista tanítás kínál egy a relativizmust elkerülő megoldást a fenti problémára. Ez utóbbi természetesen nem kerülhette el a keresztény szerzők figyelmét; igaz ugyan, hogy az újkori földrajzi felfedezések keltették fel különösen az iránta való érdeklődést, de már az ókoriak ismerhettek a nyugati világéitől eltérő erkölcsöket követő népeket, és maga a Szentírás is szembesítette a kereszténységet az erkölcs történelmi változásának tényével, hiszen az Ószövetségben még megengedetteként szerepel pl. a feleség elbocsátása és a többnejűség, amelyeket a kereszténység már tilt. Aquinói Szent Tamás is tudomásul veszi olyan népek létezését, akik az általa elfogadott természetjogtól eltérő normákat követtek. Véleménye szerint ezeket az eltéréseket részben valamely erkölcsileg elítélendő tényező idézi elő: az eszt eltorzítja a szenvedély vagy a rossz szokás [Tamás 1882/II., p. 580 (S. Th. I-II. 94.4)]. Ám ismer olyan eseteket is, amelyekben egy teljes nép bűn nélkül fogad el az erkölcsileg elvben egyedül helyesektől különböző normákat. Így például a többnejűség ószövetségi megengedettséggel kapcsolatban azt írja, hogy az egynejűsége vonatkozó parancs alól „egyedül Isten adhatott felmentést (dispensatio), belső inspiráció által (per inspirationem internam) [...] abban az időben, amikor a természet

nevezett parancsát mellőzni kellett, hogy nagyobb legyen az utódok számának növekedése” [Tamás 1882/VI., p. 165 (S. Th. Supplementum 65.2)]. Tamás tehát kifejezetten azt vallja, hogy lehetségesek olyan történelmi helyzetek, amelyekben valamely természetjogi norma érvényessége átmenetileg szünetel, s e tény nemcsak, hogy nem bűn, hanem éppenséggel elősegíti valamilyen fontos cél elérését (a fenti példa esetében a népszaporulat növelését).

Jacques Maritain e tamási szöveghelyet értelmezve úgy látja, az „inspiráció” helyett beszélhetünk „megelőlegezett felmentésről” (*dispense anticipée*) is (Maritain 1986, p. 170): Isten nem explicit módon, valamiféle belső sugallat segítségével közli az emberekkel a felmentés tényét, és nem is egy előzőleg már ismert törvény betartása alól ment föl bennünket, hanem egyszerűen csak *meghagyja* a társadalmat a szóban forgó törvényt illető *tudatlanságban*. (Maritain 1986, p. 170); mindez önmagában véve teljesen normális dolog (Maritain 1986, p. 194), ha, mint maga Maritain is teszi, eltekintünk az ősbűn előtti állapottal kapcsolatos *teológiai* ismereteinktől (Maritain 1986, p. 193), tehát mindattól, amit csak a Kinyilatkoztatásból tudunk az ember eredeti állapotáról, a Paradicsomról, a bűnbeeséséről és az ezt megelőző időszakról, amelyben az ember természetfeletti adományként kegyelmi állapotban volt, természetesen kívüli adományként pedig halhatatlansággal, a concupiscentiától való mentességgel, különleges tudással stb. rendelkezett, és mindezt zárójelbe téve abból indulunk ki, amit a profán tudományok mondhatnak az emberiség történetének kezdeti szakaszáról. (S ezt katolikus voltunk ellenére, sőt éppen ezért is megtehetjük, mint maga Maritain, hiszen a felsoroltak csak ráadások voltak a tulajdonképpeni filozófiai értelemben vett emberi természethez képest.) Így a természetünkből adódó bizonyos normákról való tudásunk hiányát (e hiány esetleges pozitív történelmi szerepével együtt) Maritain önmagában véve teljesen normális – kezdeti fejletlenségünkből és más merőben evilági körülményekből és okokból fakadó – ténynek tartja, amelyet mind a nem hívő, mind a (csak hite alapján adott ismereteinek figyelembe vételétől eltekintő) katolikus gondolkodó elfogadhat, miközben mindkettő elismerheti a természetjogot mint mércét.

Maritain mindezzel összefüggésben különbséget tesz a természetjog ontológiai és ismeretelméleti oldala között: egyfelől öröktől fogva igaz, hogy megfogalmazható egy bizonyos normaegyüttes, amely önmagában véve a legjobban illik az emberi természethez, s amelyet így természetjognak nevezhetünk, másfelől e normák felismerése a történelem során, időben elnyújtva zajlik, a kulturális evolúció keretében, egyfajta *trial and error* folyamatként, amelynek során az emberiség különböző normákkal próbálkozik, s ezek közül némelyik beválik, mások kirostálódnak (Maritain 1986. 20-35. és 188).

Vannak-e végérvényes normák?

Így van egy értékes precedensünk arra, hogy egy nem öröktől fogva teljes terjedelmében ismert normarendszert is lehet természetjognak nevezni. Ám ha elfogadjuk ezt az evolúciós modellt, akkor azt a tényt is el kell fogadnunk, hogy bizonyos értelemben a különböző erkölcsi rendszerek *mindegyike* igazolható a maga helyén és korszakában, mint ezeknek megfelelő. (Vagy legalábbis közülük azoknak az esetében elmondhatjuk ezt, amelyek lehetővé teszik egy társadalom viszonylag hosszú távon való működését.) Ám ekkor hogyan tudjuk közülük kiválasztani a hiteleset, azaz magát a természetjogot? Biztosak lehetünk-e abban, hogy egy most

általunk racionálisan levezetett és a természetjoggal azonosított erkölcsi rendszer nem fog túlhaladottá válni valamikor a jövőben? A valódi természetjognak történelemfeletti jelleggel kell rendelkeznie, tartalmaznia kell néhány *végérvényes* normát, amelyek önmagukban véve *de jure* a legjobban illenek természetünkhöz, még ha nem ismertek is egyformán minden korban, és amelyekhez mérhetjük a *de facto* kialakult normákat, hogy ezeket helyeseknek vagy helyteleneknek minősítsük. (A keresztény gondolkodó számára természetesen rendelkezésre áll a Kinyilatkoztatás e normák megismeréséhez. Ám most mi tudatosan igyekszünk olyan érvelést alkalmazni, amely a nem hívők számára is hozzáférhető.)

Vannak-e ilyen normák? Mondhatjuk-e, hogy a normák felismerésének folyamata legalább némely vonatkozásban véges? Azaz: van-e legalább néhány olyan norma, amely, ha már egyszer megfogalmazást nyer, soha többé nem avul el? A válasz érdekében szerintünk a következőképpen kell eljárni. Amikor feltesszük a kérdést, vajon egy bizonyos norma végérvényes-e, azokat a történelmi körülményeket kell megvizsgálnunk, amelyek között a szóban forgó norma érvényesülhet és a társadalom működését szolgálhatja. Ha úgy látjuk, hogy az e körülményeket kitermelő és az emberi természet említett tendenciáinak (a világ feletti racionális kontroll növekedése stb.) megfelelő történelmi folyamat(ok) az adott vonatkozásban véget ért(ek), akkor jó okunk van feltételezni, hogy e norma végérvényes.

Illusztráljuk mindezt – a rövideg kedvéért – csupán egyetlen példával, a gyilkosság tilalmával! Nézzük meg tehát egyfelől, hogyan lehet elméletileg levezetni ártatlan emberek megölésének tilalmát, másfelől azt, hogy mit kezdhetünk az e szabállyal szembeni történelmi és néprajzi ellenpéldákkal!⁶

Az élővilágban az ölés és általában véve az erőszak a működési mechanizmus normális része. A fajok jelentős része úgy képes egyáltalán fennmaradni, hogy más fajok példányait elpusztítja. De Konrad Lorenz munkássága óta azt sem lehet komolyan kétségbe vonni, hogy az egy fajon *belüli* agresszió is lényeges szerepet játszik a bioszféra működési mechanizmusában (Lorenz 1995), s hogy ez sokszor akár közvetlenül, akár közvetve halált is okozhat, a fajtárs megölésével ill. létfenntartásának akadályozásával, pl. vadászterületéről való kiszorításával stb. (Csányi 1999, pp. 45 és 128, ill. p. 171). Miért lesz mindez alól kivétel az ember? Miért kell a társadalmon belül korlátozni az agressziót? A válasz természetesen nem lehet az, hogy Isten képmásai vagyunk; most olyan érvelést keresünk, amelyet hit nélkül is bárki elfogadhat. Az emberi méltóságra való hivatkozás sem elegendő. E fogalom ugyanis rendkívül bizonytalan és képlékeny, sokféle értelem adható neki, köztük éppen olyan is, amely nem zárja ki, hanem megengedi, vagy éppen megköveteli az ölést.⁷ Két párbajozó emberről pl., ha közben betartják a lovagiasság szabályait, elmondhatjuk, hogy tökéletesen tisztelik egymás emberi méltóságát e kifejezés egyik lehetséges értelmében. A kérdés itt éppen az, hogy az emberi méltóságnak miért éppen egy *olyan* értelmezését fogadjuk el, amely tiltja ártatlan ember megölését; azaz valójában még mindig e tilalom okát keressük. Talán az ember szellemi vonásai-ban kereshetjük a választ? Attól függ, mit értünk ezen. Mert önmagában véve az a tény, hogy ismeretekkel bírunk, célokat tételezünk, következtetünk stb., nem feltétlenül követelné meg az agresszió kizárását. A felsoroltakat akár az olyan állatokra is jellemző vonásokkal egy sorban is lehetne említeni, mint az éles fogazat, a könnyed mozgás, a testi erő, a gyorsaság stb., s mindkét tulajdonságcsoporthoz elmondhatnánk, hogy adott esetben akár a fajon belüli agresszióhoz is kiváló eszközül szolgálhatnak, nem csupán más fajok példányainak táplálékként

való megszerzéséhez. Ha tehát az említett szellemi vonásaink egy bizonyos szintje egyszerűen velünk születne, aztán változatlan maradna, tulajdonképpen semmi okunk sem volna úgy tekinteni rájuk, mint az agressziótól való védendőségünk alapjaira, amelyek e tekintetben lényegileg különböznek fizikai tulajdonságainktól. A megoldás kulcsát alighanem a kultúra szolgáltatja: felsorolt szellemi vonásaink érdemi mértékben való kifejlődése és bővülése feltételezi (a korábban megjelölt értelemben vett) *tárgyasulások* létét, amelyek előállítása, megőrzése, gyarapítása a társadalom fennállását és tagjainak kooperációját követeli meg. Ez nyilvánvalóan lehetetlen, ha közben attól kell tartanunk, hogy társaink részéről bármikor támadás érhet bennünket. A kölcsönös agressziót tehát vissza kell szorítani, elérve, hogy a közösség tagja akaratán kívül ne eshessen megengedetten erőszak áldozatává, azaz csak akkor lehessen „bántani”, ha ez az ő részéről bekövetkezett vagy várhatóan bekövetkező súlyos, a közösség rendjét fenyegető normaszegés büntetéseként ill. megelőzéseként történik.

Kb. a fenti módon érvelve, természetünk sajátosságaival számolva tehát eljuthatunk az ártatlan ember megölését (ill. általánosságban a vele szembeni agressziót) tiltó normához. Ám ugyanakkor szembesülünk azzal a ténnyel, hogy léteztek olyan társadalmak, amelyek megengedték, vagy bizonyos esetekben egyenesen megkövetelték az emberáldozatot, a kannibalizmust, az újszülöttek, öregek, idegenek megölését stb. (Sőt, olykor még ma is találkozunk effélével.) Hogyan értelmezendők ezek az ellenpéldák?

Nos, a felsoroltak közül az első négy bizonyos régi társadalmakban való megengedettsége részben téves hiedelmekből, részben a viszonyok szűkösségéből, a rendelkezésre álló táplálék mennyiségének elégtelenségéből fakad.⁸ E két tényező meghaladása megfelel természetünknek, amelynek, mint láttuk, velejárója a világ feletti racionális uralom növekedése. Már régóta rendelkezik az emberiség azzal a tudással, amelynek birtokában egyrészt *mindenki* eljuthat az emberáldozat értelmetlen voltának felismeréséhez, másrészt elvben, a gazdaság ésszerű megszervezése mellett, elegendő táplálék juthatna *minden* megszületett embernek. E tudás birtoklása tehát egy természetünknek megfelelő tendencia végállomása, hiszen immár *minden* ember életben tartását lehetővé teszi. Hasonlóképpen egy ilyen tendenciának, nevezetesen a morális közösség bővülésének felel meg az idegenek megölésének tilalma is. Kezdetben azon közösségek mérete, amelyeken belül a tagokat egymással szemben kölcsönösen kötelezik a normák, igen kicsi: sokszor csak egy törzsnek, településnek stb. felel meg, s az idegent gyakran nem is tekintik embernek.⁹ Később fokról fokra nő e közösségek mérete, s napjainkra – legalábbis elméletben – már az egész emberiség egyetlen morális közösségnek tekinthető. Mármint ez a folyamat is megfelel természetünknek. Ha ugyanis a világ különböző közösségei nem tekintik egymást potenciális ellenségeknek, akik folyamatosan hadiállapotban állnak egymással, s ha így senkinek sem kell félnie attól, hogy egy idegen közösség területére jutva áldozatul esik olyan agresszióknak, amelyet a helyi szokások az idegenekkel szemben megengednek, akkor az így megnövekvő személyi biztonság már önmagában is a világ feletti racionális ellenőrzés fontos tényezője; de nagyban elősegíti a különböző kultúrák közötti információáramlást is, ami mindegyikükre termékenyítőleg hat, s ez mind a világ jobb megismerését, mind az emberi szükségletek és tevékenységek további gazdagodását segíti, tehát szintén az emberi természet egy bizonyos fejlődéstendenciájának felel meg. (Nem beszélve arról, hogy az idegenekkel való viszálykodások, háborúk tárgyasulások pusztulásával is járnak.) Ám itt is végállomáshoz értünk, ha a morális közösség már az *egész* emberiséget felöleli. Mindezek

alapján az „Ártatlan ember szándékos megölése mindig bűn” normát a természetjog végérvényes részének tekinthetjük.

(Mindezt nem érinti annak lehetősége, hogy a morális közösség esetleg tovább bővül, más földi fajok egyedeit vagy a netán a Földön kívül létező más civilizációk lakóit is befogadja. Az, hogy az összes ártatlan emberen *kívül* más lényeket *is* tilos megölni, nem szünteti meg a „Minden ártatlan ember megölése tilos” szabály érvényét. Ráadásul ha az „ember” szót nem biológiai értelemben vesszük, hanem egyszerűen eszes, társas, kultúraalkotó stb. élőlényt értünk rajta, bármely biológiai fajhoz tartozzék is, akkor a más bolygókon létező civilizációk lakói is embernek minősülnek, tehát őket is védi e norma, ugyanazon okokból, amelyeken a morális közösség eddigi bővülése alapul. Ami viszont a morális közösségnek állatokra, netán növényekre való kiterjesztését illeti, amelyet egyes mélyökologisták követelnek, e sorok szerzője meglehetősen szkeptikus. A bioszféra egészének, mint már láttuk, normális része a fajok közötti „erőszak”, sőt a fajokon belüli agressziót is csak az ember esetében, a kultúra fenntartásával kapcsolatos sajátos feladatokra tekintettel lehet és kell minimalizálni. Hogyan tudnánk megvédeni a növényevők „állati jogait” a ragadozókétól? S ha mégis tudatosan beavatkozunk az előbbieik érdekében, mi lenne a ragadozók élethez való jogával? Mindez – különösen ha még a növények „jogaival” is számolnánk – gyakorlatilag megoldhatatlan feladatokat jelentene, s emellett önkényesen antropomorfizálná az emberalatti élőlényeket. (E kérdéskörrel bővebben ld. Turgonyi 2000 és Turgonyi 2001.)

A relativista kihívásra tehát elvben képes választ adni a természetjog általunk javasolt rendszere. De korunk a természetjog – és egyáltalán bármiféle normatív rendszer – megfogalmazásának még egy akadályát ismeri: a „van-legyen” problémát, azaz annak lehetetlenségét, hogy tényekből értékeket, pusztán kijelentő, tényállásokat leíró mondatokból felszólításokat, parancsokat vezessünk le. E kérdéssel kapcsolatos álláspontomat másutt kifejtettem (Turgonyi 2012, pp. 11-20 és 102-112), részletes tárgyalásától itt helykímélés céljából eltekintek, tehát nem kísérlem meg bizonyítani, hogy az emberi civilizációnak valamiféle objektív értéke van, függetlenül attól, hogy vannak-e szubjektumok, akik értéket tulajdonítanak neki. Egyszerűen feltételezem (és remélem), hogy az emberiség zöme hozzám hasonlóan igenli e civilizáció tartós fennállását, s ellenfeleim legfőljebb abban fognak vitatkozni velem – természetesen ugyanúgy észérveket használva, ahogy magam is tettem a fentiekben –, hogy e *közös cél* eléréséhez valóban a jelenleg uralkodó erkölcsi minimalizmus meghaladásának általam javasolt módja-e a legjobb *eszköz*.

Felhasznált irodalom

- BERECZKEI T. (1998): *A belénk íródott múlt. Evolúció és emberi viselkedés*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest - Pécs
- BÖCKENFÖRDE, E. W. (1976): *Staat, Gesellschaft, Freiheit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main
- CSÁNYI V. (1999), *Az emberi természet*, Vince Kiadó, Budapest
- DWORKIN, R. (1985), Rights as Trumps, In: *Theories of Rights*. Szerk.: Jeremy Waldron. Oxford University Press, Oxford, New York, Toronto etc., pp. 153-167.
- DWORKIN, R. (1992): Liberalizmus. In: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Szerk.: Ludassy Mária. Atlantisz, Budapest. pp. 173-211.

- HART, H. L. A. (1995): *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Budapest
- KIRCHHOF, P. (2005): *Ehe und Familie als Voraussetzungen für die Überlebensfähigkeit unserer Gesellschaft. Vortrag von Professor Dr. Paul Kirchhof vor dem Liberalen Netzwerk am 13. Januar 2005 in Bielefeld.* <http://www.wgvdl.com/forum1/index.php?id=51182>
- LIPPMANN, W. (1993): *A közjó filozófiája*. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest
- LOCKE, J. (1986): *Értekezés a polgári kormányzatról*. Gondolat, Budapest
- LORENZ, K. (1995), *Az agresszió*, Katalizátor Iroda, Budapest
- MARITAIN, J. (1965): *L'homme et l'État*. Presses Universitaires de France, Paris
- MARITAIN, J. (1986): *La loi naturelle ou loi non écrite*. Éditions Universitaires Fribourg Suisse, Fribourg
- MILL, J. S. (1980): A szabadságról. In: John Stuart Mill, *A szabadságról – Haszonelvűség*. Magyar Helikon, Budapest
- OGIEN, R. (2007): *L'éthique d'aujourd'hui. Maximalistes et minimalistes*. Gallimard, Paris
- OGIEN, R. (2013): *L'État nous rend-il meilleurs?* Gallimard, Paris
- RAWLS, J. (2005): *Political Liberalism*. Columbia University Press, New York
- RORTY, R. (1993): Human Rights, Rationality and Sentimentality. In: *On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures*. Szerk.: Stephen Shute – Susan Hurley, Basic Books, New York, pp. 111-134.
- TAMÁS, AQUINÓI SZENT (1882): *Summa Theologica, I-VI*. Vivès, Paris
- TAMÁS, AQUINÓI SZENT (1990): *A létezőről és a lényegről*. Helikon Kiadó, Budapest
- TURGONYI Z. (2000): Szeressék-e a keresztények a himlővírusokat? Az antropocentrizmus ökotológiai kritikájáról. *Liget*. 10. sz. pp. 54-63. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tzliget1.htm>
- TURGONYI Z. (2001): Az állatfelszabadítástól a dekonstruktív ökológiáig. Irányzatok a környezeti etikában. *Liget*. 9. sz. pp. 84-96. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tzliget2.htm>
- TURGONYI Z. (2010): Possiamo fondare i diritti sulla dignità umana? *Iustum Aequum Salutare*. 4. sz. pp. 151-165. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20104sz/02.pdf>
- TURGONYI Z. (2012): *Etika*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- WEBER, H. (2001): *Általános erkölcssteológia*. Szent István Társulat, Budapest.

Hivatkozások és jegyzetek

¹ A „clear and present danger” elvet 1919-ben az Egyesült Államokban fogalmazták meg először, a szólásszabadság korlátozásával kapcsolatban, amely akkor lehetséges, ha a beszéd erőszak vagy másféle károkozás azonnali és biztos bekövetkezését idézheti elő. Én itt természetesen tágabb értelemben használom e kifejezést, nem csupán a szólás, hanem bármely más, közvetve vagy közvetlenül kárt okozni képes tényező vonatkozásában.

² Ahogy Aquinói Szent Tamás a *De ente et essentia* 1. fejezetében (Tamás 1990, p. 56) írja, a „természet” kifejezés „elsősorban annyiban jelöli meg a dolog lényegét, amennyiben az a dolog sajátos működésével, illetve tevékenységével van összefüggésben”.

³ A normák tartalma így szűkebb, mint a klasszikus természetjog esetében, hiszen nem tartalmazza az Istennel kapcsolatos teendőket, azaz a „természetes vallás” (religio naturalis) előírásait, noha a hagyományos katolikus álláspont szerint Isten létezése bizonyítható, s ezért egy a Kinyilatkoztatás segítségével megfogalmazott erkölcsi rendszernek is számolnia kell az Ő létezésével és Iránta való köteleességeinkkel. E kérdéskört a jelen írásban szándékosan mellőzöm, tudomásul véve a mai nyugati átlagember ezzel kapcsolatos kételyeit. Ha még a természetes istenismeretre sem kívánok itt támaszkodni, jobban elkerülhető, hogy mondanivalómat félreértsék, azt gondolva, hogy valamiféle teonóm erkölcsöt kívánok megalapozni; világosabbá válik, hogy a társadalom működéséhez szükséges normák tartalma kizárólag észérveken alapul, s az ember mindenki által megismerhető természetéből adódik, még ha e normák *de facto* azonosak is azokkal, amelyeket a közvélemény a „keresztény erkölcs” előírásaként emleget.

---

⁴ A másodiknak legfeljebb egyetlen részlemére, a természeti feltételek (az emberi életre alkalmas környezet ill. a nyersanyag- és energiaforrások) megóvására figyel oda az utóbbi időben a nyugati világ, de közismerten kétséges, hogy megfelelő mértékben és hatékonysággal teszi-e ezt.

⁵ A régi liberálisoktól ez a cél még nem volt idegen. Locke például, akit „a liberalizmus atyjaként” szokás emlegetni (noha persze az ő idejében még nem volt használatos a „liberális” elnevezés e szó mai értelmében), többször is hangsúlyozza (pl. Locke 1986, pp. 135 és 170), hogy a természetjog fő célja az emberiség megvédése, a társadalom mint olyan fenntartása.

⁶ A következő gondolatmenet természetesen nem egy természetjogi norma teljes bizonyítása. Csupán leegyszerűsített érvelés, amely eltekint bizonyos vitatott kérdésektől (pl. az abortusz, az eutanázia, az öngyilkosság stb. problémáitól), és csak azt a *módszert* akarja szemléltetni, amellyel megállapítható egy normáról, hogy végérvényes-e.

⁷ A méltósággal kapcsolatos álláspontomról bővebben ld. Turgonyi 2012, pp. 174-179 és Turgonyi 2010.

⁸ E két tényező a felsoroltak mindegyikének lehet oka. Pl. az öregek megölésének (sokszor maguk is helyeselte) szokása alapulhat mind a táplálékhiányon, mind azon a hiedelmen, hogy az embernek jobb még ereje teljében távoznia az életről, nem várva meg az elgyengülést, mert a túlvilágon abban az állapotban él majd tovább, amelyben halálakor volt. Weber 2001, pp. 191-192

⁹ E szemléletet szokás pszeudospeciációnak nevezni (Bereczkei 1998, p. 91).

A pénzügyi világválságból a klasszikus természetjogi elvek újbóli érvényesülése felé*

Bevezetés: a piac autoreferenciális rendszerré válása felé

Korunkban a meghatározó elméleti polgári jogászok álláspontja szerint a *szerveződések jogának* a 'piac' funkciójának alárendelt szerepe van. A *piac logikája* pedig napjainkban megkérdőjelezhetetlennek tűnik a főáramú gondolkodásmód szerint több okból is. Egyrészt a modern polgári társadalom voltaképpen, döntő aspektusában *piacgazdaságként* jött létre. Éppen ezért a modern polgári jog a *piac zavartalanságának védelmét* látja el, ezáltal *jogbiztonságot* teremtve a *kereskedő* és a *tulajdonos polgárok* számára. A *polgár autonómiáját* az adja, hogy megélhetésében nem függ másoktól, azok kegyétől, hanem *pénzen vásárol* tőlük.¹ Mindenki a *saját önérdekét, önszeretetét* követi a piaci csereben, amely magatartásforma *egymástól eltávolítva köt össze a piac intézménye* révén. A 'pénz' tehát, a piaci csere egyezményes médiuma, *személytelen eszközként egyenrangúvá* teszi a polgárokat, de a *személytelen kapcsolatokat szervező piac intézménye* révén. A felek közötti 'csere', ami így létrejön, a pénz és a piac jellege folytán *formalizált* és személytelen, és éppen ez a *közvetítettség* biztosítja a modern polgár *személyes függetlenségét*. Senki nem függ a modern piaci viszonyok között konkrét személyek jóindulatától, ami a feudális kornak volt a jellemzője. Annál inkább van így, minél inkább a piac által közvetített a csere. A személytelenség modern „vívmánya” megszüntette a feudális személyközi függést, de nagy árat kellett ezért fizetni: ez a piacgazdaság a *szándékolt személyközi erényeket* (pl. jószándékúság, jóakarát, áldozathozatalra kész jóindulatúság, jótékonyosság) iktatta ki.² Ami maradt és központivá lett, azaz a korrekt piaci magatartás. A modern felfogásban a *piac szándékolatlan* – azaz az arra való *törekvés nélkül* létrejövő – *következménye a közjó*, ami a 'láthatatlan kéz' vezetése által történik.³ A modernitás az autonómiát és a szabadságot tette az első helyre, s ezt a rendet a piac szabályozza a maga személytelen, mert közvetített, és *funkcionális*, azaz a *gazdasági rendszert* szabályozó logikájával. A liberális piacelvű gondolatiság szerint maga a piaci verseny az új etika, ami önfegyelemre és racionális tervezésre nevel, ami által javakat hoz létre.⁴ A piacot a Max Weber által leírt 'kapitalizmus szelleme' vezérli, amelyet a puritán, szinte már aszketikus protestáns etika jellemezett, s ahol a pénzkereset – és a takarékoskodás – valódi nemes, kötelességtudat által fémjelzett hivatást és a munka méltán megérdemelt gyümölcsét jelentette, előbb mint az isteni áldás jelét, utóbb, szekularizált formájában pedig, mint a polgári gyarapodás természetes folyományát.⁵ Az így szaporított, keletkező javak mértéke, mennyisége, azaz az ily módon keletkező egyéni és társadalmi jólét *anyagi mértéke* jelenti immáron az új erkölcs mércéjét. Időben előre haladva az utilitarizmus morálfilozófiája kiteljesíti ezt, miközben az alapul fekvő erényesség mind jobban elsikkad.

* A tanulmány megírását a PPKE JÁK KAP oktatói kiválósági ösztöndíj projektje támogatta.

A piac személytelen, közvetített és funkcionális működése egyre inkább *autoreferenciálissá* vált a pénz újfajta, *kifizetéseken* nyugvó működésmechanizmusa (Niklas Luhmann) révén, egyre jobban és jobban elszakadva a közvetlenebb személyközi kapcsolatoktól és azok természetétől, erényeitől. Sőt, maguk az emberi kapcsolatok is jobbra a piacon keresztül közvetítődtek, mediatisálódtak még a magánjellegű relációkban is. A 'piaci csere' modellje továbbá némely meghatározó szociológus gondolatiságában *más* társadalmi rendszereket is egyrészt a csere logikája révén alakított át, másrészt behatolt ezekbe a pénzben mérhető *gazdasági anyagelvűség*.⁶ A politika rendszerétől kezdve az egészségügyön és az oktatáson át a sport világáig a csere, valamint a *pénzben mérhetőség* uralja korunkban, különösen a neoliberais paradigmában.

Modern kor: társadalmi viszonyok a 'status'-tól a 'contractus' felé haladtak

A piac fő jogviszonya a polgárok által kötött 'szerződés', ami a polgári jog – a 'tulajdon' mellett – legfontosabb területévé válik, mint a *tulajdonnal való rendelkezés*, azaz a tulajdon *dinamikus* oldala. Ennek következtében a tulajdon *statikus* oldala, azaz a *magántulajdon védelme*, s annak dinamikus oldala, vagyis a tulajdonnal való rendelkezés (szerzés, elidegenítés, megterhelése stb.) a központi a modern polgári társadalomban, s így annak *polgári jogában*. Mindezek legfőbb fóruma a piac. Így a *piacszabályozás* és a *piacvédelem* a polgári jog talán legfőbb feladata, mégpedig az előbb elmondottak céljából.

A modern korban kialakul a piacon *gazdaságilag célracionális* módon cselekvő polgár ideája. Max Weber a formális gondolkodást és a *kiszámíthatóságot* teszi meg a piaci gazdasági tevékenység alapjául. Ezeknek nélkülözhetetlen feltétele a jog, mint az emberek között formális és kiszámítható módon, általános normák által szabályozott kapcsolat. A *jog kiszámíthatósága* elsősorban azt jelenti, hogy a gazdaság alanyai *kalkulálni* tudnak a *jövőre* vonatkozóan, hogy milyen esélyeik vannak a gazdasági javak fölötti rendelkezés megszerzésére és annak megtartására.⁷ Az individuumok közötti kapcsolatokat az állami tárgyi jog által *kikényszeríthető* szerződések szabályozzák. A *szerződés* válik e modern piaci kapcsolatok, sőt, a polgári társadalom kiváltképpeni lényegévé, ami a magánjog jellegét is meghatározza:

„Szemben a korábbi időszakokkal, a modern jogéletnek – kivált a magánjogban – mindekelőtt az a leglényegesebb materiális sajátossága, hogy erősen megnövekszik a jogi *ügyletnek*, különösen a *szerződésnek* mint a jogi kényszerrel szavatolt igények forrásának a jelentősége. A magánjog szférájára ez annyira jellemző, hogy a magánjog körén belül a közösség mai formáját a potiori egyenest »szerződéses társaságnak« lehet nevezni.»⁸

Henry Sumner Maine némileg hasonlatosan a családi függőség feloldódásában és az *egyén*, mint a polgári jog által figyelembe vett egység előtérbe kerülésében látja a modern társadalmak haladó mozgását.⁹ Híressé vált megállapítása szerint az emberek és az azok közötti kapcsolatok jogi megítélése a *státustól* a *szerződés* felé való – haladást kifejező – mozgást mutatja:

„A státus minden formája, melyet a személyi jog tekintetbe vesz, az ősidőkben a családban lakozó hatalmaktól és előjogoktól származik [...]. Ha tehát mi a státust [...] csak az ilyen személyi viszonyok megjelölésére foglaljuk le, és elkerüljük a fogalom alkalmazását az olyan viszonyokat illetően, amelyek megegyezés közvetlen vagy távlati eredményei, akkor azt mondhatjuk, hogy a haladó társadalmak mozgása eddig a státustól a szerződés felé tartó mozgás volt.”¹⁰

Émile Durkheim a ‘mechanikus szolidaritás’-ról az ‘organikus szolidaritás’-ra való áttérésben látja a modern kor sajátosságát. Az előbbihez a ‘represszív’ jellegű, az utóbbihoz a ‘restitutív’ jellegű jog tartozik. A mechanikus szolidaritás sajátja, hogy közvetlenül kapcsolja az egyént a társadalomhoz és ennek megfelelően ezt a típusú szolidaritást az elnyomó jog kényszeríti ki. Az organikus szolidaritásra ezzel szemben – többek között – az jellemző, hogy *közvetve* kapcsolja az individuumot a társadalmi testhez.¹¹ A restitutív jog csak a megzavart viszonyok helyreállítását célozza a – szerződéses – emberi viszonyokban.

Láthatjuk tehát, hogy a szociológiai jellegű megközelítésekben a modern kor sajátja az, hogy a személyközi viszonyok szerződésekké válnak, de a feudális korhoz képest ez már közvetett, mégpedig főként a piac által közvetített. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a piaci csere személytelen, közvetített intézményes szerződéses mechanizmusai fémjelzik a modern korban megjelenő változást. Ezáltal a *piaci kifizetések rendszere* sajátos logikája által *funkcionálisan lehatárolja* és egyben *el is különíti* a gazdasági-pénzügyi rendszert a társadalom többi rendszerétől.

Egyre inkább a tőzsde válik közvetített és személytelen jellegében a piaci működés prototípusává

A XX. század elejére közepére a ‘piaci csere’ alapvető mintája manapság már nem az *áruk* személyközi viszonyokban lezajló piaci *adásvétele*, hanem a még *közvetítettebb*, s így még *személytelenebb tőzsdei adásvételek*. Emblematis, hogy például a Nobel-díjas közgazdász, Paul A. Samuelson, akinek nézetei közel állnak a neoklasszikus közgazdaságtanhoz, s akinek tankönyvét majd negyven nyelvre fordították le (társszerzője: William D. Nordhaus), a piac működésének példaként rögtön a Chicagói Árutőzsde és a New York-i Értéktőzsde példáját hozza.¹² Már az is figyelemre méltó, hogy nála a piac fő funkciójában nem egy olyan helyet jelent, ahol kölcsönös igények kielégítése történik a kereslet és kínálat találkozása révén, hanem egy olyan *eljárást*, ahol az *ármeghatározás* folyik: „*a piac olyan eljárás, amelynek révén a vevők és az eladók kölcsönhatásba lépnek egymással, hogy meghatározzák az illető jószág árát és mennyiségét.*”¹³ Tehát nem az *emberi igények* kielégítésén van a hangsúly, így még kevésbé lehet szó *valóban* emberi interakciókról. Továbbá nem esik szó természetesen ‘igazságos ár’-ról sem. Márpedig a piac lényegi természete az lenne, mutat rá a ‘civil gazdaság’ közgazdaságtanának két nagy kortárs klasszikusa, Luigino Bruni és Stefano Zamagni, hogy a polgári, az a civil érintkezés ezen terepe, amely a *polgári humanitás* erényeit igényli, valóban az legyen, ami a lényegi célja, hivatása.¹⁴ Ha elszakad a polgári humanizmus elveitől, akkor *patológiás* helyzetbe kerül – írja az olasz szerzőpáros. Azt kell megvizsgálunk, hogy mikor szakadt el attól. Az kétségen kívül áll, hogy patológiás a jelenlegi gazdasági és pénzügyi működés, egyrészt mert e mechanizmus *effektíve pénzügyi-gazdasági világválságot* oko-

zott, másrészt *erkölcsi* tekintetben is, mert (meghatározó) pénzügyi intézetek és más pénzügyi szereplők számos *pénzügyi visszaélése*, illetve *bűncselekménye* is övezi e válságot. Nézetünk szerint a jelen gazdasági világválság nem a *rendes pénzügyi működés* „természetes velejárója”, mint amilyen – mondjuk – a téli megfázás vagy influenza az egyébként egészséges embereknél, hanem *alapvető rendszerproblémákról*, jelentős *felfogásbeli torzulásokról* van szó a gazdasági csere eredeti és helyes, azaz humánus (embert szolgáló) koncepciójához képest. A pénzügyi műveletek szerepe torzult el, miközben nemzetközi *spekulatív* formájukban *hihetetlen mértékben túlburjánzottak*¹⁵ *elszakadva a reálgazdaságtól*, és a jelen pénzügyi világválságban magukkal rántották a (reál)gazdaság jelentős részét. Tehát maga a nemzetközi *pénzügyi rendszer*, a bankrendszer a válságot okozó *fertőzés oka*, mégpedig a *legfejlettebb* országokkal, a *nemzetközi pénzügyi központokkal* az élen, így ez a válság *jelentősen különbözik* a korábbi (globális) válságoktól.¹⁶ Így nem is lehet a korábbi globális válságokhoz hasonlóan a *piaci rendszer logikáján* belül kezelni a válságot. A pénzügyi rendszer következképpen *egész jelleében* „romlott el”, vált diszfunkcionálissá. Ezért feltétlenül szükséges végiggondolni a (nemzetközi) gazdaság *többszörösen áttételezett spekulatív tőke-központúságának* kérdését, ami e válság fő oka. De nemcsak gazdasági-pénzügyi, hanem *morális* szempontból is. A spekulatív pénzügyi tranzakciók rendkívüli mértékben való elszaporodásának nyilvánvaló oka az, hogy az jóval több *profitot, hozamot, hasznot* termel, ígér¹⁷ mint a reálgazdaság, azaz az *anyagi termelői* szféra. Ezen csábítás okozta *mérhetetlen* és telhetetlen *profithajszás* és az általa eredményezett *pénzügyi felelőtlenység* okozta a világválságot. Fel kell tennünk a kérdést: hova jutottunk a Max Weber által leírt protestáns etika fémjelezte „kapitalizmus szellemétől” és mi ennek az oka? Rá kell arra is kérdeznünk, egy lépéssel hátrébb lépve, hogy mi is a piaci működés lényege? Valóban csak a profit? Nem az emberi igények kölcsönös kielégítése a kölcsönös igazságosság jegyében? A pénzügyi műveleteknek nem ezt kellene elősegítenie? Vissza kellene tehát térni a gazdaság és a piac gyökereihez, létokához, ha már *velejük* romlott a mostani nemzetközi pénzügyi piac és a saját logikájában maradó *kiút* nem látszik.

Kezdjük azzal, hogy miben is áll tehát a piaci csere lényegi eleme, mozzanata? A már hivatkozott Bruni szerint a piac főként az emberi együttélés és érintkezés *ethosa*,¹⁸ nem pedig egy ármeghatározási eljárás. Ha pedig egy kultúra, akkor mindig egy bizonyos *humanizmus* záloga, sarokköve¹⁹, ahogy azt már láthattuk. A kérdés így az, hogy a jelen pénzügyi rendszer valamilyen módon, áttételesen még egyfajta humanizmust valósít-e meg, vagy végképp letért eredeti útjáról, küldetéséről? Kezdjük elemzésünket a ‘megértő szociológia’ alapítójának, mesterének, azaz Max Weber gondolataival, hogy alaposabban szemügyre vehessük a gazdaság fejlődésének legújabb folyamatait.

Max Weber megfogalmazásában a piac az, ahol rendszeres összejöveteleken *adásvételi* ügyleteket kötnek. Ezen megfogalmazásban tehát jobban előtérbe kerül ezen magatartások emberi jellege, ügylet-jellege és jogi jellege, mégpedig adásvételként megfogalmazottan. Márpedig, ha adásvételről van szó, akkor az önmagában ilyenként is vizsgálható, például a jogviszony közvetett tárgyai és azok egyenértékűsége tekintetében. Azonban a közgazdász, és a szociológus is, más utat követ: a nagy volumenű, általános folyamatokét. Nem az egyes szerződések belső természete, hanem a *szerződések tömegének összműködése* foglalkoztatja Webert is.

Mi is a különbség a 'piac' és a 'tőzsde' között? Ezt azért érdemes megértenünk, mert a piacról már van elképzelésünk, míg a tőzsdéről, amely egy speciális piac, némileg elmosódottabb fogalmaink lehetnek, hogy az milyen értelemben különbözik a hagyományos piactól. Természetesen szó sincs arról, hogy elmélyült közgazdasági vagy akár szociológiai elemzésekbe bocsátkozzunk. Csupán jellegbeli lényegi különbséget szeretnénk megérteni Weber segítségével. A piacon a termelő és a vásárló találkozik egymással, ahol az előbbi a maga által termelt, a *helyszínen jelen levő*, így *konkrétan beazonosítható javakat* adja el az utóbbinak, mint fogyasztónak. Ezzel szemben a tőzsdén „olyan árura kötnek üzletet, amely *nincs jelen*, gyakran még csak úton van, gyakorta *megtermelésére* is csak a *jövőben* kerül sor, vásárlója rendszerint nem akarja megtartani magának, hanem *nyereséggel* (lehetőség szerint *mielőtt még átvenné és kifizetné*) *tovább akarja adni*, eladója pedig általában *nem rendelkezik még vele*, rendesen nem is ő termeli meg, hanem még *ezután igyekszik nyereségesen szert tenni rá* (kiemelések tőlem: F.J.).”²⁰ Látható tehát, hogy a tőzsdén való ügyletek az *áruk adásvétele* tekintetében is *menyire kézzel foghatatlanok* a konkrét áru tekintetében, többek között azért, mert a *jövőre irányulóak, közvetettek* és főként minden tekintetben, mindkét oldali szereplőnél *spekulatívak* a *mind nagyobb haszonszerzés végett*. Egy kis piacon termelők és fogyasztók kötnek egymással adásvételi szerződést. A tőzsdén viszont kereskedők. A lényegi azonosság az közöttük, hogy kereslet és kínálat találkozik egymással ezeken a helyeken az áru alakjában. Csakhogy az áru *konkrét* valami a kis piacon, míg a tőzsdén *nem jelenlevő* és talán még *nem is létező*, ráadásul – a szerződésben meghatározott fajtájú, minőségű és mennyiségű – *'helyettesíthető'* jószágokat adnak és vesznek (például meghatározott mennyiségű valutát).²¹ A lényeginek nevezett azonosság ellenére kezdenek tehát a jelentős különbségek is előtűnni az áru- és értéktőzsdék, valamint a kis piacok között.

A pénzügyi műveletek egyre szofisztikáltabb formái általában is *egyre közvetettebbé* teszik a szereplők közötti relációkat, olyannyira, hogy egy komplexebb pénzügyi konstrukció gazdasági értelemben vett „érintettjei” *nem is ismerik egymást*:

„az ingatlantulajdonos [...], aki ingatlanának elzálogosítása fejében pénzt vesz fel egy jelzálog-hitelbanktól, nem ismeri azokat a személyeket, akik a bank számára az így kikölcsönzött pénzt »jelzáloglevelek«, vagyis kamatbevételt biztosító okiratok ellenében hitelezték, s akik érdekében a banknak kamatbevételt hozó és elzálogosított ingatlanok összességére még további jelzálogterheket rónak”.²²

Ezen járadékkötelezettségeknek – írja Weber – az a jellegzetes vonása, hogy „a kamatokra jogosultak és a kamatokkal megterheltek viszonya *személytelen*”.²³ Ezen konstrukciók nyilvánvaló gazdasági előnye az, hogy a *többoldalú ügyletek összekapcsolása* révén *szabadabb mozgást biztosít a pénzzel való rendelkezés* terén, miközben minden szereplő jól jár. A bennük rejlő gazdasági kockázatok viszonylag még áttekinthetőek, többnyire uralhatóak.

A tőzsdei ügyletek piaci mechanizmusainak bonyolultsága hamar kitermelte azt a réteget, akik ennek a szakértői, így létrejött a hivatásos tőzsdei kereskedők rendje.²⁴ Azért összpontosul a kezükben ténylegesen is a tőzsdei üzletvitel, mert csak ők ismerik a tőzsdei piacot: „év-ről évre naponta ott tevékenykednek és tudják vagy legalábbis sejtetik, hogy előreláthatólag milyen árukat vagy papírokat keresnek majd különösképpen, illetve adnak és vesznek alacsony áron”.²⁵ Mi is a lényegi különbség egy kis piacon és a tőzsdén történő áralakulás között? Egy kis piacon a termelő azért megy oda eladni, mert igyekszik a legjobb áron eladni a

portékáját a többiek árujának ismeretében, a vásárló fogyasztó pedig az eladók áruinak és azok árainak áttekintése után tudja a legjobb döntést meghozni, azaz a legolcsóbban a legjobb árut megvenni. E *konkurencia* révén a piacon található azonos jellegű és minőségű áruk körülbelül azonos vételáron kelnek majd el. Weber ezek megállapítása után viszont nem vizsgálja azt, hogy ezen árak *igazságosakként* kerülnek-e az adott vevők, fogyasztók megítélése szerint elfogadásra? Mikor igen, és esetleg mikor nem? Ha szabad a verseny, akkor biztosan feltételezhetjük, hogy azok a vevők értékítéletei alapján is igazságosak lesznek. Az *árfelhajtás*, az *árdrágítás* ugyanis nemcsak igazságtalan, hanem mindig mesterséges is, minthogy éppen az ár felhajtására irányul a tevékenység, nem egyszer összehangolt módon az árfelhajtók között. Ezért is az mindig bántotta az átlagember *igazságérzetét*, így természetesen Weber korában is.²⁶ Az *árfelhajtás* azért igazságtalan, mert *irreális árat* határoz meg, amit azért tudnak megtenni a bennfentesek, mert a vevők és az eladók valós igényei nem tudnak *közvetlenül* úgy találkozni, hogy mindkét fél érdeke az árat illetően megfelelő módon vétessék figyelembe. Az eladó és a vevő nem csupán egy árról, hanem az adott körülmények között *reális* és ekképp *igazságos* árról kívánnak dönteni. Nem annyira a piac hozza létre a helyes árat, mint piaci árat, hanem talán inkább fordítva áll a helyzet: a *felek viszonyaiban jön létre a piaci alku* közepette az igazságos ár, ami az *adott dologért* az akkori viszonyok között adható. Nem csak a többiek árához viszonyítva, hanem az *adott termék egyedi jellemzőit* is nagymértékben értékelve. A konkrét áru így értett „valós” értéke is számításba jön, így nem csak az *áruajtára* vonatkozó *általános* piaci kereslet és kínálat. Azonban minél *standardizáltabb* egy helyettesíthető termék, annál inkább csak az ár a kérdés, ami valóban a *közvetített és formális mechanizmusként* értett piac függvénye. De ekkor is létezik a ‘*dolog természetéhez*’ kötött *reális érték*, ami a piaci árban tükröződik a *gazdasági realitás hasznossági* bázisán. A gazdasági hasznosság végső mércéje pedig a *dolgok gazdasági realitásán* kell, hogy nyugodjon – és ha nincsen mesterséges és összehangolt árfelhajtás, akkor általában igazodik is. Amíg tehát létezik a személyes kapcsolat eladó és vevő, mint fogyasztó között, addig az ár kérdése erkölcsi megítélés is egyben, ami jól érzékelhető abban az esetben, ha indokolatlanul rendkívülien túlzott mértéket ölt. (Ha valaki például csak azért adja irreálisan magas áron terményét, mert a többiekét az időjárás tönkretette, míg az övét nem, az valószínűleg a fogyasztók erkölcsi rosszallását fogja kiváltani. Így az természetesen nem lehet igazságos ár, akkor sem, ha azon az áron a vevő végül is kénytelen lesz azt a terméket megvenni, s így piaci értelemben „reálisnak” tűnhet az ár, minthogy végülis a termékére ilyen áron „talált vevőt” az eladó. Az más kérdés, hogy az árubőség esetében az ilyen vevő messze el fogja kerülni a szóban forgó eladót, mert igazságtalannak tartotta a viselkedését, amikor áruszúke volt.) Vagyis az ár, mint igazságos ár, és a profit, mint *méltányos profit* a személyközi viszonyokban erkölcsi kérdésként is jelentkezik. A dolgok valós *használhatósági értéke*, *normális viszonyok közötti beszerezhetősége*, valamint – ismételjük – a ‘*dolog természete*’ az, amelyek általában irányadóak szoktak lenni az igazságos ár meghatározásakor. A *közvetítettségükben* minél inkább *személytelenebbek*, s „*arctalanabbak*” a gazdasági relációk, annál kevésbé érződik, illetve annál *kevésbé értelmezhető* egy ár „*arcátlansága*”. Márpedig a tőzsdei árak „*arcátlanságáról*” éppen a *végső érintettek távollevősége*, s így az üzletek személytelensége miatt, nemigen van értelme beszélni. Ezért a tőzsdei ár tekintetében nem szokták felvetni annak igazságosságának, realitásának vagy erkölcsi helyességének a kérdését. Nincsenek jelen azon végső fogyasztók, illetve érintett felek, akik személyközi dimenziójában valami már „*arcátlan*” árnak minősüljön. Azonban azt állapítottuk meg nemrég, hogy a piac a polgári erényeknek, sőt a humanitás ethoszának az egyik nagyon fontos színtere. Hogyan tud érvényesülni mindez a legfontosabb

piacon, a tőzsdén, ha nincsenek jelen és nem is érzékelhetők a mögöttes alanyok? Mi garantálja azt, hogy a tőzsdei személytelen piaci kereskedelem ne legyen antihumánus a *végfogyasztók* tekintetében? Ez nagyon aggasztó kérdés, már akkor is, ha még nem is vettük számba a komolyabb gazdasági és erkölcsi problémákat felmutató bonyolultabb ügyleteket.

A valódi problémát nem is az alkuszok viszonyában alakuló ár fogja jelenteni, hiszen őket körülbelül ugyanazon érdek mozgatja a „saját kasztjukban” (ha az adott pozíciójuktól függő ellentétes előjellel is), hanem a tőzsdei árak a *dolog használati értékéhez* mért nagysága.

A tőzsdén kialakuló ár, azaz az adott fajtájú és minőségű áru adott időben létrejött *árfolyama* összemérhetetlenül nagyobb horderővel rendelkezik, mint a helyi kis piacokon végbemenő árképződés.²⁷ Az előbbi mutatja ugyanis az árakat, és következésképpen a nyereségeket, de a veszteségeket is, amihez a gazdaság alanyai a gazdasági és pénzügyi magatartásaikat (vétel, eladás, befektetés stb.) igazítják. Az *árfolyamjegyzés* számadatai egyfajta *mércét* jelentenek, amely révén minden nap és minden órában megbecsülhetik a felek a birtokukban levő javak értékét. A tőzsdék egyre inkább a *népgazdaság* szabályozói és szervezői, írja már Weber 1894-ben. Korunk évtizedeiben azonban inkább már *globális* szereplő, miközben óriási mértékűre növekedett az ott megjelenő érték, amit a *kapitalizáció* mutat (a tőzsde kapitalizációja azonos az ott forgalmazott társaságok kapitalizációjának²⁸ összegével).²⁹

Az elmúlt évtizedekben a tőzsde vált nemcsak a gazdaság motorjává, hanem magának a gazdaságnak is kiváltképpen *modelljévé*. A piaci csere egyre *formalizálódik: indexálódik*, miközben egyre jobban *elszakad* az adásvételek és egyéb pénzügyi műveletek valós (közvetett) *tárgyától*. A tőzsdei és főleg a tőzsdén kívüli *derivatív kereskedelem* manapság nem annyira a piaci adásvételről, hanem inkább már a „színtelen és szagtalan” profit szerzéséről szól egyre szofisztikáltabb pénzügyi termékekkel. Nem annyira az *emberi reálszükségletek* kielégítése, és így emberi igények találkozása, valamint ily módon *emberi találkozások* színtere az említett piac, hanem az a hely, ahol az ármeghatározás történik, mégpedig a *profitszerzés*, egyre fokozódó nyereségelérés céljából. Míg hajdanán a személyközi cserében, illetve az adásvételben a személyek emberi gazdasági igényei találkoztak, s egymást kölcsönösen gazdagító volt ezen ügylet, itt már a ‘profit’ maga a célja az ügyletnek, s szinte már *tetszőleges* az adásvétel vagy egyéb ügylet *tárgya*. A jogviszonyok *közvetett tárgya*, a *dolgok valós egyedi és társadalmi természetete*, valós társadalmi hatása, kezd immáron *másodlagos* lenni. Az elsődleges érdek a pénzügyi tranzakciókban résztvevők *magánérdeke*. Ha a társadalmi igények közvetlen meg is jelennek a tőzsdei ügyleteknél, az már csak a tőzsdei, vagy általában a pénzügyi világ szereplőinek profitja miatt fog történni, s nem azért, hogy ezáltal a társadalom alanyainak gazdasági igényeit kielégítsék. Erre mondhatjuk azt, hogy minden kereskedelmi tevékenység végül is a profit miatt létesül, a tőzsdére pedig a fejlett piacgazdaságban az árképzés miatt feltétlenül szükség van. Ezt nem is kívánjuk vitatni. Amire azonban rá szeretnénk mutatni az az, hogy melyek azon folyamat főbb lépcsői és mozzanatait, amelyek a pénzügyi, illetve majd a hitelderivatívák természetrajzában, azok kifejlődésének és problematikájának megértéséhez közelebb vihetnének.

A nemzetközi pénzügyi rendszer diszfunkciói: a túlburjánzó derivatívák idő- és térbeli zavaaraiban „légneműsödik” az alapul fekvő ‘dolog’

Akkor értjük meg a jelen kori gazdaság átalakulásának jellegét és új minőségi tényezőjét, ha figyelmünket a *nemzetközi pénzügyi áramlásokra* irányítjuk. Ez *nagyságrendileg* meghaladja a nemzetgazdaságok *reálgazdasági* teljesítményét.³⁰ Két állítást kell tennünk tehát: egyrészt a nemzetközi pénzügyi áramlások, s azokon belül is a *spekulatív tőke* állományi értéke, messze meghaladja a reálgazdaság teljesítményvolumenét, másrészt ez már nem nemzetgazdasági szinten jelentkezik, hanem a nemzetközi, sőt, *globális térben*. A nemzetközi pénzügyi szektor volumenének növekedési üteme teljes mértékben *elszakad a reálgazdaság növekedési ütemétől*,³¹ de nézetünk szerint a spekulatív tőke magától a *reálgazdaságtól* is.

Úgy szokták beállítani a neoliberális megközelítésben a jelenlegi válság okát, hogy olyanok is felvettek (jelzálog)hitelt, akiknek nem volt meg rá a megfelelő anyagi fedezetük. Tehát „túlfogyasztottak”, s most a piac szankcionál, jelenleg a válsággal. Ezzel a piac – szerintük – azt kívánja „morális nevelőként” tanítani, hogy „nem szabad tovább nyújtózkodni a takarónál”; illetve ilyeneket lehet hallani ezen megközelítésből: „lám-lám most is kiviláglik, hogy a piac működésében tökéletes, és egyben kiváló erkölcsnevelő, csak az oktondi és kapzsi polgárok, fogyasztók nem értik bölcs szavát”. A mostani válság megoldása tehát az lenne szerintük, hogy „kutyaharapást szőrével” alapon a piac hatékonyabb működését kellene jobban érvényesíteni, ami korábban sérült és ezért alakult ki a válság. Csakhogy a kiváltó ok valóban a jelzáloghitel piaci válság volt, de hogy totálissá és globálissá vált, annak az volt az oka, hogy globálisan „összegyűrt” és működtetett szintetikus „toxikus” („fertőzött”) derivatív értékpapírtermékek eluralták a spekulatív pénzpiacokat. Vagyis nem volt egyértelműen észlelhető a bonyolult konstrukciósorozat végén az alapul fekvő jogügylet biztosítékát képező *ingatlan*, így annak valóságos meglétét és *valódi (végrehajtható) értékét* nem is vizsgálták a láncolat végén levő pénzügyi befektetők (sem). Nem volt tehát mindvégig egyértelműen megállapított – leegyszerűsítve a kérdést – az alapul fekvő *jogviszonyok közvetett tárgyának az értéke*:

„Tíz évvel később, 2007-ben a nyugati, mindenekelőtt az amerikai bankok voltak tele-tömve subprime jelzáloghiteleikből strukturált értékpapírokkal. A helyi bankok kockázatos jelzáloghiteleiket továbbadták a befektetési bankoknak, illetve az újonnan alapított speciális befektetési intézményeknek, amelyek átcsomagolták és az így keletkezett strukturált értékpapírokat különböző értékpapírpiacon csatornákon magas hozamot és kockázatmentességet ígérve terítették a globális hitelcsatornákon keresztül. A hitelminősítők által megtámogatott termékeket a befektetési és kereskedelmi bankok globális hálózataikon keresztül hitelkövetelésként továbbértékesítették, illetve saját hitelfelvételeik fedezetéül használták. A termékeket terítő bankok és fedezeti alapok *soha nem látták azokat a helyeket, ahol végső soron a fedezet alapjául szolgáló, és komoly hitelkockázatot hordozó rossz adósok ingatlana található* (kiemelés tőlem: F. J.).”³²

Gál Zoltán rámutat arra, hogy a pénzügyi szereplők *nagy térbeli távolsága* miatt a valós kockázati érték meghatározása szinte lehetetlenné vált. Következésképpen a pénzügyi jogviszonyok közvetett tárgyának (ingatlan) meglétének és annak *végrehajtható értékének* vizsgálatára azért nem fektettek nagy hangsúlyt a másodlagos értékpapírpiacon, továbbá az egyes átstrukturált, átcsomagolt pénzügyi termékek valós értékbesorolása, beárazása azért nem tudott helyesen megtörténni, mert az egyes szereplők *túl távol voltak a kockázatviselés helyétől*:

„A 2008-as pénzügyi válság detonátorává váló amerikai subprime hitelek-ből származtatott értékpapírok a Clark-O'Connor-modell alapján egyértelműen az opális kategóriába sorolhatók. Ezek alapjául szolgáló subprime jelzáloghitelek területileg meglehetősen lokalizáltak voltak, elsősorban a spanyolajkú népesség által is lakott déli államokban koncentráálódtak. Tehát nem a subprime hitelek eredeti térbeli eloszlása, hanem hitelek-ből átsomagolással képzett eszközfedezetű, ún. strukturált értékpapírokat keletkeztető OAD modell információs aszimmetriából adódó koordinációs zavarai és szabályozatlansága vezetett oda, hogy a *kisebb arányban »bekevert« subprime hitelek* a befektetési és univerzális bankok globális hálózatain keresztül világméretű pénzügyi válsággá terebélyesedő fertőzést okozhattak. A probléma alapvetően a pénzügyi piacokon meglévő információs aszimmetria és a földrajzi távolság összefüggésében gyökerezik. A CDO és CDS piac esetében az információs aszimmetria azért erős, mert *nincs információ a besomagolt termék alapjául szolgáló eszközök minőségéről, illetve azért is mert a pénzügyi termékek közvetítői és végső megvásárlói egyszerűen túl távol voltak a kockázatviselés helyétől [...].* (kiemelések tőlem: F. J.).”³³

Amikor a jelzáloghiteleket értékpapírok formájában a *másodlagos értékpapírpiacon* vitték, amikor *strukturált derivatív eszközök* alakították, akkor ezen termékeket megvásárló befektetők *nem voltak közvetlenül érdekeltek* az alapul fekvő jogviszony közvetett tárgya értékének vizsgálatában. Mindeközben az *egész finanszírozási láncolat kockázatát magukra vállalták*: „A kölcsön fedezetéül szolgáló ingatlan tehát csak értékében és csak áttételesen ismert a befektető számára, amely érték megállapítása, az adós személyének kiválasztása és az alap kölcsönügylet-feltételeinek kialakítása a hitelező érdekkörébe tartozik” – vallja Sándor István.³⁴ Vagyis az „érdekeltérések nem ösztönöztek arra, hogy ezek a jelzáloghitelek feltétlenül életképesek legyenek”,³⁵ szögezi le, míg a globális válságkövetkezmények mindannyiunk számára már ismertek.³⁶

A tőzsdei ügyletekben sincsen egyértelműen azonosítva a maga fizikai valójában a jogviszony közvetett tárgya, ami csak azért nem probléma, mert *helyettesíthető termékekkel* kereskednek ott. A tőzsdei határidős ügyleteknél az *indexalítással a közvetett tárgy közvetítettsége és relativitása* tovább fokozódik. A helyzetet tovább nehezítheti az, ha tőzsdén kívüli spekulatív derivatív tranzakciókról van szó, mert azok nincsenek egységesen szabályozva. Az alapul fekvő dolgok értéke tehát kezd egyre relatívabbá, indexáltabbá, ezáltal relatívabbá, adott esetben pedig teljesen *fiktívvé* válni.³⁷ Ha még hozzávesszük azt is, hogy a „pénzügyi luftballon” mögött távolról sincsen ilyen volumenű reálgazdaság, akkor valóban sejtjük már a válság igazi okát.

Derivatívák csábítása: alacsonyabb kockázat mellett magasabb hozam?

Újra kell értelmezni a pénz szerepét olyan értelemben, hogy a reálgazdaság szolgálatába kell azt állítani, ahogy az hajdanán is volt. Jelenleg ugyanis a „*pénzforgalom már sokszorosán meghaladja a reáltranzakciók pénzigényét.*”³⁸ Korunk viharos sebességű „pénzpiaci változásai – írja Gál Zoltán – bizonyos mértékben megváltoztatták a *jelenkori pénz funkcióit*”. A pénzgazdaság korábbi időszakaiban a „pénz lényegében a reálgazdaság folyamatainak közvetítője, értékelője és leképezője volt”, s csak a 70-es évektől kezdődően jött létre az „öntörvényű hatalmas mennyiségű pénzteremtésre képes pénz- és tőkepiacok szárnyalása”.³⁹ Először fordult elő a kapitalizmus, azaz a piaczgazdaság történetében, hogy a *termelő tevékenységek* hozadéka, haszna *alacsonyabb* lett, mint a pénzügyi befektetéseké.⁴⁰ Azt gondolhatnánk, hogy ez semmilyen problémát nem okoz, hiszen a ‘kapitalizmus’ a minél nagyobb haszonról szól. De ez nem így van, hiszen nézetünk szerint voltaképpen nem is kapitalizmusról, hanem lényegét tekintve piaczgazdaságról van szó, illetve még csak nem is erről, hanem olyan gazdasági jellegű interakciókról, amelyek *emberi igényeket a piacon keresztül* elégítenek ki, s ezért emberi és társadalmi hasznuk van. A folyamatok azonban korunkra megváltoztak: a *mérhetetlen profitvágy* lett az elsődleges törekvési szempont, s ebben a korunkban uralkodó *neoliberalizmus ideológiájának* is jelentős szerepe van. A profit hajszolása *kockázatvállalást* igényel(ne). Azt gondolhatnánk, illetve mondhatnánk, hogy nagymértékben felelős, sőt már-már heroikus tett az, ahogy a strukturált derivatív pénzügyi termékek tranzakcióinak szereplői e bonyolult pénzügyi termékek megvásárlásaival egyszersmind „*vállalják*” is azok *kockázatát*. Csakhogy éppen hogy máshogy áll a helyzet: a spekulatív ügyletek szereplői és azok kidolgozói, úgy akarják a minél nagyobb hasznot, hogy ésszerűtlen mértékig és *végig nem gondolt módon* keresték bizonyos pénzügyi konstrukciókkal a kockázat mérséklését, sőt akár elkerülését is. Mint köztudott, a határidős ügyletek eredetileg az ár-, illetve az árfolyam*kockázat enyhítésére, kivédésére* jöttek létre. Az újabb és újabb derivatív (és újra- és újrastrukturált) pénzügyi konstrukciók viszont már *maguk* jelentették az ésszerűtlen, s ezért *kezelhetetlen pénzügyi kockázatot*, mivel *eleve hibás* pénzügyi termékeknek bizonyultak. De nézzük meg, hogy mi is történt a profithajhászás és az erőltetett kockázatkerülés csodavárása eredményeképpen?⁴¹ Új olyan innovatív (másodlagos) pénzpiaci termékek jöttek létre, amelyek esetén úgy tűnt, hogy minden szereplő jól jár a „több haszon – kevesebb kockázat” elv érvényesülése mellett:

„Az értékpapírosított hiteleken alapuló kötvényeket átcsomagoló CDO-val megvalósult a pénzügyi csoda: a kötvénybefektetők számára az eredeti pénzáramlást biztosító eszközök kockázata csökkent, miközben ugyanolyan fokozatú kockázat magasabb hozamot biztosított; az összkockázat kisebb lett, azaz az eredeti pénzáramlást termelő eszközök finanszírozása csökkent, és mindeközben az értékpapírosítás szervezője learatta a csomagolás hasznát”.⁴²

Az „*alacsonyabb kockázat mellett magasabb hozamot*” ígéretével előrukkoló pénzügyi innovációs termékekhez olyan *erős támogató marketing* társult, hogy a befektetők és az elemzők is szinte minden fenntartás nélkül elfogadták azokat.⁴³ A *hitelderivatívák* esetében az egyik fő cél éppen az volt, hogy miként lehet a *kockázatot áthárítani*:

„A hitelderivatívák arra jelentenek tökéletes eszközt, ha a hitel mérlegben tartásával egy időben a hozzá kapcsolódó kockázatot olyan félre akarjuk *áthárítani*, aki szívesen vállalja azt. Ezen eszközök olyan pénzügyi szerződések, amelyek segítségével a hitelkoc-

kázati kitétséget egy másik piaci szereplő vállalja fel. Ez úgy működik, hogy egy harmadik személy kötelezettséget vállal arra, hogy bizonyos időközönként fizetett díj (havi, negyedéves, éves) ellenében az adós mulasztása esetén a hitelezőt kárpótolja a veszteségért.”⁴⁴

A folyamat azonban nem állt, hiszen még közvetítettebb és „fiktívebb”, ekképpen pedig kockázatosabb termékek következtek. A már idézett, Király Júlia, Nagy Márton és Szabó E. Viktor szerzők tollából született tanulmány a „CDO-gyár” működésének bemutatása után így fogalmaz:

„Ehhez képest már inkább csak kis ugrásnak tekinthető, hogy a folyamatot származtatott hiteltermékek (CDS, *credit default swap* – hitelmulasztási csereügylet) segítségével szintetikusán is elő lehetett már állítani, azaz magát a pénzáramlás alapját képező eszközöt sem kellett már megvenni, szinte zéró cash befektetés mellett elég volt a pénzáramlásra szóló követeléseket újracsomagolni, és a hasznot elszámolni.”⁴⁵

A haszonmaximalizáló és kockázatminimalizáló „nagy csoda” természetesen a végén elmaradt: „többletjövdelem nem jött létre csökkenő kockázat mellett, a többletjövdelem a *kockázatok nem megfelelő értékeléséből* származott (kiemelés tőlem: F. J.)”⁴⁶ (E kérdésre később még visszatérünk.) A viszonyokat belülről ismerő Soros György minden illúziót eloszlat a CDO-k végső célját illetően:

„Olyan komplex szintetikus eszközökről van itt szó, amelyeket létező, jelzálogalapú értékpapírok képzeletbeli egységekké klónozásával hoztak létre, az eredeti instrumentumokat utánozva. Ezek a CDO-k *nem voltak alkalmasak újabb lakástulajdonok finanszírozására vagy a tőke hatékonyabb elosztására*, pusztán csak *felduzzasztották a jelzálogalapú értékpapír-volument*, amely az ingatlanbuborék kipukkadásával elértéktelenedett. A tranzakció *elsődleges célja* az volt, hogy *díjakat és jutalékokat generáljon*. (kiemelések tőlem: F. J.)”⁴⁷

Mint tudjuk, a pénzügyi és gazdasági világválságban az egész „pénzügyi luftballon” végül „kipukkant”, az *egész konstrukció összedőlt*. Korunkra jellemző, hogy a „pénzhajszoló pénz háttérbe szorította a globális gazdaság motorját, a termelő beruházást”, ezért miközben dagadt a nemzetközi, globális pénzügyi luftballon, a „kisvállalkozások millióinak nem tudják kielégíteni hiteligényeit.”⁴⁸ A pénz tehát ebben a tekintetben *elveszítette eredeti értelmét* és funkcióját. Magán a pénzügyi piacon belül is változás állt be, minthogy a pénz- és „értékteremtés” ezen új spekulatív eszközeinek térnyerése mellett a hagyományos közvetítői ágak, úgy, mint a bankhitelezés vagy a működő tőke a háttérbe szorultak.⁴⁹

Hogyan próbálták meg uralni a kiszámíthatatlan kockázatot a nagyobb profit érdekében?

A valószínűségszámításokon alapuló rendkívül kockázatos spekulatív (derivatív) pénzügyi konstrukciók és termékek – talán nem nagyon túlzunk, ha ezt állítjuk – a valószínűségszámítás történetének okkult eredetének mondhatni „sötét” indítékát örökölte tovább: a történések jövőbeli alakulásának kockázatcsökkentő manipulációjával valamilyen, erkölcsi értelemben kétes anyagi előnyhöz jutni. A valószínűségszámítás ugyanis nem a magasabb tudományokban fogant, hanem éppen ellenkezőleg, a szerencse- és hazardjátékokhoz kapcsolódóan az alacsonyabb rendű tudományokhoz, így többek között az alkímiához kötődik. Ha tehát a kortárs derivatíva-félék „metafizikáját” és a mögöttes emberi célkitűzéseket tekintjük, akkor számot kell vetni a telhetetlen profitéhség vezérelte felelőtlen hazardírozás erkölcsi kérdésével. Ez ugyanis úgy kívánja manipulálni a jövőre tekintve a pénzügyi-gazdasági viszonyokat, hogy nem vetett számot a reálgazdaság, mint ‘dolog’ valós természetével, sem a gazdaság – normatív perspektívában tekintett – embert szolgáló jellegével, sem pedig a pénz erre vonatkozó eszközfunkciójával.⁵⁰ A pénzügyi és a gazdaság rendszer azonban „megbosszulta magát”, nemcsak önmaga összeomlását okozva, hanem emberek és családok tömegeit is tönkretéve, nemzetgazdaságokat pedig derékban megroppantva.

Szükségesnek mutatkozik tehát megvizsgálni a ‘profit’, és ehhez kötődően a ‘bizonyosság/bizonytalanság’ kérdését, és így a profitkockázat mibenlétét. Ezen túl pedig a kockázat kezelésének a kérdését is, nem szem elől veszítve azt, hogy a gazdaság távolabbi célja nem a profit, hanem az emberi anyagi jellegű igények, mint emberi igények kielégítése. Mint láthattuk, a csak profitmaximalizálásra való mérhetetlen törekvés a spekulatív pénzügyi piacokon hiába próbálta csökkenteni a kockázatot, azt uralni nem tudta. Gondolatban eggyel visszalépve, általában is elmondható, hogy egyáltalán nem problémátlan a profit eredete, különösen nem a nagy profité, és így egyáltalán nem állítható, hogy a profitra való törekvés műveletei előre kiszámítható, kalkulálható, ekképp a kockázatok tekintetében uralható folyamatokat indukálnak.

Frank Knight (1885–1972) híres munkájában⁵¹ a profit mibenlétét keresve kifejti, hogy a kockázat akkor jelentkezik, ha a „jövőbeli események mérhető valószínűséggel következnek be”, a bizonytalanság pedig akkor van jelen, ha a „jövőbeli események valószínűsége meghatározatlan, nem számítható (kiemelések tőlem: F. J.)”.⁵² Knight említett könyvében arra kereste a választ, hogy miből fakad az a különbség, hogy a közgazdasági elméletben a tökéletes versenyben nulla profitnak kell lennie, miközben a valóságban létezik pozitív (vagy negatív) profit.⁵³ A tökéletes verseny körülményei kötött, amikor mindenki, termelők és fogyasztók teljes tudással rendelkeznek, azaz a kalkulálható kockázat⁵⁴ mellett gyakorlatilag nincsen profit: „Knight szerint a mérhető kockázat nem generál profitot”.⁵⁵ Akkor tehát a profit csakis a nem kalkulálható bizonytalanság eredménye lehet:

„Ezzel szemben a bizonytalanság nem mérhető, sem biztosítással, sem más módon nem kezelhető. Bizonytalanság olyan körülmények között érvényesül, amelyekben sem piaci bázison nem analizálható, mert túlzottan irreguláris jelenség, sem empirikus megfigyeléssel, mert túl egyedi történés”.⁵⁶

Akkor a profit valamiféle „szerencse jutalma”? Nyilvánvalóan a bizonytalanságot *előre* szeretné kalkulálni a profitot kereső, mégpedig a *valószínűség-számítással*.⁵⁷ Láttuk, hogy a valószínűség-számítás az alacsonyabb rendű tudományokban fogant, így többek között a szerencsejátékokhoz, az alkímiához és az „ég üzeneteinek” olvasásához kötődött.⁵⁸ Pascal nevéhez kötik a valószínűség-számítás kezdetét, aki a *kockajáték* mellett nem mást, mint Isten és az *örök élet létét* (!) gondolta végig egy szerencsejátékban teendő *fogadásként*, voltaképpen azonban egy döntéseméleti problémaként.⁵⁹ Sőt, ha az ember ismeri a folyamatokat, akkor manipulálhatja is azokat, a minél nagyobb saját profit elérése céljából. Csakhogy a gazdasági és pénzügyi folyamatok valószínűség-számítással *episztemológiai* okokból pontosan ki nem ismerhetők:

„[...] az események/kimenetek nagy száma alapján kideríthető objektív valószínűség alkalmazhatatlan az egyedi, adott megjelenési változatokban változatlanul sosem ismétlődő gazdasági/ pénzügyi folyamatokban; másik oldalról viszont a szubjektív valószínűség adekvát tükrö lehetne a gazdasági/pénzügyi történések időbeli változásaira vonatkozó valószínűsítésnek, ám ennek pontos mérése nehezen elhárítható akadályokba ütközik.”⁶⁰

Úgy véljük, hogy minél inkább elszakadnak a pénzügyi termékek és az azokkal végzett tranzakciók az alapul fekvő ‘közvetett tárgyak’-tól (pl. a jelzáloghitel biztosítékául álló ingatlan értékétől), azok gazdasági természetétől, egyáltalán a valós gazdasági folyamatoktól, annál inkább válnak kiszámíthatatlanokká. Márpedig éppen ez történt a pénzügyi világválságot megelőzően.⁶¹

Kalkulálható profit az időben kitolva: a kockázat csökkentésére létrejött határidős ügyletek

Egy *határidős ügylet* egy későbbi időpontra vonatkozó adásvételi szerződés. Általánosabb definícióként a határidős ügylet minden olyan üzlet, amelynek fő szerződési feltételeit a „szerződés megkötése előtt rögzítik, a teljesítésre azonban valamilyen jövőbeli, a spot értéknapon túli időpontban kerül sor.”⁶² A *jövőbeli időpontokra* vonatkozó jegyzésekkel működő határidős tőzsdéken „működő spekuláns az általa kötött *tranzakció tárgyával nem rendelkezik*, nincs is szüksége rá, az ügylet kifutásakor az *árkülönbséget számolja el* (kiemelések tőlem: F. J.).”⁶³ A határidős piacok azért „különösen kockázatosak, mert a tőkeáttétel miatt a spekulánsok a *rendelkezésükre álló tőkénél sokkal nagyobb pozíciókat* is tudnak nyitni, következésképpen nyereségük és veszteségük is nagyobb lehet, mint az azonnali piacon. (kiemelés tőlem: F. J.)”⁶⁴ Ily módon voltaképpen *virtuális értékek* forognak *elképesztően nagy mennyiségben* a tőzsdéken, illetve az azokon kívüli piacokon. A tőzdespekulánsok, a határidős ügyletekkel *hazardírozók vételi és eladási ‘pozíciókat’ vesznek fel, pozícióból kiszállnak, azt zárják*,⁶⁵ valamiképpen hasonlatosan ahhoz, ahogy a *kártyázáskor nyitnak*, majd *kiszállnak a menetből* (a „körből”), vagy éppen meghatározott pozíciókat vesznek fel a pókernél. A látszat más volt: azt kívánták elhinni, hogy „*verhetetlen*” *matematikai képletet(eket)* találtak, amivel, a tőzsdei folyamatokat prognosztizálva és így uralva, minden ilyen „*fogadáson*” *nyerni lehet*.⁶⁶ Ez egyáltalán nem volt így – amint azt majd a legnagyobb sikert befutó képlet feltaláló-

inak példáján fogjuk látni –, viszont e matematikai bűvölet jegyében óriási mértékben megugrott a derivatív ügyletek száma és volumene. De tekintsünk vissza egy kicsit a múltba!

Az első állandó határidős (*futures*) tőzsdepiac 1874-ben jött létre Chicagói Terménytőzsde néven (*Chicago Produce Exchange*), ami a mai Chicago Mercantile Exchange árutőzsde elődje.⁶⁷ Ez az amerikai árupiacok „fedezeti ügyleteinek a bölcsője”.⁶⁸ A fedezeti ügyletnek az *árfolyamkockázat kiküszöbölése* a célja, amihez olyan *spekulánsra* van szükség, aki a másik oldalról *vállalja a kockázatot*. A valóságban azonban a legtöbb *fedezeti ügyletkötő* valamilyen mértékben *spekulál* is – írja Ferguson –, minthogy a *jövőbeli áralakulásokból* igyekszik *profitot nyerni*. A közvéleményben azonban a határidős piacokat „alig tartották többre a kaszinóknál”, amivel is magyarázható az – mutat rá Ferguson –, hogy csak az 1970-es évektől vált lehetségessé a deviza- és a kamatbázisú határidős ügyletek kötése.⁶⁹

Általános érvénnyel kijelenthetjük, hogy manapság a tőzsdéken az „ügyletek *túlnyomó többsége* már nem a tőke szabályozott áramlását biztosító részvény (vagy tőzsdei áru) adásvétel, hanem *spekulációs célú határidős* vagy egyéb *derivatív ügylet* (kiemelések tőlem: F J).⁷⁰ Mint tudjuk, olyan mértéket öltöttek a derivatív spekulációs ügyletek volumenükben, hogy azt már *nem lehetett ellenőrizni*. A derivatív ügyletek, illetve termékek mai formáit, amelyeket többségükben a *tőzsdén kívül*, az ún. OTC-piacokon értékesítenek⁷¹ a hagyományosabb befektetők – ezen eszközöket – „pénzügyi tömegpusztító fegyvereknek tartják”.⁷² Úgy tűnik tehát, hogy ezen pénzügyi eszközök veszélyessége nem csak mennyiségi, hanem minőségi jellegű kérdés is: olyanná lett ezen instrumentumok által uralt jelen pénzügyi rendszer, hogy az *természeténél fogva túlburjánzásra*, *felfúvódásra*, majd „*szétpukkanásra*” van ítélve. Ezzel szemben a válságot közvetlenül megelőzően az volt az általános vélekedés Chicagóban, hogy „a világ gazdasági rendszere még sosem volt ilyen jól fedezve a váratlan események ellen.”⁷³

Niklas Luhmann szerint a gazdaság rendszerét manapság a *kifizetések* működtetik.⁷⁴ Márpedig a kifizetésekben a virtuális pénzek nagy *áttételezettségeket* és diszkrépanciát mutatnak többféle értelemben is. Mindennek egyik korai eleme az, hogy a pénz eredetileg *nemesfémtartalma* révén jelentett értéket, ezt elvesztve pedig *aranyfedezethez* volt kötve,⁷⁵ amit a Bretton Woods-i rendszer teljesített ki,⁷⁶ míg a rendszer felbomlásával ez a *fedezet megszűnt*, amikor is „1971. augusztus 15-én az USA bejelentette, hogy felfüggeszti, majd megszünteti a dollár aranyra történő beváltását”.⁷⁷ A pénz tehát egyre *közvetettebben* kötődött ahhoz, amit mért, és értéke is egyre inkább a *szimbolikus* funkciójához kötődött. Nem is véletlen, ha a *likviditás* mindig is, de egyre inkább a *bizalmon* alapul, és a *hitelesség* a legfőbb működtetője. Bár történeti koronként változott a likviditás megjelenési formája, ami viszont nem változott, az a „*bizalmi faktor*”: „A bizalom mind a mai napig a likviditás legfontosabb sarokköve, legfőbb forrása [...]. A hangsúly a bizalmon van; bizalom a piacban, a pénzügyi intézetekben, a piaci szereplőkben, a felügyeleti szervezetben, az államban, az ötletben, az üzleti tervben”.⁷⁸ Mindez a jelen pénzügyi és gazdasági világválságban alapjaiban omlott össze.

De mi is volt a Bretton Woods-i rendszer utáni nemzetközi pénzügyi helyzetben azon *bizonytalanság*, aminek *kockázatát uralni* kellett? A felbomlás után megszűnt az egymáshoz képest *fix devizaárfolyamok* rendszere, s az országok valutáinak értékét a *piac* határozta meg immáron, ami *nagy ingadozásokat* eredményezett a devizapiacokon.⁷⁹ Az *árfolyamok lebegése* a „*jövő kiszámíthatatlanságát*, hatalmas veszteségek lehetőségét hozta magával”⁸⁰ – írja Papp Péter. A devizaárfolyamok változékonyságának, volatilitásának⁸¹ növekedése – írja – a *kama-*

tok volatilitását is magával vonta.⁸² Szükség volt így egy olyan eszközre – mutat rá Papp –, aminek segítségével a vállalatok ezen említett pénzügyi kockázattól megvédhetnék magukat: „Ez az eszköz a *származtatott termék* (derivative), a veszteségek elhárítására kötött ügyleteket pedig *fedezeti ügyleteknek* (hedge) hívják. (kiemelések tőlem: F. J.)”⁸³ A törekvés érthető és akár méltányolható is, így nem csodálkozunk azon, hogy 1972-1975-ben Chicagóban megjelennek az „első nem árura, hanem pénzügyi termékre szóló derivatívok”.⁸⁴ De a deviza, a kamatláb és értékpapír tőzsdei derivatívok csak a kezdetet jelentették. A *devizaárfolyam-* és a *kamatláb-ingadozásoktól való védekezés* is csak az egyik cél lett: a másik és egyre inkább az előtérbe kerülő célkitűzés az egyre merészebb pénzügyi konstrukciók révén való *többlethasznos-szerzés* lett. A profit egyre fokozottabb növelése érdekében megjelennek tehát és nagymértékben elszaporodnak a pénzügyi innováció eredményeképpen a *hitelderivatívák* bonyolult, olykor rendkívül összetett formái. A származtatott termékek preferált terepe pedig egyre inkább a *tőzsdén kívüli piac* lett.

Az ismeretelméleti okokból fogalmilag uralhatatlan, de bankok és más pénzügyi aktorok által mégis egyre inkább *generált kockázat* ellensúlyozására ezen nemzetközi és hazai pénzintézetek számos *tisztességtelen eszközt* használtak, hogy a rendkívül nagy profitjukat biztosítsák. Tehát nemcsak működésükben valójában kiismerhetetlen hatású, ezért megbízhatatlan mesterséges, szintetikus pénzügyi termékeket alkottak meg, hanem tisztességtelen eszközöket is alkalmaztak az általuk generált bizonytalansági tényezők redukálására (vagy egyszerűen csak mérleget hamisítottak nem egy esetben), s mindezt az egyre nagyobb profitjuk elérése érdekében.

Hitelderivatívák: hova tűnt a jelzáloghitel alapjául álló fedezeti ‘dolog’?

Nézzük meg, hogy mi is képezte például a jelzáloghitel-válság alapját: nevezetesen a jelzáloghitel alapját képező ‘dolog’, azaz az *ingatlan „evaporációját”*? Tudjuk, az eredetileg a *jelzáloghitel biztosítékául szolgáló ingatlan a hitelek másodlagos pénzpiacra* vitelével, bonyolult pénzügyi konstrukciók elemévé tételével (értékpapírosításával) egyre *áttételesebben* volt meg az értékpapírokat megvásárlók számára, akik nem is igazán voltak érdekeltek az alapul fekvő biztosíték *valós értékének vizsgálatában*, mivel ők már az ügyletek láncolatában messze voltak az alapügylettől. A római jogász és egyben polgári jogász Sándor István – helyesen – rámutat az ingatlanfedezetnek az értékpapírokat megvásárló befektető számára való „nem elérhető” voltára, miközben ők viselték az egész *bonyolult ügyletsor kockázatát*:

„A kiindulópont az volt, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a hitelből vásárolt ingatlanok esetében túlnyomó részben csak a megvásárolt vagyon szolgált a kölcsön fedezetéül. A probléma akkor jelentkezett, amikor számos független, nem banki hitelező ezeket a kölcsönöket »piacra vitte«. A befektetési bankok, melyek ezeket megvásárolták, értékpapírokat, kötvényeket bocsátottak ki, amelyeket különböző befektetők jegyezhettek. Azonban azáltal, hogy ők ezeket az értékpapírokat megvásárolták, ennek az egész finanszírozási tranzakció-sorozatnak a kockázatát is magukra vállalták. Innentől kezdve az értékjog fedezete mellett kibocsátott értékpapírok birtokosai számára a jelzáloghitel alapjául szolgáló ingatlan már nem »elérhető«, ami oda vezet, hogy a befektető

által megvett értékpapírnak a *tényleges fedezete már csak virtuálisan áll rendelkezésére* (kiemelés tőlem: F. J.).”⁸⁵

Virtualizálódott tehát a jelzáloghitel alapjául álló ‘*dolog*’, az ingatlan. Márpedig egy, a klasszikus kori tanokat ismerő jogász számára a ‘*dolog*’ az alapvető a szerződéses kötelmi ügyletekben: a *dolog*, *dolgok megléte* és azok *egyenértékűsége*. A kötelmi jog alapvető eleme gyengült el tehát e bonyolult pénzügyi műveletekben a másodlagos értékpapírpiacokon. Egy klasszikus Szent Tamás-i ‘*dologközpontú*’⁸⁶ természetjogi szempontú kötelmi jogi szemléletből közelítvén a pénzügyi-gazdasági világválság okaihoz, meg is véljük találni az egyik legfőbb okot a kötelmi jogi jogviszonyok *közvetett tárgyának* „*virtualizálódásában*”. Újból a klasszikus jogi hagyomány nézőpontjával is rendelkező Sándor Istvánt idézzük:

„A másodlagos jelzáloghitel válság (*sub prime*-válság) közvetlen előzményei a spekulatív, érték-, pénz és fedezet nélküli kölcsönökben keresendők. A valós érték nélkül kihegyezett pénzeszközökből folytatott beruházások, a sokszor átláthatatlan befektetési és finanszírozási konstrukciók mögül idővel eltűnt a *tényleges fedezetet képező érték*, ami elsősorban az ingatlanalapok által kezelt vagyonban testesült meg.”⁸⁷

A vagyoni érték nyomában: van-e valaki, aki felelősen viseli a kockázatot? Avagy a ‘*originate and manage*’ modelltől az ‘*originate-to-distribute*’ modellig

A ‘szintetikus’ derivatív termékek megjelenése

Sándor István – nagyon tanulságosan – végigköveti a *dolog* és az érték jelenlétét, változását és virtualizálódását a jelzáloghitel esetében, s rámutat arra, hogy egy egyre *fokozódó értékcsökkenés* jellemzi a nevezett jogügyletet, ami annak az értékpiacon való kivitelével, továbbá a másodlagos értékpapírpiacra történő különböző bonyolult és kockázatos ügyletek végzésével csak fokozódik. Tehát egyrészt a zálogjog biztosítékául álló ingatlan értéke csökkenő mértékben van jelen a különböző, az alapjogviszonytól egyre távolodó ügyletekben, másrészt az értékpapírokká alakított jelzáloghitel, illetve az ilyen értékpapírokból álló befektetési csomagok vevője számára már az ingatlan nem elérhető közvetlenül, így nem is érdekelt annak valós értékének vizsgálatában. Így egyre *növekvő kockázatot* vállal egyre *csökkenő érték* mellett. Arra lenne tehát szükség, amit Sándor István – illetve a hivatkozott tanulmányában Veres Zoltán – példamutatóan tesz, hogy a tulajdonjog, az idegen dologbeli jogok (pl. jelzálog), valamint az értékpapírjog egyes elemeit *végigkövessük az egyes jogviszonyokban*, s egyáltalán az egyes ügyletekben, arra keresve a választ, hogy hol és miként van meg a *dolog*, illetve az *értéket képviselő jog*? Meg szükséges vizsgálni, hogy érvényesül-e a *dolgok* (és az értékjogok) *reális egyenértékűségének* elve? Vissza kell tehát, hogy szerezze az egyes jogviszonyok természetére fókuszáló *jogászi gondolkodásmód* a létjogosultságát a szerződési jog, de a pénzügyi jog területén is. Láthatóvá vált, hogy hova vezet az, ha a jogászok *dolog- és érték-központú* gondolkodása elvész a szerződési és a pénzügyi jogból. Ezért a jogászok nem vehetik át kritikátlanul a neoliberális piaci mítoszokat. Ahol a piacnak fontos szerepe van, az az értékegyensúly és az értékarányosság kialakítása az egyes jogviszonyokban, de az nem jelenthet sem teljes anyagi értékrelativizmust, sem a piac egyszerű statisztikai adatainak minden további nélkül „*igazságos árként*” történő elfogadását,⁸⁸ de azt sem, hogy a piacon forgó

pénzügyi instrumentumok feltétlenül és minden körülmények között jól működő pénzügyi konstrukciókként tekintendők. Tehát nem arra lenne szükség, hogy a jogalkotó rögtön „átírja” jogszabályokba a pénzügyi piac bármely kreációját, hanem arra, hogy a jogászok a jogviszonyok belső természete alapján alaposan megvizsgálják ezen instrumentumok működőképességét és igazságosságát a *dolgok* és az *értékek megléte* és azok *egyenértékűsége* tekintetében, mindezt az egyes jogviszonyokban, az ügyletek láncolatában végigkövetve. Ehhez természetesen alapos gazdasági és pénzügyi ismertekre van szükség, amihez a közgazdászok mással nem pótolható segítséget tudnak nyújtani.

Alaposan meg kellett volna vizsgálni a hitelderivatívák működését. Csábító volt, hogy ezen instrumentumok „lehetőséget nyújtanak a hitelkockázatokkal való kereskedésre”.⁸⁹ De főleg az volt vonzó a bankok számára, hogy „a *hitelderivatívák segítségével csökkenthetik tőkekövetelményüket*, amivel javíthatják a bankok teljesítményének egyik legfontosabb mutatószámát, a tőkearányos nyereséget (kiemelés tőlem: F. J.)”.⁹⁰ A kockázat áthárítása mellett a mind nagyobb és nagyobb profit elérése vezérelte a bankokat. Ezzel azonban már nem követték végig a gazdasági érték meglétét a bonyolult ügyletekben. Mint írtuk, a „nagy csoda” végül is nem következett be: a realizált többletjövedelem a kockázatok rosszul elvégzett értékeléséből származott.⁹¹ Kockázatáthárításról, a másik oldalról kockázatvállalásról és *kockázatéhségről* olvashatunk, de valójában a *profit* vezérelte az összes szereplőt, nem pedig a *kockázat felelős átgondolása*, tehát az, hogy meglegyen az *anyagi*, a reálgazdasági, végül is a *dologi fedezet* az ügyletek mögött. (A „szintetikus instrumentumok használata az ingatlanpiacon is túlnyúlt” – írja Soros György – „lényegesen több CDO-t bocsátottak ki, mint amennyi jelzáloghitel létezett”.⁹²) Mint láthattuk, a hitelderivatívák esetében a hitel mérlegben tartásával a hozzá kapcsolódó kockázatot olyan félre hárítják át, aki ezt a hitelkockázati kitettséget felvállalja.⁹³ Az lett volna az eredeti elképzelés tehát, hogy csökkenő kockázat mellett szerezzenek a felek nagyobb jövedelmet. A pénzügyi innovációként megjelenő CDO-ok (*Collateralized Debt Obligation*) erre lettek volna hivatva.⁹⁴

A legismertebb komplex pénzügyi innovációs termékek ezen CDO-k, azaz a ‘fedezett adóssághitelezettség’-ek, amelyek *sok jelzáloghitelt* tartalmaznak.⁹⁵ Ezeket úgy „csomagolják újra”, hogy a befektetők számára *különböző kockázatot megjelenítő ‘szeleteket’* (*tranch*) hoznak létre. Ezen szeletekre jutó prémiumokat összetett matematikai modellek segítségével rögzítik.⁹⁶ A *végső kockázatot* végül is a *befektetők* viselik: „A jelzálogokból befolyó pénzekből fizetik ki a befektetőket, akik cserébe vállalják az előbb említett kockázatot, így végső soron *átveszik a mögöttes jelzálogok hitelkockázatát* (kiemelés tőlem: F. J.)”.⁹⁷ Csakhogy a „CDO-k árazásához használt *matematikai modellek* [...] *nem képesek* ezeknek a *hitelnek a valós kockázatát modellezni*, a meghatározott prémiumok nem reprezentálják a mögöttes hitelek valódi kockázatát, így a befektetők, akik alapvetően a modellek alapján ítélik meg a befektetések értékét, továbbra is azt hiszik, hogy biztos befektetésbe teszik a pénzüket. (kiemelések tőlem: F. J.)”⁹⁸ De miből is áll a CDO valójában? A CDO-k⁹⁹ CDS-ekből¹⁰⁰ (*Credit Default Swap* – mulasztási csereügylet) állnak, s ezért hívják őket ‘szintetikus’ termékeknek.¹⁰¹ A CDS (‘mulasztási csereügylet’) definícióját a következőképpen adja meg a Gyarmati Ákos–Medvegyev Péter szerzőpáros a korábban is már idézett, hivatkozott tanulmányban: „Egy CDS (*Credit Default Swap*) olyan hitelderivatív termék, amelyben két személy, a védelem vevője és a védelem eladója, elcserélik egy harmadik – referenciatermékeknek nevezett – termék vagy személy hitel- (csőd-) kockázatát”.¹⁰² Papp Péter rámutat arra, hogy a CDS-ek ad-

ják a *derivatív piac legnagyobb részét*, s a többi „származtatott (portfólió) termék” *építőelemeiként* is szolgálnak. A CDS ügylet működésének lényege a következőképpen adható meg:

„A CDS (magyarul: hitelmulasztási csereügylet) alapvetően a hitelkockázati kitétség fedezésére szolgáló eszköz, a hitelderivatívák alapvető formája. A hitelbiztosítás vásárlója (protection buyer) évente, vagy negyedévente meghatározott felárat (swap spread) fizet a hitelbiztosítás kiírójának (protection seller), aki egy harmadik fél, az alaptermék kibocsátójának (reference entity) csődje esetén kártalanítást fizet a hitelbiztosítás vásárlójának. A kártalanítási kötelezettséget nem feltétlenül csőd esemény váltja ki, előfordul olyan CDS is, amely az alaptermék kibocsátójának leminősítése esetén fizet, illetve európai CDS-ek esetén többnyire a hitelek átstrukturálása is default eseménynek minősül.”¹⁰³

A hitelderivatíváknak – mutat rá Papp Péter – két alapvető fajtája van: az *egyszerű* termékek és a *portfólió* termékek. Az előbbiek olyan „szerződések, amelyek egyetlen hitelkonstrukció ellen nyújtanak védelmet.”¹⁰⁴ Az utóbbiak pedig „több hitelszerződésből (kötvényből) álló portfólió esetén használhatóak.”¹⁰⁵ Ezután elhatárolja az ‘értékpapírosítást’ a portfólió termékek használatától. Az előbbi esetén az történik, hogy „bank a hitelportfóliójának egy részét eladja egy külön, kizárólag erre a célra létrehozott intézménynek (Special purpose Vehicle, SPV), amely ezen megvásárolt portfólió fedezete mellett értékpapírokat bocsát ki (Asset Backed Securities, ABS)”¹⁰⁶ Ezután mutat rá arra, hogy „a hitelderivatívák elterjedésére éppen azért kerülhetett sor, mert azok ott is alkalmazhatóak, ahol a hagyományos értékpapírosítás jogi akadályok miatt nem, hiszen a *hitelportfólió nem kerül ki a bank mérlegéből* (kiemelés tőlem: F. J.)”¹⁰⁷

Továbbá a CDS-ek azért terjedtek el nagy mértékben, s okozták a hitelderivatív piac jelentős bővülését, mert a „CDS-ek esetében, szemben egy biztosítással, a védelem vevőjének *nem kell rendelkeznie a védelem tárgyával* (kiemelés tőlem: F. J.)”¹⁰⁸

De térjünk vissza a CDO-ra, hogy az miért minősül ‘szintetikus’ pénzügyi terméknek? Gyarmati Ákos és Medvegyev Péter a tanulmányukban a *CDO* ezen lényegi *definícióját* adják meg: „Ez a pénzügyi termék egy úgynevezett *hitelderivatíva-kosár*, azaz a pénzáramlása egy olyan *referenciaportfólióból* származik, amelyben hitelkockázatot futó termékek vannak.”¹⁰⁹ A ‘szintetikus’ megjelölés pedig azt jelenti, hogy tényszerűen „a *referenciaportfólió CDS-eket tartalmaz*, amelyek *maguk is hitelderivatív termékek*, így a *hitelkockázat szintetikusán, ezeken a CDS-eken keresztül* jelenik meg (kiemelések tőlem: F. J.)”¹¹⁰ Láthatjuk tehát, hogy már nem egyszeres az áttétel, s így *nagyobb közvetítettség* jelentkezik az alapul fekvő dologhoz képest. De mire való „fogadástól” is függ akkor voltaképpen a CDO értéke? A válasz így hangzik: „Vagyis nem eseményekből – a közvetlen csődökből – származik a CDO értéke, pénzáramlata, hanem azokra kötött és kereskedett »fogadások« piaci értékéből vezethető le a CDO által megtestesített pénzáram.”¹¹¹ Átérezhető tehát e komplex pénzügyi termék kifejezetten nagy bizonytalansága és így kockázatosága,¹¹² éppen az *áttételelességek* miatt, ahol ezen összetett *fogadások a bizonytalan jövőbeli* alakulásokra vonatkoznak. Hogyan próbálták ezt uralni, milyen gazdasági modellel, vagy esetleg matematikai képlettel? A *‘diverzifikáció’* adta *kockázatcsökkentési bizonyosság-érzet*¹¹³ mellett a *valószínűségszámítás* – már általunk korábban érintett – technikája volt a termék kidolgozóinak számára a kézenfekvő megoldás.¹¹⁴ Erre

tűnt alkalmasnak a Myron Scholes és Fischer Black-féle „csodaképlet”, amelyre már – egy lábjegyzet erejéig – utaltunk, de amire később még ki fogunk térni.

A CDS-ek működését tekintve azonban azt is el kell mondani, hogy azok a *nemfizetés elleni biztosítás* alapvető funkciójától elszakadva, a *szabad támadó manipuláció* tárgyai is lettek. Soros György így ír erről a problémáról, a megoldási kulcsot is megadva:

„A hitelbukásswapok (CDS-ek) még gyanúsabb eszközök. Eredetileg a kötvénytulajdonosoknak nyújtottak volna biztosítást nemfizetés ellen. Mivel azonban szabadon értékesíthetők, beartamadásra használhatók, vagyis úgy biztosítanak, hogy közben a gyilkosságot is engedélyezik. Ennélfogva fontos, hogy csakis azok tarthassanak ilyen eszközöket, akiknek az adott ország vagy vállalat kötvényeihez fűződik biztosítandó érdekük.”¹¹⁵

Az ‘árnyékbankolás’ megjelenése

A jelen válság okait kutatva elemezni kellett volna, hogy a *jelzáloghitelt* a bankok miként alakítják át szinte rögtön forgalomképes *értékpapírokká*, hogy azokat egy külön erre a célra létrehozott *közvetítő pénzügyi befektető intézménynek* (*Structured Investment Vehicles*) adják el, amely intézményt általában *maguk a bankok* hozzák létre vagy szponzorálják.¹¹⁶ A SIV intézmény – aminek több fajtája van – ‘*becsomagolja*’ vagy ‘*strukturálja*’ ezeket, ha nem tette volna ezt meg már maga az értékpapírt kibocsátó bank, mega-értékpapírkosarat kialakítva több száz, *különböző kockázatot* képviselő értékpapírból.¹¹⁷ Majd ezeket a *strukturált értékpapír-portfóliókat* vagy értékpapír-kosarakat különböző formában vagy ‘*szeletekben*’ – ahogy már arról szóltunk – eladja intézményi befektetőknek.¹¹⁸ A jelzáloghitel-követelés forgalomképes értékpapírokká való átalakításának két fontos következménye van.¹¹⁹ Gallino rámutat arra, hogy az értékpapírt kibocsátó bank továbbra is tud hiteleket folyósítani, és azokból profitot nyerni, minthogy a SIV-nek eladott értékpapírok *kikerülnek a mérlegéből*¹²⁰ (éppen ezért, továbbá a *kockázat szétterítéséért* hozzák létre a bankok a SIV-eket),¹²¹ ezért nem terhelik a szolvencia-biztosítékként tartalékolni köteles tőkéjüket.¹²² Ezen SIV ‘*árnyékbankolás*’ (*shadow banking system*) azonban számos sebből vérzett, többek között azért, mert – az óriási közvetett gazdasági hatalommal rendelkező – *hitelminősítők nem tudták megbízhatóan értékelni* a strukturált pénzügyi termékek valós értékét, ami egyébként bonyolultságuk miatt szinte lehetetlen is, de azért is, mert a szereplők voltaképpen *egymást biztosították körbe*, s ezáltal a rendszer szereplői *biztosították önmagukat*, ami nyilvánvalóan önmaguk és a többiek becsapása.

A (hitel)derivatív ügyletek zömét az *alig szabályozott tőzsdén kívüli piacokon* kötötték, a *banki hitelkockázatokat* a likviditás fenntartása végett rögtön próbálták az értékpapírosítással és árnyék-bankrendszer létrehozásával *szétteríteni*.¹²³ A bankok azáltal, hogy a kockázatszétterítés céljából az „*originate and distribute*” (vagy: ‘*originate-to-distribute*’) pénzügyi modell jegyében azonnal árnyékbankoknak adták át a hitelek kockázatát az értékpapírosítással és azokból mega-értékpapírcsomagok konfekcionálásával, eleve *nem voltak már érdekeltek* a jelzáloghitel alapjául álló biztosítéki *ingatlan valós értékének* vizsgálatában. A bankok tehát olyan *likviditást mutattak*, amivel *nem rendelkeztek* (a tőkemegfelelési mutatók nem voltak

megbízhatók),¹²⁴ és a hagyományos banknak nem tekinthető, de bankfunkciókat ellátni képes SIV-ek – amelyekre *nem vonatkoztak* a tőkekövetelményi, azaz a szigorú *tőkemegfelelési* és az *átláthatósági szabályok*¹²⁵ – létrehozatala sem változtatott ezen, csak ideig-óráig elkendőzte a problémát. A bank átruhazza a kockázatot a SIV-ekre, azok pedig a befektetőkre, de végül is ki viseli az egész ügyletláncolat likviditási kockázatát? Megállapítható, hogy nem a *reálgazdaságon alapuló kockázatvállalásról* van szó, mint a kapitalizmus hajnalán, hanem felelőtlen *kockázatáthárításról* és *ál-garanciákról*. A kockázatos hitelportfóliókat biztonságosként lehetett feltüntetni a jelzáloghitelek és a jelzálogalapú értékpapírok többszöri újracsomagolásával, bonyolult módon való átstrukturálásával,¹²⁶ részben külön erre a célra létrehozott pénzügyi szereplők révén, s nem az ügyletek *valós kockázata*, valamint az alapul fekvő *valódi érték* volt a meghatározó szempont. Mindez jelentősen hozzájárult a pénzügyi globális válsághoz. A bankok egyik alapvető társadalmi és gazdasági funkciója a *likviditás*, a kellő pénzmennyiség biztosítása lenne a *reálgazdaság* számára. Ha jól működnek, akkor egyensúly, stabil és hatékony működés jön létre a reál- és a pénzügyi szférában, az előbbi dominanciája mellett. Ehelyett a felelőtlenségükkel és a pénzügyi szereplők „önmaguk körbebiztosításával” nemcsak a pénzügyi szektor ingott meg alapjaiban, hanem – teljesen diszfunkcionális módon – magukkal rántották a reálgazdaság döntő részét is.

A bankok hitelkockázatára vonatkozó koncepció teljesen megváltozott a hitelkockázati transzfertermékek hatására:¹²⁷ eddig a feladatuk közvetítő jellegű volt, az tehát, hogy a betétesek megtakarított pénzéből hiteleket nyújtsanak a hitelfelvevőknek, természetesen költségeiket és nyereségüket felszámítva. Így tehát a betétesek pénzéből hitelezték az ügyfeleket, aminek bevállalt hitelkockázata a hitelintézetben belül *mérhető* és természetesen *világosan értelmezhető* volt. A *tőkekövetelményi* és a *prudens* működésre vonatkozó jogi szabályozás megfelelő módon képes *kontroll alatt tartani* ezen alapvető banki működést. A többletprofitért való szakadatlan versengés folyamatos növekedési kényszerpályára állította a bankokat. De ez nem mehetett a végtelenségig, ezért a bankoknak olyan konstrukciókat kellett találniuk – hangsúlyozzuk: a *többletprofit folyamatos növelése* érdekében –, amely révén nem kell újabb hitelkockázatot vállalniuk, mert ahhoz *pótlólagos* (fedezeti) *tőkére lett volna szükségük*. Így kerültek kifejlesztésre a már korábban tárgyalt pénzügyi innovációk: „A hitelkockázati transzfer új konstrukciói (CDO, CDS) lehetővé teszik a bankok folyamatos üzleti bővülését anélkül, hogy további hitelkockázatot kellene vállalniuk, ennek függvényében elkerülhetik azt, hogy a pótlólagos tőkét kelljen biztosítaniuk”.¹²⁸ Azért is nagyon kedvező ez a bankok számára, mert így a „*hitelkockázatot továbbadva* további hitelkihelyezést folytathatnak, arbitrázsbevétel, illetve komplex pénzügyi szolgáltatásért kapható *jutalékbevétel* reményében. (kiemelések tőlem: F. J.)”¹²⁹ Az újabb és újabb többletprofitot tehát elsődlegesen hitelkockázat-áthárítással kívánták elérni a bankok. A pénzügyi szereplők – akiket számos erős *pénzügyi kötelék* kötött össze egymással a tőke-transzferek¹³⁰ miatt – a *rövid távú profitszerzés* által hajtva nem tekintették a *hosszú távú pénzügyi kockázatokat*. A szereplők az egymásközi pénzügyi (ál)biztosítékokkal a kockázatot kívánták a minimálisra redukálni a mind nagyobb és nagyobb profit egyidejű biztosítása mellett.

Elértünk így abba a korba, amikor a bankár, a banktulajdonos nem kívánja immáron a kockázatot vállalni, miközben hön óhajtja az újabb és újabb többletprofitot. Ezt az attitűdöt, a természetét tekintve, igazából nem sok minden választja el a különféle (pénzügyi, számviteli, adózási stb.) szabálytalanságok elkövetésére való hajlandóságtól, hiszen az ilyen magatartás-

ban benne rejlik, hogy a hagyományos, végül is *erkölcsi indíttatású pénzügyi felelősségi elveket*¹³¹ már nemigen vallja az illető.

Derivatívák és a kockázatviselés – kritikai megközelítésben

Niklas Luhmann szerint, míg hajdanán a *'tulajdon'*, addig manapság a *'kifizetések'* zárt, cirkuláris és *önreferenciális* rendszere alkotja a *gazdaság társadalmi alrendszerének* belső szervezőelvét.¹³² Úgy tűnik azonban, hogy e váltással egyszersmind el is tűnt a tulajdonhoz fűződő *felelős erkölcsi szemlélet*, és az az alapjául álló *valóságérzék*, amit a tulajdonjog *dologisága* révén szükségképpen magában hordozott. A gazdaság hagyományos tulajdonolni/nem tulajdonolni (birtokolni/nem birtokolni) kódjának „másodkódolása” a kifizetések rendszere révén, a fizetni/ nem fizetni kód által vezérelve nemcsak funkcionálisan elkülönítette a gazdaság rendszerét a többi társadalmi alrendszertől – ahogy azt Luhmann írja¹³³ –, hanem nézetünk szerint ez utóbbi kód el is nyomta az előbbit, s ezáltal a gazdaság alapját rendítette meg.

De térjünk vissza a konkrét tünetek számbavételére. A bankok a hitelkockázat terítésével, transzferálásával már nem viszonyultak úgy a hitelfedezet biztosításához, a kockázatkezeléshez mintha ők maguk viselnék egymagukban a kockázatot, s ez morális problémaként jelentkezik, minthogy *felelőtlen, gondatlan* pénzügyi magatartást eredményez:

„A CDO/CLO esetében az alapportfólió hitelkockázatát a befektetők vállalják, a hitelkockázat-monitoring pedig az originátor és/vagy az SPV felelőssége. Így fennáll annak a veszélye, hogy a bankok ennek következtében több esetben nem gondoskodnak megfelelő mértékben a hitelkockázat kezeléséről és a hitelezési feltételek lazítása mellett túlzóan expanzív jellegű hitelezési politikát folytatnak.”¹³⁴

Ezért a jelzáloghitel biztosítékeként szereplő ingatlan valós (végrehajtható) értékét, hitellel való terhelhetőségét távolról sem vizsgálták gondosan.

Általában is elmondható, hogy a hitelderivatívák esetében nem volt kellőképpen átgondolva az, hogy mely szereplő fogja az *adósok hitelképességét hosszú távon figyelemmel kísérni?* Bugár Gyöngyi a problémát a következőképpen összegzi:

„Általános tapasztalat, hogy egy bank afölötti »nyugalmában«, hogy hitelkockázatát hitelderivatíva vásárlásával – a védelem vevőjeként – mérsékelte, *nem érez elegendő motivációt a jövőbeli aktív »monitoring« tevékenységre*, vagyis arra, hogy adósainak fizetőképességét hosszú távon figyelemmel kísérje. A védelem eladója ugyanakkor ezt nem tudja megtenni, mert egyáltalán nincs kapcsolata a hitelfelvevővel.”¹³⁵

Az előbbiekkal összefüggésben szólnunk kell arról is, hogy a kockázati transzfer termékek létrejöttének egyik fő oka a „szabályozás alól kibújni szándékozás” volt, minthogy a „kiskapuk keresésének eredményeként szokott létrejönni (tőkekövetelmény, kockázatvállalás, számviteli követelmény, adó)”¹³⁶ Tehát a kockázati transzfer termékek kockázatterítése mögött a *felelős kockázatvállalást előíró törvények kijátszásának* szándéka húzódott meg, amely nyilvánvalóan a *közjóval* ellentétes törekvés.

Vissza kell tehát fejteni a spekulatív határidős ügyleteket kialakulásukban és jellegükben, a létokaikhoz visszavezetve őket, hogy láthassuk, hol és meddig indokolt a létük és a használatuk. Mondhatnánk érvként, hogy Max Weber „A tőzsde” című – már hivatkozott – művében megvédi még az árfolyamkülönbségre építő határidős spekulatív ügyleteket is. Csakhogy Weber itt a *reálgazdaság valós szükségleteivel* magyarázza ezen ügyleteket, általában a határidős ügyleteket, és a példáit is innen, a reálgazdaság területétől veszi.¹³⁷ Nem tagadja azonban, hogy létezik a kifejezetten *spekuláns* határidős tőzsdei tevékenység is, bár azt állítja, hogy egyrészt nehezen dönthető el, hogy az egyes határidős ügyletek inkább a reálgazdaságot szolgálják-e – a mi szavainkkal élve – vagy inkább spekulatív ügyletekről van-e szó. A tőzsdei árfolyamokra kötött hazárdírozó jellegű, fogadás-szerű spekuláns ügyletek szerinte azonban az amerikai kocsmaiban kötöttek.¹³⁸ Korunkban úgy tűnik, hogy a tőzsdén kívüli spekuláns határidős ügyletek inkább ez utóbbi csoportba tartoznak, csakhogy távolról sem olyan ártatlanok, mint a kocsmái fogadások, hanem *hatalmas pénzvolumenük* miatt óriási pusztító erővel rendelkező „időzített bombának” bizonyultak. A határidős ügyletek természete az, hogy „ugyanazon jószágmenyiség adásvételi ügyleteinek rendkívüli *megsokszorozását* teszi lehetővé”, ami meg is valósul ténylegesen, miközben a közvetítők száma szaporodik. A határidős kereskedelem azért fejt ki ezt a hatást, írja Weber, mert „a teljesítés időbeli elhalasztása révén lehetővé teszi a *hitelre* kötött spekulációs ügyleteket, és egyidejűleg csökkenti a spekuláns számára szükséges hitel *nagyságát*.”¹³⁹ Ezt 1894-ben írja Weber, míg a nevezett jelenségek *eszkálálódásából* származó mai pusztító végkifejletet már ismerjük. Fel kell tennünk a kérdést: a határidős ügyletek *bizonyos fajtáiban*, jellegében ragadható meg a probléma? Vagy inkább az *árnyékbankolás* rendszerében? Igaza van annak, aki úgy véli, hogy nem annyira az ügyletek jellegében, hanem inkább azok *irdatlan mennyiségében* van a hiba? Nézetünk szerint az alapokról lenne szükséges végiggondolni a reálgazdaság és a gazdasági értékszemlélet bázisán a *teljes határidős kereskedelmet*, nem is beszélve az árnyékbankolásról, így különösen a SIV-ekről, amely felettébb kétes teljes konstrukciójában. A CDO-k esetén létrejött „piramisjáték”-szerű szisztéma eleve magában hordta bukását,¹⁴⁰ így természeténél fogva erkölcstelen. A bonyolult átstrukturálások, a tőketranszferek, a kockázatátírástok egész rendszere arra volt alkalmas, hogy morális értelemben ne lehessen *beazonosítani a felelőst*,¹⁴¹ aki az alapul fekvő végső, valós gazdasági érték meglétéért felel, így *felelőtlen hitelezést* lehetett folytatni a mind nagyobb profit megszerzése céljából.

A kiindulópontunk tehát *elvi* jellegű: a pénzügyi műveleteknek, így a határidősöknek is, már amennyiben van létjogosultsága egyes fajaiknak, a *reálgazdaságot* kell szolgálniuk. Ezáltal *legitim emberi gazdasági* szükségletek kielégítve. Így tehát természetesen a legkevésbé sem arra van szükség, hogy a jelen pénzügyi és gazdasági világválság tanulságait követően a spekulatív pénzügyi termékek piacáról a reálgazdaságba, azaz az *árak piacára* tevődjenek át az *árfelhajtó* hatású spekulatív határidős tevékenység: „A pénzügyi piacok pánicsengője után sokan helyezték át pénzüket a reálárak piacára. A pénzügyi befektetők spekulációja a határidős árupiacon hozzájárult a világméretű élelmiszerár-, illetve kőolajválsághoz.”¹⁴² Mára már kiderült, hogy a határidős spekulációs tevékenység felelős viselkedés, *erkölcsi gát* nélkül nemhogy nem szolgálja az emberi relációkban zajló gazdasági cseréket, így magát a (piac)gazdaságot, hanem egyenesen pusztítást végezhet a reálszférában is, ezáltal alapvető társadalmi és emberi értékeket veszélyeztetve.

Azon – főként nemzetállami szintű hatalmpolitikai – szempontok, amelyeket Weber a spekulatív határidős tőzsdei ügyletek mellett hoz fel, ma már jelentősen átértékelődnek. Úgy véli ugyanis, hogy ezen ügyletekre a tőzsdék megerősödése miatt – és az ott kereskedők érdeke miatt – van szükség, hiszen e spekulatív határidős ügyletek virágzó tőzsdéket, így a „piac bővülését” eredményezik, amely azon ország nemzetgazdaságát teszi erőssé, ahol engedélyezik e spekulatív ügyleteket. Minthogy az országok között ádáz gazdasági küzdelem folyik, ezért egy ilyen irányú nemzetközi megegyezés hiányában egy ország által tett „egyoldalú leszerelés”, azaz az ilyen ügyletek egyoldalú betiltása, hátrányba hozná az adott ország nemzetgazdaságát, mert tőzsdéje alul maradna azon országokéival szemben, ahol engedélyezik a határidős ügyleteket.¹⁴³ (Ne feledjük azonban, hogy Weber mindig a reálgazdaság igényeit tartja szem előtt a spekulatív határidős ügyletek esetén: pl. búza határidős – olykor spekulatív – adásvételéről ír példáiban. Meg kell jegyezni azt is, hogy a tőke nélküli szakavatatlan spekuláns tömegek tőzsdei tevékenységében rejlő veszélyt nem látta túl nagyra. Nem haszontalan megjegyeznünk azonban azt sem, hogy Weber idejében a spekulatív határidős ügyletek *sértették* az átlagember *igazságérzetét*, amelyek mesterségesen vitték le vagy fel például a gabona árát, olyannyira, hogy bizonyos társadalmi formációk követelték is azok betiltását.¹⁴⁴) Manapság már a *globális térben* folyik a – hihetetlen módon felgyorsult tempójú és volumenű – kereskedés, akkor is, ha a nemzetközi pénzügyi központoknak, azok érdekeinek és tevékenységeinek fontos szerepe van. Tehát nem lehet a nemzeti hatalmi-politikai, vagy a nemzetgazdaság-politikai szempontokat elsőrendű szempontokként értékelni a határidős ügyletek tekintetében, miként Weber idejében.

Rá kell mutatni arra, hogy amit Weber ír a határidős kereskedelem tekintetében, tehát, hogy az „kétségkívül technikailag a legtökéletesebb módon látja el az *árkiegyenlítés* igen nagymértékben hasznos és a spekulációs kereskedelem szempontjából lényegi funkcióját”, azáltal, hogy hozzájárul a „készletek egyenletesebb *térbeli* eloszlásához”,¹⁴⁵ jelentős pontosításokat kell tennünk a mai viszonyok alapján. Weber ugyanis továbbra is a *reálgazdaságra gyakorolt pozitív hatásról* beszél, míg manapság a szintetikus, strukturált befektetési csomagok világa több tekintetben nagymértékben elszakad nem csak a termeléstől, hanem egyáltalán a reálgazdaságtól is, miközben *jelentős negatív hatással* lehet rá. Bizonyos származékos ügyletek ugyanis, mint például a CDS-ek, nagymértékben hajlamosak *rejtett egyensúlytalanságokat* teremteni, ezért – írja Soros György – „kell szabályozni, sőt szükség esetén korlátozni vagy megtiltani őket”.¹⁴⁶ Ez az egyensúlytalanság generálás különösen azért *veszélyes*, mert a derivatívákból álló megaportfóliók sajátosan kapcsolódnak a világ egyes térségeinek, országainak gazdaságaihoz. Oly módon, hogy miközben eredetileg a kockázatokat kívántak ezekkel a termékekkel csökkenteni, új, szinte kezelhetetlen *kockázatokat teremtettek a globális térben egymástól távol levő, s egymástól jelentősen különböző országok és térségek gazdaságaiból származó derivatívák* befektetési csomagok révén történő *összekapcsolásával*, ami a *globális pénzügyi válságok tovaagyűrűzését* eredményezte:

„A kockázatok csökkentésére kidolgozott befektetési csomagok különböző térségekből, országokból származó tőkejavakat, illetve (növekvő arányban) azok derivatíváit tartalmazták. Tehát ezeknek a termékeknek a kidolgozói *egymástól távoli piacokat kapcsolnak össze*, függetlenül azok kereskedelmi kapcsolataitól, munkamegosztásban betöltött szerepétől. Ezzel azonban új kockázatot teremtenek: a csomagban szereplő valamelyik elem (pl. valamelyik feltörekvő gazdaság valutájára szóló adásvételi szerződés) megin-

gása a csomagban szereplő többi gazdasági szereplőt is nehéz helyzetbe hozza. Ennek hatását láthattuk az 1997-es délkelet-ázsiai válság továbbgyűrűzésében Oroszország, illetve a többi feltörekvő gazdaság tőkepiacaira, és ez a mechanizmus lépett működésbe a 2007-2008-as pénzügyi válság idején is”.¹⁴⁷

Weber még azt gondolhatta, hogy a „spekuláció mechanizmusa viszonylag egyszerű”,¹⁴⁸ ezért vonzza a laikusokat is a határidős ügyletek tőzsdéi világa. Ma viszont már olyan strukturált, vagy szintetikus értékpapír-portfoliókkal ügyletelnek a befektetők, amelyek valós működését csak *nagyon kevesen érthették*, ismerhették. Már az 1990-es évek közepén megjelentek olyan interjúk, ahol az egymilliárd dolláros veszteségben érintettek azt nyilatkozták, hogy *elvesztették a realitásérzéküket*: csupán mintha számokat adtak volna és vettek volna, és fel sem fogták, hogy mi a különbség egy dollár vagy éppen százmillió között.¹⁴⁹ A pénzzsonglőrök felettesei, a *bankok vezetői*, akik más pénzügyi alapokon nyugvó rendszerben szocializálódtak, *nem is mertek* a matematikai alapú *tranzakciókról kérdezősködni*, nehogy esetleg *ostobának* tűnjenek.¹⁵⁰

Végezetül arra is rá szükséges mutatni, hogy a CDO-k kevéssé voltak szabályozva a pénzügyi világválság előtt, így a *veszteségek fedezésére még tőketartalékot sem kellett képezni*:

„A szintetikus CDO-k a 2007-es pénzügyi válságot megelőzően nem estek olyan szigorú szabályozás alá, mint a biztosítások. Ez azt jelenti, hogy bárki »fogadást« köthetett olyan termékre, amely *nem volt a birtokában*, sőt a – biztosítókra érvényes szabályozástól eltérően – még *tőketartalékot sem kellett képeznie a veszteségek fedezésére* (kiemelések tőlem: F. J.).”¹⁵¹

A virtuális spekulatív értékektől vissza kell térni a klasszikus természetjogi szerződési szemlélethez és elvekhez

A mai pénzügyi válságra térve elmondható, hogy szükséges lett volna arra, hogy *jogviszonyokként*, értékpapír-kibocsátásokként, értékpapír-átruházásokként,¹⁵² fedezetbiztosításokként, kockázattranszferenként, stb. egyesével megvizsgálják a pénzügyi *jogászok* a közgazdászokkal együtt a *valós (végrehajtható) gazdasági érték* meglétét: ahol pedig jelentős többletkockázat, illetve az érték jelentős áttételeződése, s így *csökkenése* van jelen,¹⁵³ ott azon pénzügyi terméket nem lehet a hagyományos értékpapírok értékéhez mérni, azzal *egyenlőként* kezelni.¹⁵⁴ A prudens kockázatbesorolás, a felelős kockázatvállalás és egyáltalán a – valóságosan fellelhető vajmi kevés – valóban hozzáértőtől elvárható tisztességes ügyletmenet ezt megkövetelte volna. Mindenekelőtt szükséges visszatérni a *dologközpontú kötelmi jogi szemlélethez* a szerződési jogban a pénzügyi jog területén is, ahol a dolog és az érték(jog) a reálgazdaság valóságának talaján kell, hogy álljon. A *hitelbiztosítási konstrukciónál* is ügyelni kellett volna az általános *biztosítási alapelvek* érvényesítésére, úgy, mint a *mérhetőség*, vagy a *kockázatok függetlenségének követelményére*.¹⁵⁵ A „toxikus” („fertőzött”) értékpapíroktól, s egyáltalán a virtuális pénzekről a reálgazdaság talajára szükséges visszatéríteni a pénzügyi tevékenységét. Virtuális pénzekkel ugyanis felelőtlenül és sokszor bűncselekményeket is megvalósító módon házárdíroztak a globális piacon meghatározó szereppel bíró bankok,

pénzügyintézetek, különböző pénzügyi szervezetek és az „árnyékbankok”. A hazánkban 2015-ben kirobbant *brókerház-botrányok* csupán egy cseppet jelentenek a tünetegyüttesben.

Egy jól működő kis „társaság”-hoz, amilyen egy szerződéses reláció is, szükséges tehát a jogviszony közvetett tárgyának pontos beazonosíthatósága, a *dolgok megléte*,¹⁵⁶ valamint azok *egyenértékűsége* a ‘*kölcsönös igazságosság*’ jegyében. Az ezen is túlmutató ‘*szerződés igazságossága*’ több és más, mint a piac rendjét biztosító szabályoknak vagy a ‘*piaci egyensúly*’-nak az érvényesülése. A kölcsönös igazságosság meglétének követelménye azt jelenti, hogy a *materiális igazságosság* is a szerződés igazságosságának részét képezi. Az alapvető probléma az, hogy korunkban nem esik elég figyelem a *kötelmi viszony belső természetére*, minthogy a kötelmi és különösen a *szerződési jogunk* a maga teljes egészében a *piaci logikának* van alávetve, s ezzel együtt a *szerződési szabadság* túlhangsúlyos elvének.¹⁵⁷ Korunk – főáramú – polgári jogi gondolkodásában legfeljebb a piaci mechanizmusok adott esetszoportokban való korlátozása, vagy esetleg kizárása merül fel. Mindeközben a jelen piaci viszonyok nem annyira konkuráló-kompetitívek, hanem inkább *konfliktusosak*, így az ezen *piaci logikának alávetett polgári viszonyokban* is a *hatalmat* érvényesítő szemlélet érvényesül. Tehát a mind a mai napig uralkodó jheringi *egoista haszon- és érdekelvű* kötelmi jogi szemlélet¹⁵⁸ meghaladása válik a legégetőbb feladattá. Enélkül teljesen reménytelen, végeláthatatlan küzdelem a *fogyasztóvédelemmel* való foglalatosság. A piac logikájának megkérdőjelezetlen abszolutizálása (‘*piaci fundamentalizmus*’), illetve a derivatív piacok uralására való törekvés a matematikusok és fizikusok „csodaképleteivel” ugyanazon érme két oldalát jelenti: e felfogásban bármi is történjen a piacon, az *egyensúlyban* levő lesz, ezért az igazságos is, mert hatékony, ekképp legitim. De, hogy az *időben kitolt* (jövőre vonatkozó) és a *térben szétterített* (a globális világ teljesen különböző nemzetgazdaságait, térségeit összekapcsoló), valós működésében és *hatásmechanizmusában kiismerhetetlen* derivatív pénzügyi instrumentumok e spontán *piaci egyensúlya* miként valósulhat meg az alapul fekvő dolgokra való irányulás, az azokra való hatás valós ismerete nélkül, nos, ez egyáltalán nem volt világos sem akkor, sem most. Soros György a piaci egyensúly mítosza tekintetében rámutat arra, hogy a „hatékony piac hipotézise szerint a piacok az egyensúlyi helyzet felé haladnak, és az eltérések csupán véletlenszerűek”, csak hogy – írja – a hatékony piac elmélete „irreális, ugyanis a piacokon olyan *egyensúlyeltolódások* léphetnek fel, amelyeket az egyes szereplők *ignorálhatnak*, ha úgy látják, hogy *pozícióikat fel tudják számolni* (kiemelések tőlem: F. J.)”.¹⁵⁹ A dolgok valóságban, a realgazdaságban tekintett egyenértékűségének követelménye nélküli derivatívák piacán a házardörök a „*játék*” menetét nézik csak, s csak arra figyelnek, hogy *ki tudjanak szállni a fogadásaikból*, ha túl sokat veszítenének. Csak hogy – írja Soros –, „amennyiben túl sok szereplő kerül az egyik oldalra, a pozíciókat már nem lehet a folytonosság megzavarása vagy *összeomlás nélkül felszámolni*. (kiemelés tőlem: F. J.)”¹⁶⁰

A neoliberális korban a *piaci egyensúly* (láthatatlan kéz?) *omnipotens ideológiai víziója* helyettesítette a szerződési kötelelem közvetett tárgyai vonatkozásban felmerülő egyenértékűség, a kölcsönös igazságosság természetjogi követelményét, kritériumát. Sőt, a származékos értékpapírpiacon szinte teljes mértékben értelmezhetetlenné vált e neoliberális paradigmában maga a ‘*dolog*’ is (jelzáloghitelek értékpapírosítása és különböző derivatív pénzügyi instrumentumokba való csomagolása következtében) és a kölcsönös igazságosság is: egyáltalán kik között? – vetődhetett fel a kérdés. De, még ha beazonosíthatóak is lennének az érdekeltek, ott is a dolgok (és az erre vonatkozó értékjogok) egyenértékűsége, s így a pénzügyi konstrukció

felelős működése ellenében ható *érdekellentét* mutatkozott.¹⁶¹ Egyfajta piaci kockázategyensúlyban, *kockázatkiegyenlítődsben*¹⁶² hittek még a derivatív piacok esetében is, szinte már vallásos hithez fogható bizonyossággal (amiként a valószínűségszámítást is, annak alkímiából származó előzményeinek megjelenésekor, az isteni, égi, illetve természeti jelek egyfajta földi kiismerésével a megfigyelhető jelenségekre vonatkozó helyes előrejelzésekre, voltaképpen azok biztos „manipulálására” kívánták használni).¹⁶³ A vizsgált években a *‘hatékony piac’* hipotézise uralkodott, s az uralkodó felfogás szerint a *pénzügyi piacok az egyensúly felé* tartanak. Nem vetettek viszont számot azzal – írja Soros –, hogy a bonyolult kockázatkezelési technikák és eszközök széleskörű elterjedése módosítja, befolyásolja a pénzpiacok működését. Majd hozzáteszi: „bár a bonyolult kockázatkezelési technikák is hatékonyan csökkentik a kockázatot, alkalmazásukkor *megfeledeztek a számszerűsíthetetlen, knighti bizonytalanságról* (kiemelés tőlem: F. J.).”¹⁶⁴ Mindennek az eredménye ismeretes: a pénzügyi-gazdasági világválság mondott napnál világosabb ítéletet e naiv piaci egyensúlyi modellről.¹⁶⁵ A piac omnipotens metafizikája, pontosabban a piaci fundamentalizmus¹⁶⁶ ideológiája tehát megkérdőjeleződött, sőt megbukott e komplex derivatív termékek pénzügyi szférájában, pusztító hatást gyakorolva az egész pénzügyi és gazdasági rendszerre. Soros György arról ír, hogy ez a pénzügyi rendszer „buborékképződésre” hajlamos. A válságot megelőzően pedig „szuperbuborék” alakult ki.¹⁶⁷ Nézetünk szerint azonban nem a piaci egyensúly a legfőbb kérdés, hanem a klasszikus természetjogi elemek meglétére való törekvés hiánya. Az első lépés viszont kétségtelenül az kell, hogy legyen, hogy a piaci fundamentalizmus ideológiájával és annak következményeivel vessünk számot a derivatív piacok esetében, amely termékek viszont megfertőzték majd az egész pénzügyi szférát.

A pénzügyi világválság után legitimitását veszítette a piaci fundamentalizmus

Nézetünk szerint éppen ezért a világgazdasági válság nyomán őszintén számot kellene vetni a neoliberais korban kialakult „pénzügyi luftballon” okaival. A kortárs piac- és a profitkonceptióval mindenekelőtt, de az említett *piaci fundamentalizmussal* is, ami a gyakorlatban látványosan csődöt mondott. Soros György megfogalmazásával élve a 2007-es „subprime-buborék” kidurranása a „szuperbuborék felrobbanását” indította el, s ez utóbbi legfőbb jellemzője – mutat rá Soros – „a hitel és a tőkeáttét egyre nagyobb volumenű alkalmazása volt”.¹⁶⁸ Az általános téveszme pedig az volt – írja Soros –, hogy a „pénzpiacok önmagukat korrigálják, ezért nem szabad beavatkozni a folyamatba”.¹⁶⁹ Ezt követően Soros a neokonzervatív „piaci fundamentalizmust” bírálja, ami e (tév)hitet (pl. Reagan a „piac varázslatáról” beszélt) táplálta.¹⁷⁰ Soros György egyenesen a piaci fundamentalizmust és a *piaci egyensúlyelméletet* teszi meg a jelen *pénzügyi világválság felelősének*, ami a jelen „káoszt” okozta:

„Az eddig uralkodó paradigmáról – az egyensúlyelméletről és annak politikai megfelelőjéről, a piaci fundamentalizmusról – nem pusztán az derült ki, hogy képtelen a jelenlegi helyzetet megmagyarázni, hanem egyenesen ez a modell okolható a körülöttünk lévő káoszért.”¹⁷¹

A korszak meghatározó gondolkodója, Hayek által kreált fogalom, a 'katallaxia' piac által létrehozott spontán „rendjében”,¹⁷² ha azt rávetítjük a kortárs globális pénzpiac működésmechanizmusára, akkor abban sem a tulajdonjog, sem a jogi felelősség, sem a közjó nincsen garantálva. A „spontán” globális pénzpiac meghatározó szereplői ugyanis olykor *összehangoltan* tűnő módon *deformálták* a döntő pénzügyi információkat, mutatókat (LIBOR és az EURIBOR manipulációja) és ez kihatott a komplex pénzügyi termékek piaci értékére, árára is. A jelen tanulmányunkban is érintett kipróbálatlan és felelőtlen pénzügyi termékek óriási piaci túlbujánzása vajmi kevés *értékpapír-tulajdonosi felelősségre* utal, nem is beszélve a *közjó* szempontjainak eltűnéséről. A pénzügyi szabályozási policy tulajdonképpen szabadjára hagyta, hogy zabolátlanul érvényesüljön a felelőtlen nyereségvágy. Következésképpen semmiféle olyan hayeki rendről nem volt szó a globális pénzügyi rendszer gyakorlatában, ahol *mindenkinek* a legjobban érvényesülnek saját céljai.¹⁷³ A *katallaxia konkurenciajátékszabályai* helyett¹⁷⁴ sokszor a meghatározó befolyást gyakorló, gátlástalan pénzpiaci szereplők egymással lepaktált szabályai érvényesültek az ő *partikuláris* hasznuk érdekében, ami nem találkozott sem a többiek, sem a köz javával. A hayeki 'Nagy Társadalom' *ön szabályozása* nem váltotta be a hozzá fűzött hiú reményeket, így természetesen a pénzügyi fogyasztóvédelmi közpolitika és az ilyen tárgyú jogalkotás távolról sem merülhet ki pusztán a spontán piaci rend minimális eljárási feltételeinek biztosításában.¹⁷⁵ A probléma érzékeltetésére csak egyetlen, nagyon súlyos momentumot emelünk ki: a LIBOR¹⁷⁶ és az EURIBOR¹⁷⁷ néhány meghatározó bank által való *szisztematikus manipulálása* mutatja azt, hogy a nemzetközi pénzpiacok torzítva működtek. Márpedig a globális pénzpiacok működése esszenciálisan mutatja, és egyben meg is határozza a planetáris dimenzióra tágult piacok működési mechanizmusát. Nem bizonyult tehát igaznak a konzervatív Roger Scruton megállapítása, miszerint a történelem tanúsága szerint a piac hayeki spontán rendjét a valóságban nem a nyereszkesedés és a „csirkefogók” határozzák meg, jellemzik.¹⁷⁸ Sajnos éppen ez igazolódott be az utóbbi években a globális nyugati piaccgazdaság tekintetében, s nem a hayeki idilli kép, amire Scruton utal – még legújabb munkájában is¹⁷⁹ –, tehát ahol a társadalom tagjait a „kölcsonös tisztelet és a viszonzott kötelezettségek fűzik egymáshoz”¹⁸⁰, s ahol a társadalom megköveteli és meg is valósítja a – tesszük hozzá: a gazdasági – jogállamiságot. A Hayek elképzeléseit megvalósító kortárs (csaknem) *korlátozásmentes* globális pénzügyi-gazdasági piac válságokainak elemzése nem éppen azt mutatja, hogy Scrutonnak igaza lett volna, amikor Hayekre hivatkozva mondta, hogy „a spontán rend nem szükölködik intézményekben, a pusztá haszonlesésen túl számtalan más ösztönző erő munkálkodik tagjaiban.”¹⁸¹

A globális pénzügyi válságot okozó pénzügyi *felelőtlenység* és kapzsiság végső eredménye, konklúziója az volt, hogy az *adó fizetők pénzéből* az eddig ismert *legnagyobb bankmentő-csomagokat* hagyták jóvá:

„A Lehman Brothers összeomlásának hatása a bankközi hitelezésen keresztül hamar elérte el az összes többi szereplőt, nem kellett sokat várni, egy sor bank és pénzügyi intézmény is csődöt jelentett. Az USA és az EU központi bankja erre válaszolva mentő-csomagokat nyújtottak a bankoknak (pl. Goldman Sachs és Morgan Stanley bankháznak), összesen 2.500 milliárd dollár értékben. Ez volt a világtörténelemben a legnagyobb likviditási injekció, egyben a legnagyobb monetáris politikai közvetlen beavatkozás. Az európai országok és az USA a bankrendszerüknek további 1.500 milliárd dollár tőkeemelését biztosítottak.”¹⁸²

Hogy kik viselték tehát e mérhetetlen kapzsiság és felelőtlenség végső terhét? A hétköznapi emberek, az adófizető polgárok. Hogy szolgálják-e ezen bankmentő csomagok, illetve e külső banki tőkeemelések az *osztó igazságosságot*? Azt hiszem, nyugodtan mondhatjuk, hogy semmiképpen sem. *Megérdemelték* a bankok és egyéb pénzügyi szolgáltatók a kapzsiságuk és felelőtlenségük után ezt a hihetetlen mértékű feltőkésítést az adófizetők pénzéből? Nyilvánvalóan nem. Az 'égető szükség' indokolta volna tehát a vétkes bankok megmentését és feltőkésítését? Ezt akkor lehetne egyáltalán megvizsgálni, ha a feltőkésítés révén egy *új mentalitású bankrendszer* jött volna létre, amire szinte semmi esély, hiszen a válságért felelős pénzügyi világ *régi vezetői maradtak pozíciókban* a válság után is, ha esetleg a pénzügyi szektorban más – magas – megbízatást kaptak is.¹⁸³

De lépünk egyet vissza: a döntő momentum az volt, hogy *áttekinthetlenné*, követhetlenné vált tehát a válságot megelőzően a fentebb leírt pénzügyi rendszer, amit a pénzügyi piac önmagában nem volt képes kezelni:

„A CRT piac a válság kezdeti óráit megelőzően már áttekinthetlenné vált, nem volt olyan befektető, aki egy adott pillanatban tudná, milyen kockázatot vállalt, és így mekkora résszel járult hozzá a rendszer veszélyeztetéséhez. A fő jelszó éveken át a »dereguláció« volt – merthogy »a piac mindent megold«.¹⁸⁴

A probléma nem az volt, hogy az innovatív pénzügyi termékek árképzése (árazása) meglehetősen bonyolult, hanem az, hogy azok *hosszú távú valós működése a pénzügyi piacon* nem ismert.

A válság felelősei nem voltak továbbá híján a „csábítás művészetének” sem: a pénzügyi fogyasztóvédelem tekintetében érdemes ugyanis rámutatni arra, hogy a minél nagyobb profitszerzés végett a hitelintézetek *változó, módosítható kamatozású jelzáloghiteleket (adjustable rate mortgage loan)* adtak. Ezeknek első ránézésre is a *fogyasztókat rászedő*, azaz több mint csalogató jellege van:

„Ennek egy hírhedt változata a 2-28 hitel, amelynek esetében az első 2 évben az adós alacsony fix kamatot fizet, ezt követően 28 évig magasabb és módosítható kamatot. A módosítható kamatláb tipikusan valami referenciakamathoz kötődik, kamatfelár hozzáadásával (pl. 12m LIBOR + 5%).¹⁸⁵

Van olyan természetjogi gondolkodó, aki e gyakorlatok tekintetében a „bűnre csábító alkalom létrehozatala” morálteológiai eredetű fogalommal él, ami egyfajta *közvetett felelősséget* alapoz meg.¹⁸⁶

A derivatív ügyletekben a pénz már nem a valós gazdasági folyamatokat indexálja

A derivatív pénzügyi tranzakciók esetében fel kellene adni azt a nézetet, hogy ezen ügyleteknek nem kell szilárdan visszacsatolódnuk a reálgazdaság dolgaihoz. Az érték ugyanis alapjában nem relatív. Ennek megértéséhez különbséget kell tenni ‘indexikalitás’ és ‘referencialitás’ között, amely distinkciót néhányan megtesznek a derivatívák kapcsán. A *referencialitás* magára a dologra utal, így a *referenciális* kifejezések olyan szavak, amelyek *magukra a dolgokra, az egyedi létezőkre* utalnak.¹⁸⁷ Ezzel szemben az *indexikus* kifejezések a névmások, a mutatószók, illetve a határozószók. Ezen kifejezések tehát *más dolgokra utalnak* bizonyos aspektusból, így ezért *kontextusfüggők*:

„Indexikus kifejezéseknek általában a hagyományos grammatikai osztályok közül a névmásokat (én, te stb.), mutatószókat (ez, az stb.), hely- és időhatározókat (itt, most stb.) tekintjük. E kifejezésekkel minden további nélkül, a nevekhez hasonló egyszerűséggel tudunk egyedi tárgyakra, személyekre, de akár térbeli helyekre, illetve időpontokra is utalni, mely utóbbiakat Frege nyomán szintén egyedi objektumokként szokás kezelni. E csoport legfontosabb közös jellemzője, hogy referenciájuk egyes használataik kontextuális vonásaitól, vagyis attól függ, hogy ki, mikor, hol, esetleg kinek mond egy indexikus kifejezést tartalmazó állítást. Ebből és a referenciára értelmezett kompozicionalitás tételéből egyértelműen következik az is, hogy az indexikusokat tartalmazó állítások igazságértéke is kontextusfüggő lesz.”¹⁸⁸

Mármost a derivatívákat kritizáló írások említik azok indexáló hatását, de nem teszik világossá azt, hogy a *referencialitás eltűnik* a derivatívák világában – mutat rá Bill Maurer.¹⁸⁹ De mit is indexálnak a derivatívák? Az egyes szerzők a következőket szokták nevesíteni: a „politika és a gazdaság esetleges alakulását”, a „kockázatvállalás kultúrájának felértékelését”, a „kockázat fokozott ésszerűsítését és társadalmasítását, ami új monetáris képzetvilág megszületéséhez vezet”, „a csere és a termelés csaknem teljes szétválasztását a metafetiszizálásra és a verseny ethoszára épülő »spekulatív viadalokon«” stb.¹⁹⁰ A probléma abban áll, írja Maurer, hogy „a derivatívákról szóló kritikai szemléletű írásokban gyakran éppen azért sikkad el a referencialitás és az indexikalitás közötti különbségtétel, mert maguk a derivatívák azok, amelyek megkérdőjelezik a nyelv referenciális kategóriáit.”¹⁹¹ Az indexálás tehát *nem magukra a dolgokra utal*, így ez utóbbiak nem is elsődlegesek az előbbivel szemben. Az is kérdéses – vethetjük fel –, hogy a bonyolultabb és többszörösen közvetített derivatívák esetében léteznek-e még az indexálás és a referencialitás végső valóságelemei, amire utalnának, azaz *érzékkelhető-e még a reálgazdaság* a maga dolgaiban, folyamataiban és értékeiben?

Maurer másik példája a ‘nulla’ számegegyenesben betöltött szerepét illeti. A nulla szemiotikája ugyanis szintén a *derivatívák relativvá* válását példázhatja, amely immáron *nem él a valóságosan létező dolgok ontológiai elsőbbségének* módszertanával. Következő az okfejtése:

„Vegyük fontolóra Brian Rotman [...] derivatívákkal kapcsolatos okfejtését, amely a nulla szemiotikájáról írt munkája végén található. A nulla mint számjegy Rotman szerint megingatja azt a metafizikai állítást, miszerint a »dolgok« megelőzik a jelölésükre hivatott, ember alkotta »jeleket«. Ezt a referencialista logikát a számok területén megcáfolja a nulla nonreferencialitása. A nulla jel (a »semmi« jele). Ennyiben azonban olyan jel, amely más jelekre vonatkozik, a hiányát jelezve a jelrendszeréhez tartozó minden

egyéb jelnek. Így tehát a nulla is metajel, amely a számbavételnek, a számok egész rendszerének, valamint a számoló szubjektumnak a lehetőségességét indexálja. A metajel – nem pedig a megszámlálható »dolgok« jelenléte – az, ami a számbavételt lehetővé teszi.”¹⁹²

Az indexálás, az *indexáló metajelek* tehát az *elsődlegesek*, amelyek *nem utalnak a 'dolgokra'*. Ez utóbbiaknak nincsen metafizikai elsőbségük a jelekhez, az indexáláshoz, a mércéhez képest. Az indexek tehát, egy ilyen optikában, nem a valós dolgokat jelölik, hanem maguk hordozzák jelölésükben, indexálásukban az *(ál-)valóságot*. Ezen koncepcióban maga az indexálás a „valóság”, ami – a derivatívák esetében – a befektetői cselekvéseket, a kockáztatást vagy annak redukciójának szándékát, illetve a spekulatív indexmozgatást mozgatják. Fel sem merül tehát ebben a koncepcióban a (hitel)derivatívák bonyolult, többszörösen átstrukturált termékeinek a reálgazdaságra gyakorolt hatása. Csak a *jelölő számok* léteznek, mint imaginárius valóságok, amelyeknek viszont nincsen valós, ha tetszik, erkölcsi értéke. Az így tekintett derivatívák a *relativizmus*, sőt, ahogy a jogfilozófus Bruno Romano fogalmaz a jelen pénzügyi rendszer tekintetében: a *pénzügyi nihilizmus* terepén mozognak.¹⁹³ Luhmann e kitűnő olasz jogfilozófus ismerője, és egyben nagy kritikusa, rámutat arra, hogy a jelen pénzügyi rendszer *szimbólumokra vonatkozó szimbólumokból* építkezik, és azok keringése működteti, a materiális világ viszonyaitól körülvelt személyek lelki aktusaitól elszakadva.¹⁹⁴ Márpedig a szimbólumok strukturális jellemzője éppen az (lenne), hogy nem egy másik szimbólumra, hanem magára a *valóságra* utal, az utalások olyan láncolatában, amely sohasem szakad ki a materialitásból – írja Romano.¹⁹⁵

A fent kifejtettek a *pénz megváltozott szerepén* alapulnak. A folyamat azzal kezdődött, hogy a pénz ‘imagináriussá’ változott, azaz már nem váltható be aranyra vagy ezüstre, hanem „csak önmaga egy másik példányára”.¹⁹⁶ A derivatívák esetében a pénz már nem *valós értéket* mér a *dolgok világában*. Minderről már korábban szóltunk, így a Bretton Woods-i rendszer felbomlásának következményeiről is, ami új típusú derivatívák létrejöttének adott terepet. Maurer rámutat arra, hogy „Rotman szerint a derivatívákra támaszkodó mai devizakereskedelem újabb szintre emeli az imaginárius pénznek ezt az önreferenciális karakterét”. A határidős devizaügyletek ugyanis „cserére váró *javakká* varázsolják a csere *médiumát* – a pénzt.” Ezáltal pedig „megbontják a pénznek azt a feltételezett képességét, hogy egyszerűen csak indexálja a cserefolyamatban részt vevő javak és szolgáltatások »értékét«.”¹⁹⁷ A végső konklúzió az, hogy a pénz nem valós dolgok cseréjének médiuma, legalábbis bizonyos derivatívák esetében. Láthatjuk tehát, hogy valóban „nincsen különbség az előzetesen létező dolgok és a dolgokat reprezentáló jelek között”.¹⁹⁸ Ezen *referencia-deficit* vagy paradoxon még inkább szembeötlő, ha a pénz *jelölőképességének a spekulatív jövőre vetített* jellegét vesszük szemügyre:

„A referencialista paradoxon még szembeötlőbbé válik, amikor a pénz forgalmi értékét, azaz jelölőképességét lehetséges jövőbeli állapotai határozzák meg; amikor a jövőre vonatkozó elvárásoktól és jövőbeli értékektől függő devizaderivatívák határozzák meg az érték, a kockázat és a haszon jelenbeli konfigurációit.”¹⁹⁹

A jövőbeli várakozások indexálásával a *pénz maga hozza létre* (a spekulánsok maguk hozzák létre) *azt, amit mér*. A XIX. században még az számított „megemésztendő” botránynak, hogy az imaginárius pénz önmagát hozza létre a semmiből, minthogy a fedezet nélküli, azaz az *aranyra* vagy *ezüstre átválthatatlan pénz mennyiségét rendeletileg lehetett növelni*. A késő

XX. és a kora XXI. századi, „derivatív eszközök által kreált pénznek” pedig az a botránya – írja Maurer Rotmanre hivatkozva –, hogy az voltaképpen egy olyan jel, amely „a jövőből hozza létre önmagát”.²⁰⁰ A jövőből önmagát létrehozó önreferenciális imaginárius pénz tehát az újabb derivatívák ál-valósága, amely immáron nem a reálkereskedelem leképződése, annak indexálása, így nem is az határozza meg, hanem a *spekulatív várakozások indexálása*, amely várakozások, *bizalmi indexek maguk teremtik meg az indexálandó „értéket”*. Így ír Rotman minderről:

„A pénz bármely sajátos jövőbeli állapota, mikor elérkezik, soha nem lesz valami »objektív«, egy olyan jelölt, amely vár ránk odakint, amelyet »valós« kereskedelmi erők határoznak meg, hanem pontosan azok a pénzpiaci tevékenységek hívják majd életre, melyeket az értékének az előrejelzésére terveztek. A csereforgalom és a kamatlábak volatilitása által okozott pénzvesztés elleni spekuláció és biztosítás számára az opciós és határidős ügyletek által kínált stratégiák elválaszthatatlan részévé válnak annak, ami meghatározza ezeket a kamatlábakat.”²⁰¹

A kortárs derivatívákat tekintve azt kell tehát, hogy mondjuk, a *gazdasági*, azaz a termelői és a kereskedelmi *valóság ontológiai elsőbbsége*, s a *pénz*, mint *erre utaló jel indexáló jellege végérvényesen elveszett*, dekonstruálódott posztmodern korunkra.²⁰² Mégis a derivatíváknak van egy másfajta dimenzióban ható, valóságos társadalmi létezésük, olyan értelemben, hogy bár a reálgazdaságtól végérvényesen elszakadtak, *hatékonyak* lettek „*indexáló hatalmuknál*” fogva.²⁰³ De ez csak akkor áll fenn, ha működésük nem *lepleződik le*, azaz, ha a *matematikájuk* a „*fekete dobozban*” marad. A bonyolultságuk éppen ezt tette lehetővé a számukra, mint-hogy – mint írtuk – a hagyományos közgazdaságtanon nevelkedett bankvezetők sem értették az új pénzügyi termékek valós működését. A valós hatásmechanizmusukat nagyon kevesen látták át, s így csak néhányan voltak azok, akik előre látták az azokban rejlő nagy veszélyt és így a lehetséges következményeket. Volt tehát valami misztikus a derivatívák „*csodaképletében*”,²⁰⁴ ami a csoda „záloga” és egyben *lefegyverző erejű hatalmának biztosítéka* volt. Ezért megállíthatatlanul terjedtek a pénzügyi piacokon.²⁰⁵

Végezetül: mi a teendő a pénzügyi rendszer által vezérelt gazdasági rendszer válsága után?

Visszaigazolva látjuk tehát Niklas Luhmann téziséit, miszerint a mai gazdasági rendszer *öngerjesztő* és cirkuláris voltában az *egymásba kapcsolódó kifizetések zárt rendszerén* nyugszik, annyi jelentős korrekcióval, hogy ez a globális pénzügyi és gazdasági válság tanúsága szerint *fenntarthatatlannak, működésképtelennek* bizonyult. Luhmann tehát, talán akarata ellenére, egy *patologikus rendszerműködést* írt le. De miért? Éppen azért, mert Luhmann abból indult ki, hogy a gazdasági rendszer kifizetései „*fizetőképességet* (tehát pénzszerzést) feltételeznek, és *fizetőképességet* teremtenek”.²⁰⁶ Éppen a *fizetőképesség túnt el* a rendszerből, mert csak a *fizetőképesség látszata* tartotta fenn a pénzügyi buborékot, aminek kipukkanása után pénzintézetek és egyéb pénzügyi szereplők *tömegei mentek csődbe* a fizetőképtelenség miatt (az már más kérdés, hogy az adófizetők pénzéből újból feltökésítették döntő részüket.) A *családok millióiról* nem is beszélve, akik a *jelzáloghiteles és/vagy devizahiteles hibás pénzügyi termékrendszer áldozatai* lettek.²⁰⁷ A kifizetésekre alapuló, a fent leírt módon működő pénzügyi

rendszer tehát teljes egészében fenntarthatatlannak bizonyult. A *gazdaság rendszerének* a kifizetéseken (illetve nem fizetéseken) alapuló *pénzügyi rendszer* révén történő teljes *funkcionális elkülönülése* (Niklas Luhmann) történetileg együtt járt a „pénzügyi luftballon” kialakulásával és növekedésével, aminek „szétpukkadása” nem csak a pénzügyi piacok válságát eredményezte, hanem egyre inkább *diszfunkcionálissá* tette az egész pénzügyi rendszert a gazdaság és a társadalom vonatkozásában. Ezért nézetünk szerint vissza szükséges térni a *reálgazdaságot* követő, *munkahelyet* és *valós értéket* teremtő, *gazdaságot szolgáló* pénzügyi rendszerhez, amelyben újra kell értékelní a pénz és a pénzügyi konstrukciók (termékek, s különösen a derivatívák), valamint a pénzügyi aktorok szerepét.

A derivatívák eredetileg az üzleti kockázat csökkentésére jöttek létre, de kétélű fegyverként szolgálnak, és bizonyos komplex strukturált – fentebb már tárgyalt – formáikban nem volt mögöttük valós fedezet, ezért túlburjánzásukban²⁰⁸ destabilizálták az egész pénzügyi szférát és vele a reálgazdaság nagy részét. Ezért végig lenne szükséges követni az egyes derivatív pénzügyi termékeket és jogviszonytípusokat, megnézvén, hogy megvan-e a mögöttes (végrehajtható) fedezet, gazdasági érték, s ahol az a fokozott kockázat miatt csökkent módon van meg, akkor annak árazásának is követnie kell azt.²⁰⁹ Ahol pedig nincsen igazolható gazdasági érdek a fedezeti műveletekre, ott azt nem lenne szabad engedélyezni.²¹⁰ A derivatíváknak is végül is a likviditást, és a legalább közvetve a reálgazdaságot is kell szolgálniuk, így nem okozhatják végig nem gondolt konstrukciókként ezek romlását, és különösen nem lehetnének arra engedélyezettek, hogy azokkal spekulációs fegyverként cégek és nemzetgazdaságok csődjére fogadjanak mintegy „önbeteljesítő jóslatként”.²¹¹ Megfontolandó Soros György azon javaslata, hogy a különféle piacok között „tűzfalakat” kellene húzni, ahogy a „tankhajókat is kamrákra osztják a stabilitás érdekében”.²¹² Mindezek megvalósításában a közgazdászok mellett a (pénzügyi) jogászoknak elsőrendű szerepe kell, hogy legyen.

Addig is mit kellene tenni: a környezetjogban bevált és így onnan kölcsönözhető ‘*elővigyázatosság*’ elvét²¹³ kellene alkalmazni minden olyan derivatív pénzügyi termék, konstrukció esetében, amelynek végső értékalapja, és/vagy hosszabb távú hatásmechanizmusa nem ismert.²¹⁴ A jelen pénzügyi és a gazdasági világválságból ugyanis láthattuk, hogy a veszély nem kisebb, hanem inkább más jellegű, mint a környezeti, természeti tömegkárosodások esetében.

Bruno Romano rámutat arra, hogy a pénzügy a *reálgazdaság szimbóluma*. Ha viszont nem azt védi, hanem azt kiüresíti vagy szétrombolja, a *nihilizmus* egyik fajtájává válik.²¹⁵ A *jogi nihilizmus* szerinte jelenleg a *pénzügyi nihilizmus* eszközeként működik.²¹⁶ Mindkettőben egymást erősítve a kognitív *rendszerműveletek* sikeres, *hatékony kapcsolódása* az elsődleges szempont, a *lelkiismeret* aktusaitól, ítéletétől eloldva.²¹⁷ Az emberiség kiszolgáltatott, döntő többsége pedig csak tehetetlen „nézője” lehet a kártékony spekulatív pénzügyi műveletek „színházának”.²¹⁸

Nos, úgy véljük, hogy mindez talán elkerülhető lehet a fentiek figyelembevételével.

Felhasznált irodalom

- ÁCS A. (2013): A likviditás evolúciója. *Hitelintézeti Szemle*. Magyar bankszövetség, 2013/3. 12. évf. Hozzáférés: <http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2013/05/231-249-Acs.pdf>
- ÁCS A. (2013): *Likviditás és reálgazdaság kapcsolata. Az Egyesült Államok példáján*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola, Szeged, 2013. Szeged.
- BALYÓ L. (2008): *Az USA jelzálogválságának elemzése, tapasztalatai, tanulságai és hatása a magyar jelzáloghitel piacra* (A pénzügyi piacok fejlődésében rejlő ügyfélkockázatok). Hozzáférés: https://felugyelet.mnb.hu/data/cms1565391/Tanulmny_vs_2_doc0805011.pdf
- BÉLYÁ CZ I. (2010): Kockázat vagy bizonytalanság? Elmélet történeti töredék a régi dilemmáról. *Közgazdasági Szemle*. LVII. évf., 2010. július–augusztus. Hozzáférés: http://epa.oszk.hu/00000/00017/00172/pdf/05_belyacz.pdf
- BENKE J. (2011): A „Rejtőzködő” reményvétel a német magánjogban. *Iustum Aequum Salutare*. VII. 2011/4. Hozzáférés: <http://www.ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20114sz/04.pdf>
- BERNEK Á.– FARKAS P. (2002): A monetáris világ, a pénz „mindenhatóságának” politikai kérdőjelei. In BERNEK Ágnes (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BLACK, F. (1989): How We Came Up With The Option Formula. *Journal of Portfolio Management*. Winter. Hozzáférés: http://webhost.hec.fr/rosu/teaching/fm13/Topic_08/Black_How_we_came_up_with_the_option_formula_1987.pdf
- BOOTH, P. (2009): Learning from the Crash, and Teaching after it. In Samuel GREGG, James STONER (ed.): *Profit, Prudence and Virtue: Essays in Ethics, Business and Management*. Charlottesville, Imprint Academic.
- BRUNI, L.– ZAMAGNI, S. (2013): *Civil gazdaság. Hatékonyság, méltányosság, köz-jóllét*. Budapest, L’Harmattan.
- BUGÁR Gy. (2015): *Piaci és hitelkockázat menedzsment*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- D’ANGELO, A. – MONATERI, P. G. – SOMMA, A. (2005): *Buona fede e giustizia contrattuale. Modelli cooperativi e modelli conflittuali a confronto*. Torino, Giappichelli.
- DÖMÖTÖR B. (2011): A kockázat megjelenése a származtatott pénzügyi termékekben. *Hitelintézeti Szemle*. 2011/4. Hozzáférés: http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/360_369_domotor.pdf
- ERDŐS M.– MÉRÓ K. (2008): A subprime válság és a pénzügyi szervezetek felügyelése. *Hitelintézeti Szemle*. 2008/5. 4. jegyzet. Hozzáférés: http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/HSZ5_erdos-mero_491_519.pdf
- FARKAS P. (2010): *Árfolyamrendszerek Közép- és Kelet-Európában*. Doktori Értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástudományi Doktori Iskola, Pécs. Hozzáférés: http://ktk.pte.hu/sites/default/files/mellekletek/2014/07/Farkas_Peter_disszertacio.pdf
- FERGUSON, N. (2014): *A pénz felemelkedése. A világ pénzügyi történelme*. Budapest, Scolar Kiadó.
- FRIVALDSZKY J. (2013): *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat.
- GÁL Z. (2010a): *Pénzügyi piacok a globális térben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GÁL Z. (2010b): *A pénzügyi globalizáció térbeli korlátai*. Hozzáférés: <http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2010/gal.pdf>
- GREGG, S. (2009): Failure and Reform. Business Schools and the 2008 Financial Crisis. In Samuel GREGG, James STONER (ed.): *Profit, Prudence and Virtue: Essays in Ethics, Business and Management*. Charlottesville, Imprint Academic.
- GYARMATI Á.– MEDVEGYEV P. (2011): Válság és hitelderivatívák A szintetikus fedezett adóssághitelezettségek (CDO-k) árazása és kockázataik. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 2011. november. Hozzáférés: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/468/1/Kszemle_CIKK_1276.pdf
- HAYEK, F. A. (1993): *Law, Legislation and Liberty*. London, Routledge. Vol. 2.
- KIRÁLY J.– NAGY M.– SZABÓ E. V. (2008): Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és (hazai) következményei. *Közgazdasági Szemle*. LV. évf., 2008. július–augusztus. Hozzáférés: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/00.pdf>

- KATONA K. (2014): Corporate production and financing choices in Hungary. *Ekonomika*. 2014. Vol. 93(3). Hozzáférés: <http://www.journals.vu.lt/ekonomika/article/view/3879/2691>
- KNIGHT, F. H. (1921): *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston, MA. Hart, Schaffner & Marx–Houghton Mifflin Co.
- KOLLÁR J.– RUSZNÁK T. (2009): Adalékok a fogyasztói lét ontológiájához: a tőzsde. *Világosság*. 2009 nyár. Hozzáférés: <http://www.vilagosság.hu/pdf/20091214195714.pdf>
- LÁNYI K. (2001): Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségkör értelmezéséről. *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf., 2001. június. Hozzáférés: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00072/pdf/lanyi.pdf>
- LENTNER Cs.– KOLOZSI P. – TÓTH G. (2010): A magyar válságkezelés sajátosságai és ellentmondásai. *EU Working Papers*. 1/2010. 4. Hozzáférés: http://lentnercsaba.com/doc/publications_06.pdf
- LOSONCZ M. (2006): *Nemzetközi pénzügyek*. Győr, Széchenyi István Egyetem. [elektronikus jegyzet (pdf)]
- LUHMANN, N. (2010): *Ökológiai kommunikáció. Képes-e felkészülni a modern társadalom az ökológiai veszélyekre?* Budapest, AKTI, Gondolat.
- MAINE, H. S. (1988): *Az ősi jog*. Budapest, Gondolat.
- MÁRTON M. (2005): A referencia problémái. *Kellék*. 27–28. szám. Hozzáférés: <http://kellek.adatbank.transindex.ro/pdf/27-28/025marton.pdf>
- MAURER, B. (2012): Elfojtott jövő. A pénzügyi derivatívák teológiai tudattalanja. *Fordulat*. 2012/1. Hozzáférés: http://epa.oszk.hu/02100/02121/00015/pdf/EPA02121_fordulat_17_158-185.pdf
- MÉRŐ L. (2014): *A csodák logikája. A kiszámíthatatlan tudománya*. Tericum Kiadó.
- NAGY M.– SZABÓ E. V. (2008): Az amerikai másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és hatásai a magyar bankrendszerre. *MNB Szemle*. 2008. április. Hozzáférés: http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/mnbhu_mnbszemle/mnbhu_msz_200804/nagy_marton_szabo_e_viktor.pdf
- PAPP P. (2005): *Hitelderivatívák az innováció útján: a hitelkockázat tőzsdei kereskedése*. 2006. Budapesti Értéktőzsde. Kochmeister-díj. Hozzáférés: http://bet.hu/data/cms87998/Papp_Peter_Ihelyezet_dolgozat.pdf
- PASCAL, B. (1978): *Gondolatok*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ROMANO, B. (2012): *Nichilismo finanziario e nichilismo giuridico. Conoscenza e coscienza*. Torino, Giappichelli.
- SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D. (1987): *Közgazdaságtan I. Alapfogalmak és makroökönómia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SÁNDOR I. (2008): Az IBA a gazdasági világválságról és a jogászok felelősségéről. A helyzet kulcsa az ügyvédek kezében van? *Ügyvédek Lapja*. 2008/5.
- SCRUTON, R. (2011): *A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye*. Budapest, Noran Libro.
- SCRUTON, R. (1995): Mi az, hogy jobboldal? In Roger SCRUTON: *Mi a konzervativizmus?* Budapest, Osiris.
- SMITH, A. (1940): *Vizsgálódás A nemzetek jólétének természetéről és okairól*. I, Budapest, Magyar Közgazdász Társaság, 1940. (változatlan utánnomás Erdős Tibor előszavával: Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.)
- SOROS Gy. (2012): *Pénzügyi vihar Európában és az Egyesült Államokban*. Tanulmányok. Scolar Kiadó.
- SZABÓ Gábor (2010): *A valószínűség fogalmának kialakulása*. Hozzáférés: http://www.merleg-digest.eu/wp-content/uploads/2013/09/2010_3_4_SZG_Probabilitas.pdf
- SZALAI Á. (2009): A kapitalizmus gazdasági alkotmánya: a magánjog alapintézményei. In SZALAI Ákos (szerk.): *Kapitalista elvárások*. Közjó és Kapitalizmus Intézet.
- SZALAI Á. (2013): *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. Budapest, L'Harmattan, Széchenyi István Szakkollégium. Hozzáférés: <http://szisz.hu/sites/default/files/SzerzodesiJog%20beliv.pdf>
- TÓTH T. (2015): Is There a Vatican School for Competition Policy? *Loyola University Chicago Law Journal*. Vol. 46, No. 101. Hozzáférés: <http://www.luc.edu/media/lucedu/law/students/publications/11j/pdfs/vol46/issue3/Toth.pdf>
- VARGA Zs. A. (2011): A közigazgatás feletti kontrolleszközök általános áttekintése. *Jog, Állam, Politika*. 3. évf. Klnsz.

VERES Z. (2013): Ügyfélvédelem a pénzügyi szektorban: Gondolatok a pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdéseiről. *Jogelméleti Szemle*. 2013/4. Hozzáférés: <http://jesz.ajk.elte.hu/veres56.pdf>

WEBER, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Vallásszociológiai írások. Budapest, Gondolat.

WEBER, M. (1992): *Gazdaság és társadalom 2/1*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

WEBER, M. (1995): *Gazdaság és társadalom 2/2*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,

WEBER, M. (1995a): *A tőzsde*. ford. Mezei I. György. Budapest, IKVA Kiadó.

Hivatkozások és jegyzetek

¹ A méltán közismert, a gazdaságetikai szakirodalomban szinte már közhelyként idézgetett passzus a következőképpen hangzik a maga teljességében: „A mézárósnak, a sörfőzőnek vagy péknek nem jóindulatától várjuk ebédünket, hanem attól, hogy azok saját érdekeikre vannak tekintettel. Nem emberiségükhöz, hanem önszeretükhöz fordulunk, és sohasem emlegetjük előttük saját szükségletünket, hanem az ő előnyüket. Csak a koldus bízza magát embertársai könyörületességére, és még ő sem egészen.” Adam SMITH: *Vizsgálódás A nemzetek jólétének természetéről és okairól*. I, Budapest, Magyar Közgazdász Társaság, 1940. (változatlan utánnomás Erdős Tibor előszavával: Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.) 26.

² Vö.: FRIVALDSZKY János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiárius-relacionális kormányzás felé. *Iustum Aequum Salutare*. IX. 2013/2. 58–60. Lásd Luigino Bruni érvelését: Luigino BRUNI: *L’ethos del mercato*. Un’introduzione ai fondamenti antropologici e relazionali dell’economia. Milano–Torino, Bruno Mondadori, 2010. 115–122. Természetesen e két munkában Adam Smith „Az erkölcsi érzelmek elmélete.” („*The Theory of Moral Sentiments*.”) című műve is elemzésre kerül, ami összességében csak árnyalja a főművében foglaltakat. Soros György így nyilatkozik meg a piacot mozgató „láthatatlan kézzel”: „Ez a láthatatlan kéz attól olyan hatékony, hogy nem kell erkölcsi megfontolásokat tekintetbe vennie. Az értékek csakis pénzben kifejezhetőek, a pénz pedig helyettesíthető.” SOROS György: *Soros-előadások a Közép-európai Egyetemen*. Scolar Kiadó, 2013. 94.

³ „Csak a nyereség érdekében fektet be bárki is tőkét valamely tevékenységbe, és ezért igyekszik ezt mindig olyan tevékenység fenntartására használni, melynek eredménye valószínűleg a legnagyobb értékű lesz, illetőleg amelyet pénz vagy más javak lehető legnagyobb mennyiségére lehet becserélni. [...] Azzal tehát, hogy minden egyén töle telhetően igyekszik tőkéjét a hazai tevékenység fenntartására használni, és ezt a tevékenységet úgy irányítani, hogy *termelése a lehető legnagyobb értékű legyen, szükségszerűen azon dolgozik, hogy a társadalom évi jövedelme a lehető legnagyobb legyen, bár általában nem a közösség érdekét akarja előmozdítani, és nem is tudja, mennyire mozdítja azt elő*. Ő csak saját biztonsága miatt támogatja a hazai tevékenységét inkább, mint az idegent, és *csak saját nyereségét keresi*, mikor azt úgy irányítja, hogy annak termelése a legnagyobb értékű legyen. Ebben is, mint sok más esetben, *láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ő nem is keresett*. A társadalomnak pedig nem is éppen baj, hogy ő ezt a célt nem ismeri. Azzal, hogy *ő saját érdekét követi, gyakran a társadalomét eredményesebben mozdítja elő, mint ha annak előmozdítása lett volna valóságos célja*. Sohasem látam még, hogy sok jót okoztak volna azok, akik úgy mutatták, hogy a közösség javáért kereskednek. Ez a tetszelgés valóban nem is igen szokásos a kereskedőknél, és igen kevés szóval el lehet őket ettől téríteni. (kiemelések tőlem: F. J.)” SMITH (2011) i. m. 488–489.

⁴ Vö.: Max WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Vallásszociológiai írások. Budapest, Gondolat, 1982.

⁵ Vö.: WEBER (1982) i. m. 76–77. 254. 270–272. 278–279. 287.

⁶ Az egyre inkább terjedő piaci logika kétféle, szubsztantív és formális értelmezéséhez lásd Pokol Béla tanulmányát: „A piaci logika kiterjesztése két eltérő irányban is megfigyelhető volt az elmúlt évtizedek társadalomelméleti irodalmában, ám a két irány eltérő jellege nem áll tisztán sok szerzőnél, és megítélésem szerint a jog gazdasági elméletének egyes írásainál is fennáll ez a probléma. Röviden összefoglalva azt lehet mondani, hogy egyrészt megindult az elmúlt évtizedekben egy olyan elméleti irány, amely a *gazdasági szférában talált piaci logikát kiterjeszteni igyekezett* és a fokozatos kiterjesztés után, mint társadalomelméleti paradigma áll előttünk, másrészt találhatunk olyan elemzéseket is, amelyek az *eredeti szűk értelemben felfogott rentábilis/nem rentábilis szerinti piaci logikát kutatják a termelési-gazdasági szférán túli társadalmi alrendszerekben*.” POKOL Béla: *Jogbölcseleti vizsgálódások*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. 60–61.

⁷ Max WEBER: *Gazdaság és társadalom 2/1*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 11.

⁸ Max WEBER: *Gazdaság és társadalom 2/2*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 25.

⁹ Henry Sumner MAINE: *Az ősi jog*. Budapest, Gondolat, 1988. 126.

¹⁰ MAINE i. m. 127. Maine, F. Tönnies és Max Weber gondolatainak összevetésére a 'contractus' és a 'status' viszonyát illetően a közösség és társadalom dichotómiájában ld. POLÁNYI Károly: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1976. 153–155.

¹¹ A két szolidaritás-típus és a kollektív tudat összefüggéseinek elemzéséhez ld. NÉMEDI Dénes: *Durkheim. Tudás és társadalom*. Budapest, Áron Kiadó, 1996. 45–77.

¹² Paul A. SAMUELSON – William D. NORDHAUS: *Közgazdaságtan I. Alapfogalmak és makroökönómia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987. 82.

¹³ Uo.

¹⁴ Luigino BRUNI – Stefano ZAMAGNI: *Civil gazdaság. Hatékonyság, méltányosság, köz-jóllét*. Budapest, L'Harmattan, 2013. 189.

¹⁵ „Az 1990-es években elterjedő számos új pénzügyi eszköz közül a származékos ügyletek (derivatívák) piaca a legdinamikusabb, amelynek legfőbb színtere a tőzsdén kívüli bankközi piac (OTC). A korábban nem túl széles körben elterjedt – s bizonyos országokban nemrég még szerencsejátéknak számító – derivatívok állománya 1990-ben 6 billió, 1997-ben már 18 billió kibocsátási értékű volt, piaci (spekulációs) értékük pedig 29 billió dollárt tett ki (ez utóbbi akkor négyszerese volt az USA GDP-jének). Az OTC derivatív ügyletek értéke 1999-re elérte a 80 billió dollárt. Az üzletág szédületes növekedésének köszönhetően 2007-ben a derivatív eszközök névleges kibocsátási értéke 516 billió dollár, míg a tényleges – a zárasakor kifizetendő – bruttó piaci érték 11 billió dollár volt. A piac óriási növekedési ütemét jelzi, hogy a devizaalapú származékos eszközök napi forgalma 2007-ben elérte a 4,2 billió dollárt. A derivatív tőzsdéken a devizaárfolyamokra és a kamatlábakra irányuló derivatív kötések napi forgalma még ennél is nagyobb, 6,3 billió dollár volt.” GÁL Zoltán: *Pénzügyi piacok a globális térben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010. [a továbbiakban: GÁL (2010a)] 97.

¹⁶ „A mostani pénzügyi válság két dologban alapvetően különbözik a pénzügyi globalizáció korának korábbi válságaitól. Egyfelől, a fertőzési gócpont nem valamelyik feltörekvő régióban, hanem a globális pénzügyi rendszer »vezérlőközpontjában« az Egyesült Államokban és néhány fejlett országban volt. Másfelől, a pénzügyi piacok globális integráltsága – a korábbi feltevésekkel szemben – nem tudta lokalizálni a jelenlegi pénzügyi és gazdasági válságot, s még a stabilnak hitt bankrendszereket is megrendítette. Mindez megnehezíti a válságok kezelését, a fertőzések világméretű terjedésének lokalizációját. A korábbi válságok sajátossága volt, hogy többségük a feltörekvő országokból indult ki, s ezek a válságok regionális szinten lokalizálhatóak voltak. [...] A mostani válságban a bankrendszer a fertőzés hordozója, aminek a pénzügyi stabilitásra nézve sokkal súlyosabb hatása van, mint egy »szimpla« részvénypiaci árzuhanásnak. [...] A jelenlegi válságban maguk a globális pénzügyi központok a fertőzés gócai, ahonnan nincsenek valódi menekülési útvonalak.” GÁL Zoltán: *A pénzügyi globalizáció térbeli korlátai*. 2010. [a továbbiakban: GÁL (2010b)] 16–17.

<http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2010/gal.pdf>

¹⁷ GÁL (2010a) i. m. 101.

¹⁸ BRUNI i. m. 224.

¹⁹ Uo.

²⁰ Max WEBER: *A tőzsde*. ford. Mezei I. György. Budapest, IKVA Kiadó, 1995. 13. [A továbbiakban: WEBER (1995a)]

²¹ WEBER (1995a) i. m. 13-15.

²² WEBER (1995a) i. m. 22.

²³ Uo.

²⁴ WEBER (1995a) i. m. 31.

²⁵ Uo.

²⁶ Lásd a vonatkozó dokumentumhelyeket In GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. 308. 327. 333.

²⁷ WEBER (1995a) i. m. 34–35.

²⁸ „Market Capitalization: Piaci tőkésítés (kapitalizáció). A tőzsdén lévő vállalat piaci értékét jelenti, a forgalomban levő részvények száma szorozva az aktuális árfolyammal (N·P).” VINCZE László: *Tőkepiaci ismeretek*. Panon Egyetemi Kiadó, 2014. 262.

²⁹ Farkas Péter egy 2002-ben írt tanulmányában a következőket írja: „[...] a tőzsdei kapitalizáció értéke a 80-as évek elején a világ GDP-jének 10%-át tette ki, 1999-ben már egyenértékű volt vele, majd fokozatosan (a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően gyorsabban) 60%-ra esett. [...] Még érdekesebbek az USA arányai, ahol a kapitalizáció 20-ról 160%-ra nőtt, és napjainkban körülbelül 140-150%-ot tesz ki. Tudni kell, hogy az 1929-es válság előtt a New York-i tőzsdeindex három év alatt megháromszorozódott, és a kapitalizáció a GDP 80%-át érte el. A 80%-os arányt legközelebb az 1990-es évek második felében lépte túl, ráadásul ezt azóta megduplázta.” FARKAS Péter: *A világgazdasági fejlődés szcenáriói*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Műhelytanulmányok, 38. szám, 2002. február. 7. o.

³⁰ „Ami a pénzügyi piacok nagyságát illeti, ha a világ országai ki akarnák elégíteni a 2007-ben általuk előállított termékekből és szolgáltatásokból, azaz GDP-ből származó 55 billió dollárnyi pénzből a globálisan pénzügyi

eszközök (részvények, kötvények, bankbetétek stb.) állományi értékét, több mint három évig mindenkinek csak ezért kellene dolgoznia. Ugyanis 2007-ben a pénzügyi eszközökben megtestesült vagyon 196.000 milliárd dolláros összege 3,5-szeresével múlta felül a világ GDP-ét. Ami a pénzügyi piacok egyes szegmenseinek hatalmas volumenértékeit illeti, a világon három tőzsdei munkanap összforgalma eléri az éves világexport értékét, ami önmagában is megdöbbentő tény. Naponta 3–7 ezermilliárd dollár folyik keresztül a világ deviza- és derivatív piacain, s több mint 1300 milliárd kamatfizetés formájában. 7 A Világ GDP harmincnyolcszorosa fordult meg egy év alatt a spekulációs pénzpiacokon [...].” GÁL (2010b) i. m. 8.

³¹ „2.3.4. A nemzetközi pénzügyi szektor növekedési ütemével teljesen elszakadt a reálgazdasági folyamatoktól; Az elmúlt harminc évben a pénzügyi tranzakciók volumene robbanásszerű – más szektorokban nem tapasztalt – mértékben nőtt meg. A világgazdaságban az 1980-as évek óta a pénztőke felhalmozása mintegy 700%-kal gyorsabb volt, mint az állótőke-befektetések növekedése, ami szoros összefüggésben áll a pénzügyi befektetéseknek a termelőtőkéhez viszonyított nagyobb profitabilitásával [...]. A világ pénzügyi eszközállományának az összértéke először 1980-ban érte el a világ GDP-jének nagyságát, 1993-ban pedig már duplája volt. A pénzügyi luftballon mérete az elmúlt huszonöt évben óriásira duzzadt. A méreteit jól érzékelteti néhány reálgazdasági mutatóval történő összevetés [...]. A pénzpiaci eszközök óriási volumene mellett már csak forgási sebességük és dinamikájuk nagyobb. Az eszközök növekedési rátája sokszorosan meghaladta a reálgazdaság GDP-jének növekedési ütemét. Amíg a világgazdaság reál GDP-je az 1970-es években átlagosan 3,5%-kal, az 1980-as években 2,8%-kal, az 1990-es években pedig 2,2%-kal, illetve 2007-ig 4,2%-kal bővült, addig például az értékpapírpiacon átlagos növekedési üteme 1980 és 1996 között 25%-os volt. Összehasonlításként a külkereskedelmi forgalom ez idő alatt 5–7%-os ütemben bővült, az FDI növekedési üteme is csak 8%-os volt, de a következő négy évben már az FDI is 27%-os növekedést produkált [...]. A pénzügyi eszközök növekedésében a vállalati adósságpapírok és a részvényárfolyamok emelkedése játsza a főszerepet. 2004 és 2005 között a világ pénzügyi eszközállományának emelkedése mintegy felerészben a részvényárfolyamok szárnyalásának volt köszönhető. Az értékpapírosodás tehát jelentősen növeli a pénzügyi piacok növekedési dinamikáját.” GÁL (2010b) i. m. 9.

³² GÁL (2010b) i. m. 18.

³³ Uo. De volt ennek egy másik aspektusa is, amire Soros György mutat rá: „A jelzálogok értékpapírosítása új dimenzióval gazdagította a rendszerkockázatot. A pénzügyi tervezők azt állították, hogy földrajzi diverzifikáció segítségével csökkentették a kockázatokat, holott ennek gyakorlatilag épp az ellenkezőjét érték el a képviselői probléma megteremtésével. A képviselők, közvetítők ugyanis inkább a díjbevételek maximalizálására fókuszálnak, mintsem a kötvénytulajdonosok érdekvédelmére.” SOROS György: *Pénzügyi vihar Európában és az Egyesült Államokban*. Tanulmányok. Scolar Kiadó, 2012. 93.

³⁴ Virtuális vagyon. Interjú dr. Sándor Istvánnal a jog és az érték fogalmáról. *De Jure*. 2009/1. 2.

³⁵ Uo.

³⁶ Soros György a következőképpen foglalja össze a pénzügyi világválság okait, természetrajzát: „Az értékpapírosítás célja a kockázatok csökkentése volt a kockázati és földrajzi diverzifikálás segítségével. Mégis épp azáltal nőtt a kitérttség, hogy a jelzálogok tulajdonjogai az ügyfeleket jól ismerő bankoktól olyan befektetőkhez vándoroltak, akik mit sem tudtak a hitelfelvevőkről. A hitelkihelyezést alaposan elbíráló bankok helyett olyan kis tőkés-jű jelzálog-közvetítők finanszírozták a kölcsönöket, akik csak átmenetileg »raktározták« ezeket a követeléseket, és rövid idő elteltével eladták azokat a különféle befektetési bankoknak. A befektetési bankok ezt követően CDO-kat alakítottak ki, és a minősítő intézetek besorolása után a portfóliót intézményi befektetők részére értékesítették tovább. A folyamat során a különféle díjakból folyt be a bevétel – így a nagyobb hitelmennyiség nagyobb várható bónuszt generált. Ez a kockázatmentes díjbevételei lehetőség azonban a felületes és félrevezető üzleti gyakorlatnak is táptalajt biztosított. A tapasztalatlan és tájékozatlan ügyfelekre épülő subprime ágazatban kedvelt üzleti fogás lett a kliensek megtévesztése. Fényes példa erre a »teaser«, azaz bevető kamatok alkalmazása.” SOROS György: *A 2008-as hitelválság és következményei. A pénzügyi piacok új paradigmája*. Budapest, Scolar Kiadó, 2008. 18–19.

³⁷ A PPKE JÁK Doktori Iskolájában tartok egy „Jog és erkölcs” elnevezésű kurzust. Veres Zoltán e kurzus keretében a kortárs spekulatív pénzügyekre alkalmazta az ott elhangzó alapelveket, meglátásokat és egy figyelemre méltó tanulmányban adta közre kutatásainak eredményeit: VERES Zoltán: Néhány etikai és jogi megfontolás a short selling ügyletek kapcsán. Különös tekintettel az arany szabály és a iustitia commutativa követelményére. *Iustum Aequum Salutare*. VII. 2011/4. 161–181. http://epa.oszk.hu/02400/02445/00023/pdf/EPA02445_ias_2011_4_161-181.pdf Lásd különösen az V. fejezet következő alpontját: „2. Az árfolyam elszakadása a jogviszony közvetett tárgyának valós értékétől”. Itt írja Veres Zoltán: „Problémát jelent, hogy sokszor a közvetett tárgy nehezen felismerhető, így az adott részvény árfolyama erősen elszakadhat a mögöttes jogviszony tárgyaként szolgáló dolog reális értékétől. Ennek okai a manipulációtól kezdve a mentális horgonyzáson és az emberi kapzsiságon át a buborékok kialakulásáig sokfélék lehetnek. Különösen problematikusnak tekinthetők ebből a szempontból az értékpapírosított termékek.” VERES i. m. 177–178. Veres Zoltán tanulmánya szakmai körökben visszhangra talált: Shortolás, Justitia, Arany szabály. Etikai megfontolások a tőzsdén? *Pesti Ügyvéd*. 2011/12. december. 11.

³⁸ GÁL (2010a) i. m. 102.

³⁹ Uo. Lásd Lányi Kamilla helyzetértelmezését, akire Gál is hivatkozik. „[...] a hetvenes évektől kezdve kialakult egy öntörvényű pénz- és tőkepiac, amely egyrészt elképesztően nagy mértékű pénzteremtésre képes, másrészt azelőtt ismeretlen nagyságú pénztőke valós idejű mozgására úgy, hogy a maga többlépcsős rendszerében voltaképpen pénzt pénzbe (sokféle és sokfajta módon forgatható értékpapírba) fektet.” LÁNYI Kamilla: Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségkör értelmezéséről. *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf., 2001. június. 503. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00072/pdf/lanyi.pdf>

⁴⁰ GÁL (2010a) i. m. 102. Bernek Ágnes és Farkas Péter a következő szám adatokkal szolgálnak e tekintetben: „A termelőtőke átlagos profitabilitása a világgazdaságban az 1990-es években 3-15% [...], míg a pénzügyi befektetések – bevallott – hozadéka 10-20 % között mozog. Míg évszázadokon át a termelőbefektetés hozama volt magasabb, most a pénzügyi befektetéseké lett a jövedelmezőbb.” BERNEK Ágnes – FARKAS Péter: A monetáris világ, a pénz „mindenhatóságának” politikai kérdőjelei. In BERNEK Ágnes (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 186.

⁴¹ A „csökkenő kockázat – növekvő jövedelem” modell leírásához, bemutatásához lásd: KIRÁLY Júlia – NAGY Márton – SZABÓ E. Viktor: Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzőloghitel-piaci válság és (hazai) következményei. *Közgazdasági Szemle*. LV. évf., 2008. július–augusztus. 586. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/00.pdf>

⁴² KIRÁLY – NAGY – SZABÓ i. m. 586.

⁴³ KIRÁLY – NAGY – SZABÓ i. m. 587.

⁴⁴ PAPP Péter: *Hitelderivatívák az innováció útján: a hitelkockázat tőzsdei kereskedése*. 2006. Budapesti Értéktőzsde. Kochmeister-díj, 2005. 11–12.

http://bet.hu/data/cms87998/Papp_Peter_1helyzet_dolgozat.pdf

⁴⁵ KIRÁLY – NAGY – SZABÓ i. m. 587.

⁴⁶ KIRÁLY – NAGY – SZABÓ i. m. 588.

⁴⁷ SOROS (2012) i. m. 115.

⁴⁸ GÁL (2010a) i. m. 103. „Még egy fejlettebb ipari országban is az a jellemző, hogy egy kis vagy közepes vállalkozás legfeljebb két vagy három banktól kaphat hitelt.” Joseph E. STIGLITZ: *A globalizáció és visszasságai*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 125-126. A finanszírozásnak a vállalatok növekedésében és likviditásában betöltött szerepéhez globális perspektívában lásd. Klára KATONA: Corporate production and financing choices in Hungary. *Ekonomika*. 2014. Vol. 93(3) 141-147. <http://www.journals.vu.lt/ekonomika/article/view/3879/2691>

⁴⁹ GÁL (2010a) i. m. 103.

⁵⁰ Vö.: „Az adott termék árfolyamának a reális értéktől való elszakadásában, illetve a buborékok kialakulásában a történelmi tapasztalatok szerint nagy szerepe lehet az emberi kapzsiságnak is. Ha ugyanis egy kezdetben alulértékeltnek tűnő, vagy gyors növekedést ígérő eszköz (például tulipánhagymák vagy internetes társaságok részvényei) esetén az ár elindul felfelé, az emelkedésből származó nyereség sokak érdeklődését felkelti. Ilyenkor már nem a termék mögött álló reáltevékenység jövedelmezősége számít, hanem csakis a realizálható nyereség. Az újabb és újabb befektetők egy ideig egyre csak felfelé hajtják az árakat, mígnem egyesek rájönnek, hogy a termék túlértékelt és elkezdik eladni azokat, majd a tömeges eladásokat általában összeomlás követi.” VERES i. m. 178.

⁵¹ Frank H. KNIGHT: *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston, MA. Hart, Schaffner & Marx–Houghton Mifflin Co., 1921.

⁵² BÉLYÁZ Iván: Kockázat vagy bizonytalanság? Elméletörténeti töredék a régi dilemmáról. *Közgazdasági Szemle*. LVII. évf., 2010. július–augusztus. 652. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00172/pdf/05_belyacz.pdf

⁵³ Uo. Vö.: „Considering, however, the universal recognition of the »tendency« of competition to eliminate profit, it is perhaps somewhat remarkable that the problem of profit itself has not [...] been attacked from the direct point of view adopted in this essay, of an inquiry into the causes of the failure of ideal competition to be fully realized in fact.” KNIGHT i. m. I.II.1.

<http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP1.html#Pt.I.Ch.I>

⁵⁴ Vö.: „But Uncertainty must be taken in a sense radically distinct from the familiar notion of Risk, from which it has never been properly separated. The term »risk,« as loosely used in everyday speech and in economic discussion, really covers two things which, functionally at least, in their causal relations to the phenomena of economic organization, are categorically different. [...] The essential fact is that »risk« means in some cases a quantity susceptible of measurement, while at other times it is something distinctly not of this character; and there are far-reaching and crucial differences in the bearings of the phenomenon depending on which of the two is really present and operating. There are other ambiguities in the term »risk« as well, which will be pointed out; but this is the most important. It will appear that a *measurable* uncertainty, or »risk« proper, as we shall use the term, is so far different from an *unmeasurable* one that it is not in effect an uncertainty at all. We shall accordingly restrict the term »uncertainty« to cases of the non-quantitative type. It is this »true« uncertainty, and

not risk, as has been argued, which forms the basis of a valid theory of profit and accounts for the divergence between actual and theoretical competition.” KNIGHT i. m. I.I.26.

⁵⁵ BÉLYÁ CZ i. m. 652.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Lásd BÉLYÁ CZ i. m. 653-tól.

⁵⁸ „A *probabilitas* e második körbe tartozott, valamely vélemény hihetőségét, igazolhatóságát jelentette; ott jelent meg, ahol szigorú bizonyítás nem volt lehetséges. Születési helyét nem a demonstrációra törekvő elméleti tudományokban, a mechanikában, az asztronómiában, az optikában kell keresni, hanem az „alacsony” tudományokban, az orvoslástanban, az alkímiában, a geológiában.” SZABÓ Gábor: *A valószínűség fogalmának kialakulása*. 115. http://www.merleg-digest.eu/wp-content/uploads/2013/09/2010_3_4_SZG_Probabilitas.pdf „Az 1660-as évek előtti matematikusokat elsősorban kombinatorikai természetű problémák foglalkoztatták. Ezek a kombinatorikai problémák a jelek alkímista mágiájából nőttek ki, míg a 17. század meg nem szabadította a jeleket alkímista háttérüktől. Raymundus Lullus, akit a kombinatorika atyjának tekintenek, az Univerzum elemeinek jeleit kombinálva igyekszik leszámaztatni az Univerzum összetevőit. A három kockával való dobás kimeneteinek első ismert felsorolása egy olyan asztrológiai munkából származik, amely az égbolgot az egyes kimeneteknek megfelelően 216 részre osztja, majd a dobások segítségével következtet az ég üzeneteire.” SZABÓ i. m. 115–116. „A valószínűségszámítás története két problémával indul, amelyeket – a legenda szerint – de Méré lovag, a kor hírhedt szerencsejátékosa ad fel Pascalnak Poitouba tartó háromnapos útjuk során. Az egyik az ún. osztzkodási paradoxon. Két játékos közül az nyeri a jutalmat, aki 6 fordulót nyer egy bizonyos játékban. A játékot 5:3-nál be kell fejezni. Hogyan osszák fel a játékosok a tétet maguk között? Az osztzkodási paradoxont Luca Pacioli említi először 1494-ben, de megoldást nem ad rá.” „A másik paradoxon az ún. két kockás paradoxon.” SZABÓ i. m. 116. „Pascal tehát megoldja a két-kockás és az osztzkodási problémát, és a megoldásokat megírja Fermat-nak 1654-ben. Ennek a levélnek a dátumát szokás a valószínűségelmélet születési éveként számon tartani.” SZABÓ i. m. 117.

⁵⁹ Blaise PASCAL: *Gondolatok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 233. pont. 95–100. „Vizsgáljuk hát meg ezt a kérdést, és állapítsuk meg: »Vagy van Isten, vagy nincs.« Mármost melyik felfogás mellé álljunk? Az ész ebben nem dönthet: végtelen káosz választ el bennünket. E végtelen távolság legvégén szerencsejáték folyik, s az eredmény fej vagy írás lesz. Melyikre fogad maga?” PASCAL i. m. 96–97.

⁶⁰ BÉLYÁ CZ i. m. 664.

⁶¹ Vö.: VARGA Zs. András: A közigazgatás feletti kontrolleszközök általános áttekintése. *Jog, Állam, Politika*. 3. évf. Klnsz./2011. ld. benne a 3. fejezetet: „Soros György a határozatlansági elv gazdaságtudományi érvényességéről.” címmel. 48. <http://dfk-online.sze.hu/images/J%3C%81P/2011/k%3C%BCI%3C%B6nsz%3C%A1m/varga.pdf>

⁶² LOSONCZ Mikós: *Nemzetközi pénzügyek*. Győr, Széchenyi István Egyetem, 2006. [elektronikus jegyzet (pdf)] 23.

⁶³ LOSONCZ i. m. 181.

⁶⁴ LOSONCZ i. m. 181–182.

⁶⁵ „Kiszállás a határidős pozícióból. Különleges a határidős ügylet abból a szempontból is, hogyan tud a befektető kiszállni a pozíciójából. Egy részvény határidős megvásárlása nem jelenti feltétlenül azt, hogy lejáratig már nem tehetünk semmit, abból nem szállhatunk ki. Lehetőség van ugyanis a pozíció lejárat előtti zárására, ha ún. ellenirányú ügyletet kötünk, azaz vételi pozíciót le lehet zárni egy határidős eladással, míg eladási pozíciót egy határidős vétellel. Ilyen esetben a pozíció zárásakor pénzügyi elszámolással határozzák meg a befektető addig elért eredményét.” *Budapesti Értéktőzsde*. http://bet.hu/print/topmenu/befektetok/tozsde/lepesrol/lepesre/szarmazekos/piacismeretek/hataridos/piaci_ismeretek/a_hataridos_ugylet_sajatos/a_hataridos_ugylet_sajat.html

⁶⁶ „1973-ban a *Journal of Political Economy* című folyóiratban Myron Scholes és Fischer Black közöltek egy képletet az opciós ügyletek árképzésére vonatkozóan [...]. A képlet, amelyet Robert C. Merton segítségével fejlesztettek ki, az opciós piac fergeteges mértékű kiterjesztéséhez vezetett, ugyanis biztos módszert látszott nyújtani az opciós ügyletek árképzéséhez, és az opciós ügyletekre épülő befektetési stratégiával fedezetként szolgált a kockázat ellen. A Black–Scholes-képletet megelőzően az opciós ügyletek árképzése csupán a brókerek tapasztalatára és találgatásra támaszkodhatott. A képlet megjelenésétől kezdve a kereskedőknek lehetőségük nyílt a piaci részvények árait összevetni a Black–Scholes-modell előrejelzéseivel, és kidolgozták azokat a befektetési és kockázatfedezeti stratégiákat, amelyek az opciókereskedelem nyereségességének garantálására irányultak.”

Bill MAURER: Elfajzott jövendő. A pénzügyi derivatívák teológiai tudattalanja. *Fordulat*. 2012/1. 167–168. http://epa.oszk.hu/02100/02121/00015/pdf/EPA02121_fordulat_17_158-185.pdf

⁶⁷ Niall FERGUSON: *A pénz felemelkedése. A világ pénzügyi történelme*. Budapest, Scolar Kiadó, 2014. 226.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ FERGUSON i. m. 226–227.

⁷⁰ KOLLÁR József – RUSZNÁK Tamás: Adalékok a fogyasztói lét ontológiájához: a tőzsde. *Világosság*. 2009 nyár. 90. <http://www.vilagosság.hu/pdf/20091214195714.pdf>

⁷¹ „A származtatott termékek növekedésének két színtere, a szervezett tőzsdék és az ún. tőzsdén kívüli, »over-the-counter« piacok. Először a szervezett tőzsdéken folyó derivatív kereskedés jelent meg, majd a 80-as évektől kezdődően az OTC piacok térhódítása mára már óriási előnyben van a tőzsdékkel szemben a származtatott termékek piacán.” PAPP (2006) i. m. 6–7. A 2006-ban publikált tanulmányban számbavételre kerülnek e piac hátrányai (is), amelyből most mi három összegző jellegűt emelünk ki: „Az OTC piacok sajátossága, hogy az ügyletek frusztráló mennyiségű dokumentációs követelményekkel járnak, a transzparencia hiánya információs asszimetriához vezet a szereplők között, a bankok a hedge után kevésbé kísérik figyelemmel az adósok teljesítményét, hiszen azt gondolják, hogy a hitelderivatívákkal fedezték a hitelezési kockázatot, ami nem mindig valósul meg teljes mértékben, [...]”. PAPP i. m. 34. A pénzügyi válságot követően most már világossá vált, hogy ezen hátrányok és kockázatok nagymérvűek voltak, így ezek tekintetében markánsabban is fogalmazhatnánk.

⁷² FERGUSON i. m. 228. Még Soros György is, aki pedig belülről ismeri a tőzsdei spekulációt, így nyilatkozik meg egy később általunk is vizsgált termék vonatkozásában: „A CDS-ek olyan pusztító instrumentumok, amelyeket be kellene tiltani”. SOROS (2012) i. m. 95.

⁷³ FERGUSON i. m. 228.

⁷⁴ Niklas LUHMANN: *Ökológiai kommunikáció. Képes-e felkészülni a modern társadalom az ökológiai veszélyekre?* Budapest, AKTI, Gondolat, 2010. 66.

⁷⁵ „A pénz fejlődése folyamán fokozatosan vesztette el direkt, majd közvetett kapcsolatát az arannyal: aranyérme, nemesfémfedezettel bíró papír, majd központi hatalom teremtette, fedezetlen „fiat” (pontosabban csak állami „hatalommal” fedezett) pénz formájában. Mondhatni, a forma és vele együtt a tartalom is változott, a folyamat végén a »pénz« már semmi sem emlékeztette régi önmagára, az aranyra. Ami végig változatlan, az a hit és a bizalom (már ha volt).” ÁCS Attila: A likviditás evolúciója. *Hitelintézeti Szemle*. Magyar bankszövetség. 2013/3. 12. évf. 237. <http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2013/05/231-249-Acs.pdf>

⁷⁶ „A Bretton Woods-i rendszer és az aranypool. Az előzőekben leírtak felismerése vezetett a Bretton Woods-i kiigazítható rögzítéses árfolyamrendszer 1944-es megalkotásához. A rendszer maga felfogható egy kompromisszumként, amely – leegyszerűsítve – az amerikai és az angol elvárások közös megvalósíthatóságára keresett megoldást. Az USA az 1930-as évek eseményeinek hatására a stabil monetáris politikára helyezett nagy hangsúlyt. Az angolok monetáris beavatkozásait szabadságát tartották elsődlegesnek (miután az 1920-as években a monetáris politika nem volt képes alkalmazkodni a gazdaság igényeihez) [...]. A megszületett kompromisszum alapján az aranyalap jelentette az új pénzügyi rendszer horgonyát, de olyan kiegészítésekkel, amelyek növelték a nemzeti jegybankok autonómiáját. A rendszerben a dollár aranyalapon maradt, a többi deviza pedig a dollárral szemben meghatározott paritáson keresztül, áttételesen maradt kapcsolatban az aranyalappal. A rögzített aranyalapot nem ekkor állapították meg, hiszen az USA már 1934. január 31-től a 35 dollár/uncia átváltási arányt alkalmazta, a Bretton Woods-i tárgyalásokon ennek a használatát vette át a szabályozás. Az USA ezen az áron hivatalos külföldi hitelezői számára garantálta az átváltást, a magánszereplők számára viszont nem tartotta fent ezt a lehetőséget. A többi deviza így nem az aranyhoz, hanem a dollárhoz volt kötve. A rögzítés ezzel kielégítette Amerika igényeit.” FARKAS Péter: *Árfolyamrendszerek Közép- és Kelet-Európában*. Doktori Értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástudományi Doktori Iskola, Pécs, 2010. 17. http://ktk.pte.hu/sites/default/files/mellekletek/2014/07/Farkas_Peter_disszertacio.pdf

⁷⁷ FARKAS (2010) i. m. 21.

⁷⁸ ÁCS i. m. 231.

⁷⁹ PAPP i. m. 5.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ A ‘volatilitás’ (*volatility*) „egy befektetés kockázatának mérőszáma. A volatilitás a várható vagy múltbeli hozamok változékonyságát jelenti.” <http://abszoluthozam.hu/tudastar/lexikon/volatilitas.php>

⁸² PAPP i. m. 5.

⁸³ Uo.

⁸⁴ PAPP i. m. 6.

⁸⁵ Virtuális vagyon. Interjú dr. Sándor Istvánnal a jog és az érték fogalmáról. *De Jure*. 2009/1. 2.

⁸⁶ Szent Tamás jogfilozófiája tekintetében a jog *dologisága*, azaz *dolog-központúsága* miatt egyfajta *jogi realizmusról* kell szólnunk, éppen a jog *megragadható valóságossága*, mintegy „test-szerűsége” miatt. Szent Tamás felfogásában a jog valósága tehát mindig egy *dolog*, pontosabban a *dolgok természete* körül forog, amiben képződnek a megadandó ‘jogos dolgok’ a különböző jogviszonyokban.

⁸⁷ SÁNDOR István: Az IBA a gazdasági világválságról és a jogászok felelősségéről. A helyzet kulcsa az ügyvédek kezében van? *Ügyvédek Lapja*. 2008/5. 28.

⁸⁸ Vö.: Andrea D’ANGELO – Pier Giuseppe MONATERI – Alessandro SOMMA: *Buona fede e giustizia contrattuale. Modelli cooperativi e modelli conflittuali a confronto*. Torino, Giappichelli, 2005. 36.

⁸⁹ PAPP i. m. 57.

- ⁹⁰ PAPP i. m. 30. „A hitelderivatívák legfőbb haszna a bankok számára abban jelentkezik, hogy a hitelportfólió eladása nélkül válhatnak meg a hitelezési kockázat egy részétől. Ezzel növekedhet a banki működés hatékonysága, hiszen a hitelderivatívák lehetővé teszik a szabályozói tőke felszabadítását.” BUGÁR Gyöngyi: *Piaci és hitelkockázat menedzsment*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2015. 161.
- ⁹¹ KIRÁLY – NAGY – SZABÓ 588.
- ⁹² SOROS (2012) i. m. 12.
- ⁹³ PAPP i. m. 11.
- ⁹⁴ Vö.: KIRÁLY – NAGY – SZABÓ i. m. 586–587.
- ⁹⁵ GYARMATI Ákos – MEDVEGYEV Péter: Válság és hitelderivatívák A szintetikus fedezett adóssághitelezettségek (CDO-k) árazása és kockázataik. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 2011. november. 952. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/468/1/Kszemle_CIKK_1276.pdf
- ⁹⁶ GYARMATI – MEDVEGYEV i. m. 952.
- ⁹⁷ Uo.
- ⁹⁸ Uo.
- ⁹⁹ Az első CDO-t 1987-ben bocsátották ki. PSZÁF, Nyilvános pályázat. (szerző nélkül) *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. 2009, december 15. 7. o. [A továbbiakban: *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*.] https://felugyelet.mnb.hu/data/cms2136255/Kockazati_transzferek_tanulmany_NBK.pdf
- ¹⁰⁰ Az első modern CDS kibocsátási éve a nem is olyan távoli 1999-es év. *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. i. m. 8.
- ¹⁰¹ GYARMATI – MEDVEGYEV i. m. 953.
- ¹⁰² Uo. Az ügylet további elemeit lásd ugyanitt.
- ¹⁰³ *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. i. m. 48.
- ¹⁰⁴ PAPP i. m. 12.
- ¹⁰⁵ Uo.
- ¹⁰⁶ PAPP i. m. 12. 9. jegyzet.
- ¹⁰⁷ PAPP i. m. 12.
- ¹⁰⁸ GYARMATI – MEDVEGYEV i. m. 953.
- ¹⁰⁹ GYARMATI – MEDVEGYEV i. m. 954.
- ¹¹⁰ Uo.
- ¹¹¹ Uo.
- ¹¹² „A szintetikus CDO-k bevezetésével megsokszorozódott a kockázati kitettség, mivel az egyes jelzálogkötvények elvileg végtelen szintetikus CDO mögöttes »termékeivé« válhattak mindaddig, amíg bizonyos befektetők hajlandók voltak az értékváltozásokra »fogadni«, egyik (»short«) vagy a másik (»long«) oldalon.” BUGÁR i. m. 160.
- ¹¹³ A CDO kockázatának csökkenésének „érzetét a befektető számára a *diverzifikáció* adja, azaz az, hogy a referenciatermékként szolgáló *CDS-portfólió nagyszámú mulasztási cseleügyletet tartalmaz*. Ehhez az a feltételezés társul, hogy nem valószínű, hogy a CDS-portfólió mögöttes vállalatai közül soknak a mulasztása egyszerre következik be.” Uo.
- ¹¹⁴ „A CDO kockázatsökkentő hatása mögötti intuíció az, hogy nem valószínű, hogy sok alaptermék egyszerre kerül csődbe, és ezért a magasabb emeletek biztonságosabbak. A gondolatmenet nem a klasszikus matematikai pénzügyek gondolatmenete, hanem a valószínűségszámítás, illetve a biztosításmatematika gondolatmenete.” GYARMATI – MEDVEGYEV i. m. 954.
- ¹¹⁵ SOROS (2012) i. m. 117.
- ¹¹⁶ „A *Structured Investment Vehicle* (SPV) a *Special Purpose Vehicle* (SIV), azaz a különleges célú gazdasági egységek (KCGE) egyik fajtája, amely kifejezetten az eszközfedezetű banki hitelek átsomagolására és továbbértékesítésére jött létre. Tipikus üzleti tevékenysége során az értékpapírosított hiteleket rövid lejáratú (jellemzően 90 napos) értékpapírfedezetű kereskedelmi papírokkal (ABCP) finanszírozza. Jellemző, hogy az esetleges átmeneti likviditási problémák elkerülésére az eszközeit a SIV-nek eladó bank hitelkeretet is nyújt a SIV-nek.” ERDŐS Mihály – MÉRŐ Katalin: A subprime válság és a pénzügyi szervezetek felügyelése. *Hitelintézet Szemle*. 2008/5. 493. o. 4. jegyzet. http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/HSZ5_erdos-mero_491_519.pdf A ‘*Special Purpose Vehicle*’ meghatározása pedig a következőképpen adható meg: „Céltársaság (*Special Purpose Vehicle*, SPV): Az értékpapírosítótól csőd, és adójogilag független jogi személy, melyet az értékpapírosító speciálisan a tranzakció lebonyolítására hoz létre. Az értékpapírosítás során a pénzügyi szolgáltató a céltársaságba szervezi ki egyes eszközeit, melynek fedezete mellett a céltársaság kötvényt vagy más értékpapírt bocsát ki.” NAGY Márton – SZABÓ E. Viktor: Az amerikai másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és hatásai a magyar bankrendszerre. *MNB Szemle*. 2008. április. 42. http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/mnbhu_mnbszemle/mnbhu_msz_200804/nagy_marton_szabo_e_viktor.pdf

¹¹⁷ Luciano GALLINO: *Finanzcapitalismo. La civiltà del denaro in crisi*. Torino, Einaudi, 2013. 50. „A strukturált finanszírozás végső állomását a már átcsomogolt pénzáramlás továbbcsomagolása jelentette, fedezett adóssághitelezvények (CDO, *collateralised debt obligation*) formájában. A hitelkockázati transzferért cserébe az árnyékbankrendszer tagjai, a közvetítő- (*conduit*) és a strukturált befektetési (*structured investment vehicle*, SIV) társaságok, lejáratú kockázatot vállaltak magukra. Az értékpapírosítás eleinte csodát produkált, a kötvényvásárlóknak azonos kockázat mellett úgy biztosított magasabb hozamot, hogy közben az eredeti pénzáramlás alapjául szolgáló eszközök kockázata csökkent, és a kibocsátó pénzintézet még külön díjat is felszámolt a tevékenységért [...]”. ÁCS Attila: *Likviditás és reálgazdaság kapcsolata. Az Egyesült Államok példáján*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola. Szeged, 2013. Szeged, 2013. 59.

¹¹⁸ GALLINO i. m. 50.

¹¹⁹ GALLINO i. m. 51.

¹²⁰ Uo. A kockázatszétterítésre épülő SIV „árnyékbanki” rendszerből – jellegénél fogva – több veszély fakadt: „A válságra legjellemzőbb innováció az »*originate and distribute*« banki modell, melynek keretében a pénzintézet az általa nyújtott, vagy speciális brókertől vásárolt hitelt eladja a pénzügyi szférában, vagy továbbadja egy speciális befektetési szereplőnek (*structured investment vehicle* – SIV). Ezt követően a SIV értékpapírosítja őket, amelyeket később a hitelminősítők osztályoznak. A SIV azzal finanszírozta önmagát, hogy a rövid lejáratú, alacsony kamatú értékpapírok kibocsátásával összegyűjtött tőkéből hosszú lejáratúakat vásárolt. Mögötte általában egy szponzorbank állt, aki kötelezően hitelkeretet és garanciát biztosított a befektetésekkel fedezett rövid lejáratú kereskedelmi kötvények közvetítői részére a likviditási és hitelkockázat csökkentése érdekében. Két súlyos probléma áll fenn a strukturált pénzügyi megoldásokkal kapcsolatban. Az első arra vonatkozik, hogy a hitelnyújtó sajnos nem volt kellőképpen arra ösztönözve, hogy jól válogassa meg adósait, ha már ezek a tartozások nem kerültek bele a könyvekbe. A hírnevük védelmének érdekében gondolhatnánk, hogy nem kívánják minősítési irányelveiket lazítani. Ám a hatályos szabályok alapján nem voltak kötelesek a könyvekben nem szereplő tételekről sok információt közölni, ami átláthatatlanná tette ezen intézmények gazdálkodását és csökkentette a hírnévre leselkedő veszélyeket. A hitelminősítők felkészületlenségükből fakadóan nem voltak képesek megbízhatóan értékelni strukturált termékeket. Olyan hibákat is elkövettek, hogy ugyanolyan minősítést adtak egy fedezett adóssághitelezvénynek (CDO), mint egy vállalati kötvénynek, miközben alapvetően más nemteljesítési mutatókkal rendelkeztek. A második probléma arra a végső esetben alkalmazott műveletre vonatkozott, hogy az *addig mérlegen kívüli tételek bekerülnek a szponzorbank könyveibe*. Erre két esetben kerülhet sor: ha a szponzor fedezi a pénzügyi műveletek során elszenvedett veszteségek több mint a felét, vagy ha el szeretné kerülni a SIV minősítésének lerontását. Itt azonban elveszik az »*originate and distribute*« modell előnye, hiszen a *kockázatvisszelés visszaszáll a szponzorra. A befektető pedig, miután végre átláthatóvá válik számára a pénzintézet, arra a helyes következtetésre juthat, hogy a bank ijesztő módon eladósodott*, és magasabb profitrátát vár el. Ez pedig a pénzintézet részvényeinek árfolyamvesztéséhez vezet. (kiemelések tőlem: F. J.)” Social Development Institute. *A válság és a megszorító intézkedések társadalmi hatása Közép-Kelet-Európában*.

http://www.socialdevelopmentinstitute.eu/?page_id=124

Vö.: „A befektetési bankok mérlegen kívüli tételként nagy mennyiségű CDO-pozíciót halmoztak fel úgynevezett strukturált befektetési alapok (SIV) formájában. Ezek a SIV-ek eszköz hátterű kereskedelmi papírok kibocsátásával finanszírozták pozícióikat.” SOROS (2008) i. m. 24.

¹²¹ „Az elmúlt 20 év nemzetközi banki gyakorlatában általánossá vált, hogy a bank az általa generált hitelek sokszorosát nyújtotta speciális befektetési társaságok bevonásával (SIV) a pénzügyi szektor más szereplőinek, ezzel a kockázatot terítette a rendszerben.” LENTNER Csaba – KOLOZSI Pál – TÓTH Gergely: *A magyar válságkezelés sajátosságai és ellentmondásai. EU Working Papers. 1/2010. 4.* http://lentnercsaba.com/doc/publications_06.pdf

¹²² Vö.: „A hitelintézetek a kockázati transzferpiacot elsődlegesen kitérítési optimalizálása miatt választják, elsősorban kockázatuk csökkentése érdekében. Ezt az eredményt többféleképpen is elérhetik: eladhatják hitel-eszközök egy részét, megszervezhetik vállalati ügyfeleiknek a kötvénykibocsátást, illetve a monitoring rendszerük tökéletesítésével és kellően óvatos árazási technikával korlátozhatják a kockázatot. Az új konstrukciók (ABS, CDO, CDS) segítségével szinte korlátlanul növekedhettek, mert nem kell újabb hitelkitérítést vállalniuk, valamint erre pótlólagos tőkét biztosítaniuk. A bankok és hitelintézetek tehát a jelzáloghitelek eredeti originátorai, akik a hitelkockázatot eladóiként jelennek meg a piacon. A nemrégiben megjelent kockázati transzfer konstrukciók segítségével az eredetileg vállalt hitelkockázatot átvállalják az értékpapírok tulajdonosai, a hitel monitoring és portfólió kezelés viszont a bank kezelésében marad. Ezen a folyamaton keresztül a kockázatkezelői és kockázatvállalói szerep szétválik.” *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. i. m. 18.

¹²³ „A kockázati transzferpiac növekedése miatt az »*originate to distribute*« modell keretében profitra tehetnek szert a CRT termékek létrehozásából, strukturálásából és terjesztéséből. A kereskedelmi bankok mérlegeikben hagyományosan létrehozottak különböző hitel eszközöket, a piac fejlődése pedig arra ösztönözte őket, hogy a megváltozott igényeknek megfelelően fejlesszék a hitel termékek terjesztésének lehetőségeit. A piac növekedése és a »*originate to distribute*« modell térnyerése egyaránt szerepet játszott a kereskedelmi bankok és értékpapír

cégek üzleti stratégiájának közeledésében. E módszer elterjedésének köszönhetően ugyanakkora tőke mellett szélesebb pozíciókat hozhatnak létre, emellett hozzájárult a kockázatosabb piac kialakulásához is, hiszen azokat a hiteleket, amelyeket a bankok nem voltak hajlandóak a saját mérlegükben tartani hosszabb ideig, a befektetők előszeretettel jegyezték a piacon. Ugyanakkor a bankok ezeken a csatornákon keresztül újabb ügyfelekre tehetek szert, amelyre eddig nem adódott lehetőség a hagyományos tevékenységük során.” *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 19. Ld.: „CRT (*Credit Risk Transfer*): Kockázati transzfert jelent, folyamata során egy termék vagy szolgáltatás megvásárlásával egyik piaci szereplőről egy másikra hárul a kockázatok egy előre meghatározott köre.” i. m. 116.

¹²⁴ Az egész tőkekövetelmény-szabályozási rendszer nem érte el a várt eredményeket: „A 2007–2008-as időszakban a felügyelet nem rendelkezett elegendő információval a bankok jelzálogpiaci kitettségről, és a fertőzött papírok állományáról, amely a válságkezelést nehezítette. A bázeli metódusú tőkekövetelmény számítás ebben az átláthatatlan helyzetben nem bizonyult hatékonynak, a kockázatkezelési gyakorlat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A klasszikus bankmodell kockázatosabb irányú változásaiban a lakossági jelzálogalapú finanszírozás térnyerésével egyre nagyobb szerep hárult az értékpapírosítás intézményére, melynek során a hitelnyújtás kockázatát részben, vagy teljes egészben a tőkepiaci befektetőkre transzferálódott. A felügyeleti módszerek azonban nem voltak alkalmasak a kockázatok kezelésére, a szabályok betartatására. Az első, 1988-ban megalkotott bázeli tőkeszabályozás már kitért a bankok kockázatosabb tevékenységeire, a derivatív ügyletekre. A Bizottság bevezette a hitel-egyenértékesítés fogalmát és a mérlegen kívüli kockázatvállalást is tőkével kívánta biztosítani. 1996-ban a Bizottság új szabályrendszere engedélyezte a bankoknak, hogy saját leghatékonyabb kockázatkezelési gyakorlatukat alkalmazzák. A Bazel II. 2006-os bevezetése ebből a szempontból sem hozott újat, a speciális kockázatok felismerése és átfogó szabályozása ezúttal is elmaradt.” LENTNER – KOLOZSI – TÓTH i. m. 5.

¹²⁵ A SIV valójában maga is egy SPV. A bankok azért kedvelik különösen az SPV-k létrehozatalát, „hiszen a diverzifikáción keresztül nem kell tőkét képezniük bizonyos nem kívánt kitétségekre, így a szavatoló tőke értékét alacsonyabb szintre lehetett beállítani.” „Jellemző, hogy az SPV-k finanszírozásában a bankok jelentős szereppel bírnak, amit szinte korlátlan mértékben megtehetnek, hiszen ez a befektetés nem jelenik meg a könyvekben (mérlegen kívüli tételek), így például egy jelentősebb beruházás során egy ilyen társaság segítségével nem kell az egész vállalatot kitenni a felmerülő kockázatok hatásának.” *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 25.

¹²⁶ „A jelzálogpiacot továbbá az kötötte össze szorosán a biztosítókkal, bankokkal, spekulatív befektetési alapokkal, hogy a jelzáloghiteleket, sőt a jelzálogalapú értékpapírokat (MBS) is újracsomagolták, bonyolult átstrukturáláson keresztül dobták piacra a CDO termékeket (CMO) és CDS termékeket. A többszöri átstrukturálás jelentőségét az adta, hogy ezáltal rosszabb minőségű hitelportfóliókat is fel lehetett tüntetni biztonságosnak.” *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 107.

¹²⁷ Lásd: *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 14.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 14–15.

¹³⁰ Itt nem a ‘tőkeáttétel’-re gondolunk. Ez utóbbi fogalom meghatározását ld.: BUGÁR i. m. 34. o. 27. jegyzet.

¹³¹ Szalai Ákos rámutat arra, hogy a *tulajdonjog lényege a kockázatvállalással járó felelősségvállalás*: „A tulajdonjog védelme természetesen egyértelműen levezethető értékeinkből. Mindenekelőtt azért, mert a tulajdon szorosan összefügg a kockázatvállalással, illetve a felelősségvállalással.” SZALAI Ákos: A kapitalizmus gazdasági alkotmánya: a magánjog alapintézményei. In SZALAI Ákos (szerk.): *Kapitalista elvárások.* Közjó és Kapitalizmus Intézet, 2009. 117.

¹³² Köszönöm Karácsony Andrásnak, hogy erre felhívta a figyelmemet. LUHMANN i. m. 66.

¹³³ Uo.

¹³⁴ *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 44.

¹³⁵ BUGÁR i. m. 161.

¹³⁶ *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 14.

¹³⁷ WEBER (1995a) i. m. 62-től.

¹³⁸ „[...] téves az az elképzelés, miszerint a spekulációs tőzsdeügyletek arra kötött fogadást jelentenek, hogy az árfolyamok egy bizonyos értékhez mérten emelkednek vagy csökkennek-e, mégpedig oly módon, hogy meghatározott napon két spekuláns az épp érvényes árfolyamhoz mérten látszólagos adásvételi ügyletet köt, s az árfolyam emelkedésének vagy csökkenésének megfelelően az egyik kifizeti a fogadás okán reá háruló különbséget. Ilyen ügyletek is előfordulnak, *nem a tőzsdén* azonban, hanem például az amerikai kocsmákban, ahol mutatókkal működő elektromos készülékekkel jelenítik meg a tőzsdei árfolyamokat, s a vendégek tétjeikkel arra köthetnek fogadást, hogy a mutató vajon milyen irányban is mozdul ki.” WEBER (1995a) i. m. 79–80.

¹³⁹ Az idézetek helye: WEBER (1995a) i. m. 81.

¹⁴⁰ „A kötvényeknek ezért további derivátumai (pl. ún. CDO-s: *collateralized debt obligations*) keletkeztek, melyek a befektetőket veszteségektől védtek. A CDO-k kapcsán sajátos »piramis játék« is kialakult, mely sokáig

elfedte a veszteségeket, a válság jelenségét. Az emelkedő volumenű, csökkenő kamatozású kötvény kibocsátásból eredő bevétel elfedte a visszavásárlás során keletkező veszteségeket. A gond akkor keletkezett, amikor az eladott volumen elkezdett csökkenni és a kamatok (hozamvárakozások) elindultak felfelé, s ekkor az új kibocsátásból származó bevétel már nem fedte a régi beváltásokat, és a veszteség abszolúttá vált [...]. Ez a megjelenő veszteség indította el közvetlenül a válságot.” BALLYÓ László: Az USA jelzálogválságának elemzése, tapasztalatai, tanulságai és hatása a magyar jelzáloghitel piacra (A pénzügyi piacok fejlődésében rejlő ügyfélkockázatok). 2008. 42. https://felugyelet.mnb.hu/data/cms1565391/Tanulmány_vs_2_doc0805011.pdf

¹⁴¹ Vö.: „A bonyolult átstrukturálás – főleg ha piaci buborék termékeire épül – a kockázatáthárítással együtt lehetetlenné tette a kockázatkezelési felelősség megállapítását és követését, ezzel a hitelezési tevékenység lazulásához vezetett.” *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. i. m. 112–113.

¹⁴² *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. i. m. 108.

¹⁴³ Lásd Weber érvelését: WEBER (1995a) i. m. 84–93.

¹⁴⁴ Pl.: „[...] követeljük a börzeüzletek megrendszabályozását, nevezetesen a gabonaneműek árának üzleti érdek szerint való mesterséges leszállítására vagy fölverésére szolgáló fedezetlen határidőüzletek eltiltását (papirosbúza) [...]” „Az Országos Keresztény-Szocialista Párt Programja és Szervezeti Szabályai (1907)” In GERGELY i. m. 308.

¹⁴⁵ WEBER (1995a) i. m. 88.

¹⁴⁶ SOROS (2013) i. m. 56.

¹⁴⁷ NAGY Erika: A tőkeáramlás és a globális kereskedelem földrajzi dimenziói. In MÉSZÁROS Rezső és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010. 212.

¹⁴⁸ WEBER (1995a) i. m. 82.

¹⁴⁹ NAGY i. m. 215.

¹⁵⁰ Lásd az idézetet: uo.

¹⁵¹ BUGÁR i. m. 160.

¹⁵² Veres Zoltán a már hivatkozott tanulmányában e vizsgálatokat elvégzi jogviszonyokként. Lásd az V. fejezetet: „V. Az egyenértékűség kérdése a shortolás és egyes részfolyamatai során.” VERES i. m. 176-tól.

¹⁵³ Vö.: „A CDO termékek fénykorában is aggasztotta az elemzőket az a tény, hogy hiába biztonságosabbak a senior tranche-k, a magas tőkeáttétel miatt azok is szenvedhetnek tőkevesztésben, ugyanis a prioritás a törlesztésben nem egyenlő tőkegaranciával, a vizesés hatás csak késlelteti a default eseményeket, de nem menti meg a senior tranche-k befektetőit sem. A CDO termékek újra és újra csomagolása akár javíthatja a hitelkockázati minősítést, azonban elrontja a likviditási helyzetet, azonban ez nem nagyon mutatkozik a likviditási kockázat minősítésén.” *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. i. m. 111.

¹⁵⁴ Vö.: „[...] a Bázeli Egyezmények megfogalmazói hibát követtek el akkor, amikor a szokásosnál jóval alacsonyabb kockázati besorolást adtak a banki kötvényekre, mint az általános kölcsönökre, ezzel ugyanis figyelmen kívül hagyták az értékpapírpiacon koncentrációjával együtt járó, magából a rendszerből fakadó kockázatokat. Ez is egy fontos elemét alkotta a válság elmélyülésének. Korrigálni úgy kell, hogy meg kell emelni a banki kötvények kockázati besorolását, ami viszont valószínűleg eltántorítja a kölcsönök értékpapírosításától.” SOROS (2013) i. m. 57–58.

¹⁵⁵ BOTOS Katalin – BÓDY László: *Magyar pénz- és tőkepiaci rendszer*. Budapest, Szent István Társulat, 2015. 119–120.

¹⁵⁶ A ‘reményvétel’ egy speciális jogintézmény, így kivételként kezelendő. Lásd pl.: BENKE József: A „Rejtőkód” reményvétel a német magánjogban. *Iustum Aequum Salutare*. VII. 2011/4. 39–50. <http://www.ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20114sz/04.pdf>

¹⁵⁷ Menyhárd Attila következőképpen fogalmaz a jóerkölcs témájában már alapműnek számító monográfiájában: „A szerződési jogi szabályozás a piaci versenyen alapuló gazdasági modellen nyugszik. A szerződési jog egyik feladata ennek a kompetitív piaci modellnek a fenntartása ott, ahol a piaci működés kizárása jogpolitikai szempontok miatt nem indokolt. A piaci működés és a szerződési szabadság egymással szorosan összefügg: a szerződési szabadság korlátozása indokolt olyan helyzetekben, amelyekben a piaci mechanizmusok nem működnek, működésük nem biztosított, vagy ahol működésük nem indokolt.” MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Budapest, Gondolat, 2004. 292. Szalai Ákos, a joggazdaságtan vezető hazai kutatója monográfiájában tézisszerűen szögezi le: „A szerződési szabadság a szerződési jog kiindulópontja. Ez az arkhimédészi pont, amelyhez mindent viszonyítunk. Így tesz a joggazdaságtan is: itt is a szerződési szabadság kérdéséből kell kiindulni.” Ezután ezen állítás igazolására tér rá. SZALAI Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. Budapest, L’Harmattan, Széchenyi István Szakkollégium, 2013. 37. <http://szisz.hu/sites/default/files/SzerzodesiJog%20beliv.pdf>

¹⁵⁸ Vö.: FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 111–119.

¹⁵⁹ SOROS (2012) i. m. 92.

¹⁶⁰ SOROS (2012) i. m. 93.

¹⁶¹ „Amikor a pénzügyi szakértők a fedezett kötelezvények (CDO-k: collateralized debt obligation) kibocsátása révén értékpapírokba fektették a jelzálogot, azt hitték, a földrajzi diverzifikáció által csökkentik a kockázatot. A valóságban azonban új kockázatot vezettek be azáltal, hogy különválasztották a szintetikus eszközöket létrehozó és szétosztó ügynökök érdekeit az értékpapírok tulajdonosainak érdekeitől. Az ügynökök érdekeltőbbek voltak abban, hogy jutalékot kapjanak, mint abban, hogy megvédjék a megbízók érdekeit.” SOROS (2013) i. m. 93.

¹⁶² Soros György rámutat arra, hogy a (derivatívák által uralt) mostani spekulatív pénzpiacok *nem a piaci egyensúlyi helyzet felé tartanak*. SOROS (2013) i. m. 46. A *hatékony piac elmélete* szerinte *irreális*. SOROS (2012) i. m. 92.

¹⁶³ Vö.: MAURER i. m. 174–175.

¹⁶⁴ SOROS (2012) i. m. 12.

¹⁶⁵ A piaci egyensúly, illetve egyensúlytalanság kérdésének neoklasszikus és az ausztriai iskola szempontjából való elemzéséhez, a pénzügyi válság tanúságai alapján ld.: Philip BOOTH: Learning from the Crash, and Teaching after it. In Samuel GREGG, James STONER (ed.): *Profit, Prudence and Virtue: Essays in Ethics, Business and Management*. Charlottesville, Imprint Academic, 2009. 232–236.

¹⁶⁶ „A szuperbuborék vezető trendje a tőkeáttétel elterjedése – vagyis hogy a fogyasztás és a befektetések finanszírozását hitelből oldották meg –, ami azzal az általam piaci fundamentalizmusnak nevezett téveszmével kombinálódott, hogy a piacok ideális forráselosztást biztosítanak.” SOROS (2012) i. m. 55.

¹⁶⁷ SOROS (2013) i. m. 51. 53. A ‘szuperbuborék-elmélet’ kifejtését ld.: SOROS (2008) i. m. 118–144.

¹⁶⁸ SOROS (2013) i. m. 51.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ SOROS (2008) i. m. 198.

¹⁷² „A *catallaxy* is thus the special kind of spontaneous order produced by the market through people acting within the rules of the law of property, tort and contract.” F. A. HAYEK: *Law, Legislation and Liberty*. London, Routledge, 1993. Vol. 2. 109.

¹⁷³ HAYEK i. m. Vol. 2. 114–115.

¹⁷⁴ HAYEK i. m. Vol. 2. 115–120.

¹⁷⁵ HAYEK i. m. Vol. 2. 2.

¹⁷⁶ A LIBOR definíciója a következőképpen adható meg: „A LIBOR (London Interbank Offered Rate- Londoni bankközi kamatláb) az a kamat, amelyet a bankok az eurodeviza-piacon tevékenykedő bankok által elhelyezett betétek után fizetnek.” A jelentősége az, hogy alapvető referencia-kamatláb: „A változó (lebegő) kamatlábakat meghatározó referencia-kamatlábak különböző pénzügyi instrumentumok hozamai lehetnek, például kincstárjegyeké, kereskedelmi kötvényeké, letéti jegyeké, de leggyakrabban a LIBOR szerepel referencia-kamatlábként.” *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról*. i. m. 73. A LIBOR azért központi jelentőségű, mert „London a világ valutakereskedelmének és az európai pénzügyi tranzakcióknak a központja.” BERNEK – FARKAS i. m. 187. – HVG. Libor-manipuláció: hat amerikai bankot idéztek be. 2012. augusztus 16. (csütörtök)

http://hvg.hu/gazdasag/20120816_libor_amerikai_bankok

– „Brüsszel, 2012. július 25. A LIBOR kamatlábat érintően nemrég kipattant botrány kapcsán komoly aggályok merültek fel a bankközi hitelezés kamatlábjaira vonatkozóan a bankok által közölt adatokkal kapcsolatban. Az ilyen meghatározó jelentőségű viszonyítási alapként használt kamatlábak bármilyen tényleges manipulációja vagy az arra irányuló kísérlet súlyos következményekkel járhat a piac stabilitására nézve, és jelentős veszteségeket okozhat a fogyasztók és a befektetők számára, illetve megzavarhatja a reálgazdaság működését is. Az Európai Bizottság ma intézkedést tett a piaci manipuláció ezen formájának kezelése érdekében: módosításokat fogadott el a bennfentes kereskedelemről és a piaci manipulációról szóló rendeletről és – a vonatkozó büntetőjogi szankciókat tartalmazó – irányelvre irányuló, eredetileg 2011. október 20-án előterjesztett javaslatokhoz (lásd: [IP/11/1217](http://ec.europa.eu/ip11/1217) és [IP/11/1218](http://ec.europa.eu/ip11/1218)). A ma elfogadott módosítások egyértelműen tiltani fogják a LIBOR-hoz és az EURIBOR-hoz hasonló referenciakamatlábak manipulálását, és bűncselekménnyé minősítik az ilyen jellegű tevékenységet.”

http://ec.europa.eu/magyarorszag/press_room/press_releases/20120725_libor_botranly_hu.htm

– „Libor-manipuláció: három embert vettek őrizetbe. Őrizetbe vettek három embert a nyáron kirobbant nagy-britanniai bankközi kamatmanipulációs botrányval kapcsolatban – közölte a súlyos csalások felderítésére szakosodott brit nyomozóhatóság (SFO) kedden Londonban. [...] Az ügy előzményeként a brit pénzügyi szolgáltatási felügyelet (FSA) a nyár elején feltárta, hogy az egyik legnagyobb londoni befektetési bankcsoport, a Barclays néhány kereskedője a 2008-2009-es pénzügyi válság előtt és alatt rendszeresen manipulálta a legfontosabb globális irányadó bankközi kamatlábat, a Libort.”

http://gazdasag.ma.hu/tart/cikk/c/0/153594/1/gazdasag/Libormanipulacio_harom_embert_vettek_orizetbe

¹⁷⁷ „Devizapiaci csalás: a banki dolgozók is gyanúsítottak. A devizapiaci manipuláció ügyét vizsgáló brit hatóságok most korábban a Barclaysnál és a Deutsche Banknál dolgozó devizapiaci ügyletkötőket hallgatnak ki gyanúsítottként az Euribor manipulációja kapcsán. Egyes források szerint az ügy lezárására még jó pár évet várni

kell –írja a Financial Times. Bár 2012 óta nem sok új fejlemény látott napvilágot az Euribor manipulálásával kapcsolatos vizsgálatokról, most mégis úgy tűnik, újabb szintre léptek a brit hatóságok, ugyanis egyes források szerint a hatóságok korábbi banki dolgozókat hallgatnak ki annak kapcsán, hogy valóban azért voltak-e manipulálva az Euribor számai a bankok kereskedési könyveiben, hogy ezáltal plusz profitra tegyenek szert a pénzintézetek. Egyelőre a hatóságok és a két érintett bank sem erősítette meg a hírt. A Súlyos Csalások Irodája (SFO) először 2012 júliusában indított vizsgálatot a Libor manipulációja miatt, akkor a Barclaysnak 290 millió fontos bírságot kellett megfizetnie az amerikai és brit hatóságoknak. Az Európai Bizottság mindaddig hét bankra szabott ki bírságot az Euribor manipulációja kapcsán. A Barclays is úgy úszta meg az eredetileg 690 millió eurót kitevő bírságot, hogy elmondta a hatóságoknak, mely bankok vettek még részt a devizapiaci csalásban. A Deutsche Banknak 725 millió eurót kellett megfizetnie a Libor és Euribor manipulálása miatt. A Barclays még múlt héten jelentette be, hogy 750 millió fontot különített el a negyedik negyedévben a devizapiaci manipuláció miatt várható bírságokra.” 2015. március 9.

http://m.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/devizapiaci_csalas_a_banki_dolgozok_is_gyanusitottak.211131.html

¹⁷⁸ Roger SCRUTON: Mi az, hogy jobboldal? In Roger SCRUTON: *Mi a konzervativizmus?* Budapest, Osiris, 1995. 235. Scruton akkor, amikor a konzervativizmus főbb ismérveit veszi számba, a piac leírásakor Hayekre hivatkozik visszatérően. i. m. 14–15.

¹⁷⁹ Roger SCRUTON: *A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye.* Budapest, Noran Libro, 2011. 107–108.

¹⁸⁰ SCRUTON (1995) i. m. 235.

¹⁸¹ Uo. A ‘piaci verseny’ koncepciója megérett arra, hogy valóban etikai alapon újragondoljuk. Számos értékes tanulmány és kötet született már ebben a témában. Lásd pl.: Tihamér TÓTH: Is There a Vatican School for Competition Policy? *Loyola University Chicago Law Journal*. Vol. 46, No. 101. (2015) 583–616.

<http://www.luc.edu/media/lucedu/law/students/publications/lj/pdfs/vol46/issue3/Toth.pdf>

¹⁸² *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 109.

¹⁸³ Ezt a folyamatot mutatja be a „Bennfentesek” („Inside Job”) című, Magyarországon is többször vetített Oscar-díjas dokumentumfilm (Amerikai dokumentumfilm, 120 perc, 2010. rendezte: Charles Ferguson írta: Chad Beck, Adam Bolt).

¹⁸⁴ *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 112.

¹⁸⁵ *Tanulmány a kockázati transzfer technikákról.* i. m. 108. o. 48. jegyzet. Lásd még: GALLINO i. m. 51–52. A változó kamat rendkívül magas mértékéhez ld.: „Az ARM, amely mint »2/28« hitelként is ismert, ahol induláskor a kamatmérték két évig rögzített, majd ezt követően 28 évig változó kamatozású lesz, de a kezdeti és a változó kamat mérték különbsége azonban akár 300-tól, 600- bázispont növekedés is elérhet.” BALLYÓ i. m. 32.

¹⁸⁶ Samuel GREGG: Failure and Reform. Business Schools and the 2008 Financial Crisis. In GREGG – STONER (ed.) i. m. 221. A pénzügyi fogyasztóvédelem gyakorlata tekintetében pedig elmondható, hogy szinte semelyik fogyasztóvédelmi alapelv nem érvényesült az utóbbi időben. A fogyasztóvédelmi alapelveket lásd: HÁMORI Antal: *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba I. A fogyasztóvédelmi jog alapjai.* Budapest, 2007. 50–51. A pénzügyi fogyasztóvédelemre számos speciális (fogyasztóvédelmi) szabály vonatkozik. Lásd pl.: VERES Zoltán: Ügyfélvédelem a pénzügyi szektorban: Gondolatok a pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdéseiről. *Jogelméleti Szemle.* 2013/4. 194–205. <http://jesz.ajk.elte.hu/veres56.pdf>

¹⁸⁷ Egy nyelvfilozófiai megközelítésben a következőképpen fogalmazható ez meg: „Egy referencia-elmélet tehát a referáló típusú nyelvi kifejezések és a világ dolgai közötti viszonyt foglalkozik. »A világ dolgai« kifejezést itt a lehető legsemlegesebb értelemben használom, ki-ki ontológiai meggyőződése és ízlése szerint töltheti meg azt tartalommal, ide értve akár a gondolatokat vagy a mentális állapotokat is. A referencia kérdése tehát olyan nyelvi kifejezések esetében merül fel, amelyek egyedi létezőkre utalnak, vagy legalábbis képesek egyedi létezőkre utalni.” MÁRTON Miklós: A referencia problémái. *Kellék.* 27–28. szám (2005.) 141. <http://kellek.adatbank.transindex.ro/pdf/27-28/025marton.pdf>

¹⁸⁸ MÁRTON i. m. 159.

¹⁸⁹ MAURER i. m. 161–162.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ MAURER i. m. 162.

¹⁹² MAURER i. m. 162–163.

¹⁹³ Bruno ROMANO: *Nichilismo finanziario e nichilismo giuridico. Conoscenza e coscienza.* Torino, Giappichelli, 2012.

¹⁹⁴ ROMANO i. m. 77.

¹⁹⁵ Uo.

¹⁹⁶ MAURER i. m. 163.

¹⁹⁷ U.o.

¹⁹⁸ U.o.

¹⁹⁹ U.o.

²⁰⁰ U.o.

²⁰¹ Maurer hivatkozta Rotmant. Uo. Brian ROTMAN: *Signifying Nothing: The Semiotics of Zero*. Stanford University Press, 1987. 96.

²⁰² „Az elsőbbség és a referencialitás mítoszai – hogy a dolgok előbb léteznek, mint az őket reprezentáló jelek – visszavonhatatlanul elvesznek, tökéletesen dekonstruálódnak.” MAURER i. m. 163.

²⁰³ Lásd Maurer tanulmányában a központi tézis kifejtését: „Tanulmányom központi állítása az, hogy a derivatívák csak abban az esetben rendelkezhetnek azzal az indexikus hatalommal, amelyet a kritikai szemléletű és neoliberális munkákban nekik tulajdonítanak, ha a működési, matematikai technikájuk a fekete dobozban marad – elzárva, zárójelbe téve vagy elfojtva. Ezzel nem azt a matematikai állítást fogalmazom meg, hogy a technika úgy működik, ahogy némelyek gondolják, hogy tudniillik meghatározza a derivatív szerződés árát. És még csak azt a szociológiai állítást sem teszem, hogy a derivatívakereskedők egyáltalán felhasználják a matematikai technikát a derivatívák árazásánál. Könnyen lehet, hogy nem teszik. Ehelyett azt állítom, hogy függetlenül attól, miként használják vagy mennyire hatékony, a matematikai technika »félretétele« kiváltságos helyzetet biztosít számára a mai derivatívákról szóló bármely munkában. Továbbá amellet érvelek, hogy ez az elfojtás, kizárás, zárójelbe vétel az analitikus és neoliberális vizsgálódásokban valamiképpen lehetővé teszi azt, hogy a derivatívák pénzügyi entitásokként tegyenek szert feltételezett stabilitásukra, valamint hogy szert tegyenek arra a sajátos *indexikus hatalomra* is, amellyel felruházták őket, különösen az 1980-as és 90-es évek óta, mióta fontosabbá és ezzel szembetűnőbbé is váltak a világ pénzügyi piaci számára – a hatalomra, mellyel a készülöben levő nagy változásokra mutatnak, a tőlük különböző jelenségek jellegére, állapotára vagy igazságértékére. Ahogy Freudtól tudjuk, az, amit elfojtunk, minduntalan visszatér kísérteni bennünket. Amellet fogok érvelni, hogy a derivatívák indexikus hatalma a kritikai szemléletű és neoliberális munkákban egyaránt annak a traumának a tünete, amely a matematikai technika elfojtásához vezetett a derivatívákról szóló vitákban.” MAURER i. m. 165–166.

²⁰⁴ Lásd Mérő László legújabb kötetének lényeglátó – és megkapó stílusú – fejezetét az opciók „csodaképletéről”: MÉRŐ László: *A csodák logikája. A kiszámíthatatlan tudománya*. Tericum Kiadó, 2014. 141-től. Elemzi, a már általunk is korábban hivatkozott, az 1970-ben megalkotott híres Black–Scholes képletet, amelyhez Robert Merton is nagymértékben hozzájárult. Ez az a képlet, amelyet a pénzügyi befektetők talán a leggyakrabban használnak. Nyomtatásban viszont csak 1973-ban jelent meg („The Pricing of Options and Corporate Liabilities” címmel a *Journal of Political Economy*-ben), mert korábban minden neves szakfolyóirat visszautasította közlését, mivel túl bonyolultnak találták benne a matematikai levezetéseket. Vö.: FISCHER BLACK: How We Came Up With The Option Formula. *Journal of Portfolio Management*. Winter, 1989. 7. http://webhost.hec.fr/rosu/teaching/fm13/Topic_08/Black_How_we_came_up_with_the_option_formula_1987.pdf

E képlet kidolgozásáért Myron Scholes és Robert Merton 1997-ben közgazdasági Nobel-díjat kapott. Ezt Fischer Black már nem élhette meg – írja Mérő. Azért nem szerepel viszont Robert Merton neve a képlet széles körben elterjedt és így ismert nevében, „mert elaludt aznap, amikor Black és Scholes először mutatta be eredményeiket egy konferencia-előadáson.” MÉRŐ i. m. 143. Ezzel számolható ki bármely opció elméleti értéke. A matematikai képlet bonyolultságával ezután a befektetők nemigen foglalkoztak, hiszen nem baj, ha nem nagyon értik, a fontos az, hogy könnyű legyen alkalmazni, amit úgyis a számítógép csinál helyettük. Uo. Az interneten számos ingyenes Black-Scholes kalkulátor létezik. Uo. Vö. Pl.:

<http://www.fintools.com/resources/online-calculators/options-calcs/options-calculator/>

<http://www.danielsoper.com/fincalc/calc.aspx?id=37>

http://www.soarcorp.com/black_scholes_calculator.jsp

A történehez tartozik a sors azon fintora, hogy a három nevezett tudós az összes befektetését elvesztette egy opciós ügyletben. MÉRŐ i. m. 144. A történet leírását lásd: BLACK i. m. 7. A képlet „fekete doboza” tehát meglehetősen bizonytalanul működött a spekulatív piac realitásában még azok kezében is, akik azt megalkották. Hát még azokéiban, akik nem is igen értették a levezetések mikéntjét, miértjét. Ezek után nézzük meg, hogy miben is áll a nevezett képlet lényege: „A Black–Scholes-modell lényege, hogy mivel a derivatív eszközök árának egyetlen kockázati forrása az alaptermék áralakulása [...], a derivatíva kifizetése lemásolható a kockázatos alaptermék és a kockázatmentes eszköz kombinációjával. Mindebből következik, hogy a kockázatos alaptermék és a derivatív termék megfelelő arányú tartásával kockázatmentes portfólió állítható elő, amely hozamának a kockázatmentes hozammal kell megegyeznie [...]” DÖMÖTÖR Barbara: A kockázat megjelenése a származtatott pénzügyi termékekben. *Hitelintézeti Szemle*. 2011/4. 361.

http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/360_369_domotor.pdf

²⁰⁵ „A CDO-kkal közvetlenül nem lehetett ugyan kereskedni, ám az azokat képviselő indexekkel igen.” SOROS (2008) i. m. 24.

²⁰⁶ LUHMANN i. m. 66.

²⁰⁷ Álságos dolog a hitelt felvevő családokat megtenni bűnbakokká, hiszen, ha a pénzügyi szereplők nem látták át a pénzügyi konstrukciók valós működését, akkor hogyan láthatták azt át az egyszerű polgárok? Nem is beszélve arról, hogy számos eszközzel ösztönözték a legkülönfélébb szereplők a családokat a hitelfelvételre, valamint

---

arról, hogy nagyon sok hitelintézet kifejezetten tisztességtelenül járt el, vagy esetleg bűncselekményeket is követett el, olyanokat, mint a mérleghamisítás, a LIBOR és az EURIBOR szisztematikus manipulálása stb.

²⁰⁸ Soros György 2008-ban így írt a CDO/CDS piac volumenéről, hatalmas pénzügyi méreteiről és a dolgozatunkban tárgyalt pénzügyi biztosítás-konstrukciók vitatható, kétes jellegéről: „A 2000-es évek elején a fedezeti alapok is megjelentek ezen a piacon, és engedély nélküli biztosítótársaságként eljárva díjakat szedtek be az általuk biztosított CDO-k és egyéb értékpapírok után. Sok esetben azonban igencsak vitatható volt a biztosítások értéke, hiszen az átruházáshoz nem volt szükség az érintett felek értesítésére. A piac mindenestre exponenciálisan nőtt, egészen addig, míg nominális értelemben véve már beárnyékolta az összes többi piacot. A jelenleg kint levő CDS-ek nominálértéke mintegy 42,6 billió dollárt tesz ki, ami gyakorlatilag az Egyesült Államok háztartásainak teljes vagyonával egyenlő. Az Egyesült Államok tőzsdéjének tőkeértéke 18,5 billió dollár, míg a U.S. Treasuries (államkötvény) piaca is mindössze 4,5 billió dollár.” SOROS (2008) i. m. 20–21.

²⁰⁹ „Több AAA-besorolású CDO-t alakítottak ki, mint amennyi AAA-eszköz azok mögött létezett.” SOROS (2012) i. m. 116. A CDO-k kockázati besorolásában is óriási hibákat vétettek a hitelminősítők: „A hitelminősítő cégek, amelyek a kibocsátott értékpapírok minőségét voltak hivatva szavatolni, súlyos hibákat követtek el a CDO-k értékelése során. Az volt a probléma, hogy a vállalati kötvényekhez hasonlóan értékelték a CDO-k hitelkockázatát. Egy vállalati kötvény minősítésének alapja a vállalat pénzügyi mutatóira alapozott fundamentális elemzés. Ezt követően széles körű adatbázisra (múltbeli megfigyelésekre támaszkodva), statisztikailag becsülik meg a mulasztás (»default«, fizetésképtelenség) valószínűségét. A strukturált értékpapírok esetében nem támaszkodhattak a fundamentumokra, kizárólag múltbeli adatokon nyugvó statisztikai elemzésre.” BUGÁR i. m. 35.

²¹⁰ Vö.: „[...] a CDS-ek toxikus instrumentumok, és használatukat szigorúan kell szabályozni, hogy csak azok vásárolhassanak ilyen eszközöket, akik a mögöttes kötvények tulajdonosai is.” SOROS (2012) i. m. 87.

²¹¹ „Manapság az a legelterjedtebb nézet, hogy a CDS-ek helye a szabályozott tőzsdéken van. Én viszont úgy gondolom, hogy mivel mérgező instrumentumokról van szó, használatukat a kötvények tulajdonosaira kell korlátozni, kizárva azokat, akik országok vagy vállalatok ellen kívánnak spekulálni.” SOROS (2012) i. m. 90. Soros György azt is megjegyzi, hogy „az egyedi derivatívák adóelkerülésre és a bevételi számok manipulálására adnak lehetőséget.” Utána hozzáteszi: „Nem engedhetjük viszont, hogy a jogszabályalkotást ezek a megfontolások befolyásolják.” SOROS (2012) i. m. 118.

²¹² SOROS (2013) i. m. 57.

²¹³ Ez a gondolat Bándi Gyula professzor PPKE JÁK-on 2015. április 16-án tartott professzori szemináriumi előadásán támadt bennem, amelyen a környezetjogi elvek és intézmények többi jogágban való alkalmazhatóságáról tartott előadást.

²¹⁴ „A szabályozóknak kell tehát felmérni a derivatív és szintetikus eszközöket, és létrehozásukat megtiltani, ha azok rendszerkockázata nem értékelhető teljes biztonsággal.” SOROS (2012) i. m. 117.

²¹⁵ ROMANO i. m. 77.

²¹⁶ ROMANO i. m. 70.

²¹⁷ ROMANO i. m. 59. 96. 90–91.

²¹⁸ ROMANO i. m. 38.

Devizahitelek – jog és/vagy erkölcs

Bevezetés

A magyar gazdaságban az ezredforduló idején kezdett felfutni a deviza-alapú kölcsönnyújtás, mivel a deviza alapú termékek jelentősen olcsóbbak voltak a forint alapúknál. A deviza alapú termékeket vették igénybe mind a vállalkozások, mind a háztartások. A magánszektor pénzfelhasználási céljai sokszínűek, a lakásvásárlástól az üdülésig terjednek és a bankszektor hitelnyújtással és kölcsön folyósítással segíti a háztartásokat igényeik kielégítésében. A '90-es évek második felében a nemzetközi pénzpiacokon jelentős likvid tőke jelent meg, ami a hitelpiaci termékek árát nagy mértékben csökkentette, a korábbiaknál kedvezőbb feltételekkel lehetett hitelt kapni. Ez a kedvező hitelpiaci helyzet a magánszemélyek számára azt jelentette, hogy az olcsó hitelek közül olyan igényeket is ki tudtak elégíteni, amelyek nem ilyen kedvező hitelpiaci feltételek mellett vagy meg sem fogalmazódtak, vagy csak hosszú távú célként jelentek meg.

Ebben a kedvező hitelpiaci helyzetben vettek fel a háztartások kiugróan magas kölcsönállományt. Amíg a kedvező hitelpiaci környezet tartott, a magánszemélyeknek jellemzően nem okozott gondot a törlesztés akár újabb kölcsön felvételével. Ebben az idilli helyzetben jött „derült égből villámcsapásként” az Egyesült Államok másodrendű jelzálogpiacának válsága, amely gyorsan tovaterjedt mind az amerikai piac más részeire, mind szerte a világ más részeire és piaci szegmenseire.

A jog, mint eszköz a problémák megoldását két irányból közelíti meg. Egyfelől olyan szabályokat próbál alkotni, amelyek a jövőben bekövetkező tényhelyzetekre tökéletesen alkalmazhatóak és azokat hatékonyan megoldják, másfelől a bekövetkezett tényhelyzetre a meglévő jogszabályok alapján keresnek megoldást. A jogi problémamegoldáshoz az erkölcs iránymutatást tud szolgáltatni, hogy szabályalkotásnál erkölcsileg helyes szabályt alkosson a jogalkotó, jogalkalmazásban pedig az elméletileg lehetséges jogi megoldások közül az erkölcsileg helyes megoldást válassza a jogalkalmazó.

Honnan alakult ki a nemzetközi válság?

Az ezredfordulót követő években alacsony inflációs környezet alakult ki, amire válaszul több jegybank, köztük az amerikai FED is a kamatlábak csökkentésével reagált. Az Egyesült Államokban a fogyasztás növekedése gyorsult, és az ebből eredő fogyasztási többletet a feltörekvő országok kezdték finanszírozni növekvő munkahatékonyságuk és magas megtakarítási hajlandóságuk miatt. Lényegében India, Kína és az olajexportőr államok nagy megtakarítási rátája finanszírozta az olcsó nemzetközi hitelkörnyezetet és a fejlett világ fogyasztói jólétét, valamint segítette a pénzügyi piacok világszintű egységesülését. A fejlődő országokban keletkező hatalmas forrástöbblet az egységesült nemzetközi pénzügyi rendszerben kereste a befek-

tetési lehetőségeket, ami hamarosan oda vezetett, hogy az átlagos kockázati felárak már nem fedezték a várható veszteségeket.

Ebben a környezetben az amerikai piacon az ingatlan árak jelentős növekedése indult meg öngerjesztő folyamatként: növekvő ingatlanár > növekvő hitelezési lehetőség > bővülő hitel-tömeg > tovább növekvő kereslet > még magasabb ingatlanár¹.

Ezt az alaphelyzetet utólag, 2014-ben elemezve felmerül az a tankönyv ízü meglátás, hogy ez az öngerjesztő folyamat egyszer véget ér, ez pedig az addig mozgásban tartott rendszer leállását, vagy összeomlását eredményezi. Higgadtan nézve az logikai és tapasztalati evidencia, hogy az öngerjesztő folyamat egy kritikus határt elérve gyorsan összeomlik. Azonban az összeomlás időpontja előre nem megjósolható, az pedig pszichológiai tény, hogy a „nyerő szériából” a játékos nehezen száll ki, inkább még marad a játékban, hiszen nyeresben van.

A válság kirobbanása az amerikai másodrendű jelzálogpiacról indult és a jó pénzügyi közvetítőrendszer révén gyorsan szét tudott terjedni. Fontos tisztázni, hogy a válság bekövetkezése az adott helyzetben törvényszerű volt, az öngerjesztő folyamat szükségszerű összeomlása miatt. Ezért a válság nem a másodrendű jelzálogpiac anomáliái miatt tört ki, hanem ott omlott össze először az öngerjesztően működő rendszer.

A hitelt igénylő ügyfélnek hitelt folyósít a jelzáloghitel-ügynök, amely refinanszíroztatja a nyújtott hitelt egy kereskedelmi bankkal, aki az ügyfélminősítést és bírálatot is végzi és elvégzi a nyújtott hitel értékpapírosítását². Ennek révén az amerikai háztartások hosszú lejáratú hiteleit a hosszú távú befektetők értékpapírban finanszírozták. A rendszer biztonságos működésének az alapja az értékpapírt keletkeztető bank hitelbírálata és kockázatkezelési politikája volt. Az előbb részletezett öngerjesztő folyamatban bekerült a finanszírozási körbe olyan másodrendű ügyfél is nagy tömegben, akik a hagyományos banki hitelminősítés szerint kockázatosabbak és a nekik nyújtott hitel nem értékpapírosítható. Ezeket a hagyományos értékelés mellett nem értékpapírosítható követeléseket a bankok mégis értékpapírosították, ezek a papírok alkották a másodrendű értékpapírpiacot. A másodlagos értékpapírpiac kiemelkedő sebességű növekedése azt eredményezte, hogy egyre kevésbé lehetett megkülönböztetni a biztonságos papírokat a kockázatos papíroktól. Amíg a piac felfutása tartott, a kockázatos másodlagos papírok is jól teljesítettek. 2006-ban a lakásárak növekedése lassult, majd hamarosan negatív spirálba fordult, ezzel egy időben a másodrendű jelzáloghitelek nemfizetési rátája is emelkedett. 2007 első felében több nagy jelzáloghitelezéssel foglalkozó pénzintézet jelentett csődöt, illetve jelentett jelentős veszteséget. A válság az amerikai másodlagos jelzálogpiacon megjelent. Az üzletemberek és a szakértők az addigi adatok alapján arra számítottak (abban bíztak?), hogy a válság megmarad a másodlagos jelzálogpiacon és annak korlátozott mérete miatt sem terjed át máshova³. Azonban mivel az értékpapírosítás révén olyan értékpapírok is létrejöttek nagyon nagy volumenben, amelyek nem rendelkeztek azzal a biztonsággal, mint az államilag garantált, biztosan fizető értékpapírok. Az értékpapírosítás résztvevői úgy hozták létre strukturált papírjaikat, hogy azok egyre nagyobb részben a bizonytalan, másodlagos értékpapírokat tartalmazták. Emellett úgy tűnt – és erős marketinget kapott – hogy megvalósul a pénzügyi csoda: csökkenő kockázat mellett növekvő jövedelem elérése. A piaci szereplők és a hitelminősítők sem vették figyelembe, hogy a strukturált papírokból szereplő másodlagos értékpapírok vesztesége nem lineárisan, hanem exponenciálisan nő⁴.

Az értékpapírosítás kezdetén a keletkeztetett értékpapírok biztonságot, likviditást és minőséget jelentettek. A befektetőkben élő képet a megváltozott piac nehezen és lassan tudta átírni. Az értékpapír kibocsátóját terhelő tájékoztatási kötelezettség megvalósult a jelentések közzétételével, azt a világ egyetlen jogrendszere sem írja elő, hogy a kibocsátó „szájbarágósan” előadja a potenciális befektetőnek a papír kockázatait és meggyőződjön a kockázatok tudatosulásáról⁵. Az újonnan létrejött termékek már nem voltak likvidek és biztonságosak, miközben a befektetők tudatában az értékpapírhoz a likviditás és a biztonság fogalma kapcsolódott. Ez a befektetői „illúzió” is hozzájárult az új termékek félreértése révén a válság kialakulásához. A hitelminősítő cégek a strukturált értékpapírokat nem az alapjukat jelentő értékpapírokra vonatkozó reálgazdasági alapokon értékelték, hanem tiszta statisztikai értékelést végeztek, ami a befektetői illúzió fenntartását segítette.

A negatív spirál kialakulásával a válság gyorsan megjelent az amerikai jelzálogpiacon és onnan a bankközi kapcsolatok révén, amelynek alapja a bizalom – és ez a számok alapján megrendült – könnyen tovaterjedt. Az Európai Unió bankjai az amerikai piacokon lévő érdekeltségeik és a szoros bankközi kapcsolatok és tranzakciók révén fertőzödték meg, így a válság hamar átterjedt Európára is, Magyarországon az anyabankok érintettsége révén jelent meg.

Okok a forint/euró árfolyam jelentős változására

A 2000-es évek kezdetén a világgazdaságban kiemelten kedvező helyzet alakult ki, olcsó és bőséges források álltak rendelkezésre. Ebben a környezetben a 2003. év végén jelentős forintgyengülés következett be, amit más aktuális hatásokkal együtt tekintve egyes elemzők a forint válságát vetették fel⁶. 2003-ban a válságot még el tudta kerülni a magyar gazdaság, de ezt alapvetően tüneti kezeléssel tudta elérni, az alapproblémák továbbra is megbújtak a háttérben, amik a világgazdasági környezet romlásával egyre erősebb hatást fejtettek ki.

Az első, már a '90-es évek óta jelen lévő probléma – amit hosszú ideig a folyamatos működő tőke beáramlás elfedett – az ország rossz makrogazdasági fundamentumai, amelyeknek az egyébként is rossz állapota tovább romlott. A második a gazdaságpolitikai inkonzisztenciák jelenléte, amelyek a spekulatív támadások kockázatát növelték. A harmadik probléma az árfolyam lebegtetési rendszer működéséből következik, hiszen a jegybank az árfolyam változása esetén nyílt piaci műveletekkel a választott sávon belül tartja a forintot, ami szintén spekulációs támadások veszélyét növeli. Azonban ha a jegybank gyakran kényszerül ilyen közbeavatkozásra, az jelentősen apasztja a valutatartalékot.

A Magyarországhoz hasonló kis, nyitott, felzárkózó gazdaságokban az állami és vállalati szektor finanszírozási igényét jellemzően lakossági megtakarítás fedezi. Magyarországon viszont a lakosság megtakarítási hajlandósága az ezredforduló után folyamatosan és drasztikusan csökkent és ezzel együtt növekedett a háztartások tartozásállománya. 2002-2003 fordulóján a csökkenő megtakarítás és a növekvő tartozás mennyiség egyensúlyba került, de a folyamat tovább folytatódott, így 2003-tól már egyre több háztartási hitel és egyre kisebb háztartási megtakarítás állomány volt.

A forint árfolyamára jelentős hatása van az államadósság finanszírozásnak, hiszen ha a befektetők nem látják biztonságosnak, vagy csak magasabb kamatfelár mellett tartják elfogadhatónak a magyar államadósság finanszírozását, az azonnal kihat a forint árfolyamára is. A magyar államadósság a kedvező nemzetközi pénzügyi helyzet eltűnésével egy időben folyamatos növekedésnek indult, amit a piac egyre drágábban finanszírozott, és ez is hozzájárult a forint árfolyamának gyengüléséhez, ami az újabb kölcsönfelvételt drágábbá tette. Itt is kialakult egy öngerjesztő folyamat⁷.

Összességében tehát az figyelhető meg, hogy a forint/euró árfolyam alakulását a magyar reálgazdaság állapota, illetve a nemzetközi pénzügyi rendszerben fellelhető szabad források és a magyar államadósság befolyásolják. Az egyes okok elkülönítve nem kezelhetőek, hiszen a rossz reálgazdasági állapot – egyebek mellett – hozzájárult az államadósság növekedéséhez, mivel a rossz állapotú gazdaság nem képes az állam működéséhez szükséges forrást megtermelni, ezért szükséges a külső adósság felvétele. Amíg a pénzügyi piacon olcsón lehetett kölcsönhöz jutni, az árfolyamban is kevésbé jelent meg ennek az értéke, azonban a pénzügyi klíma romlásával az árfolyam egyre inkább az ország-kockázati felárat is értékelte, így a forint/euró árfolyam a válság alatt egyre rosszabbá vált.

Eltérő jogi válaszok hasonló helyzetre

A válság beköszöntét követően, amikor egyre több háztartás nem tudta a megnövekedett törlesztő részleteket fizetni, számos adós fordult bírósághoz, hogy a számára már nagyon kedvezőtlené vált szerződésről a bíróság mondjon ítéletet. A devizahitelekkel kapcsolatos ügyek az ország különböző megyéiben indultak. Az ország különböző részeiben működő bíróságok a devizahitel-ügyekben felmerülő – lényegében elvi síkon azonos – kérdésekre több esetben egymással ellentétes választ adtak. Ezért a Kúria a joggyakorlat egységességének fenntartása és továbbfejlesztése érdekében jogegységi határozatot hozott⁸.

Az első fontos eldöntendő kérdés, hogy a devizahitel deviza, vagy forint kölcsön-e tartalma szerint. Hiszen a hagyományos modell szerint az adós devizában vette fel a hitelt, amit neki forintban folyósítottak és forintban törleszt a devizában felvett hitelt, ami az aktuális forintárfolyamon kerül elszámolásra. A Kúria alaposan körüljárva a kérdést egyértelműen megállapította, hogy a devizakölcsön deviza és nem forint kölcsön, függetlenül attól, hogy az adós ténylegesen forintban törleszt. Törlesztéskor a bank a devizában felvett kölcsön törlesztéséhez devizában számolja ki a törlesztést. Fontos megállapítása a Kúria döntésének, hogy a törlesztéskor a törlesztett forint összeg „átszámítása nem jelent pénzváltást, csupán a folyósított összegnek, illetve törlesztett összegeknek a teljesítéskori árfolyam alapján történő kiszámítását”. Vagyis a bank, a forintban teljesített törlesztéskor nem számíthat fel átváltási jutalékot, ami azzal hozná az adóst rosszabb helyzetbe, hogy az átváltási költséggel csökkentett összeg kerülne törlesztésként jóváírásra számláján. Egyes ügyekben felmerült az a kérdés, hogy a bank ténylegesen rendelkezett-e a szerződésben szereplő összegű deviza forrással, azonban a Kúria a pénzügyi intézményekre vonatkozó, a pénzügyi rendszer biztonságos működését lehetővé tevő szabályok léte miatt sürgősen minősítette a kérdés egyedi esetben való vizsgálatát, amellyel, hogy megállapította, hogy ez egyedi esetben lehetetlen is. Más szóval, azt a kérdést vizsgálni, hogy az adott bank ténylegesen létező devizaforrást bocsátott-e forintra

átváltva az adós rendelkezésére, pénzügyi felügyeleti ellenőrzési kérdés és kompetencia. Amennyiben egy ilyen tárgyú pénzügyi ellenőrzés azt állapítaná meg, hogy az adott pénzügyintézetnek ténylegesen nem volt meg az a deviza forrása, amelyet devizahiteleinél – ténylegesen forintban – kihelyezett, az a rendszer új és súlyos hibáját tárná fel.

A második eldöntendő kérdés, a szerződés érvényessége. Az érvénytelenségi okok végigtekintése a Ptk.⁹ által ismert érvénytelenségi okok elemzését teszi szükségessé. Az első kérdés, hogy a szerződés nem ütközik-e jogszabályba. A Kúria áttekintve a hatályos magyar jogot egyértelműen megállapította, hogy a devizahitelezést tiltó jogszabály nem létezett, sőt a Ptk. 231. § kifejezetten lehetővé tette, hogy eltérjen egymástól a kölcsön kirovó és lerovó pénze. A következő kérdés, nem uzsorás-e a szerződés. Az uzsora megállapításának konjunktív feltétele, hogy az egyik fél gazdasági helyzete válságos legyen és ezt a másik fél célzatosan kihasználja és ezáltal jusson őt egyébként meg nem illető előnyökhöz. Itt ilyen nem merül fel, mivel a bank csak a kölcsönadott devizát kapja vissza kamatokkal. Ettől független helyzet, hogy az időközi árfolyamváltozás következtében forintban számítva mennyivel növekedett a tartozás, hiszen a tartozás ténylegesen devizában állt fenn. A következő semmisségi ok a lehetetlen szerződés, ami devizahitel esetében nem tud felmerülni, hiszen a szerződés pénzkölcsönre vonatkozik, ami a legfajlagosabb szolgáltatás, lehetetlenülése addig nem tud felmerülni, amíg az adott deviza, mint törvényes fizetőeszköz létezik. A következő érvénytelenségi ok a színlelt szerződés, ami devizahitelek esetében nem merül fel, hiszen a felek valós üzleti akarata a kölcsönszerződésre irányult.

Az érvénytelenségi okok sorában felmerülő utolsó felmerülő kérdés, hogy a konstrukció nem ütközik-e jóerkölcsbe. A jóerkölcs a bírói gyakorlat szerint egy olyan absztrakt fogalom, ami a társadalom aktuális általános erkölcsi felfogását, értékítéletét tükrözi. A szerződések megkötésekor a társadalom nem ítélte el ezeket a szerződéseket, hiszen nagyon széles réteg kötötte meg ezeket a szerződéseket. A jóerkölcs meghatározásakor a bíró tehát mindig a társadalom szerződéskötés-kori erkölcsi értékelését adja vissza. Ebből viszont következik, hogy abból, hogy egy magatartást a társadalom jelentős része követ, még nem következik feltétlenül, hogy ezt a magatartást akár a társadalom egésze, akár az ezen megoldást választó része erkölcsileg helyesnek is tekinti, hiszen az ember választhat olyan megoldást, amit erkölcsileg elítélendőnek tart. A bírói jóerkölcs vizsgálat tehát csak azt tudja vizsgálni, hogy tényszerűen a társadalom jelentős része a kérdéses magatartást követi, vagy tartózkodik tőle. A magatartással kapcsolatos általános erkölcsi vélemény feltárása szociálpszichológiai kutatás témája, ami egy bírósági per keretein kívül esik. A bírósági eljárásokban napjainkban egyre növekvő számú gyakorlat, hogy a bíróság szakvéleményt szerez be olyan szakkérdés vonatkozásában, amely nem a bíróság kompetenciája és az ítélet is a szakvélemény megállapításain alapul. Eddig arra még nem volt példa a bíróságok munkájában, hogy erkölcsi kérdést, ill. egy adott kérdésben megnyilvánuló társadalmi erkölcsi vélekedést szakértői vélemény állapítson meg. Hiszen a jelenlegi bírói gyakorlat a társadalmi szokást, gyakorlatot vizsgálja, márpedig abból, hogy ez a gyakorlat, nem következik, hogy erkölcsösnek is tartaná a társadalom a gyakorlatot, hiába alkalmazzák a gyakorlatban.

A hagyományos polgári jogi érvénytelenségi okok áttekintése után a Kúria a fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen általános feltételek kérdését vetette fel, azonban ennek megválaszolására nem a Kúriának, hanem az Európai Bíróságnak van kizárólagos hatásköre.

Ezért a Kúria ebben a kérdésben eljárást kezdeményezett az Európai Bíróságnál C-26/13. szám alatt, amely ügyben a jogegységi határozat meghozatalakor még nem született ítélet.

A Kúria jogegységi döntése az alapvetően hasonló devizahiteles ügyekre adott eltérő megoldások helyett a jövőre nézve egységes irányutat ad. A Kúria alapvetően a szerződések érvényessége talaján áll, érvénytelenségi helyzetben is a bíróságnak a szerződés érvényességének nyilvánítására kell törekednie.

A Kúria az Európai Bíróságnak feltett kérdésekben a 93/13. irányelv értelmezését kérte. A külföldi pénznemben denominált, de hazai fizetőeszközben törlesztett szerződés törlesztésénél szükségszerűen felmerülő átváltási árfolyam meghatározása a 'szerződés elsődleges tárgya' körébe tartozik-e¹⁰; ha nem, a deviza vételi és eladási árfolyam különbözete vizsgálható-e a tisztességtelenség körében. Ha vizsgálhatja, akkor a vizsgált szerződéses kikötés világos és érthető mivolta a szerződés nyelvtani világosságára korlátozódik, vagy magában foglalja annak gazdasági indokait és a szerződés többi feltételeivel való kapcsolatát és összefüggését egyaránt. Végül az utolsó kérdés, hogy jogosult-e a bíróság a tisztességtelen általános szerződési feltétel helyett a tagállami jog vonatkozó diszpozitív rendelkezését ítéletével alkalmazni.

Az Európai Bíróság ítélete szerint¹¹ akkor tartozik az átváltási árfolyam a szerződés elsődleges tárgya körébe, ha a tagállami bíróság azt állapítja meg a szerződés ténybeli és jogi összefüggéseinek átvizsgálása után, hogy az – ti. az átváltás – a szerződés jellemző szolgáltatásához tartozik. Ez esetben a törlesztésben a deviza vételi és eladási árfolyama közti különbséget alkalmazása tisztességtelen, mivel ezzel szemben nem áll ellenszolgáltatás. Az átváltási mechanizmusnak nem csak nyelvtanilag kell világosnak lennie, hanem a működésének, valamint a szerződés többi feltételével való kapcsolatának, illetve az ügyfélre gyakorolt gazdasági hatásának is világosnak kell lennie. A tagállami bíróság a tisztességtelen feltétel semmisségének kimondása mellett a tagállami jog diszpozitív szabályaival jogosult azt helyettesíteni.

Az Európai Bíróság ítéletét követően hozta meg a Kúria az ügyben második jogegységi határozatát. Ebben – az Európai Bíróság ítéletét követve – kimondta, hogy az a rendelkezés, miszerint az árfolyamkockázat teljes egészében a fogyasztót terheli, a szerződés főszolgáltatása körébe tartozik¹², így annak tisztességtelensége nem vizsgálható, csak ha a pénzügyi intézménytől kapott tájékoztatás alapján a fogyasztó alappal gondolhatta, hogy az árfolyamkockázat nem valós veszély. A pénzügyi intézmény egyoldalú szerződésmódosítása körében az Európai Bíróság ítéletében foglaltakat¹³ átveve, és a 2/2012. (XII. 10.) PK véleményben foglaltakat a véleményi szintről a bíróság számára kötelező jogegységi határozatba emelve a Kúria egységesítette, hogy milyen feltételek teljesülése mellett lehetséges egyoldalú szerződés módosítás¹⁴. Eszerint a pénzügyi intézmény csak akkor élhet az egyoldalú szerződésmódosítás lehetőségével, ha az megfelel az egyértelmű és érthető megfogalmazás; a tételes meghatározás; az objektivitás; a ténylegesség és átláthatóság; a felmondhatóság és a szimmetria elveinek.

Az utolsó nyitott kérdés az árfolyam meghatározása volt, hiszen a pénzügyi intézmények szabadon állapíthatnak meg saját átváltási árfolyamokat, viszont ha a jogegységi határozatban foglaltak alapján az tisztességtelen módon került meghatározásra, illetve módosításra, akkor

az eljáró bíróság ítéletével felülírhatja a tisztességtelen szerződéses rendelkezést¹⁵. Ezek alapján a Magyar Nemzeti Bank hivatalos devizaárfolyama alapján kell az elszámolást végezni¹⁶.

Mivel a jogegységi határozat csak a bíróságok elé került ügyekben alkalmazhatóak és az az egyedi fogyasztóktól nem várható el, hogy a bírói út idő és költségvonzatait viselje, az Országgyűlés a jogegységi döntésbe foglaltaknak megfelelő törvényt alkotott, hogy a pénzügyi intézmények valamennyi ügyfelük vonatkozásában alkalmazzák a jogegységi határozat alapján szükséges, az üzleti tisztességnek megfelelő követelményeket¹⁷. A törvény alapján a Magyar Nemzeti Bank, mint pénzügyi felügyeleti szerv iránymutatást dolgozott ki a pénzügyintézetek számára, megadva azt a matematikai képletet, amely alapján ellenőrizni fogja a szerződések utólagos ellenőrzésének jogszabályszerűségét. A törvény szerint a pénzügyintézetek a törvénynek megfelelő rendelkezéseket kötelesek valamennyi érintett szerződésükön alkalmazni. A törvény szerint valamennyi esetben vélelmezni kell a pénzügyi intézmény tisztességtelen eljárását a szerződésmódosításnál, azonban ez a vélelem megdönthető, a pénzügyintézet Állam ellen fordulhat keresettel a törvény adott esetben való alkalmazhatatlanságának megállapításáért¹⁸.

Clausula rebus sic stantibus – Bekövetkezett-e?

A jogrendszer a társadalom és a gazdaság normál működése közben felmerülő viták megoldásában működik közre. A rendszer minden esetben próbálja a normál helyzetet fenntartani, hiszen extrém helyzetben a megszokottaktól eltérő szabályok kerülnek elő.

Jellemzően minden újonnan kialakuló helyzet az egyik fél számára kedvező, a másik fél számára kedvezőtlen. Ezért jellemzően az a fél, akinek az új helyzet kedvező, a helyzet kialakulását és az előállt új helyzetet a gazdaság normál működési körébe sorolja, míg a másik fél, akit kedvezőtlenül érintett az új helyzet, ennek bekövetkezését a gazdaság normál működésébe nem tartozó extrém eseménynek tekinti, és ezért várja az extrém helyzetre alkalmazandó szabályok alkalmazását.

A magánjog a rómaiak óta ismeri a körülmények alapvető megváltozása helyzetét, amely a szerződés módosítását, vagy megszüntetését teszi lehetővé bírói ítélettel. Az minden esetben egyedi bírói mérlegelés kérdése, hogy bekövetkezett-e a körülmények alapvető megváltozása. A körülmények megváltozása az élet bármely területén bekövetkezhetett, de a magánjog szempontjából a gazdasági lehetetlenülés volt különösen érdekes. A gazdasági lehetetlenülés fogalma az első világháború után alakult ki a bírói gyakorlatban, és az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat foglalta össze. Eszerint: „Ha kétoldalú szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos kockázatot tetemesen meghaladóan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vehettek számot, s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szem előtt tartott gazdasági egyensúlya felborult, vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés megghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés), a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően

módosíthatja, vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatja fel.”¹⁹

Az Alkotmánybíróság a Kormány kérdésére vizsgálta a fogyasztóra hátrányos általános szerződési feltételek – jelen esetben a devizahitelekkel kapcsolatos általános szerződési feltételek – jogszabállyal, illetve bírói ítélettel való megváltoztatásának Alaptörvénnyel összeegyeztethetőségét. Döntésében az Alkotmánybíróság kimondta, hogy *clausula rebus sic stantibus* elve alapján kivételes esetben jogszabály vagy bírói ítélet megváltoztathatja a szerződések tartalmát, illetőleg a jogalkotó hozhat olyan jogszabályt, amely az annak hatályba lépését megelőzően létrejött szerződések tartalmát megváltoztatja²⁰. Indokolásában utalt²¹ a korábbi gyakorlatában kifejtettekre, miszerint kivételes esetben az államnak joga van a hosszú távra kötött szerződéses kapcsolatokat megváltoztatni. Ugyancsak utalt a Kúria jogegységi határozatára, eseti döntéseire, valamint a még hiányzó uniós ítéletre. A határozat *expressis verbis* nem mondta ki, de az indokolást végigolvasva egyértelmű irányutatót adott arra, hogy az Európai Bíróság ítéletét követően a Kúria a még függőben lévő kérdéseket új jogegységi határozatban tisztázza és ezt követően – a korábbi jogegységi határozatot, az uniós ítéletet és az Alkotmánybíróság jelen határozatát szem előtt tartva – az Országgyűlés törvénnyel rendezze a kérdést.

A mai joggyakorlatban is többször felmerült a körülmények alapvető, előre nem látható megváltozásának a kérdése. A válság kitörése után nem sokkal született egyedi ítéletében a bíróság kimondta, hogy „a piaci viszonyok változásának lehetőségét az alperesnek a szerződés megkötésekor nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia, azt előre kellett látnia, ezért az ebből eredő kereskedelmi kockázatot viselnie kell.”²² Külföldön a joggyakorlat ugyancsak a szerződés érvényessége mellett foglal állást. Az amerikai szakirodalom rámutatott arra, hogy sem az 1973-74-es első olajválság, sem az öbölháború, sem az ázsiai piacok összeomlása a '90-es évek végén nem bizonyult elegendőnek a rendkívüli helyzet megállapítására.²³ A Kúria jogegységi határozatában ugyancsak a szerződések érvényességének talaján áll, kimondja, hogy a körülmények alapvető változása nem következett be, hiszen az adósok kifejezetten azért vették fel a devizahitelt, mert kedvezőbb volt a forint alapú hitelnél és megvolt a reális esély az árfolyamnak az adós számára kedvező alakulására²⁴.

A rómaiak óta ismert elv, a *clausula rebus sic stantibus* elv szerint a tartós jogviszonyt létrehozó szerződést a felek a jelenlegi helyzetre hozzák létre²⁵, ha a szerződés megkötését követően a felek számára előre nem láthatóan a szerződés körülményeiben lényeges változás következik be, a bíró változtathatja meg a szerződés feltételeit valamennyi szerződő fél jogos és méltányos érdekeinek védelme érdekében²⁶.

A kérdés megválaszolásánál azt kell megnéznünk, hogy előre látható volt-e az árfolyamok ilyen mértékű eltolódása. Ahogy a világgazdasági válság kialakulásának indokait, az amerikai jelzálogpiac alakulását, valamint a forint árfolyamának helyzetét áttekintettem, azt lehet egyértelműen megállapítani – így utólag – hogy a válság kitörése az annak kitörését megelőző egy-két évben már „benne volt a levegőben”, de a ritka kedvező nemzetközi pénzpiaci helyzetben senki nem vette komolyan fontolóra egy recesszió lehetőségét. Mindenki a kedvező gazdasági helyzet fennmaradására vágyott és ez a vágy jelent meg a prognózisokban is, a veszély nagyságát az a néhány elemzés, amelyik egyáltalán a veszélyt felvetette, csökkentette a veszély nagyságát a kedvező helyzet pozitív hatásainak ecsetelésével²⁷. A forint árfolyamának

drasztikus romlása ugyancsak a kedvező nemzetközi pénzügyi helyzet miatt nem következett be, hiszen a gazdasági fundamentumok rossz állapota már hosszú évek óta meglévő tényhelyzet volt és az egyre inkább devizában felvett államadósság tovább rontotta a forint kockázati kitettségét.

Összességében tehát azt látjuk, hogy elméletileg számítani lehetett egy bekövetkező jelentős világgazdasági recesszióra és a forint árfolyamának drasztikus gyengülésére, azonban, mivel a válság előtt egy kivételesen kedvező világgazdasági helyzet volt, nem csak a pénzpiacokon laikus háztartások, hanem a professzionális szereplők és az elemzők is a kedvező klíma „örökké” való fennmaradására vágytak és ez a vágy jelent meg piaci döntéseikben és elemzéseikben is. Tehát az előre láthatóság objektív szempontból – utólag vizsgálva a helyzetet – fennállt – csak ezt a piac egyetlen szereplője sem fogadta el akkor reálisnak – a piaci körülmények alapvető, jelentős mértékű változása tényszerűen bekövetkezett.

Erkölcösen megoldható-e a probléma?

A hagyományos erkölcsi felfogás szerint a nehéz, szerencsétlen helyzetbe került személlyel érez együtt a kívülálló, de a helyzetet észlelő személy és próbál neki segíteni. Mielőtt a konkrét segítségnyújtást megtenné, jellemzően megnézi, hogy a helyzetet az illető maga idézte-e elő, vagy a „szerencsétlen véletlenek összejátszásának” áldozata lett. Jelen helyzetben azt egyértelműen megállapítottuk, hogy a válság bekövetkezése előre látható volt, azonban nem csak a laikus háztartások, hanem a professzionális szakemberek sem vették komoly lehetőségként figyelembe. Ráadásul bekövetkezte után a gazdaság egyéb területeire is áttért a recesszió, ami tovább nehezítette az adósok fizetési helyzetét.

Ilyen helyzetben jellemzően fel szokott merülni a társadalomban a felelős felkutatásának és megbüntetésének az igénye. Ebben a világgazdasági válságban, hiába tudjuk megállapítani, hogy az amerikai jelzálogpiacról indult, nem lehet egyértelmű felelőst találni. Sok szereplő adta hozzá a saját kis lépését, amelyek együtt kirobbantották a válságot. Ezek a kis lépések szakmai hibából, vágyálmokból, a többi piaci szereplő tömegpszichózis-szerű követéséből és persze nyereségvágyból következtek. Ezeknek a kis lépéseknek az egyedi, személyes indokai erkölcsileg jellemzően nem ítéltetők el, hiszen a társadalom erkölcsi értékítéletének keretein belül helyezkednek el. Önmagában egyik lépés sem tehető felelőssé a válságért, csak ezek együttes jelenléte, amely elérte a kritikus tömeget és a válság kirobbanását követően már gyorsan végigszáguldott a világgazdaságon.

A kialakult helyzetben általános, absztrakt megoldással nem tudunk valamennyi érintett fél számára megfelelő, az erkölcs és az igazságosság zsinórmértékének megfelelő választ találni. Az ellehetetlenült adósok vonatkozásában sok kérdést szükséges vizsgálni, hogy valóban ellehetetlenült-e tényszerűen, vagy a társadalmi együttérzést kívánja kihasználni helyzete javítására; a válságon kívül helyzetébe milyen okok játszottak közre; a kölcsön felvételekor a jó gazda gondosságával járt-e el és valóban szükséges célra vette-e fel a kölcsönt. Ezek és az egyedi eset vonatkozásában felmerülő egyéb kérdések megválaszolása után állapítható meg, hogy az adós érdemes-e a társadalom erkölcsi alapú, a problémát a válláról levevő és nem a szociális és pénzügyi rendszer szerinti segítségére. Ilyen erkölcsi alapú segítségnyújtást, hiába

a társadalom által nyújtott segítségről van szó, jogalkotási oldalról nem lehet megoldani, mivel bár vannak hasonló tulajdonságai az eseteknek, minden eset eltérő, erkölcsileg egyedi. Erre a problémára igazságszolgáltatási módszer a hazai jogban nem található, példaként a nemzetközi közjogban létező, de a gyakorlatban nagyon ritkán alkalmazott „ex aequo et bono” ítékezés²⁸ hozható példaként, amikor a bíró nem a tételes jogszabályok alapján ítéli meg az ügyet – ami az igazságszolgáltatás megszokott módszere –, hanem az ügyet áttekintve a méltányosság és az egyenlőség figyelembe vételével, azokat érvényre juttatva hozza meg ítéletét. Itt lényegében a bíró erkölcsi szilárdsága, az ügy és a felek mélyreható ismerete határozza meg, hogy a meghozott ítélet nevének megfelelően méltányos lesz-e.

Az ex aequo et bono ítékezés ritka kuriózumnak számít az elmúlt évszázad bírói gyakorlatában. Ennek oka, hogy a több évszázados gyakorlat szerint – amit a Nemzetközi Bíróság Statútuma egy az egyben átvett – ez az ítékezési forma csak akkor alkalmazható, ha a peres felek mindegyike közösen kéri a bíróságtól ennek a módszernek az alkalmazását. A peres felek pedig azért ódzkodnak ennek a módszernek a kérésétől, mivel egyfelől ritka eset, hogy az egyik fél már a per elején tudja, hogy a vonatkozó jogszabályok alapján tényszerűen nincs igaza – vagy ha tudja, képviselőjével próbálja a maga számára kedvezőbbé gyúrni a tényeket a bíróság előtt – vagy másfelől, ha tudja, hogy a jogszabályok szerint neki van teljes mértékben igaza, nem adja meg azt a kedvezményt az ellenfélnek, hogy ex aequo et bono ítékezést kérjen, ami esetében abban biztos lehet, hogy a másik fél felé megnyilvánuló méltányosság miatt ő nem teljes és kizárólagos nyertes lesz, hanem a másik fél is kapni fog valamit a méltányosság jegyében. Ugyancsak gyakori eset, hogy a tényszerűen gyengébb fél a jogtól és igazságtól elrugaskodott feltételezésében meg van győződve saját kizárólagos igazáról és az ítélettel az eredetileg fennállónál rosszabb helyzetbe hozza saját magát, amiért magán kívül mindenkit okolni fog.

Összességében tehát ahhoz, hogy ez a módszer alkalmazható legyen a devizahiteles ügyekben, ahol egyik oldalon jellemzően egy egzisztenciális válsághelyzetbe került adós van, másik oldalon pedig egy a pénzpiacra professzionális, jogi és gazdasági háttérrel rendelkező pénzintézet szerepel, alkalmazható legyen, több feltétel együttes bekövetkezésére van szükség:

1. A jogalkotó megadja a hazai állami bíróságoknak az ex aequo et bono ítékezés lehetőségét.
2. Az adós megértse, hogy a válság hatására került ellehetetlenült helyzetbe, nem pedig a vele szerződött pénzintézet felróható magatartása miatt, és kérje a méltányos, ex aequo et bono rendezést.
3. A pénzintézet legyen olyan gazdasági helyzetben, hogy el tudja viselni a követelés nem teljes megtérülését és rendelkezzen azzal a társadalmi jólét iránti vágygal, ami arra indítja, hogy adott esetben ő is kérje a devizahiteles perben az ex aequo et bono ítéletet.

Jogi és gazdasági oldalról megelőzhető-e egy hasonló válság?

Azáltal, hogy napjainkra a pénz és tőkepiacok világszerte összeköttetésben vannak, az evidencia és napjainkban már tapasztalati tény, hogy a negatív hatások pillanatok alatt szétterjednek az egész bolygón. Technikailag a bárhol kitörő válság negatív hatásainak tovagyűrűzése kiküszöbölhetetlen és előre nem megjósolható, hogy a világ mely másik pontján jelentkeznek az áttérjedő negatív hatások. Az ezredfordulót megelőző válságok még nem rendelkeztek ilyen tovagyűrűző hatással, mivel egyfelől a világgazdaság kisebb jelentőségű csomópontjaiban törtek ki, másfelől a pénz- és tőkepiacok összeköttetése még nem érte el az adott csomópontnál a mai szintet. A mostani válság a legnagyobb gazdasági csomópontnál tört ki, amikor a pénz és tőkepiacok összefonósága már megtörtént, így a válság hatásainak szétterjedése előtt minden technikai feltétel adott folt. Egy kisebb jelentőségű gazdasági csomópontban bekövetkező ugyanilyen válság valószínűleg kisebb negatív következményekkel járt volna világszerte.

A világgazdaság térben egymástól messze lévő pontjainak a pénz és tőkepiacok segítségével való összekapcsolásának nem csak gazdasági, de társadalmi szempontból is számos előnye van²⁹. Azonban, mint azt a mostani válság megmutatta, a pénz és tőkepiaci hálózatnak, ami kiépült, nincs felügyeleti szerve, amely a terjedő negatív hatások veszélyére tekintettel a hálózat egyes részét a hálózat többi részének védelme érdekében ideiglenesen ki tudná zárni a hálózatból. Egy ilyen felügyeleti, ellenőrző szerv létrehozása csak multilaterális nemzetközi közjog területére eső egyezmények révén tud megvalósulni, függetlenül attól, hogy a hálózat szereplői magánjogi alanyok, nem pedig közjogi szereplők, függetlenül attól, hogy gazdasági erejük a közjogi szereplők jelentős részét meghaladja. Azonban éppen ezen magánjogi szereplők gazdasági erejére tekintettel a felügyelő szerv létrehozásában nem csak az államok, mint közjogi szereplők, hanem az érintett magánjogi alanyok is szükségszerű résztvevők, hiszen kihagyásuk esetén meg van a lehetőségük egy önálló, új rendszer kialakítására, amin keresztül pozitív hatásaik mellett a válságok is ugyanúgy tudnak terjedni.

Felhasznált irodalom és források

BERNANKE, B. (2007): *The Subprime Mortgage Market*. Chichago, 2007.05.17-i előadás a FED 43. Éves Kongresszusán.

BLUNDELL-WIGMALL, A. (2007): Structured products: implications for financial marketets. *Financial Market Trends*, Vol.2.No.93. OECD. 2007.

BORIO, C. – FURFINE, C. – LOWE, P. (2008): Procyclicality of the financial system and financial stability: issues and policy options. Marrying the macro- and microprudential dimensions of financial stability. *BIS Papers*. 2001.

BORIO, C. (2008): The financial turmoil of 2007-?: a preliminary assettsment and some policí considerations. *BIS Working Papers*. No. 251. 2008.

EKB (2007): *Financial Stability Review*. 2007. VI. és XII.

FENDER, I. – TARASHEV, N. – ZHU, H. (2008): Credit fundamental rating and VAR: CDOs versus corporate exposures. *BIS Quality Review* 2008. 87-101. o.

GÁSPÁR P. (2003): *Forintválság: okok, következmények és kiutak*. International Center for Economic Growth Európai Központ. 2003.

GRAMLICH, E. M. (2004): *Subprime mortgage lending: Benefits, costs, and challenges*. Remarks at Financial Services Roundtable Annual Hosting Policy Meeting, Chicago, 2004.

HOFFMANN M. – KÓCZIÁN B. – KOROKNAI P. (2013): A magyar gazdaság külső egyensúlyának alakulása: eladósodás és alkalmazkodás. *MNB-Szemle Különszám*. 2013.

KIRÁLY J. – NAGY M. – SZABÓ L. V. (2008): Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és (hazai) következményei. *Közgazdasági Szemle* 2008. 573-621.o.

KÖBLER, R. (1993): *Die 'clausula rebus sic stantibus' als allgemeiner Rechtsgrundsatz*. Tübingen, 1993.

NOCHTA, T. (2011): Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság. *Jog Állam Politika*. 2011. 87-97. o.

1959. évi IV. törvény, 2013. évi V. törvény, 2014. évi XXXVIII. törvény, 2014. évi XL. törvény, Magánjogi Törvényjavaslat (1928), 6/2013. Polgári Jogegységi Határozat, 2/2014. Polgári Jogegységi Határozat, 2/2012. (XII. 10.) PK vélemény.

Hivatkozások és jegyzetek

¹ Király J. – Nagy M. – Szabó E. V. 2008.

² A hatályos Ptk. lehetővé teszi, hogy a jogalanyok a jogszabályban nem meghatározott típusú értékpapírt is létrehozzanak a 6:565. § (5) bek. a)-f) pontban felsorolt kötelező tartalmi elemek feltüntetése mellett. Ez a magyar jogban is megteremti az értékpapírosítás lehetőségét, ami az Európai Unió régi tagállamaiban már létező, elterjedt megoldás.

³ Jelentős, a piaci szereplőket befolyásoló mértékadó vélemény pl. EKB 2007. és Bernanke 2007.

⁴ Fender – Tarashev – Zhu 2008. és Bludell – Wigmall 2007.

⁵ Ilyen befektető „vizsgáztatás” a befektetési szolgáltatóknál valósul meg, ahol a befektetési szolgáltató a kitöltött kockázati kérdőív alapján fogadja az ügyfél megbízásait.

⁶ Gáspár, P. 2003.

⁷ Hoffmann, M. – Kóczyán, B. – Koroknai, P. 2013.

⁸ 6/2013. PJE határozat.

⁹ A devizahitelek elterjedése és a Kúria jogegységi határozatának megszületésekor is a régi, 1959. évi IV. törvény volt a hatályos Ptk.

¹⁰ 93/13/EGK irányelv 4. cikk (2) bekezdés.

¹¹ C-26/13.

¹² 2/2014. PJE határozat 1. pont Vö. C-26/13. ítélet 1. pont.

¹³ 2/2014. PJE határozat 2. pont Vö. C-26/13. ítélet 2. pont.

¹⁴ 2/2014. PJE határozat 2. pont Vö. 2/2012. (XII. 10.) PK vélemény 6. pont.

¹⁵ A C-26/13. ítélet 3. pont szerint a tisztességtelen rendelkezés helyét a nemzeti bíróság a nemzeti jog diszpozitív rendelkezésére helyettesíti.

¹⁶ 2/2014. PJE határozat 3. pont.

¹⁷ 2014. évi XXXVIII. tv. a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről.

¹⁸ 2014. évi XXXVIII. tv. 3-6. §: ld. még 2014. évi XL. tv.

¹⁹ Magánjogi Törvényjavaslat 1150. §.

²⁰ 8/2014. (III. 20.) AB határozat. Ld. még 34/2014. (XI. 14.) AB határozat és 2/2015. (II. 2.) AB határozat, 7/2015. (III. 19.) AB határozat.

²¹ 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.

²² BDT 2007.1707.

²³ Nochta, T. 2011.

²⁴ 6/2013. PJE határozat.

²⁵ Az elvről részletesen ld. Köbler: *Die 'clausula rebus sic stantibus' als allgemeiner Rechtsgrundsatz*. 1993.

²⁶ Ptk. 241. § A bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. Új Ptk. 2013. évi V. tv. 6:192. § [*Bírósági szerződésmódosítás*]. (1) Bármelyik fél a szerződés bírósági módosítását kérheti, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené, és *a*) a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható; *b*) a körülmények megváltozását nem ő idézte elő; és *c*) a körülmények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe. (2) A bíróság a szerző-

---

dést az általa meghatározott időponttól, legkorábban a szerződésmódosításra irányuló igény bíróság előtti érvényesítésének időpontjától kezdődően úgy módosíthatja, hogy a körülmények megváltozása miatt egyik fél lényeges jogi érdeke se sérüljön.

²⁷ Gramlich, 2004.

²⁸ Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikk 2. bekezdés megadja a lehetőséget a bírának az *ex aequo et bono* (lat. méltányosságból és jóindulatból) ítékezésre, ha azt a felek közösen kérik. Ez az ítékezés nem a tételes jogszabályokon, hanem a gyengébb helyzetben lévő fél felé a másik fél által is elfogadott jóindulaton alapul.

²⁹ Borio, C. – Furfine, C. – Lowe, P. 2001. és Borio, C. 2008.

A fogyasztóvédelem közjogi keretei

Bevezetés

A fogyasztóvédelmi joggal – távolabbról a fogyasztóvédelemmel – kapcsolatos vizsgálódásokat alapvetően három tényező teszi aktuálissá: a jogállamiság elve, a piacgazdaság (ki)alakulása és a – legáltalánosabb értelemben felfogott – biztonság fontosságának egyre hangsúlyosabb megjelenése. A jogállam elvének megfelelni kívánó állam egyrészt köteles tartózkodni az állampolgárokat illető alapjogok gyakorlásának zavarásától, másrészt meghatározott feltételek megteremtésével köteles biztosítani az alapvető jogok érvényesülését. A jogállamiság lényeges összetevőjeként felfogható jogvédelem elve azt a szükségletet juttatja kifejezésre, hogy a jogaiban – akár az állam, akár más magánszemély magatartása miatt – sérelmet szenvedett polgár számára az állam lehetőséget biztosítson a jogsérelem orvoslására. Megállapítható, hogy a jogvédelem nem csupán a jogállamiság eszméjének felbukkanása óta jelent állami feladatot, az már az állam keletkezésétől kezdődően a közhatalom gyakorlásának egyik alapvető funkciójaként fogható fel.¹ Bár a fogyasztóvédelem gondolata a XIX. századig vezethető vissza, korai „csírái” már a régebbi korokban is megjelentek.² A fogyasztóvédelem szempontjából az ún. fogyasztói jogok biztosítása és hatékony védelme által tehető jogállamivá az államok intézményrendszere.

A jogterület kialakulása és fejlődése szoros kapcsolatban áll a gazdasági viszonyokkal is, mivel a piaci viszonyok közepette – a fogyasztók hátrányára – képes megbomlani a gazdasági élet szereplői közötti egyensúly. A fogyasztó – többek között a piaci módszerek ismeretének hiánya miatt – kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet a kereskedőkkel, szolgáltatókkal, vállalkozásokkal szemben. A fogyasztók állami védelmének okai között – egyebek mellett – a fogyasztók alulinformáltságát, meggondolatlanságát vagy a „másik oldal túlzottan domináns szerepét” hangsúlyozzák a szerzők, abban azonban egységesnek mutatkozik a szakirodalom, hogy a fogyasztók alárendelt szituációja igényli az állami többletvédelmet.³ Ez a felismerés alapozta meg a fogyasztóvédelem – mint a magánjogi jogviszonyokba történő állami beavatkozás – intézményesítését.⁴

Korszakunkban egyrészt érzékelhető a globalizáció számottevő hatása a gazdaság működésére⁵, másrészt – a technikai, műszaki és nem utolsósorban a jogi feltételek folyamatos módosulásával – érezhető a korábban megszokott passzív fogyasztói magatartás megváltozása.⁶ A piaci keretek között csupán az önmagáért tenni tudó, aktív fogyasztó képes „talpon maradni”, tekintettel a fogyasztók – fent említett – „hátrányos helyzetére”, amely a fogyasztók érdekeinek védelmében megköveteli az aktív(abb) állami beavatkozást a piacgazdaság viszonyaiba.

A fogyasztóvédelmet – emellett – a biztonság megjelenésének fontossága teszi egyre hangsúlyosabb jogterületté. A biztonság – mint jogi érték – fogalma a legáltalánosabb megfogalmazás szerint a veszély, fenyegetés, ártalom, károsodás, hátrány, félelem, ártalom hiányát, illetve az ezekkel szembeni hatékony védettséget, oltalmat jelenti.⁷ Megállapítható, hogy a munkanélküliség, a járványok, a terrorizmus és többek között a tömeges szerencsétlenségek elleni küzdelem mellett a fogyasztók életének, egészségének és biztonságának védelme is a biztonság jogi értéként történő manifesztálódásaként értelmezhető, így fokozatos fejlesztésre és felülvizsgálatra szorul. A biztonságot veszélyeztető jelenségek és tendenciák univerzalitása miatt eredményes küzdelmet sem az állam, sem az egyén, sem a társadalmi közösségek nem folytathatnak.⁸ Ennek egyenes következménye, hogy a „több lábón álló”, a

pluralitás elvét kifejezésre juttató intézményrendszer képes csupán hatékony védelmet biztosítani a fogyasztók számára.

A fogyasztóvédelmi jog vizsgálatát a vonatkozó normaanyag jellemzői is időszerűvé teszik. E jogterület egyrészt heterogén, másrészt dinamikus. Heterogén normaösszességet azért jelent, mert ez a jogi matéria magánjogi normákat éppúgy tartalmaz, mint közigazgatási jogi vagy büntetőjogi előírásokat. A közigazgatási jog szerepe a fogyasztóvédelem területén nem más, mint a fogyasztó jogainak védelme, a garanciarendszer kiépítése jogi normák segítségével. A fogyasztóvédelem feletti állami felügyelet kiemelkedő jelentőségű abból a szempontból, hogy az ún. anyagi fogyasztóvédelmi jogként felfogható normák valóban érvényesüljenek, ezek realizálását hivatott biztosítani a – szintén közigazgatási normák által szabályozott – fogyasztóvédelmi intézmény- és jogérvényesítési rendszer, amelynek stabil struktúrája és – ezzel egyidejűleg – a követelmények által indukált folyamatos fejlesztése elengedhetetlen.

Az állami fogyasztóvédelmi politika dinamikusan fejlődik, amit két tendencia indukál: egyrészt a technikai és tudományos fejlődés, másrészt pedig a nemzetközi szervezetekhez, így különösen az Európai Unióhoz való tartozás ténye.⁹ Az Európai Unióhoz történő csatlakozás által az egész államszervezet törvényessége új, nemzetállam feletti dimenzióba került, mivel a magyar közigazgatás immár nem csupán a hazai jogrend adta kereteket, hanem az Európai Unió jogrendjét is köteles figyelembe venni.¹⁰

A fogyasztóvédelmi jog interdiszciplináris jellege – közelebbről az a sajátosság, hogy a hagyományos jogágak metszéspontjában helyezkedik el – a vonatkozó joganyag struktúráján is érzékelhető. A magánjogi jelleg az ún. fogyasztóvédelmi anyagi jog – így többek között a fogyasztói alapjogok és a fogyasztói szerződésekre irányadó szabályok –, míg a közjogi vonás a fogyasztóvédelmi intézményrendszer tekintetében dominál. Mindezekre tekintettel a fogyasztóvédelemmel összefüggésben vizsgálandók a fogyasztók jogainak érvényesülését biztosító magyar intézményrendszer összetevői: a jogi szabályozás és a végrehajtására létrejött szervezeti rendszer. Ez két okból is indokolt: egyrészt a jogvédelmi intézményekhez érkező megkeresések és panaszok nagy volumene azt is jelzi, hogy a fogyasztók védelmének hazai rendszere hatékonysági deficitben szenved; másrészt megfogalmazódik olyan szakirodalmi vélemény is, amely szerint „az állam a fogyasztóvédelemben kevés területen tudna többet nyújtani”.¹¹ Egyértelmű, hogy a helyzet megítélése ennél összetettebb, mivel kétségtelenül komoly előrelépések figyelhetők meg a fogyasztóvédelmi szabályozásban, az is nyilvánvaló azonban, hogy a rendszer még tökéletesíthető. E felismerésből kiindulva tűztem célul, hogy feltérképezsem a fogyasztóvédelem rendszerének hiányosságait, valamint javaslatokat fogalmazzak meg annak továbbfejlesztésére.

Abból a szinte tényként kezelhető jelenségből kiindulva, miszerint a politika, a gazdaság és a társadalom is több ponton kapcsolódik a közigazgatáshoz,¹² megállapítható, hogy a gazdaság és a közigazgatás viszonya egyrészt korszakonként változó, másrészt a kapcsolódó tevékenységfajták vonatkozásában sokszínűnek mondható.

Ezt az egymásra hatást alapvetően annak a kérdésnek a jogalkotó általi megválaszolása determinálja, hogy az állam meddig hagyja a piac hatását érvényesülni és mikor, milyen érdekek és értékek mentén érzi fontosságát az állami korlátozásnak, az állami beavatkozásnak. Aszerint az általánosnak tekinthető tézis szerint, hogy kizárólag „piaci gazdaság” egyik államban sem érvényesül, akként lehet állást foglalni, hogy a változó mértékű, változó terjedelmű és változatos instrumentumok útján realizálódó állami beavatkozás minden állam gazdaságában szükségszerű.¹³ Az utóbbi évtizedek (évszázadok) gazdasági működését vizsgálva azonban a gyakorlat által felszínre hozott problémák rámutattak olyan működési zavarokra,¹⁴ amelyek az államok többségénél igenis a gazdaságban történő állami beavatkozás indokaként fogalmazhatók meg.

Az állam jelenlétét a gazdaságban alapvetően két jelenség teszi (teheti) indokolttá: az ún. piaci zavarok, valamint bizonyos állami prioritások a gazdasági szférában. Ebből következik, hogy vagy azért van szükség az állam megjelenésére, mert megbomlott a tiszta versenyen alapuló piaci egyensúly, vagy pedig maga az állam érzi fontosnak azt, hogy a gazdaság működése (működtetése) szociális dimenziót is tükrözzön.

Megfigyelhető egyfajta ciklikusság is az egyes közgazdaságtani irányzatok alapállása között, az eltérő szemléletmód – a különböző felfogásokat vizsgálva – gyakran egyenes következménye a korábbi időszak megközelítésének és a gazdaság ez idő alatt tapasztalt funkcionálásának. Ez a tendencia érhető tetten a liberális közgazdaságtan „éjjeliőr” államot megkívánó (és a gazdasági közigazgatás szociális dimenzióját tagadó) felfogása és az erőteljes intervenciót kifejezésre juttató keynesiánus gazdaságpolitika között, de hasonló ok-okozati összefüggés rajzolódik ki a jóléti közgazdaságtan és a neoklasszikus megközelítés relációjában is. Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy a fogyasztóvédelem megítélése tekintetében két szélsőséges álláspont fogalmazódik meg: egyes gondolkodók – csupán állami beavatkozást látva a jelzett tevékenységben – ab ovo elutasítják, míg mások megengedhetőnek vagy éppenséggel szükségszerűnek vélik az ilyen irányú állami szerepvállalást.

A szocialista gazdasági berendezkedés időszaka óta – a korábbi piaci zavaroknak is „köszönhetően” – már az állami gazdaságpolitika része a fogyasztóvédelem. Alapvető különbségek figyelhetők meg azonban a fogyasztók állam általi védelmének indokoltsága tekintetében ebben a korszakban. A kor gazdaságának sajátosságai miatt nem a piac nem megfelelő működése, hanem éppen a piaci működés hiánya jelentette azt a hátrányos helyzetet, amely megkövetelte a vásárlók védelmének állami feladatként történő rögzítését. Ebből következően a jelzett korszakban valójában nem fogyasztóvédelem, hanem minőségvédelem valósult meg Magyarországon. A rendszerváltozást követő időszakban a nyugati világ áruival és szolgáltatásaival párhuzamosan olyan piaci módszerek is „begyűrűztek” hazánkba, amelyek új megközelítésmódot és a fogyasztóvédelem új alapokra helyezését követelik meg a korszerű állami működéstől.

A fentiek alapján látható, hogy a fogyasztóvédelmi jellegű állami tevékenység megengedhetősége és terjedelme szoros összefüggést mutat az adott korszakban uralkodó közgazdasági irányzattal, napjainkban pedig a piaci alapokon álló gazdaság normális működésének fenntartására, valamint a fogyasztók alapvető biztonságának realizálására irányul ez az állami tevékenység. Mindezekre tekintettel az alábbi tanulmányban a fogyasztóvédelmi igazgatás két területét – közelebbről az alkotmányi szabályozást és az állami intézményrendszert – teszem vizsgálat tárgyává, kijelölve ezáltal a továbbfejlesztés lehetséges irányait.

Az alkotmányi szabályozás fejlődési irányai

A fogyasztóvédelem rendszere a modern államokban történelem szülte szükségletet elégíti ki. Látható, hogy a piaci alapokon álló gazdaságban a fogyasztó kiszolgáltatott helyzetét – a fogyasztói jogviszony magánjog jellege ellenére – a piacgazdaság eszméjével látszatellenmondásban álló állami beavatkozás képes korrigálni. Egy intézményrendszer hatékonysága erőteljesen függ az alkotmányos alapoktól, nevezetesen attól, hogy az ország alaptörvénye és az azon nyugvó törvények milyen mértékben szabá-

lyozzák a fundamentális kérdéseket, mivel az alkotmányos jogállam alaptörvénye nem csak az állami szervek fajtáit, hatásköri és működési kérdéseit határozza meg, hanem kiterjedt jogosultságokkal ruházza fel az állampolgárokat és követelményeket határoz meg az államhatalom működésével szemben.¹⁵ Ebből kiindulva a következőkben rövid áttekintést adok a fogyasztóvédelem alkotmányi szintű szabályozásáról, ennek keretében a fogyasztói (alap)jogok regulációjáról. Ehhez kapcsolódóan néhány európai állam alkotmányi szabályozását teszem vizsgálat tárgyává, majd ezt követően rátérek a hazai reguláció ismertetésére. Mindenekelőtt azonban célszerű rámutatni a fogyasztóvédelem alkotmányi szabályozásának indokoltságára, ennek keretében kitérni a jogállamiság és a fogyasztóvédelem közötti összefüggésekre.

A fogyasztóvédelem alkotmányi szabályozásáról általában

A modern értelemben felfogott jogállam a politikai-társadalmi változások folyamatában alakult ki, az államot a jog által korlátozó eszmeként a XVIII. század végén jelentkezett.¹⁶ A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a jogállam értéktartalmú alapelemei között a hatalommegosztás, a törvények primátusa, a jogalkalmazás törvényessége, a jogbiztonság követelménye, a jogvédelem biztosítása és az alapjogok alkotmányi garانتálása említhető meg.¹⁷ A téma szempontjából – amint arra a bevezetőben is utaltam – az utóbbi két alapelemnek van kiemelkedő jelentősége. Ennek fényében megállapítható, hogy a jogállamiság elképzelhetetlen a modern alkotmányfejlődés által kikristályosított alapvető jogok – így egyebek mellett a fogyasztói jogok – alkotmányi szabályozása nélkül, a jogvédelem elve pedig az alkotmányozó hatalom számára az intézményrendszerre vonatkozó főbb megállapítások alaptörvényi regulációját írja elő. Kiemelendő, hogy a fogyasztói jogok alapjogként (emberi jogként) történő szabályozása már korábban felvetődött a téma iránt érdeklődő szerzők munkásságában, a szakirodalomból kiolvasható álláspont azonban közel sem tekinthető egységesnek. Ebben az értelemben alapvetően két elgondolás között tehetünk különbséget.

Vannak olyan szerzők, akik arra az álláspontra helyezkednek, hogy a fogyasztói alapjogok igenis felfoghatók – önálló – emberi jogként (lényegében az alapjogok legújabb generációjaként), mivel rendelkeznek az alapvető jogok karakterét adó sajátosságokkal, így az általános érvényűségben, az egyéni boldogulás kifejeződésében, mint célban, valamint az állami hatalommal szembeni védelemben megnyilvánuló jellemzőkkel.¹⁸ Ez az elgondolás fogyasztói jogok megjelenését, elterjedését lényegében a posztmodern fejlődésre adott reakcióként fogja fel, amelynek keretei között nemcsak az állam és a polgár, hanem az egyének közötti viszonyokban is szükség van az alapjogok által realizálható védelem biztosítására.¹⁹

A másik koncepció nem önálló fogyasztói alapjogok szabályozását juttatja kifejezésre, hanem akként fogalmaz, hogy a gazdasági és szociális alapjogok – implicit módon – magukban foglalnak olyan értékeket, amelyek fogyasztói jogoknak tekinthetők. A vonatkozó terjedelmes szakirodalom citálásának mellőzésével jelzem, hogy ez a felfogás – egyebek mellett – a testi és lelki egészséghez, valamint az egészséges környezethez való jogból tartja levezethetőnek a fogyasztók gazdasági érdekeinek védelméhez, a biztonságos árukhoz és szolgáltatásokhoz, valamint a fogyasztók életének, egészségének és biztonságának védelméhez való jogot.²⁰ Ez annak ellenére uralkodó felfogásnak tekinthető, hogy a nemzetközi jogalkotás egyes produktumainak eredményeképpen több állam nemzeti alkotmányaiába is bekerültek egyes fogyasztói alapjogok (egyebek mellett Kelet-Timor, Dél-Korea, Kambodzsa, Bulgária és Mexikó is úgynevezett „puha” emberi jogként szabályozta a vázolt alkotmányi értékeket).²¹ Ebben a körben kiemelendő a jogállamiság garانتálása és a gazdaság működése közötti szoros kapcsolat, mert a gazdasági jogok elismerése képes a gazdasági érdekek biztosítását és védelmét megteremteni, a gazdaság területén az előreláthatóságot és a kiszámíthatóságot érvényesíteni.²²

A fogyasztóvédelem alaptörvényi szabályozása a tárgykör kardinális kérdése, mivel az alkotmányban rögzített alapelvek, alapjogok, tilalmak, állampolgári kötelezettségek, továbbá az államcélok és állami köteleességek egybefüggő, egységes értékrendszert alkotnak, amelyek – garancia jellegükből eredően – alkotmányossági mércéként funkcionálnak.²³ Megállapítható, hogy egy magát jogállamnak deklaráló állam nem nélkülözheti a fogyasztóvédelem alkotmányi szintű szabályozását, amely egyrészt a fogyasztói alapjogok rögzítésében, másrészt a fogyasztóvédelem, mint a fogyasztók számára nyújtott jogvédelmi jellegű tevékenység állami feladatként történő meghatározásában kristályosodhat ki. A fogyasztóvédelem tárgykörére vonatkozó alkotmányi szintű szabályozás alapvetően három módon valósulhat meg. Vannak olyan országok, ahol a fogyasztóvédelem realizálása állami feladatként fogalmazódik meg az alkotmányozó hatalom részéről, van példa a fogyasztói jogérvényesítő tevékenységet végző társadalmi szervezetekre történő alkotmányi szintű utalás alkalmazására, több állam alkotmánya pedig konkrétan rendelkezik az ún. fogyasztói (alap)jogokról.

A vizsgált tárgykör szempontjából a spanyol szabályozásból több rendelkezést tartok említésre és elemzésre érdemesnek. Kiemelendők a spanyol alkotmány 51. cikk (1) bekezdése és 52. cikke által megállapított rendelkezések. Előbbi az állami fogyasztóvédelmi politika alkotmányos alapjait határozza meg, amikor rögzíti, hogy „az állami szervek hatékony eljárásmodokat alkalmazva biztosítják a fogyasztók (...) biztonságát, egészségének és jogos gazdasági érdekeinek védelmét.” Kiemelkedő jelentősége van az említett rendelkezésnek egyrészt abból a szempontból, hogy állami feladatként határozza meg a fogyasztóvédelmet, konkretizálja továbbá annak főbb tevékenységi területeit is. A (2) bekezdés – az előző rendelkezés alátámasztása és tartalommal megtöltése céljából – rögzíti az ún. fogyasztói jogokat, így a tájékoztatáshoz és oktatáshoz, a meghallgatáshoz és az érdekvédelemhez való jogot.

A szabályozás ezáltal amellet, hogy megalapozza és konkrét rendelkezésekben fejezi ki az állami fogyasztóvédelmi politika egyes elemeit, meghatározza azokat az értékeket (alapjogokat, érdekeket) is, amelyek védelme és érvényesítése céljából a fent kifejtett eljárásmodokat az állami szervek alkalmazni kötelesek. Megjegyzendő továbbá, hogy a reguláció a fogyasztói jogérvényesítés érdekében a bírósági jogvédelem mellett a – fogyasztók szempontjából jelentős előnyökkel járó – bíróságon kívüli vitarendezést is az alkotmányi szabályozás lényeges tartalmi elemének tekinti.

Akceptálható megoldást jelenít meg Svájc alaptörvénye is, mivel a svájci alkotmány 31/F. § (1) bekezdése értelmében „a Szövetség intézkedéseket foganatosít a fogyasztók védelme érdekében.”²⁴ Ennek a rendelkezésnek abból az irányból van kiemelkedő jelentősége, hogy állami (szövetségi) feladatként szabályozza a fogyasztóvédelem megvalósítását, míg a 31/F. § (3) bekezdése lehetővé teszi egyszerű és hatékony egyeztető vagy bírósági eljárások kialakítását valamint igénybevetését a fogyasztók és a szolgáltatók közötti jogviták rendezésére. Ennek a rendelkezésnek azért van relevanciája, mert nemcsak megoldást biztosít a fogyasztói jogérvényesítésnek arra a problémájára, miszerint a bíróság előtti eljárások bonyolultak, költségesek és nem elég gyorsak, hanem – alaptörvénybe foglalt szabályozásánál fogva – ennek a jogérvényesítési megoldásnak normatív jelleget és az alkotmányban regulált értékek által élvezett védelmet is garantál.

A lengyel alkotmány 76. cikke pedig úgy rendelkezik, hogy „a közhatalmi szervek védik a fogyasztókat, vásárlókat, kölcsönzőket és bérlőket az egészségüket, magánszférájukat, biztonságukat fenyegető tevékenységekkel és a tisztességtelen piaci magatartással szemben”. Az idézett terjedelmes alaptörvényi szakasz két szempontból is kiemelésre érdemes. Egyrészt

állami (közhatalmi) feladatként rögzíti a fogyasztók védelmét, másrészt pedig – indirekt módon – meghatározza az állami fogyasztóvédelmi politika által védeni kívánt értékeket, ami méltán tekinthető a fogyasztói alapjogok alkotmányi regulációjának. A vonatkozó rendelkezés szerint a fogyasztók egészsége, magánszférája és biztonsága, valamint a tisztességtelen – és ezáltal fogyasztókat károsítani képes – piaci magatartások elleni küzdelem minősül olyan értéknek, amelyek közvetett vagy közvetlen veszélyeztetése megalapozza az állami beavatkozás szükségességét a fogyasztói szerződések világába.

Megállapítható, hogy a fogyasztóvédelem alkotmányi szintű szabályozása a különböző európai államokban nem tekinthető egységesnek. Vannak olyan államok, amelyek egyáltalán nem szabályozzák a fogyasztóvédelmet, számos alaptörvény azonban állami feladatként tartalmaz konkrét előírásokat a fogyasztóvédelemre. Ezen kívül több ország alkotmánya külön – alapvető jogként – nevesíti az ún. fogyasztói alapjogokat. Szükséges arra is rámutatni, hogy azokban az államokban, amelyekben a történelmi sajátosságok okán nem alakultak ki a fogyasztóvédelem tradíciói és ennél fogva erről a témakörrel az alkotmányi szabályozás is hallgat, hangsúlyozottan az európai uniós jog által determinált módon alakult a fogyasztóvédelemre vonatkozó – törvényi szintű – szabályozás, így különösen – egyebek mellett – a fogyasztókkal szemben alkalmazott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatra vonatkozó reguláció irányából épült ki a fogyasztóvédelem jogi rezsimje.²⁵

A hazai alkotmányi (alaptörvényi) szabályozásról

Hazánk elfogadott Alaptörvénye – korábban ismeretlen szabályozási tárgykörként – már tartalmaz utalást a fogyasztóvédelemre. E rendelkezések ismertetése és értékelése előtt azonban indokolt a korábbi alkotmányi szabályozás felvázolása, mégpedig a leendő regulációval kapcsolatos viszonyítási pontok könnyebb kijelölése érdekében.

Kiemelendő, hogy a fogyasztóvédelem tárgykörét érintően a magyar Alkotmány hallgatott, sem állami feladatként, sem a fogyasztói alapjogok oldaláról nem közelített a témakörhöz. Szükséges azt is hozzátenni, hogy az Alkotmánybíróság (is) csak érintőlegesen foglalkozott a fogyasztóvédelem kérdéskörével, előbb a gazdasági életbe történő állami beavatkozás megalapozása, majd a véleménynyilvánítási szabadság szükséges korlátozása tekintetében érintte azt. E tekintetben a Testületet már csak egy lépés választotta el attól, hogy nevesítsen fogyasztói alapjogokat és konkrétan körülhatárolja a fogyasztóvédelmet, mint állami feladatot. Az Alkotmánybíróság ezt a lépést azonban mindmáig nem tette meg.²⁶

A vázolt előzmények után érdemes rátérni Magyarország Alaptörvényének normaszövegére, amely abban a vonatkozásban kétségtelenül meghaladja a korábbi regulációt, hogy kifejezetten is tartalmaz rendelkezést a fogyasztóvédelemre. Megjegyzendő azonban, hogy az alaptörvényi reguláció nem szól a gazdasági rendről, azonban piacgazdasági elemeket tartalmaz, amelyeket kiegészít olyan új összetevőkkel (például fogyasztók jogainak védelme), amelyek reflektálnak az új korszak kihívásaira.²⁷

Az Alaptörvény M) cikkének (2) bekezdése értelmében „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel

szemben, és védi a fogyasztók jogait.” Az idézett rendelkezéssel összefüggésben az alábbi megjegyzésekre szorítkozok.

Fontos kiemelni, hogy – illeszkedve az Alkotmánybíróság korábbi ítélkezési tevékenységéhez – a normaszöveg a piacgazdaság keretei között érvényesülő tisztességes gazdasági versennyel összefüggésben utal a fogyasztók védelmére, lényegében állami feladatot meghatározva. A szabályozás utolsó fordulata szerint Magyarország „védi a fogyasztók jogait”, ezekről a jogokról azonban az alkotmányozó hallgat. Ebből alapvetően két irányba lehet elindulni. Az egyik lehetséges értelmezés szerint – tekintettel arra, hogy a gazdasági verseny tárgykörével egyidejűleg került a témakör szabályozásra – a tisztességes piaci magatartás realizálása az a védendő érték, amely kifejez „fogyasztói jogokat”, így ennek megsértése esetén szükséges és kötelező az állami fellépés a piaci viszonyok között bizonyos ismeretek hiánya miatt hátrányos helyzetbe került fogyasztók védelmében. Ez az alaptörvényi rendelkezés a gazdasági verseny közjő általi korlátozását jelenti, amelyben kifejezésre jut az erőfölénnyel való visszaélés tilalmának, mint a fogyasztók jogai védelmének az állam által fontosnak tartott alapja.²⁸

Abból kiindulva azonban, hogy az Alaptörvény nem fogyasztói „alapjogokat”, hanem fogyasztói „jogokat” említ, ama értelmezés is helytálló lehet, hogy az alkotmányozó nem kíván fogyasztó-specifikus alapjogokat nevesíteni, inkább a fogyasztókat – a fogyasztói szerződés alapján – megillető, zömében magánjogi jogosítványok védelmében áll az alkotmányozó által előírt állami tevékenység. Ebbe a körbe vonható az Alaptörvény XV. cikk (5) bekezdése is, amely szerint „Magyarország külön intézkedésekkel védi a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket”, mivel ez a rendelkezés megalapozhatná az idézett alanyok, mint speciális helyzetükből fakadóan fokozottabb állami védelemre szoruló körét. Megjegyzendő, hogy ez az alaptörvényi szakasz alkalmas lenne a fogyasztókat védő állami intézkedések megalapozására (is), a normaszöveg azonban az állami szerepet leszűkítette a gyermekekre, az idősekre, a nőkre és a fogyatékos személyekre, a fogyasztók kimaradtak az alanyi körből. Álláspontom szerint, a konkrét fogyasztói jogok legalább utalásszerű említése és a „védelem” megvalósulási formáinak, tevékenységfajtáinak szabályozása elengedhetetlen lenne az erős állami fogyasztóvédelem alkotmányi megalapozása szempontjából.

Az alábbiakban azokat az Alaptörvényben *expressis verbis* megfogalmazott rendelkezéseket kívánom érinteni, amelyek kifejezésre juttatnak fogyasztókra is vonatkozatható alapvető értékeket. Az Alaptörvény deklarálja a művelődéshez való jogot,²⁹ amely ezáltal magában foglal(hat)ja a fogyasztók oktatását igénylő állami feladatot (is), amelynek során a fogyasztói jogérvényesítéshez szükséges ismeretek közvetítéséről van szó. A XIX. cikk (1) bekezdése értelmében „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson.” Itt csak utalok arra, hogy a szociális biztonsághoz való jog állam általi biztosítása ki kell(ene) terjedjen a fogyasztók védelmére is. Követve az 1949. évi XX. törvény által realizált szabályozást, az Alaptörvény is meghatározza azokat a speciális esetköröket, amelyekre vonatkoztatja a rászorulókról történő szociális gondoskodást.³⁰

Van továbbá – a fent jelzett értékek között – olyan fogyasztói alapjognak (is) tekinthető érték, amelynek védelme – közvetve – megjelenik több alaptörvényi rendelkezésben is. A XX. cikk akként rendelkezik, hogy „mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez”, majd ezt a (2) bekezdés úgy részletezi, hogy az magában foglalja „az egészséges élelmiszerekhez és az egészséges ivóvízhez való hozzáférés” biztosítását. Ebből a rendelkezésből kiolvasható, hogy

a fogyasztók egészséghez való joga (ha nem is *expressis verbis*) megjelenik a szabályozásban, amit tovább hangsúlyoz a fogyasztóvédelem talán legégetőbb problémájának, az élelmiszerbiztonságnak a kiemelése. Megjegyzendő, hogy az „egészséges ivóvízhez való hozzáférés” biztosítása nem csupán az egészségre káros körülmények kiszűrésére vonatkozó állami feladatot foglalja magában, hanem szolgáltatás-szervezési kötelezettséget is megállapít.³¹

Említésre érdemes és a vázolt kérdéskörhöz kapcsolható a XXII. cikk is, amely szerint „Magyarország törekszik arra, hogy (...) a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.” Ebből a rendelkezésből szintén kiolvasható az egészséghez való jog speciális megjelenése, mivel a közszolgáltatások igénybevétele során „valódi” fogyasztói jogviszony jön létre az állam és a fogyasztók között, amely kontraktusnak az ad kiemelkedő jelentőséget, hogy az állam jelenik meg a szolgáltató pozíciójában, miközben ugyancsak az állam feladata annak kontrollálása, hogy eme jogviszony keretei között is érvényesüljenek a fogyasztóvédelmi jellegű rendelkezések.

A továbbfejlesztés útjai

A fent írtakra tekintettel belátható, hogy az alkotmányos jogállam előtt álló és megoldásra váró kihívások között két olyan jelenség is megfigyelhető, amelyek elengedhetlenné teszik a fogyasztóvédelem rendszerének kiépítését korszakunk államaiban. Az egyik – évtizedek óta a jogállamiság fejlődésének egyik motorjaként felfogható – tendencia a modern alkotmányfejlődés által kimunkált alapjogok alkotmányi rögzítése. Tekintettel arra, hogy több európai állam alapjogként tekint a fogyasztói jogokra, eme alkotmányi értékek érvényesülésének biztosítására hivatott az állami fogyasztóvédelmi tevékenység. A jogállamiság másik állami fellépést igénylő komponense a jogvédelem biztosítása a polgárok számára. Nyilvánvaló, hogy a jogvédelem biztosítása hosszabb múltra tekint vissza a fogyasztóvédelem – szűk értelemben vett – pár évtizedes fejlődéséhez képest, a XX. században azonban újszerű kiszolgáltatottság jelentkezett a fogyasztók (vevők) és a kereskedők jogviszonyában, amely – összhangban az állam gazdaságot érintő fellépésének alakulásával – kapcsolatban áll a gazdaság „egészséges” működésével, ennél fogva az államok ilyen irányú tevékenysége szükségszerű.

A vizsgált államok alkotmányi regulációja alapján megállapítható, hogy nem tekinthetők egyenesnek az európai országok, mivel vannak a fogyasztóvédelem tárgykörét közvetlenül és közvetett módon szabályozó alkotmányok. Kifejezetten korszerű megoldásnak tekinthető azonban a svájci alkotmány ama rendelkezése, amely kötelezettséggként írja elő az állam számára a hatékony, bíróságon kívüli jogérvényesítési mechanizmusok kiépítését a fogyasztói érdekek védelmében.

Magyarország Alaptörvénye – a tanulmány tárgyköre szempontjából – kétségtelen előrelépést jelent abban a tekintetben, hogy szól a fogyasztók jogainak védelméről, ezzel feladatkört határozva meg az állam számára. A szabályozás azonban szüksézávának és befejezetlennak tekinthető, mivel nem árul el semmit az állam által védendő fogyasztói jogokról, valamint a védelemben megtestesülő állami tevékenységről. Emellett azonban megjelennek az Alaptörvényben olyan alkotmányi értékek is, amelyek rávilágítanak a regulációban implicit módon megtalálható fogyasztóvédelmi jelleget is hordozó összefüggésekre. Kifejezett fogyasztói alapjogok

szabályozása által – alapvető jogok lévén – megállná helyét az állam intézményvédelmi kötelezettségének igénylése, a jelenlegi megfogalmazás mellett azonban homályos marad a jelzett állami feladat megvalósításának tartalma. Mindezekre tekintettel megállapítható, hogy az alaptörvényi szabályozás továbbfejlesztésre szorul a fogyasztóvédelem területén, mindeneke-lőtt az ún. „fogyasztói alapjogok” szabályozása, valamint a fogyasztóvédelmi tevékenységet reguláló „nagyvonalú” normaszöveg pontosítása mellett hozhatók fel érvek.

A szakirodalomban egyre gyakrabban vetődik fel annak lehetősége is, hogy a fogyasztóvédelem állami intézményrendszerébe tartozzon bele az alapvető jogok biztosá által realizált jogvédelem is.³² A vonatkozó tételes jogi szabályozás ismertetését mellőzve érdemes rámutatni: a fogyasztói jogsértések esetén az ombudsmanhoz forduló polgárok nagy számából az a társadalmi értékítélet is kiolvasható, hogy a fogyasztók a speciálisan fogyasztóvédelmi jogérvényesítési eszközöket nem tartják kellően hatékony instrumentumoknak. Van olyan, ezzel el-lentéses felfogást valló szerző, aki szerint nem kívánatos több „külön” biztos intézményesíté-se, mivel ebben az esetben nehezebben lenne elérhető az, hogy az érintett (alkotmányos) jo-gok terjedelmének, korlátainak megállapítása a többi alkotmányos jog hasonló összetevőivel összhangban történjék.³³ Úgy vélem azonban, hogy a nyilvánosság elvének széleskörű reali-zálása érdekében kívánatos lenne a fogyasztóvédelemben az alapvető jogok biztosának köz-reműködése, alkalmazhatóságának feltétele azonban a többi igénybe vehető eszköztől eltérő jogosítványok széles körű biztosítása és a fogyasztói jogok alapvető jogként történő szabályo-zása.

Az állami fogyasztóvédelem fejlődési irányai

A fogyasztóvédelmi jog heterogén jellegéből fakad az a sajátosság, hogy a fogyasztók védel-mének érdekében kitűzött célok elérése számos feladat ellátását teszi szükségessé. Ennek eredményeképpen a magyar fogyasztóvédelmi intézményrendszer rendkívül differenciált, a hatáskörök számos szerv között oszlanak meg.³⁴ A fogyasztóvédelmi jellegű feladatokat ellátó állami szerveken kívül a hatályos szabályozás – a pluralitás elvének megfelelően – rendel-kezik a helyi önkormányzatok és a fogyasztói érdekvédelmet ellátó társadalmi szervezetek sze-repéről is. Az állami fogyasztóvédelem alapvetően ezen belül három pillérből – közelebről a Kormány, a fogyasztóvédelemért felelős miniszter és a fogyasztóvédelmi hatóságok által ki-fejtett tevékenységéből – áll.

A fogyasztóvédelem állami intézményrendszeréről

A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (a továbbiakban: Fgytv.) csupán annyi orientáló jellegű kötelezettséget rögzített a Kormány fogyasztóvédelmi feladatairól, hogy ösz-tönzi az országos gazdasági kamarák, a vállalkozások szakmai érdek-képviselői szervezetei, az érintett társadalmi szervezetek és a fogyasztóvédelemmel összefüggő feladatokat ellátó hatóságok közös megegyezésen alapuló, a követendő elveket és a legjobb követendő gyakor-latot rögzítő nyilatkozat létrehozását.³⁵ Ezt az indokolta, hogy a tudatos fogyasztói magatartás és döntéshozatal kultúrájának fejlesztése, a fogyasztók tájékoztatásának előmozdítása és a

következetes hatósági jogalkalmazás realizálódjon. E nyilatkozatot az Fgytv.-t átfogó jelleggel módosító 2008. évi XLII. törvény nevezte Fogyasztóvédelmi Chartának, amelynek kezdeményezése alapvetően állami feladat, mégis széles körben nyílik lehetőség e megállapodás aláírására.³⁶ A Charta legtöbb várakozást kiváltó része az ún. önkéntes vállalatokat tartalmazó egység volt, amely külön rögzítette volna a kormányzati oldal (hatóságok), a civil szerveződések, valamint a vállalkozások vállalásait.³⁷ A felajánlások teljesítését az önkéntesség alapján látta a jogalkotó kivitelezhetőnek, amely csupán a nyilvánosság ereje által lett volna realizálható.

A Kormány 2007-ben fogadta el az ún. harmadik középtávú fogyasztóvédelmi politikáról szóló 1033/2007. (V. 23.) számú kormányhatározatot, amely abból az elgondolásból indult ki, hogy a „jó” gazdaság előfeltétele az „erős” fogyasztóvédelem. Ennek megfelelően a 2007 és 2013 közötti fogyasztóvédelmi politika a fogyasztók biztonságának erősítését, az életminőség védelmét, az erősebb és hatékonyabb állami szerepvállalást és az integrált fogyasztóvédelmi hatóság felállítását célozta meg. Ezek közül az utolsó prioritás megvalósult a jogalkotói lépéseknek köszönhetően, mivel 2007. szeptember 1-jei hatállyal létrejött az egységes Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság. Megjegyzendő, hogy a fogyasztóvédelem komoly hiányosságának tekinthető a kormányzati szintű feladatkör szabályozásának elmaradása, ugyanis a vázolt rendelkezés alapján nem történik meg a fogyasztóvédelem megvalósításának normatív szabályozása a Kormány felelősségi körében.

A fogyasztóvédelem miniszteriális irányítása területén széles skálán mozog az egyes államok szabályozása, mivel például Németországban az Élelmezésügyi, Mezőgazdasági és Fogyasztóvédelmi Minisztérium az ágazat főhatósága, míg Ausztriában a Munka, Szociális és Fogyasztóvédelmi Szövetség Minisztériumához tartozik ez a terület. Nálunk a fogyasztóvédelem ágazati irányítója a miniszter, a fogyasztóvédelem azonban 1990 óta többször (is) gazdát cserélt.³⁸ A hatásköri szabályok változása jól mutatja, hogy a fogyasztóvédelmet éppen gazdasági, fejlesztési vagy jogi kérdésnek tekintették a hatalmon lévő kabinetek. Álláspontom szerint, bár a tanulmány által érintett terület kiindulópontja a piaccgazdaság, korszerű lenne a fogyasztóvédelmet az igazságügyért felelős miniszter feladat- és hatáskörében elhelyezni, mivel annak alapvető célja a jogi segítségnyújtás a hátrányos helyzetbe került fogyasztók számára. Az igazságügyért felelős miniszter – illeszkedve a fogyasztóvédelem sajátosságaihoz – valamennyi érintett ágazat regulációjánál köteles volna tekintettel lenni a fogyasztóvédelmi prioritásokra, így horizontális szempontként épülne be a jogalkotó hatalom működésébe a fogyasztók érdekeinek védelme. A hatályos reguláció szerint a nemzeti fejlesztési miniszter kidolgozza és a Kormány elé terjeszti a fogyasztóvédelmi politika koncepcióját, s intézkedéseket tesz és kezdeményez a fogyasztói jogok védelme és érvényesítése érdekében. A miniszter – ezen kívül – irányítási jogot gyakorol a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság főigazgatója felett, aki ennek keretében évente köteles beszámolni a Hatóság tevékenységéről.

A fogyasztóvédelem állami intézményrendszere vonatkozásában kiemelkedő szerepet töltenek be a fogyasztóvédelmi szempontból jelentős hatóságok, így a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság, a Magyar Nemzeti Bank, a Gazdasági Versenyhivatal, valamint más, jogszabály által feljogosított ún. speciális fogyasztóvédelmi hatóságok³⁹. A rendszerváltás után a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség égisze alatt építette ki a jogalkotó a fogyasztóvédelmi igazgatást végző állami szervezetrendszerét. A területi államigazgatásban realizálódó problémák, így különö-

sen az egységesség teljes hiánya, az illetékességi inkoherencia, az irányítási-felügyeleti jogkörök heterogén telepítése a kilencvenes évek közepére elkerülhetetlenné tette a területi államigazgatási reformot, amelynek igénye az 1105/1995. (XI. 1.) Korm. határozatban fogalmazódott meg.

A fogyasztóvédelem állami intézményrendszerének struktúrájában lényeges változtatásokra került sor 2007-ben, amikor a Kormány a fogyasztóvédelem megerősítése, a fogyasztóvédelmi hatósági tevékenység célzottabbá és hatékonyabbá tétele, a fogyasztói érdekek érvényesülésének fokozott biztosítása, továbbá a fogyasztóvédelem széleskörű társadalmi alapokra helyezése érdekében elfogadta a már idézett III. középtávú fogyasztóvédelmi politikát meghatározó kormányhatározatot. A jogalkotó – a „kettős irányítás” időszakában érzékelhető hatékonysági deficitet orvosolandó – a fogyasztóvédelmi hatóságok vonatkozásában azt az elrendő célt fogalmazta meg, miszerint – többek között az egységes fogyasztóvédelmi szervezetrendszer megteremtése céljából – a fogyasztóvédelmi felügyelőségeket a közigazgatási hivatalok szervezetéből a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség szervezetébe kell integrálni.⁴⁰

A fentiek eredményeképpen 2007. szeptember 1-jétől kezdődően megszűnt a korábbi szervezeti jogállás sajátos irányítási-felügyeleti rendje, és kiépült egy háromszintű struktúra, amelyet – a korábbi Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség átnevezésével és átszervezésével – a központi szinten működő Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság (a továbbiakban: NFH), a regionális szinten tevékenykedő igazgatóságok, valamint azok megyei kirendeltségei alkottak. Ezen a szervezeti megoldáson változtatott – az eddigi fejleményeket tekintve utolsóként – a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról szóló 2010. évi CXXVI. törvény, amely a korábban regionális illetékességgel működő igazgatóságokat „visszavezette” a megyei (fővárosi) kormányhivatalok szakigazgatási szerveinek sorába. A napjainkban érvényesülő felépítés szerint a Hatóság szervezetén belül megkülönböztethető a központi hivatal (élén: főigazgató), valamint a megyei (fővárosi) fogyasztóvédelmi felügyelőségek (a megyei kormányhivatalok szakigazgatási szerveiként).

A fogyasztóvédelmi igazgatásban részt vevő hatóságok közötti hatáskörök átrendezését eredményezte a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló 2005/29/EK irányelv, amelyet a magyar jogalkotó az Fgytv. módosítását is eredményező 2008. évi XLVII. törvénnyel ültetett át a jogrendszerünkbe, s ami lényegi változásokat eredményezett az NFH működésében. A jogalkotó tipikusan magyar megoldással oldotta meg a kérdést úgy, hogy mind horizontálisan, mind pedig vertikálisan tagolta a hatáskört. Így minden olyan ügyben a Gazdasági Versenyhivatal jár el, amelyek érdemben érintik a gazdasági versenyt, míg a versenyt érdemben nem érintő eljárások az általa felügyelt szervek esetében a Magyar Nemzeti Bankhoz, míg minden más ügyben a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatósághoz tartoznak.⁴¹ Hangsúlyozva e három szerv közötti szoros együttműködés fontosságát, a törvény egy tripartit megállapodás megkötését említi, amely ugyan létrejött az érintett hatóságok között, de tekintettel arra, hogy ez nem jogszabály, hanem csupán megállapodás, ennek betartása további problémákat vet fel.⁴²

Új tendenciák a fogyasztóvédelem igazgatásában

A fogyasztóvédelmi igazgatás egyik neuralgikus pontja a szankciórendszer. Ezen a területen olyan jogkövetkezmények kiszabására lehetőséget adó rendszer kiépítésének az igénye fogalmazódik meg, amely alkalmas a prevenció és represszió egyidejű realizálására. Ebből a szempontból a 2008. évi módosítást megelőző szankciórendszert alapvetően az anyagi jogi bírságok (fogyasztóvédelmi, reklámfelügyeleti, minőségvédelmi bírság) jellemezték, amellyel szemben azonban kritikaként fogalmazódott meg egyrészt annak alacsony mértéke, másrészt a legkisebb és legnagyobb összegének meghatározására vonatkozó jogszabályi korlát elmaradása. Ez a rendszer ugyanis azt eredményezte, hogy az alacsony összegű bírságtételeket több vállalkozás egyszerűen „belekalkulálta” a költségeibe, így e szankcionálásnak komoly visszatartó hatása nem volt.

Ezen az állapoton változtatott az Fgytv. 2008. évi módosítása, amely az anyagi bírságok helyett bevezette a fogyasztóvédelmi bírságot, továbbá a jogalkotó meghatározta a kiszabható bírság legkisebb és legmagasabb összegét, valamint arra is törekedett, hogy a jogalkalmazók számára mérlegelési szempontok meghatározásával támpontokat nyújtson. A szankciórendszerrel összefüggésben továbbá az is kiemelendő, hogy már korábban megfogalmazódott a klasszikus hatósági eszköztár mellett egyes speciális szankciók preferálása. Többen ebben a körben az állami pályázatokból történő kizárást vagy éppen a közbeszerzési eljárások ajánlatkérői pozíciójával való inkompatibilitást említik, amely a fogyasztóvédelem területén álláspontom szerint is alkalmas lenne a hatékonyság fokozására és a vállalkozások jogkövető magatartásának erősítésére. Megállapítható, hogy átláthatóbbá vált a fogyasztóvédelmi hatóság szankcionálási tevékenysége, szigorodtak a korábbi büntetési tételek, így a szabályozás alkalmasabbá vált a prevenció és a represszió realizálására.

A megújuló honi fogyasztóvédelem egyik legjellegzetesebb tendenciája, hogy a hatóság nem mindig hatalmi pozícióból közelít a vállalkozásokhoz, hanem a fogyasztóvédelmi igazgatásban egyre nagyobb hangsúlyt kap a partnerség és az önkéntesség elve. A közigazgatási hatósági eljárást egyes mellérendeltségi formák egyre dominánsabb megjelenése jellemzi a szabályozásban, ennek megfelelően került sor egyebek mellett a hatósági szerződés intézményének meghonosítására. Szükséges kiemelni, hogy a Ket. 76. § (1) bekezdése szerint abban az esetben, ha jogszabály lehetővé teszi, az első fokon eljáró hatóság a hatáskörébe tartozó ügynek a közérdek és az ügyfél szempontjából is előnyös rendezése érdekében határozathozatal helyett az ügyféllel hatósági szerződést köthet. Ezzel a rendelkezéssel azonban a Ket. csupán „legalizálta” a hatósági szerződéseket, tényleges elterjedésüket más, speciális jogszabályi felhatalmazáshoz kötötte.⁴³ Ez a túlzott óvatosság a Kodifikációs Bizottság tervezetében nem (így) fogalmazódott meg, a javasolt normaszöveg szerint abban az esetben lett volna lehetőség hatósági szerződést kötni, ha az ügy jellege azt nem zárja ki.

Ezt a jogszabályi lehetőséget teremti meg az Fgytv. 47. § (6) bekezdése, amely szerint a fogyasztóvédelmi hatóság a jogsértés megszüntetése érdekében határozathozatal helyett hatósági szerződést köthet azzal az ügyféllel, aki vállalja, hogy felhagy a jogsértő magatartással, és magatartását a fogyasztóvédelmi rendelkezésekkel a hatósági szerződésben meghatározott módon hozza összhangba. Ennek abból a szempontból van jelentősége, hogy a jogalkotó a „megtévedt” vállalkozás számára a szankcionálás elkerülésére abban az esetben ad lehetőséget, ha a vállalkozás tevékenységét összhangba hozza a fogyasztóvédelmi rendelkezésekkel.

A hatóság és a vállalkozás közötti, a hatósági szerződés jogintézményében kifejeződő, partnerségi jegyeket viselő viszony csak akkor bomlik meg, ha a hatóság részéről fennálló „bizalmi tőke” eljátszásra kerül. Ezt erősíti az Fgytv. 47. § (7) bekezdése is, amely szerint a hatósági szerződésre vonatkozó szabályok nem alkalmazhatók, ha adott teljesítési határidőn belül a vállalkozás ismételt megvalósítja az eredeti jogsértést.

A vázolt tendenciát erősíthetné a civilekkel való kapcsolattartás átértékelése. Hazánkban – hasonlóan sok európai államhoz – a fogyasztóvédelmi tevékenységet végző civil szervezetek nem rendelkeznek hatósági jogosítványokkal, így a fogyasztóvédelmi intézményrendszerben betöltött pozíciójuk erősítése több szempontból is indokolt lenne. Kiemelendő, hogy a társadalmi szervezetek végezhetnek megfigyeléseket, azokat jelezhetik a fogyasztóvédelmi hatóságok felé, a jogérvényesítési rendszerbe történő bevonásuk pedig abból a szempontból is kívánatos, mivel képesek lefedni a piac egyes szegmenseit, ezáltal segíteni az állami fogyasztóvédelmet. Ennek jogalkotó általi felismerését fejezi ki egyebek mellett az Fgytv. által a fogyasztói érdekvédelmet ellátó társadalmi szervezetek számára biztosított ügyféli jogállás is, amely szerint a fogyasztóvédelmi hatóság eljárásában az általuk védett fogyasztói érdekek védelme körében az ügyfél jogai illetik meg a fogyasztói érdekek képviselőit ellátó egyesületeket.⁴⁴

A nyilvánosság adja a néhol kidolgozatlan és nem kellően hatékony fogyasztóvédelmi hatósági tevékenység erejét, mivel az általa biztosított speciális és generális prevencióval a vállalkozások jogkövető magatartása elérhető. A prevenció jelentősége alapvetően abban áll, hogy minden bizonnyal nagyobb arányban lehet bízni a jogsértő vállalkozások gyakorlatának megváltozásában, ha nyilvánosságot kaphat a múltbéli fogyasztóvédelmi jogsértés ténye, amely esetleg negatív irányban befolyásolhatja az adott vállalkozás hírnevét, üzletkörét, működését és nyereségét.

Ugyancsak a nyilvánosság biztosítása mellett szól az is, miszerint a fogyasztóvédelmi jellegű jogsértések nagy része nem csupán egy fogyasztót, hanem az egyedi eseten keresztül „fogyasztók széles körét” képes érinteni. Ezekben az esetekben – amelyekben egyébként az Fgytv. szerint az NFH, a társadalmi szervezetek és az ügyész actio popularis kezdeményezésére is jogosultak – méltányolható érdek fűződik ahhoz, hogy ne csak a jogsértés káros következményei, hanem az esetlegesen elmarasztaló hatósági határozat meghozatalának ténye is eljuthasson a fogyasztók széles köréhez.

Mindezek előrebocsátást követően kiemelendő, hogy a törvényi szabályozás a hatósági eljárásban általános érvénnyel kívánja garantálni a nyilvánosság érvényesülését, amely törekvés alapvetően a következő rendelkezésekben ölt testet. Lakonikus tömörséggel rögzíti a reguláció, hogy „a fogyasztóvédelmi hatóság határozatát közzéteszi”.⁴⁵ Ezzel összefüggésben rögzítendő, hogy a szabályozás a közzétételi kötelezettséget kiterjeszti a fellebbezésre tekintet nélkül a végrehajtható határozatokra, a jogerős határozatokra, a végzésekre, valamint a hatóság által kötött hatósági szerződésekre is. Érdeemes idézni továbbá a közzététel módját szabályozó 51. § (4) bekezdését is, amely szerint „a döntés közzététele a fogyasztóvédelmi hatóság honlapján, továbbá – amennyiben szükséges – a fogyasztóvédelmi hatóság által célszerűnek tartott egyéb módon történik”.

Ahogy arra már korábban is tettem utalást, a fogyasztóvédelem létjogosultságát megalapozó veszélyek (például a fogyasztók egészségének, biztonságának veszélye) olyan univerzális jelenségnek tekinthető, amely ellen eredményes küzdelmet egyik szereplő sem folytathat önállóan. Ebből kifolyólag az állam és egyes nem állami szervek között meghatározó jelentőségűnek tekinthető a partneri viszonyokon alapuló tartós együttműködés. A partnerség elvének érvényesítése azt jelenti, hogy a döntéshozatal nem az államhatalom szerveinek „belügye”, annak megvalósításába be kell vonni az összes érdekeltet és érintettet, valamint az állampolgárok széles rétegeit és szerveződéseit. Eme kooperáció számára a jogszabályi rendelkezések kereteket biztosítanak, annak működtetése azonban már az érintettek (állam, vállalkozások, fogyasztók) feladata.⁴⁶ A partnerség elvét kifejezésre juttatandó, az 1023/2008. (IV. 17.) Korm. határozat Fogyasztóvédelmi Tanács elnevezéssel olyan speciális érdekegyeztető fórumot hozott létre, amely alapvetően konzultációs, véleményező és javaslattevő funkciókat lát el, részt vesz ezen kívül a jogszabályok előkészítésében és a stratégiai jelentőségű jogalkalmazási kérdések orientálásában⁴⁷

A továbbfejlesztés útjai

A fentiek alapján látható, hogy korszakunk fogyasztóvédelmi intézményrendszere plurális, mivel az Fgytv. a fogyasztók jogainak védelme érdekében deklarálta sokszereplős intézményrendszert épít ki, külön szól a fogyasztóvédelem állami, helyi önkormányzati és érdekképviseleti intézményeiről. A reguláció részletes ismertetése alapján érzékelhető, hogy ez azonban csupán formális, az említés szintjén érvényesülő pluralitásként fogható fel, mert az intézményrendszer szférái között érdemi feladat- és hatáskörmegosztás nem valósul meg.

A fogyasztóvédelmi intézményrendszer továbbfejlesztése érdekében mindenképp a szervezeti forma döntendő el, közelebbről az, hogy a jogalkotó – a központi szinten kiépített, a miniszternek alárendelt szerv mellett – területi szinten dekoncentrált szervként, vagy a jelenlegi szabályozást fenntartva a megyei (fővárosi) kormányhivatalba integrált szakigazgatási szervként, avagy a számos országban érvényesülő modellt követve nagyobb önállóság mellett képviseli el a fogyasztóvédelem igazgatását. Megjegyzendő, hogy a területi államigazgatás szervezeti formáját tekintve napjainkban csupán elvétve található olyan megoldások, hogy e feladatokat általános hatáskörű területi hivatal látja el, inkább jellemző az, hogy az egyes ágazatok saját szerveikkel vannak jelen területi és települési szinten egyaránt.⁴⁸ A francia közigazgatási szervezetrendszerben ún. független igazgatási szervként, relatíve autonóm keretek között a központi szervek rendszerében működik a Fogyasztóvédelmi Tanács.⁴⁹ Autonóm jogállást élvez ezen kívül az osztrák Szövetségi Versenytanács és Versenyhivatal, valamint az olasz Piac- és Versenyhivatal is. Nehéz egyértelműen állást foglalni abban a kérdésben, hogy a fogyasztóvédelem állami intézményrendszere mely szervezeti forma mellett működtethető a legmegfelelőbbben. A korábbi évek (évtizedek) tapasztalataiból azonban néhány következtetés levonható, amely a struktúra jövőbeli átalakítását is orientálhatja. Nyilvánvaló a területi államigazgatás egységesítésére törekvő – jogos – jogalkotói szándék, amely leginkább a megyei és fővárosi kormányhivatalok felállításakor kristályosodott ki, ennél fogva a különálló dekoncentrált szervként való szabályozásra nem látszik sok esély. Ugyanakkor kevés pozitívum hozható fel az általános területi államigazgatási szerv szakigazgatási szerveként működő struktúra mellett, amint erre az ún. „osztott irányítás” korszaka szolgáltatott tapasztalatot. Az

egyik fejlesztési utat az ún. autonóm jogállás jelentheti, ami – mint a Gazdasági Versenyhivatal esetében látható – nem idegen a gazdasági közigazgatás területén. Ennek a megoldásnak kedvező hatása lenne a szervezeti önállósodás, valamint az ún. soft law normák megalkotása irányában is.

Pontosítani szükséges a Kormány konkrét szerepét a fogyasztóvédelem intézményrendszerének kialakításában és irányításában arra is tekintettel, hogy az Fgytv. nem teszi ezt egyértelművé. Közvetetten – a központi hivatalokra és a minisztériumokra vonatkozó tételes jogi szabályozásból – ma is levezethető az alapvető struktúra. Indokolt lenne azonban kógens, felelősségi alakzatot is kifejezésre juttató szabályozásban utalni az irányítási, felügyeleti és ellenőrzési jogkörök címzettjeire.

Alapvetően nem jogi, hanem jogpolitikai kérdés a törvényhozók egyezsége jutása annak megítélésében, hogy mely minisztérium legyen a fogyasztóvédelem ágazati főhatósága. Erre azért van szükség – ahogy erről fentebb már volt szó –, hogy a konkrét jogalkotói lépések orientálása érdekében kerüljön kijelölésre a fogyasztóvédelem kiindulópontja és megközelítése. E helyütt csupán ismételt kiemelem, hogy az ágazat gazdája az igazságügyért (is) felelős miniszter lehetne.

A Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság tekintetében a mai állapotok szabályozási módja helyett az egységes törvényi szabályozás mellett szólnak meggyőzőnek tűnő érvek.⁵⁰ A hatáskör azért igényel (újra)szabályozást, mert az NFH eljárásában a hatályos reguláció sajátossága miatt nem érvényesül maradéktalanul az érdemi jogorvoslathoz való jog. A Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóságról szóló 225/2007. (VIII. 31.) Korm. rendelet 8. § (1)-(2) bekezdése értelmében közigazgatási hatósági ügyekben a megyei felügyelőségek járnak el első fokon, e döntések elleni fellebbezéseket pedig az NFH bírálja el másodfokon. Egyes ügyekben azonban – így egyebek mellett a földgázellátással, a villamosenergia-ellátással, valamint a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen piaci magatartással kapcsolatban – az NFH jár el közigazgatási hatóságként, ami kizárja e döntések érdemi megtámadását. Álláspontom szerint valamennyi fogyasztóvédelmi közigazgatási hatósági ügyet a felügyelőségek hatáskörébe lenne célszerű utalni, amelyeket másodfokon az NFH bírálhatna felül.

A helyi önkormányzatok számára lehetőségként fogalmazódik meg az Fgytv.-ben a fogyasztóvédelmi jellegű tevékenység, amely azonban – a jelenlegi gazdasági helyzetben – az önkormányzatok folyamatosan szűkülő mozgásterével nem tekinthető alkalmasnak arra, hogy az intézményrendszer érdemi szereplőivé váljanak. Látható, hogy egyes államokban kötelező feladatként jelenik meg a fogyasztóvédelem (helyi) megvalósítása a helyi (területi) önkormányzatok feladat- és hatáskörében, amely – akceptálása esetén – lehetőséget teremtene arra, hogy a helyi közigazgatás aktívan bekapcsolódjon a fogyasztók jogainak érvényesítésébe.

Felhasznált irodalom

- ÁDÁM A. (2005): A biztonság az értékek között. *JURA*. 1. sz.
- ÁDÁM A. (2005): Biztonság, felelősség, kötelesség. *Jogtudományi Közöny*. 7-8. sz.
- ÁDÁM A. (2008): A magyar alkotmányos jogállam újszerű feladatiról és működéséről. *Jogtudományi Közöny*. 4. sz.
- ÁDÁM A. (2010): Az alkotmányi értékek értelmezéséről. *JURA*. 2. sz.
- ÁDÁM A. (2012): A posztdemokráciáról mint a posztmodernitás különös változatáról. *JURA*. 1. sz.
- ASCHL, A. (1998): *Staats- und verfassungsrechtliches Lexikon*. Praetoris Verlag, Regensburg.
- BALÁZS I. (2007): A központi szint alatti közigazgatás egyes EU-tagállamokban. In: *Közigazgatás az Európai Unió tagállamaiban*. Szerk.: Lőrincz, Lajos. Unió Kiadó, Budapest.
- BENÖHR, I. – MICKLITZ, H. W. (2010): Consumer protection and human rights. In: *Handbook of Research on International Consumer Law*. Szerk.: Geraint Howells – Iain Ramsay – Thomas Wilhelmsson – David Kraft. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham-Northampton.
- BORDÁS M. (2009): *A közigazgatás gazdaságtana. A gazdasági kormányzás lehetőségei és dilemmái*. Unió Kiadó, Budapest.
- CAIRNS, W. – MCKEON, R. (1995): *Intoduction to French Law*. Cavendish Publishing Limited, London.
- CALLIES, C. (2003): Die Europäische Grundrecht-Charta. In: *Europäische Grundrechte und Grundfreiheiten*. Szerk.: D. Ehlers. De Gruyter Recht, Berlin-New York.
- DEUTSCH, S. (1995): Are Consumer Rights Human Rights? *Osgood Hall Law Journal*.
- DRINÓCZI T. (2012): Gazdasági alkotmány az Alaptörvényben. *Pázmány Law Working Papers*. 33. sz.
- EIKE VON HIPPEL (1986): *Verbraucherschutz*. Mohr, Tübingen.
- FABER, W. (1998): Elemente verschiedener Verbraucherbegriffe in EG-Richtlinien, zwischenstaatlichen Übereinkommen und nationalem Zivil- und Kollisionsrecht. *ZeUP*.
- FAZEKAS M. (2010): A hatósági szerződések néhány jogalkalmazási kérdése. In: *Tanulmányok Berényi Sándor tiszteletére*. Szerk.: Fazekas, Marianna – Nagy, Marianna ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- FEKETE O. (2005): A fogyasztóvédelem aktuális kérdései. *Magyar Közigazgatás*. 10. sz.
- GYARMATI A. (1996): A fogyasztóvédelemről. *Magyar Jog*. 6. sz.
- HARDING, C. – KOHL, U. – SALMON, N. (2008): *Human Rights in the Marketplace: The Exploitation of Rights Protection by Economic Actors*. Ashgate, Aldershot.
- HÖFFE, O. (2000): *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten: Ein kooperativer Kommentar*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- JOÓ I.– SZIKORA V. (2010): A fogyasztóvédelem intézményrendszere. In: *Fogyasztóvédelmi Magánjog – Európai Kitekintéssel*. Szerk.: Szikora Veronika. Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen.
- KAPNAPOULOU, E. (1997): Das Recht der mißbräuchlichen Klauseln in der Europäischen Union. Mohr, Tübingen.
- KUKORELLI I. (2007): *Alkotmánytan I*. Osiris Kiadó, Budapest.
- LEGÉNY K. (2005): Jogvédő szervek a Magyar Köztársaságban. *Magyar Közigazgatás*. 5. sz.
- LŐRINCZ L. (2007): *A közigazgatás alapintézményei*. HVG-ORAC, Budapest.
- LUSZCZ V. (2002): Fogyasztóvédelem az Unióban. *Cég és Jog*. 5. sz.
- NEMESHEGYI B. (2012): A fogyasztóvédelem intézményrendszere és a fogyasztóvédelem fejlődésének új irányai Magyarországon. In: *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Szerk.: Rixer Ádám. KGRE ÁJK, Budapest.
- NÉMET A. (1998): Vitarendezés a fogyasztóvédelemben. In: *Fogyasztóvédelmi Kódex*. Budapest.
- PETRÉTEI J. (2009): *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

- PRUGBERGER T. (2012): A globalizáció hatása a gazdaságra, valamint a foglalkoztatásra. *Polgári Szemle*. 5-6. sz.
- SCHUHMACHER, W. (1981): *Verbraucher und Recht in historischer Sicht*. Staatsdruckerei, Wien.
- TORMA A. (2000): A közigazgatás törvényessége, EU-csatlakozás In: *Szamel Lajos Tudományos Emlékülés*. Szerk.: Csefkó Ferenc. A „Jövő Közigazgatásáért” Alapítvány, Pécs.
- VARGA Zs. A. (2010): A magyar ombudsmani intézményrendszer továbbfejlesztéséről. In: *Tanulmányok Ádám Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára*. Szerk.: Chronowski Nóra – Petrétei József: PTE ÁJK, Pécs.
- WESTERMANN, H. P. (1993): Verbraucherschutz. In: *Gutachten und Vorschläge zur Überarbeitung des Schuldrechts*. Köln.
- WITTICH T. (2009): Az állam szerepe a megújuló honi fogyasztóvédelemben. *Fogyasztóvédelmi Szemle*. 1. sz.

Hivatkozások és jegyzetek

-
- ¹ Vö. Legény (2005, p 283)
- ² A fogyasztóvédelmi jogalkotás megindulásával összefüggésben ld. Hoppel (1986, p. 499), a fogyasztóvédelem történeti előzményeiről ld. Schuhmacher (1981, p.135)
- ³ Vö. Westermann (1993, p. 66) és Wolfgang (1998, pp. 854-982)
- ⁴ Ezzel összefüggésben ld. többek között Luszcz (2002, pp. 41-47)
- ⁵ A gazdaság globalizálódásáról ld. bővebben Prugberger (2012)
- ⁶ Vö. Fekete Orsolya (2005, pp. 608-609)
- ⁷ Vö. Ádám (2005, p. 33)
- ⁸ Ezzel összefüggésben ld. többek között Ádám (2005, pp. 307-315) és Ádám (2008, pp. 163-171)
- ⁹ A fogyasztóvédelmi jog tekintetében az Európai Unió egyre szaporodó irányelvei folyamatosan önrevízióra készítetik az egyes tagállamokat. Vö. Kapnapoulou (1997, p. 361)
- ¹⁰ Az uniós csatlakozás és a közigazgatás törvényessége közötti összefüggésekről bővebben ld. Torma (2000, pp. 243-244)
- ¹¹ Vö. Nemeshegyi (2012, p. 135)
- ¹² Vö. Lőrincz (2007, p. 63)
- ¹³ Természetesen az Adam Smith nevéhez köthető klasszikus (liberális) közgazdaságtan a szabad verseny tökéletes és automatikusan szabályozó jellegéből indul ki, ebből fakadóan minden állami beavatkozást károsnak és elkerülendőnek minősít.
- ¹⁴ Az itt felsorolt jelenségeket nevezi Bordás Mária piaci kudarcoknak. Vö. Bordás (2009, pp. 15-16)
- ¹⁵ Vö. Ádám (2012, p. 10)
- ¹⁶ Vö. Petrétei (2009, p. 140)
- ¹⁷ Vö. Petrétei (2009, pp. 147-157) Megjegyzendő, hogy vannak olyan szerzők, akik nem a jogállamiság, hanem az alkotmányosság feltételének tekintik az emberi jogok alkotmányi szintű deklarálását. Ezzel kapcsolatban ld. Kukorelli (2007, p. 31)
- ¹⁸ Vö. Deutsch (1995, p. 551)
- ¹⁹ Ld. Harding (2008, pp. 56-70)
- ²⁰ Vö. Höffe (2000, p. 20) és Callies (2003, p. 23)
- ²¹ Ezzel összefüggésben ld. Benöhr – Micklitz (2010, p. 26)
- ²² Vö. Aschl (1998, pp. 467-468)
- ²³ Vö. Ádám (2010, p. 115)
- ²⁴ Vö. Gyarmati (1996, p. 323)
- ²⁵ Vö. Benöhr – Micklitz (2010, p. 38)
- ²⁶ Ítélezése során az Alkotmánybíróság a szerződés felmondásának jogát – mint a fogyasztót a fogyasztói szerződés alapján megillető magánjogi jogosultságot – érintette, nem bővítette azonban a korábban a fogyasztóvédelemmel összefüggésben kifejtetteket. A tárgykörrel – többek között – a 126/2009. AB határozat, az 59/2009. AB határozat, a 21/2009. AB határozat, a 49/2011. AB határozat, valamint a 22/2009. AB határozat foglalkozott.
- ²⁷ Vö. Drinóczi (2012, p. 11)
- ²⁸ Vö. Drinóczi (2012, p. 14)
- ²⁹ Alaptörvény XI. cikk (1) bek.
- ³⁰ Ennek keretében az anyaság, a betegség, a rokkantság, az özvegyiség, az árvaság, az öregség és az önhibán kívül bekövetkezett munkanélküliség tekinthető az állami beavatkozás jogalapjának.

---

³¹ Ennek kiemelkedő jelentősége jut kifejeződésre abban is, hogy az Ötv. már 1990-ben kötelező települési önkormányzati feladatként nevesítette ezt a kötelezettséget.

³² Ezzel összefüggésben ld. többek között Fekete (2005, pp. 618-619) valamint Német (1998, p. 102)

³³ Ezt az álláspontot képviseli egyebek mellett Varga Zs. András is. Vö. Varga Zs. András (2010, p. 433)

³⁴ Vö. Joó – Szikora (2010, p. 363)

³⁵ Fgytv. 39/A. §

³⁶ Megjegyzem, hogy az Fgytv. e felhatalmazást tartalmazó szakaszát az Fgytv.-t módosító 2012. évi LV. törvény 38. § (1) bekezdése hatályon kívül helyezte, így azt 2012. július 29. óta nem tartalmazza a reguláció.

³⁷ Szükséges azonban rögzíteni, hogy – a kezdeti felhatalmazás ellenére – nem került sor a Charta megalkotására és aláírására.

³⁸ 1990 és 2004 között például a Gazdasági (és Közlekedési) Minisztérium, 2004 és 2006 között az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 2006 és 2010 között a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 2010 és 2014 között a Nemzetgazdasági Minisztérium volt a terület ágazati főhatósága. A jelenleg hatályos szabályozás szerint a fogyasztóvédelemért a nemzeti fejlesztési miniszter felelős.

³⁹ Ebbe a körbe sorolható egyebek mellett a Nemzeti Közlekedési Hatóság, a Magyar Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, a Magyar Kereskedelmi és Engedélyezési Hivatal, a Magyar Bányászati Hivatal, az Országos Mérésügyi Hivatal, az Országos Tisztifőorvosi Hivatal, valamint az Egyenlő Bánásmód Hatóság.

⁴⁰ Erről ld. az 1033/2007. (V. 23.) Korm. határozat 1. pontját.

⁴¹ 2008. évi XLVII. törvény 10. § (1)-(3) bek.

⁴² 2008. évi XLVII. törvény 12. § (1)-(3) bek. Az említett megállapodás megtalálható mind három szerv honlapján: www.nfh.hu, www.pszaf.hu, www.gvh.hu

⁴³ A hatósági szerződésre vonatkozó szabályozás részletes elemzéséhez ld. Fazekas (2010, pp. 74-75)

⁴⁴ Fgytv. 46. § (2) bek.

⁴⁵ Fgytv. 51. § (1) bek.

⁴⁶ Vö. Wittich (2009, p. 64)

⁴⁷ A Tanács 2008. június 30-án kezdte meg működését. Vö. 1259/2011. (VII. 27.) Korm. határozat.

⁴⁸ Vö. Balázs (2007, p. 408)

⁴⁹ A francia önálló közigazgatási szervek jogállásához ld. Cairns – McKeon (1995, pp. 128-130)

⁵⁰ Jelenleg törvény szól a Hatóság eljárásáról, kormányrendelet határozza meg azonban a szerv felépítésére és működésére vonatkozó konkrét szabályokat.

Kereskedelmi kommunikáció és fogyasztóvédelem – a fogyasztó verseny- és reklámjogi védelme

Bevezetés

A fogyasztóvédelem a versenyjogban illetve a tág értelemben vett reklámjogban sajátos kölcsönhatást mutat, amit normatív rendszertani hullámzás is jellemez. Különösen igaz ez a legutóbbi – 2014 nyarán hatályosuló - magyarországi szabályozási fejleményekre, amely a reklámtörvényből (Grt.) a versenytörvény (Tpvt.) tisztességtelen verseny elleni jogába vezette vissza a B2B megtévesztő reklám és az összehasonlító reklám szabályozását, visszatérve ezzel a német jogcsaládhoz kötődő gyökerekhez, jelesül a német tisztességtelen verseny elleni jog hagyományos normatív modelljéhez.

Különösen érdekes ez a fordulat azt követően, hogy 2008-ban a fogyasztóvédelmi közjog a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó átfogó törvény megalkotásával egyidejűleg jelentősen átrendezte az addigi magyar reklámszabályozást. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy felvázolja a fogyasztóvédelem azon aspektusát, amely a kereskedelmi kommunikáció közjogi szabályozásából olvasható ki, különös tekintettel ennek integrációs – azaz európai uniós – gyökereire és kapcsolódási pontjaira. Itt szükséges utalni arra, hogy a tárgyalt téma történeti gyökerei a tisztességtelen verseny elleni szabályozáshoz nyúlnak vissza, hiszen a fogyasztók manipulálására vezető, illetve a versenytársakat sértő tisztességtelen piaci fogásokat tilalmazó törvényi tényállások (így a jogellenes összehasonlítás, vagy a szolgálai utánzás) ezen a területen bukkantak fel.

A tisztességtelen verseny és az Európai Unió joga

A tisztességtelen verseny elleni jog területén az Európai Unióban – a korábban említettek szerint átfogó elsődleges közösségi jogot nem találunk. Ez azt jelenti, hogy a tisztességtelen verseny egyes területein (alapvetően a reklámozással kapcsolatosan) kiadott irányelvek is nagyfokú szabadságot adnak a nemzeti jogoknak a kérdés rendezésére, mind a tartalmi, mind az eljárási kereteket illetően. A nemzeti jogalkotásban azonban ezeken felül is figyelemmel kell lenni az alábbi uniós jogi korlátokra: a kereskedelem, a kereskedelmi kommunikáció mint szolgáltatás és mint információ is élvezi az uniós szabadságjogok közül az áruk és szolgáltatások transzferjének szabadságát. Ezzel összefüggésben alkalmazandó a Római szerződés (továbbiakban RSZ.) 30. cikkelye, amely a mennyiségi korlátozások tilalmát írja elő, valamint a 36. cikkely, ami a nemzeti jogok számára – taxatíve rögzített szűk körben (mint az élet és egészségvédelem, a környezetvédelem, a tulajdon védelme stb.) – lehetőséget biztosít jogi korlátok felállítására. Ez például a kereskedelmi kommunikáció, a reklámok szempontjából azt jelenti, hogy a reklámok sugárzása és tartalma csak az RSZ. hivatkozott rendelkezéseibe rögzítettek alapján, a felsoroltak által meghatározott körben, és okokból korlátozható. Megítél-

lésem szerint ide tartozó kérdés, hogy az RSZ. az általa megjelölt közcélokra visszavezetett korlátozások diszkriminatív vagy önkényes alkalmazására külön tilalmat rendel. A diszkriminációmentes alkalmazás értelmezésének alapjait a „Cassis de Dijon” eset bírói indoklására vezeti vissza a szakirodalom.¹ 1993-ban az Európai Bíróság gyakorlatában a tagállamok mozgási szabadságát szélesítő fordulat állt be, amelyet a „Chec & Mittuard” esettel jegyeznek².

Az Európai Bíróság kialakult és következetesen alkalmazott gyakorlata szerint nem sértik az áruk és szolgáltatások szabad forgalmának elvét, tehát az uniós jog szerint elfogadhatók a tagállamok közötti kereskedelemben alkalmazott korlátozások, amelyek a kereskedelemre vonatkozó eltérő nemzeti jogi előírásokból adódnak, feltéve, hogy az ilyen belső jogi korlátok megalkotását olyan „kényszerítő körülmények” indokolják, mint a hatékony adóellenőrzés, a közegészség védelme, a kereskedelmi forgalom tisztessége és a fogyasztóvédelem³.

Ide tartozó kérdés, hogy a „fogyasztóvédelem” az 1970-es évek második felétől nagyobb hangsúlyt kapott az uniós szabályozásban, bizonyos értelemben „levált” az uniós szabadságjogok levezetéséből adódó közvetett szabályozási keretéről. Az EGK Tanácsa 1975. április 15-én elfogadta az első fogyasztóvédelmi program alapdokumentumát⁴. A fogyasztói jogok úgynevezett Közösségi „Magna Chartája” öt fogyasztóvédelmi alapjogot deklarált, amelyek közül több is érintkezik a tisztességtelen piaci verseny elleni szempontrendszerrel. A fogyasztói alapjogok az alábbiak szerint foglalhatók össze:

1. egészség és biztonság védelme,
2. a fogyasztók gazdasági érdekeinek védelme,
3. kárigény érvényesítésének biztosítása,
4. információhoz és oktatáshoz való jog,
5. képviselőlet joga (meghallgatás az igényérvényesítés során).

Az Európai Uniót létrehozó Maastrichti Szerződés IX. Fejezete végül alapszerződési szintre emelte a fogyasztóvédelmi politikát, és – többek között – 129. a) cikkelyének 1. b) pontjában a Tanács számára „speciális intézkedés” (specific action) foganatosítását tette lehetővé, amellyel adott esetben támogatja és kiegészíti a tagállami fogyasztóvédelmi politikát a fogyasztók egészségének és biztonságának, valamint gazdasági érdekeinek védelmében és a fogyasztók tájékoztatásának körében⁵. Ez nyilvánvalóan a tisztességtelen verseny elleni joggal határos, bizonyos értelemben átfedésben lévő terület. Mindazonáltal az uniós fogyasztóvédelmi jogalkotás terjedelme és legitimitációja sokáig szorosan kapcsolódott a szubszidiaritás kérdéséhez, nevezetesen ahhoz, hogy az Unió mindazon kérdésekben, amelyek nem tartoznak a kizárólagos hatáskörébe, csak akkor járhat el, ha az adott védelmi célt a tagállamok nem képesek elérni vagy az adott kérdés uniós szinten hatékonyabban kezelhető⁶.

A tisztességtelen verseny elleni jog területén az Uniós jogban kezdetben kizárólag a reklámokkal kapcsolatosan, és ott is csak direktívákat találtunk. A megtévesztő reklámok (84/450. sz. EGK irányelv a félrevezető reklámozással kapcsolatos rendelkezések egységesítéséről) kérdésében 1984-ben kibocsátott direktívát 1989-ben a televíziós reklámokra vonatkozó reklámtilalmakat állító irányelv (89/552. sz. EGK irányelv) követte, majd a megtévesztő reklámokról szóló direktíva módosítása tárgyában megszületett az összehasonlító reklámokkal

kapcsolatos jogi és igazgatási rendelkezések összehangolásáról szóló 97/55. sz. EGK irányelv⁷ (egységes újrakodifikált szöveggel lásd az Európai Parlament és a Tanács 2006/114/EK irányelveként). A tagállamoknak – a szükséges jogi és igazgatási intézkedések megtételével – legkésőbb 2000. április 23-ig eleget kellett tenniük az irányelv előírásainak [az irányelv 3. cikkely (1) bekezdése]. Az irányelv céljainak elérését szolgáló forma és módszer tekintetében a nemzeti jogok „szabad kezet” kaptak. 2005-re a helyzet jelentősen átalakult, és – amire a szakirodalom valójában nem is számított – erőteljesen elmozdult a tényleges integráció, a hangsúlyos egységesítés irányába. A 2005-re megalkotott új irányelv a kereskedelmi gyakorlatok védelmi céljait egységesítve a tagállamok számára – a korábbiakban ezen a területen szokatlan – maximumharmonizációt írt elő, így a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok B2C („business to consumer”⁸) relációjának védelmi eszközei tekintetében valóban egységes szabályozás él az Európai Unió tagállamaiban. Itt kell megjegyezni, hogy természetesen a vállalatok nem csak a nagyközönség felé kommunikálhatnak (B2C), hanem más vállalatok irányában is. A „business to business” viszonyrendszer (B2B) alapvetően a cégek közti kommunikáció – ide értve a kereskedelmi kommunikációt is – jellemzésére szolgál, ennek a relációnak a tisztességtelen verseny elleni jog körében hangsúlyos jelentősége van⁹.

Összességében elmondható, hogy a tisztességtelen verseny elleni jog tehát hangsúlyait tekintve alapvetően változatlanul a nemzeti jogokba terelt, az uniós jogban közvetetten megjelenő kérdés. Ez alól bizonyos értelemben a reklámok jogi szabályozásának területe kivétel, mert ez az egyetlen – tisztességtelen verseny elleni jogot is érintő – terület, amelyben külön direktívákat találunk. Az üzleti tisztesség sérelmével megvalósított piaci magatartások korlátozásában az uniós szabadságjogok adják meg a keretet, és a közvetlen anyagi jogi szabályokat – így van ez a reklámokkal kapcsolatos direktívák tényleges érvényesülésével is – a nemzeti jogok alkotják meg. Megítélésem szerint ide tartozó kérdés az is, hogy az RSZ az általa megjelölt közcélokra visszavezetett korlátozások diszkriminatív vagy önkényes alkalmazására külön tilalmat rendel [RSZ. 30. (36.) cikkely]. A nemzetközi összehasonlítás konklúziójaként – lezögezhető, hogy az uniós elvárásoknak megfelelő tételes jogi modell Magyarországon is rendelkezésre áll, a versenyhatósági eljárás – a 2000. évi átfogó módosítás, majd legutóbb 2013-as szabályozási fejlemények eredményeként – teljes mértékben harmonizált, és EU-konform.

A tisztességtelen verseny elleni jog és érintkező területei

A tisztességtelen verseny elleni jog („unfair commercial practices, concurrence déloyale, competicia desleal, concorrenza sleale, ongeoorloofde mededinging”) sajátos helyet foglal el a modern versenyjogi szabályozás „testén belül”. Az üzleti tisztességnek, a gazdasági verseny tisztaságának és szabadságának jogi védelme hagyományosan két nagy területre osztható; a tisztességtelen verseny elleni jogi szabályokra, és a versenykorlátozások tilalmi szabályainak rendszerére.

A versenytársi sérelmek

Történetileg először a tisztességtelen kereskedés marginális tényállásai jelentek meg elszórtan, különböző – alapvetően kereskedelmi jellegű – szabályokban, és alapvetően a tisztességtelen, megtevesztő kereskedelmi gyakorlat ellen kívántak jogi védelmet nyújtani. Az ún. „klasszikus versenyjogi tényállások” a konkuráló versenytársak egymás elleni tisztességtelen magatartásformáit tiltották, amely tényállások mellé hamar „felzárkóztak” a fogyasztók megtevesztésére, a fogyasztói döntés tisztességtelen befolyásolására alkalmas tilalmak. A tisztességtelen verseny elleni jog – bár összefüggő joganyaggá a legtöbb európai államban csak jóval később rendeződött – alapvetően két hangsúlyos szabályozási célt követ: egyrészt a versenytársaknak a tisztességtelen konkurensok nevesített visszaélései ellen nyújtott védelmét, másrészt a fogyasztói döntések szabadságának védelmén keresztül a verseny tisztaságának védelmét. Az iménti differenciált megfogalmazás nem ok nélkül való. Több igen lényeges összefüggés kibontásához is alapot nyújt. A tisztességtelen verseny elleni jog két fő részterületre bontható, egyfelől a versenytársi sérelmek „klasszikus versenyjogi tényállásainak” köre, és másfelől a fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolásának tilalma tartozik ide. Elsőként szükséges rögzíteni: a versenyszabályozás a tisztességtelen verseny elleni jog területén a mai napig jelentős rendszertani és szabályozás módszertani szórást mutat Európában, de 2005 után – a korábban kifejtettek szerint – jelentős tartalmi egységesedés tapasztalható. Másodszorban – bár az irodalom következetesen a tisztességtelen verseny elleni jogba tereli a versenytársak klasszikus versenyvédelmét, és a – közismert, de dogmatikailag némi pontatlanságot rejtő kifejezéssel élve – „versenyjogi fogyasztóvédelem” szabályait, ez valójában két – karakteres eltéréseket mutató – szabályozási céltűzés.

A klasszikus versenyjogi tényállások, mint például az üzleti jó hírnév sérelme (hírnévrontás) vagy az üzleti titok versenyvédelme, a szolgálai utánzás tilalma (jellegbitorlás) a versenytársak egymás ellen elkövetett jogsértései, és – ahogyan azt a mindenkori versenyjogi gyakorlat is hangsúlyozza – az ilyen magatartások, azáltal, hogy tisztességtelen versenyelőnyhöz juttatják a jogsértő versenytársat, közvetlen versenysérelmet jelentenek. A versenytársak jogi védelme közvetlenül a verseny szabadságának és tisztaságának a biztosítója. A Tpv. II. Fejezetének szabályozási rendszere fejezeti generálklauzula rögzítésével nevesíti a tipikus versenysérelmeket.

A fogyasztói döntések versenyvédelme

A fogyasztói döntések versenyvédelme csupán „közvetett” értelemben vett fogyasztóvédelem, azaz – a versenyszabályozás szabályozási preferenciáinak megfelelően – elsősorban és közvetlenül szintén a verseny tisztaságát és szabadságát kívánja védelmezni. A fogyasztó érdekeinek védelme ezáltal közvetetten valósul meg; a fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolása elsősorban szintén a tisztességes versenyre gyakorolt torzító hatása révén „veszélyes”, a fogyasztók elszenvedett sérelme – és főként annak individuális kompenzációja – a versenyjogi szemlélet számára másodlagos. Ez nem azt jelenti, hogy a versenyjogi szabályozás nem kíván hatékony védelmet biztosítani a fogyasztók számára a versenyben elszenvedett sérelmekre; mindössze annyit jelent, hogy a fogyasztók közvetlen védelmét a versenyjogi szemlélet külön szabályozási területre – a XX. század egyik legdinamikusabban fejlődő szabályrendsze-

rére, a fogyasztóvédelmi jogi szabályozásra – hagyja, és a versenyjog keretein belül – következetesen – a verseny védelmét tekinti elsődlegesnek.

Ez jól is van így. Azonban kétség kívül megfigyelhető, hogy az imént levezetett tiszta szabályozási elvek az utóbbi időkben – szoros összefüggésben éppen az egyre erősödő „fogyasztóvédelmi szemlélet” térhódításával – oldódni látszik, és a versenyszabályokban – de a jogalkalmazásban is – egyfajta eltolódás volt érzékelhető, amely egyre részletesebb „versenyjogi fogyasztóvédelem” kimunkálásának irányába hatott. Ennek során időnként – még ha gondos versenyvédelmi érvelésbe burkoltan is, de – a fogyasztói érdekek közvetlen védelme hangsúlyos szerepet kapott.

Ezen a területen a legfontosabb szabályozási fejleményt egy integrációs szabály indította el. 2005. május 11-én az Európai Parlament és a Tanács elfogadta a tisztességtelen üzleti módszerek tilalmáról szóló 2005/29/EK irányelvet (UCP Irányelv), amelyet az EU Hivatalos Lapjában 2005. június 11-én tettek közzé. Az irányelv rendelkezéseinek megfelelő szabályokat a tagállamoknak 2007. június 12-éig kellett átültetniük nemzeti jogukba. Az irányelv megalkotásakor az integrációs jog alkotója szakított a korábbi tematikus gyakorlattal, amely szerint a kereskedelmi forgalomra irányadó másodlagos jog (pl. a reklámirányelvek) ún. „minimumszabályozást tartalmaztak, a tisztességtelen üzleti módszereket tilalmazó irányelv szabályozási módszere a maximumszabályozás” volt, azaz annak rendelkezéseivel való alkalmazkodás a tagállamok számára teljes illeszkedési kötelezettséget állított. Az ennek nyomán – jelentős csúszással 2008 nyarán – hazánkban elfogadott jogszabály-„csomag” határozott átrendeződést hozott a kereskedelmi kommunikáció hazai szabályozásában (a 2008-as hatályos modell részleteiről és a 2013-as szabályozási fordulatról lásd külön alponthoz).

A fogyasztói döntések versenyvédelmét további szakjogi szabályozások egészítik ki. A legjelentősebbek a médiareklámok tekintetében a Médiatörvény (Mttv.) és – a közbeszédben elterjedt elnevezése szerinti – „Médiaalkotmány” (Smtv.) reklámokra vonatkozó rendelkezései.¹⁰

A fogyasztói döntéshozatal torzítására vonatkozó hazai közjogi szabályozás rendszere

A fogyasztók közjogi védelmét szolgáló szabályozási környezet több szempontból összetett.

a) A fogyasztóvédelmi közjogban – a tág értelemben vett reklámszabályozásban – megkülönböztethetünk olyan szabályokat, amelyek a reklámüzenetekre (kereskedelmi fogásokra) vonatkozó *tartalmi* szabályokat rögzítenek (megtévesztő reklám tilalma, összehasonlító reklámokra vonatkozó szabályok, nyelvi követelmények, speciális termékreklámok szabályai, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalma), és vannak olyanok, amelyek a reklámtevékenység egyéb területeihez kapcsolódnak (pl. a reklámszerződésekre vonatkozó magánjogi szabályok).

b) A reklámszabályok és az egyéb kereskedelmi fogások szabályai csoportosíthatók oly módon, hogy vannak általános korlátozások és tilalmak (megtévesztő kereskedelmi gyakorlat és reklám tilalma, pornográf reklámüzenet tilalma stb.), amelyek minden termék, bármely formában megjelenő reklámozásában irányadóak, és vannak speciális korlátozások, amelyek

vagy csak egy meghatározott termék (pl. gyógyszer, alkohol, dohány, szexuális árucikkek, temetkezési szolgáltatás) népszerűsítését korlátozzák vagy tilalmazzák, illetve csak speciális reklámeszközökön közzétett reklámokra vonatkoznak (pl. a televíziós, illetve rádiós reklámok, internetes reklám, reklámcélú e-mail).

A hatályos szabályozás rendszere és fő irányai

Az üzleti kommunikációra vonatkozó *szabályozás átrendeződése* lényegében 2007 májusától aktuális jogalkotási kérdéssé vált, ugyanis a 2005 júniusában megjelent „tisztelegtelen üzleti módszerek (kereskedelmi gyakorlat) tilalmáról” szóló uniós irányelv¹¹ a nemzeti jogokba való implementálásra ezt a határidőt szabta. A jelentős csúszással 2008 nyarán elfogadott *jogszabály-„csomag”* végül határozott átrendeződést hozott a magyar reklámok – pontosabban szélesebb értelemben a kereskedelmi kommunikáció – hazai szabályzásában.¹² A 2008 ősztől hatályosuló módosítás-csomag három „vezető” tárgybeli jogszabályt, a versenytörvényt (Tpv.), a reklámtörvényt (*1997. évi LVIII. törvény*; Grtv.) és a fogyasztóvédelmi törvényt (Ftv.) érintette. A jogalkotó a fogyasztóvédelmi törvényt és a versenytörvényt módosította (több érintkező ágazati jogszabállyal együtt), és új törvényt alkotott a UCP Irányelv részletes áttemelésére. Így született a *fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény* (Fttv.), amely magával hozta, hogy újrakodifikálták a korábbi, 1997-es reklámtörvényt (Grtv.), és megalkották a *gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló 2008. évi XLVIII. törvényt* (Gr.)¹³. A tisztességtelen verseny elleni jog „fogyasztóvédelmi” fejezetének alkalmazási köre a kiterjesztett részletes szabályozással jelentősen leszűkült, hiszen az Fttv. és a Grt. a B2C relációban mindkét védelmi irányt, a fogyasztók megtévesztését és a tisztességtelen üzleti praktikák tilalmát is „lefedte”, a Tpv. III. fejezetét tehát csak az ezen kívüli esetekben – életszerűen igen kevés esetben – kellett és lehetett alkalmazni. 2013-ban ez a helyzet jelentősen megváltozott, hiszen a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok általános tilalmi szabályait – szétválasztva továbbra is a B2C illetve a B2B relációt – a jogalkotó két jogszabályba terelte, az Fttv. szabályozási körének érintetlenül hagyásával a B2B reláció egységes versenyjogi szabályozást nyert a Tpv.-ben (lásd erről részletesen a 3.2. alpontban).

A hatályos, törvényi szintű fogyasztóvédelmi közjogi szabályozásban a 2008-as reklámtörvény (Grt.) és az Fttv. rendelkezései mellett továbbra is alapvető jelentőségű jogszabály a versenytörvény (Tpv.)¹⁴ tisztességtelen verseny elleni joga¹⁵, továbbá a médiajog vonatkozó rendelkezései¹⁶. A reklámjogsértések deliktuális szabályozásának nyomait a mai napig megtalálhatjuk a szabálysértési jogban¹⁷ és a büntető anyagi jogban is¹⁸.

A reklámok tartalmi követelményeire, a reklámozási tevékenység folytatására vonatkozó további jogszabályi rendelkezéseket és hivatkozásokat ezen felül is szép számmal találhatunk, szinte az összes jogforrási szinten¹⁹. A jelentősebb speciális reklámkorlátozások nálunk is az általános európai modellekben tapasztalható rendszert alkotják. Speciális szabályozás alá vonják az internetes reklámozást²⁰, a határokat átlépő televíziós- illetve rádióreklámokat²¹, a gyógyszerek²² és kozmetikai cikkek²³, illetve a kémiai biztonságot veszélyeztető anyagok²⁴, a pszichotrop anyagok vagy az egyéb, egészségre ártalmas termékek²⁵ reklámozását, és az egyes speciális ágazatokban, vagy foglalkozások körében közzétett reklámokat²⁶, különleges

reklámhordozókat illető sajátosságokat (közúti közlekedés tárgyai²⁷, műemlék épületek- és építmények²⁸). A magyar jogban speciális anyanyelv védelmi közérdekű céllal 2001-ben külön törvény született a reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények kötelező magyar nyelvű közzétételéről²⁹.

A reklámokkal kapcsolatos jogalkotásban Magyarországon is irányadó tehát az az Európa szerte ismert modell, hogy a jogi beavatkozásban – a hagyományos védelmi célok, a közérkölc, a közrend, az élet és egészségvédelem, a fogyasztók és versenytársak védelme mellett – kiemelt szerepet kap, a természeti vagy kulturális örökség és értékek védelme. Az elsődleges, általános és különös reklámtilalmak (és korlátozások) reklámtörvényben és egyéb jogszabályokban való megállapításán felül, ezzel összecsengő módon rendszerint további speciális szabályokat találhatunk az élelmiszeripar³⁰, vagy a környezetvédelem területén.

A fogyasztóvédelmi közjog szabályozásának fordulata 2013-ban

A 2013. évi CCI. törvény a fogyasztóvédelmi közjogi szabályok körét két kapcsolódó alaptörvény módosításával érintette. A törvény – a törvényjavaslat indoklása szerint „a szabályozás átláthatósága, valamint az egységes jogalkalmazás előmozdítása érdekében” – beépítette a Tpvt.-be a Grt. megtévesztő és jogellenes összehasonlító reklám tilalmára vonatkozó rendelkezéseit, valamint a versenyhatóság, illetve a bíróság ezekkel összefüggő eljárásának szabályait. A Grt. megtévesztő reklámra, illetve az összehasonlító reklámra vonatkozó rendelkezéseit a korábbi szabályozás alapján is alapvetően a versenyhatóság, illetve – a versenytársi sérelmek körében – a bíróság kényszerítette ki, alapvetően a Tpvt. szerinti eljárási rendben. A B2B megtévesztő reklámok és a jogellenes összehasonlító reklám esetében a szabályok versenytörvénybe való átemelésével megszűnnek a két törvény közötti áthivatkozások, és párhuzamosság. Ennek következtében egyszerűbbé válik a jogalkalmazás, hiszen a B2C relációban közzétett reklámok, egyéb üzleti gyakorlatok együtt, egységes szabályrendszer keretében ítéltetők meg az Fttv. alapján (a Tpvt. korábbi 8/A. §-ában foglalt utaló szabállyal létrehozott mesterséges, a gyakorlatban igen nehéz elhatárolási kérdésekhez vezető megoldás helyett).

A három törvény párhuzamos szabályozásának letisztázása szükségessé tette az Fttv. kisebb – az eddigi jogalkalmazási tapasztalatokat figyelembe vevő – korrekcióját is. Ennek körében kiemelésre érdemes, hogy figyelembe véve azt, hogy a Tpvt. korábbi szabályozásától eltérően, az „üzletfelek és fogyasztók” közötti megkülönböztetést feladva „üzletfél” alatt a hatályos szabályozás szerint minden megrendelőt, vevőt, igénybevevőt és felhasználót érteni kell, függetlenül attól, hogy laikus vagy professzionális, természetes személy-e vagy sem.

A Tpvt.-nek a Grt.-vel összefüggő módosítására tekintettel fogalmi pontosítás vált szükségessé az *áru fogalmát* illetően: a Tpvt. új, 6. §-ában e fogalom helyett a Tpvt. a Grt.-ben is – részben más tartalommal megjelenő – *termék fogalmat* vezet be és definiálja azt, értve alatta a forgalomképes ingó dolgot is.

A 2013-as módosítás új 6/A. §-sal egészítette ki a Tpvt.-t, amelyen belül az (1) bekezdés az összehasonlító reklámmal szemben a Grt. 13. § (1) bekezdésében meghatározott, a Grt. 24. § (3) bekezdése alapján bírósági hatáskörbe tartozó követelményeket integrálta a Tpvt. II. Feje-

zetébe.³¹ A 6/A. § vezeti át a korábban említettek szerint az „áru” szélesen vett fogalmát is, igazodva a Tpv. -be beépített rendelkezések tárgyi hatályához. A 6/A. § (2) bekezdése a Grt. 4. §-ában foglalt rendelkezést alkalmazza e jogsértések vonatkozásában, azaz magatartási kódex nem ösztönözhet olyan magatartásra, amely e törvény rendelkezéseibe ütközik. A magatartási kódex fogalma a Grt. 3. § g) pontján nyugszik, egyúttal illeszkedve az Fttv. 2. § i) pontjához is.

A módosítás az üzletfelek megtévesztésének versenyjogi tilalmába építi be a Grt. megtévesztő reklámra vonatkozó 12. §-ának korábbi rendelkezéseit³². A B2B megtévesztő reklámok tilalma 2014 júliusától tehát a Tpv. -ben található, a reklámtörvényből ez a rendelkezés kikerült. A Tpv. ezzel az ún. B2B (azaz a vállalkozások közötti kapcsolattal összefüggő) megtévesztési szabályok felépítését, szabályozási logikáját az Fttv. szabályozási rendszerét követi, ami feltehetően jelentősen segíti a jogalkalmazás egységességét. A Tpv. -ben – az Fttv. szerinti „kereskedelmi gyakorlat” megfelelőjeként – B2B vonatkozásban megjelenik az „üzleti gyakorlat” fogalma, amely átfogó kategóriaként felöleli a reklámot is, és e tekintetben fogalmazza meg a megtévesztés tilalmát³³.

Az összehasonlító reklám áttemelt szabályát a Tpv. új 10. §-a rögzíti. Az összehasonlító reklámmal szemben a Grt. korábbi 13. § (2) bekezdésében meghatározott, a Grt. szintén hatályon kívül helyezett 24. § (3) bekezdésének rendelkezései is a Tpv. -be kerültek³⁴.

A Tpv. 10/A. § (1) bekezdése rendelkezik arról, hogy a megtévesztéssel és az agresszív kereskedelmi gyakorlatokkal kapcsolatos 8. § és 9. § szerinti rendelkezések kizárólag B2B vonatkozásban alkalmazandók (ebben a körben a B2C reláció változatlanul az Fttv. hatókörébe tartozik)³⁵.

A 10/A. § (2) bekezdése – az Fttv. 4. § (1) bekezdésének mintájára – felállított egy elvárhatósági mércét az üzleti gyakorlat megtévesztő voltának megítéléséhez. Az üzleti gyakorlat megítélése során az olyan üzletfél magatartását kell alapul venni, aki a gazdasági kapcsolatokban általában elvárhatóan tájékozott, és az adott helyzetben általában elvárható figyelmességgel és körültekintéssel jár el. Ez az átlagfogyasztó³⁶ modelljének B2B megfelelője, amelyben természetesen figyelembe jön, hogy a professzionális vállalkozástól – a laikus fogyasztóhoz képest – magasabb önvédelmi szint várható el. A B2B megtévesztések fogyasztói tesztje a gyakorlatban alacsonyabb védelmi szintet biztosít az üzletfél számára. A B2B relációban továbbá nem beszélhetünk „kiszolgáltatót” fogyasztói csoportról.³⁷

A 10/A. § (3) bekezdése, amelynek értelmében a megtévesztésre való alkalmasságot a használt kifejezéseknek az üzleti életben elfogadott általános jelentése az irányadó, a Tpv. korábbi 9. §-ának felel meg. Ebben a körben természetesen érvényesülnek a korábbi joggyakorlatban kiderült értelmezési elvek.³⁸

A 10/C. § (1) bekezdése a Grt. 23. § (1), illetve (6) bekezdésében foglalt felelősségi szabályokat, a (2) bekezdés a Grt. 23. § (3) bekezdésében foglalt speciális felelősségi szabályt veszi át. Ennek körében kimondja, hogy a fogyasztói döntések Tpv. -ben foglalt torzításáért az üzleti gyakorlat alkalmazóján³⁹ túl annak közzetevője,⁴⁰ valamint ha a jogsértés az üzleti kommunikáció megjelenítési módjával összefüggő olyan okból ered, amely nem az üzleti gyakorlat alkalmazója kifejezett utasítása végrehajtásának a következménye, annak megalkotója⁴¹ is

felel. A Tpv. ugyanakkor már nem tartalmazza a reklámozó, a reklámszolgáltató és a reklám közlétevéje *egyetemes* felelősségét. A Tpv. 10/C. §-a ugyanis nem a polgári jogi felelősség, hanem az adott magatartás közigazgatási jogi felelősségére vonatkozik; a polgári jogi felelősség szabályai a polgári jog általános szabályai szerint alakulnak. Itt indokolt utalni arra, hogy a Tpv. kifejezetten külön nem veszi át az egyes felelős személyek tételes Grt. szerinti megjelölését, azonban tartalmilag megfelelően meghatározza az egyes felelős személyeket.

A B2C-B2B kereskedelmi kommunikáció elméleti és szabályozási differenciálása ezzel feltehetően hosszú távra nyugvóponthoz ért. A kezdeti rendszertani nehézséget az új megoldás, amely a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok B2C relációját átfogó külön törvénybe, annak B2B jogsértéseit a tisztességtelen verseny elleni jogban helyezte el, és a speciális reklámkérdéseket ágazati törvényekbe terelte (Grt., Mttv., Smtv., Eker.tv., és egyéb ágazati jogszabályok), a fogyasztók manipulálására hivatott fogyasztóvédelmi közjog következetes, jól követhető, és eurokonform. Természetesen kisebb finomításokat itt is érdemes lenne elvégezni (továbbra sem sikerült végleg „kigyomlálni” például a jogi terminológiából a reklám és a hirdetés kifejezés használatának következetlenségeit, és érezhető „mozgás” van a pénzpiacok speciális fogyasztóvédelmének kialakítására, amelynek következményeivel még nem számolhatunk, az online platformok továbbra is adnak feladatot jócskán, főként a jogértelmezés számára), de a fogyasztóvédelmi közjog alapvető tételes jogi szabályai és az annak mentén kialakult joggyakorlat megszilárdulni látszanak.

Felhasznált irodalom

- AICHER, J. (1995): *Az áruforgalom szabadsága az Európai Unióban*. Jogi Tájékoztató Füzetek, Budapest.
- BALOGH V. – KASZAINÉ MEZEY K. – PÁZMÁNDI K. – ZAVODNYIK J. (2010): *Magyar Fogyasztóvédelmi- és reklámjog*. HVG ORAC, Budapest.
- FAZEKAS J. (1995): *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem*. KJK, Budapest.
- GELLÉN K. (2012): *A kereskedelmi kommunikáció szabályozása a médiajogban*. HVG-ORAC, Budapest
- GELLÉN K. (2012): A kereskedelmi közleményekkel szemben támasztott műsorszerkezeti követelmények. *IN MEDIAS RES* 1:(1).
- GELLÉN K. (2012): Kereskedelmi közlemények In: KOLTAY András, NYAKAS Levente (szerk.) *Magyar és európai médiajog*. Complex Kiadó, Budapest.
- GELLÉN K. (2014): Kereskedelmi közlemények összehasonlító elemzése az egyes európai államokban In: KOLTAY András, NYAKAS Levente (szerk.) *Összehasonlító médiajogi tanulmányok: A „közös európai minimum” azonosítása felé*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
- HÁMORI A. (2012): A fogyasztói fogalom aktuális jogalkotási és jogalkalmazási dilemmái *AGORA* 9: pp. 45-64.
- HÁMORI A. (2012): A vállalkozások fogyasztói minősége *GAZDASÁG ÉS JOG* 20:(9) pp. 8-11.
- HÁMORI A. (2013): A nem természetes személy laikusok fogyasztói védelmének változásai: A "fogyasztó" fogalom változásai a magyar jogban - különös tekintettel az Fgytv.-re és az új Ptk.-ra In: HAMAR Farkas (szerk.) *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok* [3. kötet: a BGF KVIK KÖT tanulmánykötete] 2013/3.
- KARSAI K. (2013): A fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekmények. In: KARSAI Krisztina (szerk.) *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz: Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Complex Kiadó, Budapest.
- PÁZMÁNDI K. (2010): A gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló 2008. évi XLVIII törvény. In PÁZMÁNDI Kinga (szerk): *Magyar fogyasztóvédelmi és reklámjog* HVG ORAC, Budapest.

PRIBULA L. (2009): A reklám és a fogyasztóvédelem fejlődésének két eltérő útja. In: SZIKORA Veronika (szerk.) *Kihívások és lehetőségek napjaink magánjogában* tanulmánykötet.

PRIBULA L. (2009): A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat és a reklám - a szabályozási koncepció megváltozása *Jogtudományi Közlöny* 64:(5)

VÖRÖS I. (1996): *Az európai versenyjogok kézikönyve*; [2. átdolgozott kiadás] Budapest.

Hivatkozások és jegyzetek

¹A „Cassis de Dijon”-ítéletben az Európai Bíróság végeredményében az ún. „Dassonsville-formulát” pontosítva hosszútávú állásfoglalását szögezte le a diszkriminációmentes korlátozás tagállami lehetőségeiről és az alkalmazott eszközök arányosságáról. Ld. erről például VÖRÖS Imre (1996): *Az európai versenyjogok kézikönyve*; [2. átdolgozott kiadás] Budapest; 30-32. pp.

²Részletesebben ld.: Josef AICHER (1995): Az áruforgalom szabadsága az Európai Unióban.

³A „Cassis de Dijon” ügy további jelentősége, hogy a Bíróság a közegészség védelmére vonatkozó német tagállami védekezést elfogadta, de a német előírásoknál alacsonyabb alkoholfokkal rendelkező francia likörre – ezzel az indokkal – előírt importtilalmat aránytalan, az EK 30. cikkelyével összeegyeztethetetlen korlátozásnak minősítette. (Cassis de Dijon: REWE Zentral AG v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein, 120/78 sz; 1979-3 CMLR 494 p.)

⁴Program préliminaire, J.O.C.E; 1975.04.25, C 92. Az Unió fogyasztóvédelmi politikájának szakaszairól ld. bővebben: FAZEKAS Judit (1995): Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem; KJK Budapest, 40-46. pp.

⁵Maastrichti Szerződés (MSZ) 129. a) cikkely 1. b) pont. A Tanács a „specific akción” megtétele során az MSZ 189. b) cikkelyben foglalt eljárási rendben jár el, és előzetesen konzultálnia kell a Gazdasági és Szociális Bizottsággal. A speciális intézkedés értelmezése körében viták alakultak ki arról, hogy a Tanács ezen jogosítványa körében alkothat-e jogi normát vagy csak jogi aktusnak nem minősülő koordinációs egyeztetési tevékenységet fejthet ki.

⁶Maastrichti Szerződés 3. b) cikkelye

⁷97/55/EGK irányelv az EU tagállamai összehasonlító reklámra vonatkozó jogi és igazgatási rendelkezéseinek harmonizálásáról. Közzétéve a Hivatalos Lap 1997. évi okt. 23-i L 290/18. számában.

⁸B2C, azaz a vállalat kommunikációja a nagyközönség felé, másként a „laikus fogyasztó”-t célzó kereskedelmi kommunikáció

⁹Ld. Tpv. II-III. Fejezete.

¹⁰Ld. erről átfogóan GELLÉN Klára: Kereskedelmi közlemények In: KOLTAY András, NYAKAS Levente (szerk.) *Magyar és európai médiajog*. Complex Kiadó, Budapest 2012. pp. 419-452, GELLÉN Klára (2012): *A kereskedelmi kommunikáció szabályozása a médiajogban* HVG-ORAC, Budapest.

¹¹2005/29/EK irányelv, továbbiakban UCP irányelv.

¹²A kialakult szabályozási modellről ld.: PRIBULA László: A reklám és a fogyasztóvédelem fejlődésének két eltérő útja. In: SZIKORA Veronika (szerk.) *Kihívások és lehetőségek napjaink magánjogában* tanulmánykötet, 2009, PRIBULA László: A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat és a reklám – a szabályozási koncepció megváltozása *Jogtudományi Közlöny* 64. (5) pp. 229-233. (2009), PÁZMÁNDI Kinga: A gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló 2008. évi XLVIII törvény. In PÁZMÁNDI Kinga (szerk.): *Magyar fogyasztóvédelmi és reklámjog* HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 2010. pp. 221-234.

¹³Az Fttv.-t és a Grt.-t a Magyar Közlöny 95. számában, 2008. június 28-án hirdették ki.

¹⁴A tisztességtelen piaci magatartásról és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény, kihirdetve 1996. július 10-én, hatályba lépésének időpontja 1997. január 1., legutóbbi módosítását, amely az összehasonlító reklám szabályait áthelyezte a Tpv.-be beiktatta a 2013. évi CCI. törvény.

¹⁵A Tpv. tisztességtelen verseny tilalmáról szóló, 2013-ban jelentős változáson átesett II. „klasszikus versenyjogi” fejezete, ami „A tisztességtelen verseny tilalma” címet viseli, valamint „Az üzleti döntések tisztességtelen befolyásolásának tilalma”-ról szóló III. fejezete.

¹⁶Az audiovizuális és rádiós médiaszolgáltatásban közzétett reklámra a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvényt, valamint a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvényt is alkalmazni kell. A kereskedelmi közlemények speciális médiaszabályairól, és a szabályozás összefüggéseiről ld. GELLÉN Klára (2012): Kereskedelmi közlemények összehasonlító elemzése az egyes európai államokban. In: KOLTAY András, NYAKAS Levente (szerk.) *Összehasonlító médiajogi tanulmányok: A „közös európai minimum” azonosítása felé*. Médiatudományi Intézet, Budapest 2014. pp. 63-101, GELLÉN Klára: A kereskedelmi közleményekkel szemben támasztott műsorszerkezeti követelmények *IN MEDIAS RES* 1:(1) pp. 105-122. (2012).

¹⁷Ld. a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény XXIX. Fejezetét az élelmiszerlánc-biztonsági és fogyasztóvédelmi szabálysértésekről (Szabs.tv. 231-238. §).

¹⁸Ld. a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) XLII. Fejezetét a Fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekményekről (415-421. §). A fogyasztók megtévesztésének deliktuális tényállását a 417. § tartalmazza. Ld. erről átfogóan KARSAI Krisztina (2013): A fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekmények In: KARSAI Krisztina (szerk.) *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz: Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Complex Kiadó, Budapest 2013. pp. 877-893.

¹⁹Történetileg megállapítható, hogy a reklámszabályozás alapvetően rendeleti szinten jelentős dereguláción ment keresztül 1979 és 2001 között. 1995-től – az alkotmányos szemlélet, a kereskedelmi szólásszabadság elméletének kiterjedésével is összefüggésben a törvényi szintű szabályozás a jellemző (a reklámokkal kapcsolatos törvények mindegyike 1996 utáni).

²⁰Ld. a 2001. évi CVIII. törvényt az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről (Eker.tv.). Érdemes megemlíteni, hogy ebbe a jogszabályba 2014-től hatályosuló új részt iktatott be a 2013. évi CCXLV. törvény „A kiskorúak védelme és a Gyermekvédelmi Internet-kerekasztal” címmel (Eker.tv. 4/A-4/C. §).

²¹Ld. a 1998. évi XLIX. törvényt a határokat átlépő televíziózásról szóló, Strasbourgban, 1989. május 5-én kelt európai egyezmény kihirdetéséről.

²²Az emberi felhasználásra kerülő gyógyszerek és a gyógyászati segédeszközök reklámozásáról és ismertetéséről szóló 11/2007. (III. 6.) EüM rendelet.

²³Ld. a 33/2011. (VI. 21.) NEFMI rendeletet, amely a kozmetikai termékek biztonságosságáról, gyártási, forgalmazási feltételeiről és közegészségügyi ellenőrzéséről szóló eredeti, 2013. júliusában hatályon kívül helyezett 40/2001. (XI. 23.) EüM rendelet módosítása tárgyában született. A jelenleg hatályos szabályozás értelmében tilos kozmetikai terméket kifejezetten nem kozmetikai hatásra, különösen terápiás hatásra hivatkozással, illetve céllal forgalomba hozni és reklámozni. Egyebekben az ágazatra a kozmetikai termékekről szóló 2009. november 30-i 1223/2009/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet az irányadó.

²⁴A kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvénynek a veszélyes anyagok, illetve veszélyes készítmények csomagolására, címkézésére, és reklámozására vonatkozó IV. Fejezete; a 38/2003. (VII. 7.) ESzCsM-FVM-KvVM együttes rendelet a biocid termékek (biológiai mérgek) reklámozására vonatkozó rendelkezései.

²⁵Rendszertanilag ide sorolom az Egészségügyi Világszervezet Dohányzás-ellenőrzési Keretegyezményét kihirdető 2005. évi III. törvényt, amelynek – alkotmányossági összefüggések alapján – Magyarországra vonatkoztatható 13. Cikkének 2. pontja a határokon átnyúló dohányreklám és szponzoráció kötelező korlátozását írja elő.

²⁶Hagyományosan elfogadott európai modell szerint különösen a biztosítási és a pénzügyi szektor és a tőzsde reklámjaira vonatkozóan található speciális – külön törvényben foglalt – reklámkorlátokat.

²⁷1988. évi I. törvény 12. § (3)-(5) bekezdése.

²⁸A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal eljárására vonatkozó szabályokról szóló 16/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet 7-8. §-a tartalmazza a műemléken történő reklám, reklámhordozó elhelyezésére vonatkozó külön szabályokat. A közúti közlekedés rendjéről szóló 1988. évi I. törvény 1998-ban beiktatott szabálya, a 12. § (3) bekezdése határozza meg a közúton, illetve annak mentén történő reklámelhelyezés szabályait. Az 1999 januárjától hatályosuló rendelkezés beiktatását komoly szakmai vita kísérte, a korlátozás alkotmányellenességére irányuló indítványt végül az Alkotmánybíróság 668/B/1996. AB határozatában elutasította.

²⁹A szakmai köznyelvben „nyelvtörvény”-nek nevezett 2001. évi XCVI. törvény tárgyi hatálya többek között egyébként a magyar nyelvű médiumokban, sajtótermékekben közzétett reklámok szlogenjeire is kiterjed.

³⁰Az élelmiszerekről szóló 2003. évi LXXXII. törvény 10. §, az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény 13. §.

³¹A módosítás egyúttal korrigálta ezzel a 2006/114/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv 4. cikk d) és f)-h) pontjainak átültetése során tapasztalt pontatlanságokat is. A jelenlegi szövegezés az irányelvi rendelkezés jogpolitikai céljainak, és rendelkezéseinek jobban megfelel.

³²A Grt.-ből ez a rendelkezés tehát kikerült, 2014. július 7-étől a Grt. 12. §-a hatálytalan

³³A szabályozás rendszertana párhuzamossá vált az Fttv. 6. § (1) bekezdésében foglalt megtévesztési tényállással

³⁴A szabályozás szövegének pontosítása a 2006/114/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv 4. cikk b), c) és e) pontjának megfelelő finomításon is átesett.

³⁵Ez az Fttv.-vel való rendszertani összehangolás fő szabálya – a megtévesztés B2B és B2C relációjának szétválasztása ezzel egyértelműsödik, két szabályozási irány a korábbi hármas jogszabályi rendszerről két jogszabályra egyszerűsödött.

³⁶A fogyasztó differenciált fogalmáról ld. többek közt HÁMORI Antal: A nem természetes személy laikusok fogyasztói védelmének változásai: A „fogyasztó” fogalom változásai a magyar jogban – különös tekintettel az

---

Fgytv.-re és az új Ptk.-ra In: HAMAR Farkas (szerk.) *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok* [3. kötet; a BGF KVIK KÖT tanulmánykötete] 2013/3., HÁMORI Antal: A vállalkozások fogyasztói minősége *GAZDASÁG ÉS JOG* 20:(9) pp. 8-11. (2012), Ugyanő: A fogyasztói fogalom aktuális jogalkotási és jogalkalmazási dilemmái *AGORA* 9: pp. 45-64. (2012)

³⁷ Az Fttv. 4. § (2) bekezdése definiálja a kiszolgáltató fogyasztói kör specifikumait. Ha ugyanis a kereskedelmi gyakorlat csak a fogyasztóknak – az adott gyakorlat vagy az annak alapjául szolgáló áru vonatkozásában – koruk, hiszékenységük, szellemi vagy fizikai fogyatkozásuk miatt különösen kiszolgáltatót, egyértelműen azonosítható csoportja magatartásának torzítására alkalmas, és ez a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója által ésszerűen előre látható, a gyakorlatot az érintett csoport tagjaira általánosan jellemző magatartás szempontjából kell értékelni. A kiszolgáltató fogyasztó ennek alapján a B2C relációban az átlagfogyasztónál magasabb jogi védelemben részesül. Ilyenről B2B körben nincs szó.

³⁸ Ld. erről BALOGH Virág – ZAVODNYIK József (2010). In PÁZMÁNDI Kinga (szerk): *Magyar Fogyasztóvédelmi és reklámjog*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest. pp. 105-116, 139-175.

³⁹ Az üzleti gyakorlat alkalmazója az a vállalkozás, amelynek az üzleti gyakorlattal érintett áru értékesítése, szolgáltatása vagy eladásának ösztönzése közvetlenül érdekében áll. Ez a meghatározás lényegében a korábbi terminológia szerinti széles értelemben vett „reklámozó”-nak felel meg.

⁴⁰ Az üzleti gyakorlat közzétevője az, aki az üzleti gyakorlat keretében közölt üzleti kommunikációt az arra alkalmas eszközök segítségével megismerhetővé teszi.

⁴¹ Az üzleti gyakorlat megalkotója nem más, mint az ügynökségi oldal, azaz, aki önálló gazdasági tevékenysége körében az üzleti kommunikációt megalkotja vagy ezzel összefüggésben egyéb szolgáltatást nyújt.

A fogyasztók megtévesztése – gondolatok a büntetőjogi jogtárgy-védelem határainról

Bevezetés

Néhány évvel ezelőtt szenzációs hír járta be a világsajtót¹: egy olasz vándorcirkusz fő attrakciójáról bebizonyosodott, hogy nem más, mint szemérmetlen megtévesztés. A Fellini-filmbe illő mutatványosok festékszóróval „varázsoltak” az egyébként Magyarországról származó gyanútlan ebekből óriáspandát, majd lelkesen biztatták a nézőközönséget, hogy – természetesen felárért – készítsenek közös fényképet az „egzotikus állatokkal”. A közfelháborodást kiváltó ügyben fogyasztók megtévesztése miatt eljárás indult.

Jelen tanulmány szerzőjének meggyőződése szerint a groteszk eset tanulságosan mutat rá azokra a büntetőjog-elméleti problémákra, amelyek óhatatlanul felmerülnek, ha a fogyasztók érdeksérelmeit a jogrendszer „szankciós zárkövének” alkalmazásával kívánjuk elhárítani. Álláspontunk értelmében ugyanis a fogyasztóvédelem büntetőjogi eszköztárának megjelenése és kiszélesedése illeszkedik a mai jogfejlődés tendenciáihoz, mely ahhoz vezet, hogy a büntetőjog a magatartás-irányításban az *ultima ratio* helyett a *prima* vagy *sola ratio* szerepét veszi át.²

A törvényalkotói buzgalom ugyanis előszeretettel emel a büntetőkódexbe – a közösség szükségletével indokolva – olyan tárgyakat, amelyeket kielégítően bástyázna körül más jogág szankciórendszere is. Ennek során olyan tényállások épülnek be a büntetőjogba, amelyekre a valóságban a jogalkalmazó nem alapít büntetőjogi felelősséget. Mindez a normák megengedhetetlen relativizálódását jelenti.

Lényeges azonban, hogy a szimbolikus törvényeknek a pusztá megalkotása – annak ellenére, hogy tényleges funkciót nem tölthetnek be a jogalkalmazásban – a törvényhozási folyamat résztvevőinek *presztízst* ad.

Jogtárgy-védelem és büntetőjog

A klasszikus dogmatika a bűncselekmény lényegét abban látta, hogy az jogi tárgyat sért, ennek megfelelően a jogág feladatát is a jogi tárgy védelmében találta meg. Az a kijelentés, hogy a bűncselekmény jogi tárgyat sért vagy veszélyeztet, egyaránt implikál deskriptív és normatív elemeket.³

Normatív elem, hogy a büntetőjogi gondolkodás eredményközpontúvá válik, tehát azt az etikai koncepciót teszi magáévá, amely az emberi cselekmények erkölcsi és jogi megítélését azok eredményétől teszi függővé.

Deskriptív elem, hogy ennek megfelelően a bűncselekmény fogalmát a tulajdonsértés mintájára építi fel. A bűncselekmény „javakat”, tehát „objektumokat” sért, amelyek felett a javak „tulajdonosa” rendelkezik.

Kiváló példát kínál az összevetésre a lopás bűncselekménye, amelynek elkövetési tárgya az elkövető által elvett „idegen dolog”, míg jogi tárgya – legtágabb értelemben – a tulajdoni viszonyok rendje. A megkülönböztetés fontos dogmatikai folyománya, hogy az elkövetési tárgy – hasonlóan a többi objektív tényállási elemhez – a szándékosság vagy a tévedés szempontjából tényként minősül, mégpedig a törvényi diszpozíció bizonyítandó elemeként. Ebből következik, hogy azt viszont már értelmetlen lenne az eljárás során megállapítani, hogy – maradva a tolvaj példájánál – a lopás jogi tárgya a sértett tulajdonjogának zavartalan gyakorlása.⁴ A modern büntetőjogban azonban gyakran „eltűnik” a sértett, az absztrakt veszélyeztetési deliktumok már nem az egyes ember konkrét érdekét, hanem a társadalom intézményeit (gazdaság, információáramlás, közúti közlekedés) óvják. Sajátos megoldást jelenthet az univerzális jogi tárgyak fogalmának elfogadása – már *Birnbaum*, a jogi tárgy tanának megalapítója is felismerte, hogy az állam rendjét a polgároktól függetlenül is védelem illeti.⁵ A dualista felosztás (individuális/univerzális jogi tárgyak) kétségtelenül jobban illeszthető a posztmodern társadalom szükségleteihez, azonban napjaink jogalkotói már elfordulnak a konkrét jogtárgysérelemtől, a kulcsszó a „kockázat” és a „prevenció”, a tipikus dogmatikai alakzat pedig az absztrakt veszélyeztetési bűncselekmény. Jellemző, hogy az új szabályozás egyre nehezebben megragadható *kollektív* jogi tárgyakat választ, továbbá a védelem súlypontjaként a veszélyeztető magatartások *megelőzését* jelöli meg. Ha azonban a jogalkotó újabb és újabb büntető normákat alkot az univerzális, bizonytalanul megfogalmazott jogi tárgyakat potenciálisan veszélyeztető magatartások ellen, de a szigorú szabályok a jogalkalmazás során valójában alkalmatlannak bizonyulnak a társadalmi rizikó csökkentésére, akkor ez a büntetőjog tekintélyvesztéséhez és kiüresedéséhez vezet.⁶ Pontosan erre a mechanizmusra kínál példát a jelen dolgozatban röviden bemutatott új tényállás.

A fogyasztók érdekeit sértő bűncselekmények a 2012. évi C. törvényben

A 2012. évi C. törvény („új Btk.”) indokolása⁷ rámutat, hogy a fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekmények üldözésére a jogalkotó nagyobb hangsúlyt helyez azzal, hogy külön fejezetben kerülnek szabályozásra: „*A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (a továbbiakban: Fttv.), a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (a továbbiakban: Fgytv.), valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2008. évi XLII. törvény előkészítésével egyidejűleg megtörtént a fogyasztóvédelmi jellegű bűncselekmények felülvizsgálata, de a következtetések levonását nem követte jogszabály-módosítás.*”⁸ A szabályozás kiinduló pontja továbbra is a „*fogyasztó érdekeinek védelme*” Kiemelt szerephez jutnak, mindenekelőtt a minősített esetekben, hogy a termékek milyen kockázatokat hordoznak magukban „*a vásárlók egészségére, testi épségére vagy a környezetre*”. Lényeges kiemelni, hogy az új törvényben – a korábbi szabályozáshoz hasonlóan – nem találjuk meg a fogyasztó büntetőjogi fogalmát, hatályos büntetőjogunk is visszautal e körben az ágazati szabályokra. Kommentárjaink az ítélkezési gyakorlatot elemezve többnyire azt a személyt tekintik fogyasztónak, aki az árut annak végső felhasználása érdekében vásárolta meg.⁹

A fogyasztóvédelem büntetőjogi megközelítése hazánkban egyelőre gyermekcipőben jár. Karsai monográfiáján¹⁰ kívül nem is olvashatunk rendszeres művet a témáról, így a területet kétségtelenül büntetőjog-tudományunk méltatlanul elhanyagolt mostohagyermekének tekinthetjük.

Ennek ellenére már az Btk. indokolásnál látható, hogy a fogyasztói érdekek alapvetően *heterogén* jogi tárgyakat jelenítenek meg, amelyek között többnyire a más fejezetek által oltalmazott (élet, testi épség, környezet) értékeket is találunk. Ebből következik a dilemma, hogy egyáltalán beszélhetünk-e önálló fogyasztóvédelmi büntetőjogról? A választ a témakör legjellegesebb hazai kutatója, Karsai adja meg: *„A fogyasztóvédelmi büntetőjog kategóriája tehát ezen tárgyú jogsértésekre adott büntetőjogi fellépés megnevezése. A kifejezés tetszetősnek tűnik, s bár eddig nem jelent még meg a hazai szakirodalomban, de érdemes és érdekes is lehet kísérletképpen alkalmazni. Érdemi kifogás ellene az, hogy önálló „formai” létezését nem feltételezhetjük, hiszen az anyagi büntetőjog a mai viszonyaink között egységes szemléletű, jogforrása lényegében a Btk., amely nem a büntetőjog különböző „ágai”, hanem csupán egyes tényállások között különböztet. Ettől függetlenül az ilyen megnevezésnek, hasonlóan a közlekedési büntetőjog, környezetvédelmi büntetőjog, kábítószer-büntetőjog kifejezésekhez, létjogosultsága van a jogtárgy(ak) hasonlósága vagy épp azonossága alapján, ugyanis ez a tényező a több, az adott „szakbüntetőjogba” sorolt bűncselekmények egymás közötti viszonyát és a Btk. erre vonatkozó dogmatikai koherenciáját is magával hordozza. Ebből következően alkalmazható – tartalmilag – helyálló csoportkategóriaként.”*¹¹

Bencsik a fogyasztóvédelem közjogi kereteit vizsgáló disszertációjában szintén a terület sokszínűségét emeli ki:

*„A fogyasztóvédelmi jog definiálását követően szükséges szólni a vonatkozó normaanyag jellemzőiről. A fogyasztóvédelem heterogén, dinamikus, valamint önálló jogterület. Heterogén normaösszességet azért jelent, mert ez a jogi matéria magánjogi normákat éppúgy tartalmaz, mint közigazgatási jogi vagy büntetőjogi előírásokat. Nem tekinthető homogénnek azonban a fogyasztóvédelmi magánjog sem, mivel a polgári jogi kódexekben több helyen – így egyebek mellett a szerződés értékegyensúlyának védelmét biztosító jogintézményeknél, valamint a tilos és erkölcstelen ügyeletek szankcióinál – is találhatók a fogyasztókat védő rendelkezések is.”*¹²

Ha Karsai nyomán el is fogadjuk, hogy létezik „csoporttárgyként” a fogyasztói érdek önálló fogalma, akkor is fel kell vetnünk a kérdést, hogy ezt a jogi tárgyat szükségképpen a büntetőjognak kell-e védelmezni. Különös élességgel vetődik ez fel annak fényében, hogy a „fogyasztói érdek” – ahogy már említettük – lényegében egybeesik a büntetőkódex más védelmi területeivel.

Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatából kiemelendő a büntetőjog funkciójára vonatkozó értelmezés: *„Alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értéket hordoz: az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom törvényes gyakorlásának alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is.”* [11/1992. (III. 5.) AB határozat.] Szintén Sólyom László nevéhez köthető, az ún. alapjogi aktivista szemléletű, gyakran idézett határozat: *„A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és er-*

kölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek. [30/1992. (V. 26.) AB határozat]

Már a XIX. századtól elterjedt az a nézet a büntetőjog-tudományban, hogy a büntetőjog célrendszerében nem, eszközeiben azonban karakterisztikusan eltér a többi jogágtól, ugyanis hivatását a büntetés által tölti be. A bűncselekmény fogalma alatt *Jhering* a társadalom életfeltételeinek *olyan fokú* veszélyeztetését érti, amit a jogalkotó már csak kriminális szankció kilátásba helyezésével küzdhet le. A veszélyeztetés súlyosságát a jogalkotó nem az egyes cselekmény konkrét, hanem az adott cselekményi kategória absztrakt veszélyességén méri. Minél értékesebb életfeltételekről van szó, annál súlyosabb lesz a büntetés. A jogalkotó azonban nem értékelheti egy adott jogsértő magatartás, illetve az elkövető veszélyességét: ez a büntetést kiszabását végző bíró, illetve a büntetés-végrehajtás feladata.

Érdeemes ehelyütt felidézni egy korabeli „fogyasztóvédelmi ügyet”, az egyesülő Németország szövethamisítási botrányát, amikor lelkiismeretlen gyártók és a kereskedők a lenvászonba gyenge minőségű anyagokat keverték és a selejtes árut hamis megjelöléssel adták el. *Jhering* részletesen elemzi, hogy a jogsértő magatartás nyilvánvalóan civiljogi következményeket is von maga után, azonban a jelenség felszámolásához már büntetőjogi intervencióra lenne szükség: a hamisítás büntetőjogi tilalmának bevezetésére.¹³

Ennek megfelelően a büntető normák alkalmazásának kizárólag akkor lehet helye, ha a jogrend „szelídebb” területei már csődöt mondtak.

Az Alkotmánybíróság 2004-ben már vizsgálta ezt a problémát, amikor határozatában elutasította a korábbi Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 292. §-a, 293. §-a, 294. §-a és 296/A. §-a alkotmányellenességének utólagos megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítványt. [334/B/2004. AB határozat]. Az indítványozó szerint alkotmányellenesek a Btk. azon szabályai, amelyek a rossz minőségű termék forgalomba hozatalának büntetettét (292-294. §) és a fogyasztók megtévesztésének vétségét (296/A. §) büntetni rendelik. Álláspontja értelmében a tisztességtelen piaci résztvevőket a természetes piaci mechanizmusok kiszűrik, így nincs szükség büntetőjogi védelemre. Az Alkotmánybíróság azonban rámutatott, hogy az érintett rendelkezések olyan magatartásokat hivatottak büntetni, amelyekkel szemben nem nyújt kellő védelmet a büntetőjogon kívül rendelkezésre álló egyéb jogi eszközök igénybe vétele. Az indítványozó által alkotmányellenesnek vélt tényállásokban foglalt büntető rendelkezéseken keresztül az állam elsősorban a fogyasztókat védi. E védelmet azonban csak részben valósítja meg a büntetőjog eszközeivel.

Az Alkotmánybíróság is kiemelte, hogy a Btk. támadott rendelkezéseiben meghatározott magatartások társadalomra veszélyességének fokát el nem érő cselekmények elkövetőit igazgatási, valamint szabálysértési szabályok szerint vonják felelősségre, s természetesen a polgári jogi eszközök is az érintettek rendelkezésére állnak.

Mindennek fényében kétséges tehát, hogy valóban a büntetőjog legalkalmasabb-e a fogyasztók jogainak, érdekeinek érvényesítésére. Különösen érvényes ez azokra az esetekre, ha más tényállás már egyébként is megfelelően tilalmazza a társadalmilag káros magatartást.

Fogyasztók megtévesztése – az új alapeseti tényállás és a mágneses matrac

Gócza rövid történeti összefoglalójában¹⁴ kifejti, hogy először 1994-es törvénymódosítással került a büntetőkódexbe (Btk. 296/A. §) a fogyasztó (és nem fogyasztók!) megtévesztésének tényállása, melyet 1996-ban módosítottak, éppen a vásárlásokkal összekötött nyereményjátékok rohamos terjedése, továbbá szükségessé vált a (3) bekezdésben a lényeges tulajdonságok körének a bővítése. Az 1999-ben hatályba lépő módosítással jelent meg a bűncselekmény szubjektív oldalán a sajátos célzat, az áru kelendőségének felkeltése érdekében történő elkövetés.

A 2012. évi C. törvény új alapesetet vezetett be. Büntetendővé vált annak a cselekménye is, aki szervezett termékbemutatón különleges árkedvezmény vagy árelőny meglétéről, vagy nyerési esélyről megtévesztésre alkalmas tájékoztatást ad:¹⁵

417. § (1) Aki szervezett termékbemutatón különleges árkedvezmény vagy árelőny meglétéről, vagy nyerési esélyről megtévesztésre alkalmas tájékoztatást ad, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A Fogyasztóvédelmi Egyesületek Országos Szövetséges (FEOSZ) sajtóközleményben üdvözölte az új, szigorúbb tényállást, egyúttal beszámolt arról a megkeresésről, amelyben a panaszos fogyasztó az alábbiakról számolt be: „*Elcsaltak egy termékbemutatóra, ahol megnyertem egy mágneses matracot, viszont, hogy hozzájussak, félmillió forintért kellett további tartozékokat megvennem.*”¹⁶ Noha kétségtelen, hogy a hasonló esetekről egyre gyakrabban tudósít a média és a visszaélések minden bizonnyal irritálják a közvéleményt, túlzás lenne a cselekmények országos mértékű elszaporodottságáról beszélni. A Legfőbb Ügyészség tájékoztatója szerint 2009 és 2013 között évente legfeljebb 6 alkalommal indult büntetőeljárás fogyasztók megtévesztése miatt.¹⁷ A vádhatóság ezen jogterületen tanúsított önmérséklete is azt mutatja, hogy a fogyasztóvédelemnek hatékonyabb módja is van a költséges, hosszadalmas büntetőeljárásnál, ami ráadásul mindig magában hordozza a kockázatot, hogy az elkövetőt a bizonyítás nehézségei miatt fel kell menteni.

Ráadásul az is felmerül, hogy az új alapeset által büntetni rendelt, szervezett termékbemutatókon megvalósított magatartások vajon nem büntethetők-e kellőképpen a már kialakult dogmatikájú vagyron elleni deliktumok – mindenekelőtt a csalás – tényállásának felhívásával?

Karsai is utal arra, hogy a jogalkotó tegye a fogyasztók megtévesztését szubszidiáriussá a csalással szemben: „*Egy szubszidiaritási klauzula a jogtárgyvédelmet és a törvényesség elvét is megfelelően kiszolgálja.*”¹⁸

A Gazdasági Versenyhivatal a mágneses matracok ügyében később megállapította, hogy a terméket forgalmazó társaság tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot tanúsított, amikor az árubemutatóin az általa forgalmazott BNM pulzáló mágnessterápiás készülékkel kapcsolatban azt állította, hogy a termék különleges árkedvezménnyel vásárolható meg, ugyanakkor nem igazolta, hogy a nem akciós magasabb árat valaha alkalmazta volna, továbbá a termék bizonyos feltételek mellett – jelentősen kedvező áron – csak az árubemutató ideje alatt áll rendelkezésre. Az eljáró versenytanács ezért a forgalmazót hatmillió forintot meghaladó bírság megfizetésére kötelezte.¹⁹

Noha jelen sorok írójától távol áll, hogy egy büntetőeljárás – különösen egy fiktív büntetőeljárás – eredményéről jóslatokba bocsátkozzék, de talán helye lehet annak a gondolatkísérletnek, hogy mi történt volna, ha elítélik az elkövetőt. Meggyőződéssel állíthatjuk: az esetleges elítélés esetén alkalmazott intézkedések aránytalanul kisebb joghátránnyal jártak volna az elkövetőre nézve, mint a GVH által kiszabott joghátrány. A döntő különbség abban rejlik, hogy a kétségtelenül látványosabb büntetőeljárásban a bűnösségi ítélet szükségszerűen nyilvános, morális elmarasztalással is jár.

Éppen ez a jelenség jár együtt azzal a veszéllyel, amit a jogirodalomban a szimbolikus büntetőjog címkéje alatt foglalnak össze. Ezt a fogalmat negatív értelemben használjuk azokra a folyamatokra, amikor a jogalkotó olyan társadalmi szférákat és magatartási formákat kíván büntetőjogi eszközökkel befolyásolni, többnyire közvetlen politikai célok érdekében, amelyek a jogág eszközeivel valójában nem elérhetőek.²⁰

Ez a jelenség különösen a büntető jogpolitikában érhető tetten. A büntető rendelkezések ugyanis egyszerűen kommunikálhatók a politikai marketing területén. A társadalmi problémákra adható leggyorsabb válasz napjainkban éppen a törvényhozás. A választópolgárok számára nyilvánvaló, hogy a fogyasztók érdekeinek sérelme káros jelenség. A politikai szereplőktől így elvárja, hogy cselekedjenek mihamarabb. A legegyszerűbb és leginkább látványos módja a cselekvésnek pedig a büntető törvény módosítása, többnyire szigorítása.

Naivitás lenne azonban azt gondolnunk, hogy az új alapeseti tényállás bevezetésétől a termékbemutatókon elkövetett jogsértések rohamosan csökkennek.

Összefoglalva: a bemutatott alkotmányossági érvelésen túllépve, jelen tanulmány szerzője arra kíván rámutatni: a fogyasztóvédelem büntetőjogi értékelése kapcsán nem pusztán azt kell górcső alá venni, hogy más jogágak normái kielégítő védelmet nyújtanak-e a fogyasztók érdekeinek, hanem azt is, hogy a már létező büntetőnormák által nyújtott oltalom megfelelő mértékű-e, feltétlenül szükséges-e új tényállás megalkotása.

Zárszó

A tudósítások szerint gondolatmenetünk főszereplői – az ál-pandák – a szokatlan bánásmód ellenére jó egészségnek örvendenek. Egyetlen panaszuk, hogy a gyakori fényképezés során alkalmazott villanófény okozta könnyezés miatt kezelni kellett a szemüket – természetesen az állatorvosnál.

Zárásként így a szerző sem kívánhat mást a fogyasztóvédelem és a büntetőjog iránt érdeklődő olvasónak: ne engedjék, hogy a büntető törvényalkotás hamis káprázata elhomályosítsa a látásukat.

Felhasznált irodalom

- AMELUNG, K. (2005): „Auf der Rückseite der Strafnorm. Opfer und Normvertrauen in der strafrechtsdogmatischen Argumentation” In ARNOLD, Jörg et al. (szerk.) *Menschengerechtes Strafrecht. Festschrift für Albin Eser zum 70. Geburtstag*. München.
- BELOVICS E. – MOLNÁR G. M. – SINKU P. (2012): *Büntetőjog II. A 2012. évi C. törvény alapján*. HVG-ORAC, Budapest.
- BENCsik A. (2011): A fogyasztóvédelem alkotmányi szabályozásáról – az új Alaptörvény tükrében. In: Drinóczi Tímea: *Magyarország új alkotmányossága*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- BENCsik A. (2012): *A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Jogtudományi Karának Doktori értekezés).
- BINDING, K. (1872): *Die Normen und ihre Übertretung*. Engelmann, Leipzig
- BIRNBAUM, J. M. F. (1834): „Über das Erfordernis einer Rechtsverletzung zum Begriff des Verbrechens“ *Archiv des Criminalrechts* (vol.15.)
- HASSEMER, W. (1989): „Grundlinien einer personalen Rechtsgutlehre” In PHILIPPS, Lothar – SCHOLLER, Heinrich (szerk.): *Jenseits des Funktionalismus*. Arthur Kaufmann zum 65. Geburtstag. Decker und Müller. Heidelberg
- HASSEMER, W. (2001): Das Symbolische am symbolischen Strafrecht. In Schünemann, Bernd. (szerk.): *Festschrift für Claus Roxin*. Berlin-New York.
- JHERING, R. (1893): *Der Zweck im Recht. Erster Band*. Dritte durchgesehene Auflag. Breitkopf und Härtel. Leipzig
- KARSAI K. (2011): *Fogyasztóvédelem és büntetőjog*. HVG-ORAC, Budapest.
- TOKAJI G. (1984): *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Hivatkozások és jegyzetek

---

¹ <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/23/chow-down-italian-circus-trouble-disguising-dogs-show-pandas> (letöltés időpontja: 2015.02.29.)

² HASSEMER, Winfried: „Grundlinien einer personalen Rechtsgutlehre” In PHILIPPS, Lothar – SCHOLLER, Heinrich (szerk.): *Jenseits des Funktionalismus*. Arthur Kaufmann zum 65. Geburtstag (Heidelberg: Decker und Müller 1989) p. 85.

³ BINDING, Karl: Die Normen und ihre Übertretung. 30. Idézi AMELUNG, Knut: „Auf der Rückseite der Strafnorm. Opfer und Normvertrauen in der strafrechtsdogmatischen Argumentation” In ARNOLD, Jörg et al. (szerk.) *Menschengerechtes Strafrecht. Festschrift für Albin Eser zum 70. Geburtstag*. München 2005. p. 3.

⁴ TOKAJI Géza: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1984. p. 105.

⁵ BIRNBAUM, Johann Michael Franz Birnbaum: „Über das Erfordernis einer Rechtsverletzung zum Begriff des Verbrechens“ *Archiv des Criminalrechts*. 1834. (vol.15.) p. 149.

⁶ HASSEMER, Winfried.: Das Symbolische am symbolischen Strafrecht.. In SCHÜNEMANN, Bernd. (szerk.): *Festschrift für Claus Roxin*. Berlin-New York, 2001. p. 1001.

⁷ A 2012. évi C. törvény indokolása. Általános indokolás 19. pont.

⁸ A 2012. évi C. törvény indokolása. Részletes indokolás a 417. §-hoz.

⁹ BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós - SINKU Pál: *Büntetőjog II. A 2012. évi C. törvény alapján* (Budapest: HVG-ORAC 2012) p. 806. Az értelmező rendelkezések között viszont meghatározásra kerül a termék és az áru fogalma: az áru fogalma a termékfogalomra épül, de ide értjük az ingatlant, a vagyoni értékű jogokat és a szolgáltatást is. [A 2012. évi C. törvény indokolása. Részletes indokolás a 421. §-hoz].

¹⁰ KARSAI Krisztina: *Fogyasztóvédelem és büntetőjog*. Budapest: HVG-ORAC. 2011.

¹¹ KARSAI Krisztina: *Fogyasztóvédelmi büntetőjog 2008-2011*. (OTKA K72692).

¹² Bencsik András: *A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, doktori értekezés. 2012. Vö.: Bencsik András: *A fo-*

---

gyasztóvédelem alkotmányi szabályozásáról – az új Alaptörvény tükrében. In: Drinóczi Tímea: Magyarország új alkotmányossága. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 2011. pp. 31-43.

¹³ JHERING, v. Rudolph. Der Zweck im Recht. Erster Band. Dritte durchgesehene Auflage (Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1893) pp. 490-491.

¹⁴ Gócza Ágnes: Fogyasztóvédelmi büntetőjog? A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. (A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. (<http://www.rodosz.ro/files/Gocza%20Agnes.pdf>) Letöltés időpontja: 2015. 04. 20.

¹⁵ A 2012. évi C. törvény indokolása. Részletes indokolás a 417.§-hoz

¹⁶ Fogyasztóvédelmi Egyesületek Országos Szövetséges (FEOSZ): Jobb védelem a fogyasztóknak! - Akár három év szabadságvesztés is lehet a termékbemutatón fogyasztót megtévesztő személy „jutalma” (http://www.feosz.hu/upload/BTK_Sajtokozlemenye.pdf) Letöltés időpontja: 2015. 02. 04.

¹⁷ Tájékoztató a 2013. évi bűnözésről (Kiadja: Legfőbb Ügyészség, Budapest 2014.).

¹⁸ KARSAI Krisztina: Fogyasztóvédelmi büntetőjog 2008-2011. (OTKA K72692).

¹⁹ Gazdasági Versenyhivatal Vj/013-107/2014. számú határozata.

²⁰ HASSEMER, Winfried.: Das Symbolische am symbolischen Strafrecht. In SCHÜNEMANN, Bernd. (szerk.): *Festschrift für Claus Roxin*. Berlin-New York, 2001. p. 1001.

Ügyészi jogosítványok a fogyasztóvédelem területén, az ügyész szerepe, tevékenysége a gyakorlatban

Ügyésznek lenni jó! Az ügyészi munka sokrétű és változatos, az ügyész fő szabály szerint a büntető-, és a közérdekvédelmi szakágban is a köz érdekének a védelmében jár el.

Fogyasztói társadalomban élünk, a fogyasztók védelme az egész világon elsőrendű feladat és téma. A fogyasztóvédelem a magánjogi ügyészi munkának egy jól körülhatárolható, kis szegmense, jelentősége azonban kiemelt, hiszen ez az egyik olyan terület, ahol a köz érdekének a védelme a legintenzívebben, leglátványosabban megvalósulhat.

Szerte a világon eltérő típusú fogyasztóvédelmi intézményrendszer működik. Vannak országok, ahol csak a civil szféra, és vannak, ahol csak az állami intézményrendszer dolgozik a fogyasztók védelméért. Vannak olyan országok is, ahol vegyes rendszerek működnek. Magyarországon vegyes a fogyasztóvédelem intézményrendszere. Hazánkban a fogyasztókat az állami szerveken (köztük az ügyészség) és önkormányzatokon kívül a civil szervezetek is védik, támogatják. A civil szférában a fogyasztói érdekek képviselőit ellátó egyesületek egyre aktívabbak, jogosítványuk szélesebb az ügyészinél is, hiszen a fogyasztóvédelmi törvény felhatalmazza azokat nemcsak az ügyészihez hasonló közérdekű keresetindításra, hanem a fogyasztóvédelmi hatóságéhoz hasonló közérdekű igényérvényesítésre is.

A világon nemcsak az intézményrendszer, hanem a jogi szabályozás rendszere is eltérő. Magyarországon a fogyasztóvédelmet illetően a legmagasabb szintű szabályozást az Alaptörvény tartalmazza. Az M) cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.” Nem minden országban van egységes fogyasztóvédelmi törvény. Magyarországon van fogyasztóvédelmi törvény, az 1997. évi CLV. törvény, ám az – főleg a nemzetközi szabályokhoz való alkalmazkodás okán – máig közel félszázszor módosult. Az ügyészi jogköröket tekintve a legfontosabb módosítás 2012. július 29. napjától hatályos, akkor az ügyészi jogkört a jogalkotó csökkentette, akkortól már csak a bírósági útra tartozó jogsértések esetén van az ügyésznek keresetindítási jogosultsága. A munkát nehezíti ezen a jogterületen, hogy több száz rendelet, uniós rendelet és irányelv is tartalmaz fogyasztóvédelmi rendelkezéseket, amelyeket a jogalkalmazás során ismerni, alkalmazni kell. Az ügyészség fogyasztóvédelmi tevékenységét legfőbb ügyészi körlevél is szabályozza, ezen túl az eljárás során a hatósági, valamint a bírói gyakorlat ismerete is elengedhetetlen.

A hatályos szabályozás szerint a fogyasztó jogséremlme esetén elsősorban az azt okozó vállalkozáshoz fordulhat a jogsértés megszüntetése érdekében. Amennyiben a fogyasztó a jogvitájának rendezését az érintett vállalkozással közvetlenül megkísérelte, de az nem vezetett eredményre, akkor a fogyasztóvédelmi törvényben részletesen szabályozott módon békéltető testülethez fordulhat, amely eredményeképpen egyezség jöhet létre a fogyasztó és a

vállalkozás között, egyezség hiányában – amennyiben nem kerül sor a fogyasztó kérelmének az elutasítására – a testület a vállalkozásra nézve kötelezést tartalmazó határozatot hozhat, ajánlást tehet, melyek hatályon kívül helyezése kérhető a bíróságtól. A fogyasztók jogvita esetén a fogyasztóvédelmi hatóságokhoz is fordulhatnak, azok intézményrendszere, hatásköre napjainkban közismert. Mindezeket túl a jogsérelmet szenvedett fogyasztók jogvitájuk rendezése érdekében közvetlenül a bírósághoz is fordulhatnak.

A fogyasztók egy része jogvitája rendezése érdekében az ügyészséghez fordul. Némelyikük minden más vitarendezési mód helyett kéri az ügyész eljárását (sokszor talán azért is, mert az költség-, és illetékmentes), más része ugyan megkísérli máshogyan rendezni a jogvitáját, azonban az nem sikerül, és végső megoldásként kéri az ügyészség eljárását, segítségét. A fogyasztók ma már tájékozottak, tudatosak, számtalan olyan fogyasztó is van, aki az egyéni jogvitáját valamilyen módon már rendezte, azonban arra hivatkozva, hogy az adott jogsértés a fogyasztók széles körét érinti, kéri, hogy az ügyészség a köz érdekének védelmében lépjen fel, járjon el.

Az egyéni kérelmeken kívül ügyészi eljárás sok esetben indul fogyasztóvédelmi hatósági kezdeményezés alapján, ha saját hatáskörének hiányát a hatóság megállapította, vagy ha eljárta ugyan, de annak során ügyészi jogkörbe tartozó eljárásra merült fel adat.

Néhány esetben magánjogi ügyészi eljárás indul a büntető szakág kezdeményezése alapján is, erre akkor szokott sor kerülni, ha a nyomozás során bírósági útra tartozó, fogyasztóvédelmi jogvitára vonatkozó adat merül fel, amelyben a fogyasztók széles köre érintett lehet.

A sajtó, az internet is közöl számtalan olyan adatot, információt, amely alapul szolgálhatna ügyészi eljárásnak. A napi munka során azonban szem előtt tartandóak az ügyészségről szóló törvénynek, valamint az ügyészség közérdekvédelmi feladatairól szóló legfőbb ügyészi utasításnak a kérelemhez kötöttségre vonatkozó sorai, amelyek szerint az ügyész a jogszabálysértő hatósági döntés, intézkedés ellen, mulasztás miatt, valamint a peres és nemperes eljárásokban való részvétele, illetve más magánjogi intézkedése érdekében hozzá intézett kérelmeket, közérdekű bejelentéseket, panaszokat, jogsértésre utaló jelzéseket bírálja el.

Ahhoz, hogy megértsük, tisztázzuk, hogy milyen esetben járhat el ügyész fogyasztóvédelmi jogterületen, el kell határolni a hatósági és a bírósági jogköröket, hiszen az ügyészi közérdekű kereset benyújthatóságával kapcsolatos 2012-es jogszabályváltozás csak az ún. bírósági útra tartozó ügyekben ad lehetőséget ügyészi eljárásra, keresetindításra. A jogalkotónak a szándéka ezzel a módosítással a hatásköri párhuzamosságok megszüntetésére irányult.

A fogyasztóvédelmi törvény rögzíti, hogy a fogyasztóvédelmi hatóság a fogyasztóvédelmi rendelkezések (melyeket nemcsak a fogyasztóvédelmi törvény, hanem számos egyéb más jogszabály is meghatároz) megsértése esetén jár el. Amennyiben a hatóság valamely vállalkozás fogyasztóvédelmi rendelkezésbe ütköző jogsértő tevékenységét jogerősen megállapította, és megállapítható az is, hogy a jogsértő tevékenység a fogyasztók széles, személyében nem ismert, de a jogsértés körülményei alapján meghatározható körét érinti, akkor a hatóság a jogsértő vállalkozás ellen pert indíthat a fogyasztók polgári jogi igényeinek érvényesítése iránt, ezt nevezi a jogalkotó közérdekű igényérvényesítésnek. (Ilyen okból pert

indíthatnak a fogyasztóvédelmi hatóságok mellett a fogyasztói érdekek képviselőit ellátó egyesületek is.)

A hatósági és az ügyészi keresetindítás célja hasonló. Mindkettő célja elsősorban nem az egyéni fogyasztó igényének érvényesítése, hanem sokkal inkább az, hogy a bíróság a vállalkozást olyan magatartásra kötelezze, amely sok fogyasztóra nézve kedvező.

A hatósági keresetindításhoz hasonlóan az ügyészi keresetindításnak is feltétele az, hogy a jogsértés a fogyasztók széles körét érintse. Az ügyészi közérdekű keresetindításnál vagylagos ok lehet az is, ha a vállalkozás jelentős nagyságú hátrányt okoz.

A hatósági közérdekű igényérvényesítés, valamint az ügyészi közérdekű keresetindítás azonban lényegesen el is tér egymástól nemcsak abban, hogy milyen okból kerülhet rájuk sor, hanem a bíróság által alkalmazható jogkövetkezmények tekintetében is.

Ügyészi keresetindításra a régebbiekhez hasonló okokból (pl. az üzletben a termékeken töltőtömeg szerinti egységár helyett nettó tömeg szerinti egységárat tüntettek fel, árleszállítás esetén csak annak százalékos mértékét tüntették fel a terméken, a ténylegesen fizetendő árat nem, a termékek nem tartalmaztak árcímkét, nem volt biztonságos a karácsonyi fényfüzér) ma már nem kerülhet sor. Az ilyen típusú jogsértések fogyasztóvédelmi rendelkezések megsértésének minősülnek, a jogalkotó ilyen jogsértések esetén a hatósági, egyesületi keresetindítást engedélyezi.

Jellemzően a szerződésből eredő igények érvényesítése tartozhat bírósági útra, amelyek okán ügyészi eljárásnak, keresetindításnak helye lehet. Például a szavatossági, jótállási igények (ügy)intézésével kapcsolatos jogsértések esetén hatóság járhat el, és alkalmazhat jogkövetkezményt, amennyiben a vállalkozás a szavatossággal, jótállással kapcsolatos anyagi jogi szabályt sért (a vállalkozás a feltételek fennállása ellenére nem biztosít valamilyen jogot), akkor széles körű érintettség vagy jelentős nagyságú hátrány okozása esetén ügyészi eljárásnak, esetleg kereset benyújtásának lehet helye.

A jogkövetkezményeket illetően az eltérés abban áll, hogy a hatóságok kereseteikben azt kérhetik a bíróságtól, hogy a bíróság állapítsa meg a jogsértést, és a vállalkozást kötelezze arra, hogy teljesítse a fogyasztó követelését, esetleg tegyen közzé közleményt.

Az ügyészi kereset ezeken túlmenően arra is irányulhat, hogy a bíróság a fogyasztók széles körének védelme érdekében kötelezze a vállalkozást a sérelmes helyzet megszüntetésére, a jogsértést megelőző állapot helyreállítására, a jogsértés abbahagyására, valamint tiltsa el a vállalkozást a további jogsértéstől. Az aktív fogyasztóvédelmi ügyészi munka ezeknek a jogkövetkezményeknek az alkalmazhatósága miatt fontos.

Napjainkban mindennek ellenére nem jellemző az ügyészi fogyasztóvédelmi kereset benyújtása, bár a fővárosban évente több száz ún. fogyasztóvédelmi témájú eljárás indul.

Az eljárások egy részében már a kezdeményező iratból kitűnően nincs ügyészi fellépésre lehetőség (pl. a jogvita pénzügyi szolgáltatási tevékenység során alakult ki, nem állapítható meg széles körű érintettség). Többször előfordul, hogy a jogsértést okozó vállalkozást nem sikerül magánjogi ügyészi eszközökkel felkutatni, akkor cégeljárás, büntetőeljárás

kezdeményezésére kerülhet sor. Az ügyek jó részében az ügyész eljár, a tényállás tisztázása érdekében megkeresi a vállalkozásokat, amelyek ennek hatására önkéntes jogkövetőkké válnak, orvosolják a sérelmeket, módosítják a kifogásolt szabályzataikat, tevékenységüket. Az ügyészi eljárás során megállapított kisebb jogsértés esetén az ügyésznek arra is lehetősége van, hogy a per elkerülése érdekében felhívással éljen a vállalkozás felé a jogsértés kiküszöbölése, orvoslása érdekében. Előfordul az is, hogy megállapításra kerül, hogy a jogvita valamilyen, a vállalkozás által alkalmazott általános szerződési feltétel okán alakult ki, ilyenkor az általános szerződési feltételek tisztességtelenségének megállapítása érdekében kerülhet/kerül sor ügyészi keresetindításra a Polgári Törvénykönyv rendelkezései szerint.

A fogyasztóvédelmi közérdekű kereset benyújtása csak végső, nagyon ritka eszköze az ügyésznek, figyelemmel arra a legfőbb ügyészi körlevéli rendelkezésre is, hogy közérdekű kereset alapjául nem minden, csak a bizonyos tárgyi súlyt elért jogszabálysértés szolgálhat. Az aktív ügyészi munka legfontosabb – még ha nem is látványos és közismert – eredménye a mindennapokban az ügyészi munkának ezen a területen is az önkéntes jogkövetés elérése.